

A KISFALUDY-TÁRSASÁG
É V L A P J A I.

ÚJ FOLYAM

NEGYVENEDIK KÖTET.

1905—1906.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1906.

300858

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOMJEGYZÉK.

I.

Az LX. ünnepélyes közülés.

	Lap
Berzeviczy Albert elnöki megnyitó beszéde	3
Vargha Gyula titkári jelentése	7
Beöthy Zsolt: Vadnai Károly emlékezete	12
Bárd Miklós: Ősz (költemény)	25
Fraknói Vilmos: Mária magyar királyleány Nápolyban	31
Váradi Antal: Isten (költemény)	58
Vértesi Arnold: A Gombos Elekék története (elbeszélés)	60
Kozma Andor: Garay János emlékezete	76

II.

Ünnepélyes ülés Jókai Mór emlékére.

Berzeviczy Albert: Jókairól (elnöki megnyitó beszéd)	83
Szabolcska Mikály: Jókai (költemény)	90
Beöthy Zsolt: Jókai emlékezete	93

III.

Ünnepélyes havi ülés Toldy Ferencz emlékezetére.

Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde	117
Vargha Gyula: Toldy Ferenczhez (költemény)	119
Négyesy László: Toldy Ferencz emlékezete	121

IV.

A havi ülések felolvasásaiból.

Beöthy Zsolt elnöki megnyitó beszéde Schillerről	149
Hegedüs István: Schiller-ünnepen (költemény)	151
Dóczy Lajos: Epilog Schiller harangjához (műfordítás Goethe után)	154
Hegedüs István: Schesæus Keresztély latin költeménye «De capto Zigetho» (értekezés)	158
Hegedüs István: Sziget bevételéről (műfordítás Schesæus után)	163

V.

Elhunyt tagok emléke.

	<i>Lap</i>
Szász Károly elhunytá	179
Beöthy Zsolt: Beszéd Szász Károly ravatalánál	179
Endrődi Sándor: Vajda János emlékezete	181

VI.

Bírálatok és pályázatok.

Alexander Bernát: Bíráló-jelentés a Lukács Krisztina széptudományi pályázatról	197
Ferenczi Zoltán: Bíráló-jelentés a Somogyi Dezső pályázatról	200
Hegedüs István: Bíráló-jelentés a Bulyovszky Gyuláné pályázatról	203
A Kisfaludy-Társaság jutalomtételei	206

VII.

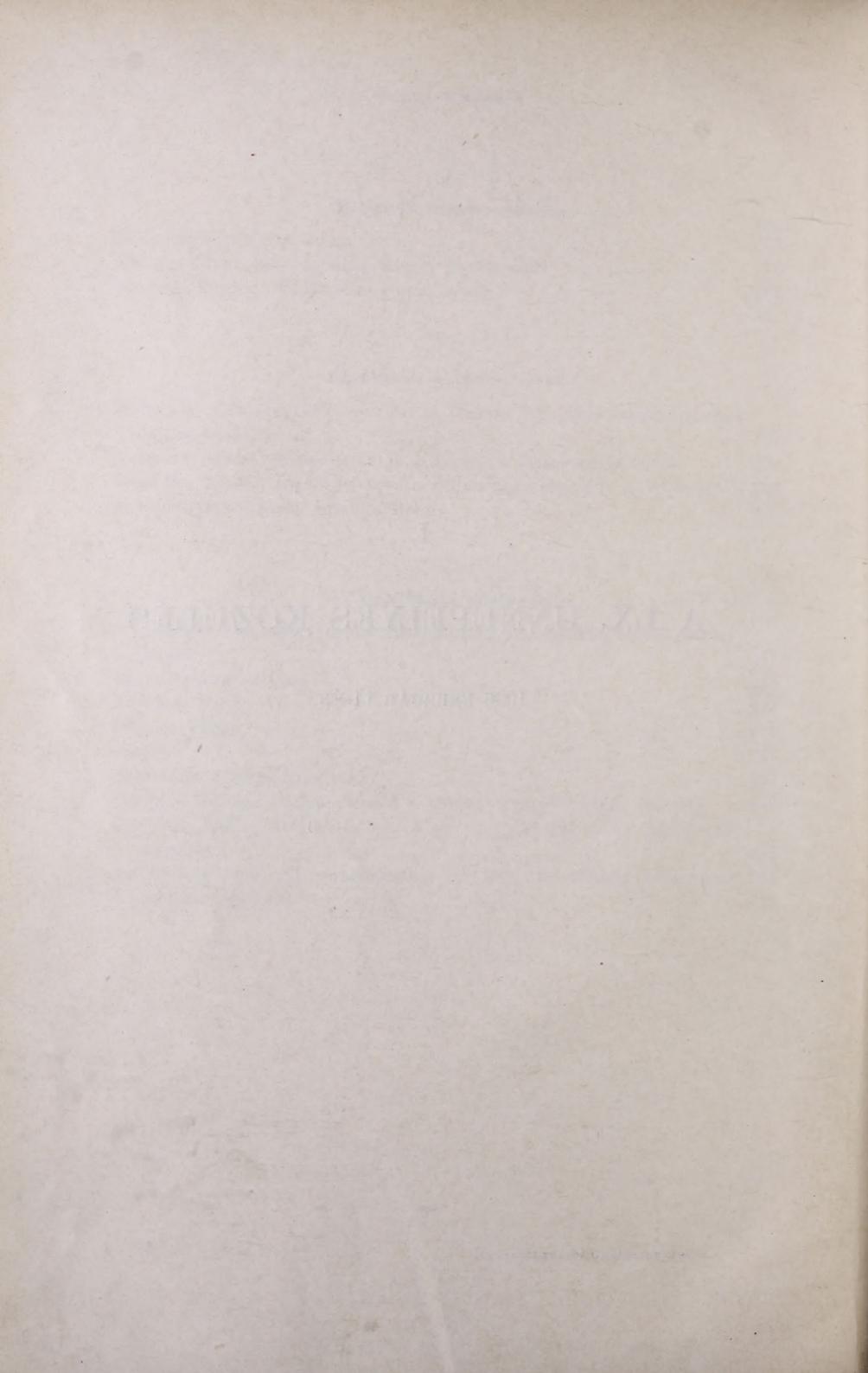
Tájékoztató közlések.

A Kisfaludy-Társaság személyzete (elnökség, tisztviselők, állandó bizottságok)	211
Rendes tagok névsora	211
Levelező tagok „	213
Elhunyt tagok „	214
Alapítók „	217
Kivonatok a jegyzőkönyvekből	224
Ferenczi Zoltán: Ünnepi beszéd a sümegi Szegedy Róza ünnepen	239
Hegedüs István: Üdvözlő beszéd az eperjesi Széchenyi-Kör Jókai-ünnepén	242
A Társaság 1905. évi zárszámadata és 1906. évi költségelőirányzata	244
A Társaság vagyona	245

I.

A LX. ÜNNEPÉLYES KÖZÜLÉS

1906 FEBRUÁR 11-ÉN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

BERZEVICZY ALBERTTÓL.

Tisztelt Közönség!

Tacitus Agricolájában azt mondja: «multos veterum, velut inglorios et ignobiles oblivio obruet». Sokakat a régiek közül, mintha dicstelenek és ismeretlenek lettek volna, a feledés homálya borít. E mondás igazságát ma is, magunk is tapasztaljuk, és tapasztaljuk azt is, hogy gyakran a Horostratusok nevét megőrzi a hagyomány, míg a névtelen hőské feledésbe merül. Pedig a franczia költő azt mondja: «mourir, ce n'est rien — Être oublié, c'est tout!»

Társaságunk évlapjain évről-évre közlünk egy mindig hosszabbodó névsort: elhunyt tagjaink névsorát. Habár társaságunk megalapításának idejétől még nem is egész hetven év választ el, hány oly nevet találunk abban a sorozatban, mely ma már úgyszólván csak az irdodalombúvároknak hangzik ismerősként! Ki emlékszik ma a Csató Pál novelláira, színjátékaira, szenvedélyes polémiáira a harmincz-negyvenes évek uralkodó irodalmi triumvirátusa ellen, hányan méltatják kritikusi érdemeit? Halljuk-e emlegetni Schedius Lajost, a ki mint korának esztétikai tekintélye mondta ki, hogy «csak a nemzeti klasszikai szépirodalom és művészet emelhet és vihet valódi műveltségre minden nemzetet» s a ki, úgy látszik, csak azért forgácsolta szét hatalmas munkaerejét a tanárság és könyvtáron kívül a lapalapításra, dramaturgiára, természettudományi társaság szervezésére, muzeum-rendezésre, térkép-kiadásra és iskola felállítására, hogy buzgó és sokban sikeres kezdeményezését majdnem mind e tereken elfeledjük? Az alapítványából létesített irodalmi díjakra pályázókon kívül gondol-e más is az ifj. Péczely József történetírói s költői munkásságára, mely pedig a latin klasszicizmus egyik legöntudatosabb s legképzettebb képviselőjének meghajolása volt az irodalom nemzetalkotó hivatása előtt? Hazucha Ferencz Kelmenfi Laszlo név alatt írta novelláit és regényeit. Vas Andor néven pedig kritikáit; ma egyik nevét sem emlegetjük már, pedig erős meggyőződés volt, mely

öt a Petőfi diadalmas irányával is ellentétbe hozta. És hasonló sors érte Szenvey Józsefet, korának, a harminczas éveknek legjobb költői műfordítóját; Bártfay Lászlót és Zádor Györgyöt, a kik a Kisfaludy Károly írói körének Toldyval és Bajzával együtt még Vörösmarty előtt voltak tagjai; Szontagh Gusztávot, a ki Józsikát mint regényírórt először méltatta; Szenczy Imrét, kinek a latin klasszikusok után írt műfordításai ma sem veszítettek becsükből; Kiss Károlyt, kinek a magyar hadtudomány megalapítása körül szerzett érdemeit még inkább tartjuk becsben, mint fiatalkori szépirodalmi munkáit; Szűcs Dánielt, ki csak nem is oly régen halt meg, de kinek műfordításaira és szonettjeire ma oly kevesen emlékeznek.

A régieknek gyors felejtését korunknak annyiban nem lehet hibául felróni, a mennyiben a saját szellemi termelésének nagy részét is gyorsan felejtí, a mi együtt jár a termelés szaporaságával, sokaságával s azzal, hogy ma az írók tevékenységük sokkal nagyobb részét szentelik oly munkának, mely nem is számít a tartósabb irodalmi hatásra, tudniillik a napisajtónak. Mégis van valami tragikus az irodalmi hírnév, közismertség, tekintély és népszerűség gyors elhomályosulásában, mert hiszen az író szava nem röppen el, mint a színészé vagy énekesé, az megmarad könyveiben, s míg az előadóművészt alkotásának mulandóságaért kárpótolja egy percz diadalmámorának gyönyöre, az író legjobb erkölcsi erejét gyakran nem is a kortársak, hanem az utókor igazságszolgáltatásába vetett reményből meríti.

Én e jelenségből mindenenekelőtt társaságunk egy nemes kötelességét akarom következtetésképpen levonni, melyet — évlapjaink tanúsága szerint — évről-évre fokozódó buzgalommal teljesít is, de továbbmenő jelentőséget is keresek a régiebb irodalmunkkal való elevenebb összeköttetés és kölcsönhatás ápolásában, melyet irodalmunk nemzeti szellemű fejlesztése kíván meg.

Még alig egy félszázad választ el attól az időtől, a melyben nemzeti érzésünk egyedüli megengedett nyilatkozásai az irodalmunk letűnt nagyjairól való kegyeletes, lelkes megemlékezések voltak: a Vörösmarty temetése, a Berzsényi-emlék fölavatása Miklán, a Kisfaludy-szobor leleplezése Balatonfüreden, a Kazinczy-emékünnepélyek különösen Budapesten és Széphalmon az abszolutizmus korszakában: megannyi megdobbanásai voltak a nemzet alélt szívének, növekvő, szaporodói jelei a visszatérő életnek, melyekből akkor biztatást, reményt, a kitartásra, küzdelemre erőt merítettünk.

Akkor a kegyelet kedves és nemes jogczím, hogy ne mondjam: ürügy volt csak a nemzeti közszellem élesztgetésére; ma, mikor iro-

dalmi emlékünnepelet ülnk, valóban a kegyelet, az érdem megbecsülése, a multakba való szeretetteljes elmélyedés ösztöne vezet; közszellemünk erőteljes megnyilatkozásának ezer más alkalma és módja is van, de merem állítani, hogy a kegyelet ily tényei ma is fontos közérdeket szolgálnak: irodalmunk érdekét, mely nemcsak azt kívánja meg, hogy a megérdemelt babért korán elhervadni ne hagyjuk, hanem azt is, hogy a nemzeti irodalom hatalmasan fejlődő fája, mely, minél terjedelmesebb, annál kevésbé kerülheti el, hogy idegen légkör is érje, hogy idegen hajtások beoltásával is gyarapodjék, életnedvének legjavát mégis a maga törzséből és gyökereiből: nemzeti törénelmünkben gyökerező multjából szívja mindig magába.

Ezt átérezve, társaságunk nemcsak a maga elhunyt tagjainak még élénk emlékezetben levő alakját állítja a társak és a közönség elé a kegyeletes szokásnak megfelelő emlékbeszédekben, nemcsak a Gyulai-serleggel nagygyűlési lakomáinkon mondani szokott pohárköszöntőkkel újítja föl évről évre egy régebben elköltözött elődünk emlékét, hanem buzgó, gyakran kezdeményező részt vesz mindazokban az ünnepélyekben, melyeken akár valamely évnap alkalmával, akár szobor, emléktábla, vagy sírkő fölvatásakor az ország bármely helyén irodalmunk valamely jelesét illeti a kegyelet oltárán föllángoló áldozattüz.

Igy fontunk koszorút — hogy csak a legutóbbi tíz évre pillant-sak vissza — Bajzának, Czuczornak, Vajda Péternek, Pálffy Albertnek, ifj. Péczely Józsefnek, Tóth Lőrincznek és Vas Gerebennnek emléktáblák fölvatása alkalmával; Tompának, Kármán Józsefnek, Berzsenyinek, Kölcseynek, Széchenyinek, Petőfinek, Garaynak, Bessenyey Györgynek, Szarvas Gábornak, Horváth Boldizsárnak, Festetich György grófnak, Wesselényi Miklós bárónak, Salamon Ferencznek, Zrinyi Miklósnak szobruk leleplezésekor; Szigligetinek, mikor arczképét vettük birtokba; Arany Jánosnak, mikor a szalontai Arany-muzeumot nyitották meg; Bartalus Istvánnak, mikor síremlékét avatták föl, Kisfaludy Sándornak, mikor költeményeiben megdicsőített hitvese. Szegedi Róza képmását illesztették síremlékére; magunk rendeztünk emlékünnepeleket százados évforduló alkalmából Vörösmartynak, Csokonaynak, Toldynak, s ugyancsak évnapokon idéztük föl elnöki beszédben az emlékét Kossuthnak, Bajzának, Kazinczynak s az ország több helyére elvittük kegyeletünk jeleit és szavait a Petőfi elestének félszázados emlékét ünneplők közé.

Minden ilyen alkalom emlékeztetés arra, hogy a kik a hazát szellemi kincsekkel gazdagították, nemzetünk gondolat- és érzelmvilágának irodalmunkban való kialakulásához hozzájárultak, állandó kegyeletre, elismerésre, megemlékezésre számíthatnak, mely csak

alkalmat keres a megnyilatkozásra. És valóban alig találhatunk méltóbb jogcímet, tárgyat az ünneplésre, mint az ilyen megemlékezést a régiekről, földidezését elköltözött szellemeknek, dicsőítését befejezett életpályáknak. Rokonszenves és tiszteletreméltó ez kivált oly korban, melyben fokozott mértékben érvényesül a Széchenyi mondása, hogy: «egyedül a többé nem létezők fölötti ítélet a valóban igazságos» s mely élők között magasztalásban, úgy mint ócsárlásban és lekicsinylésben egyképp gyakran mértéktelen szokott lenni.

Méltassuk ezért, ha ünneplő kedvünk van, minél gyakrabban elődeink érdemeit, magunk pedig igyekezzünk rászolgálni utódaink dicséretére. Hogy elnökünk egy szép szavát idézzem: «a könnyen aratók emlékezzenek meg a nehezen szántókról!» Becsületünkre is fog válni, épülésünkre is és hasznára irodalmunknak. Közönségünknek, íróinknak is javukra szolgál, ha időnkint alkalmoszerűen is ráfordítjuk figyelmünket régibb irodalmunk egy-egy, talán már félig feledésbe is merült munkására; nem győzzük hangsúlyozni, s szeretnénk mindenkit meggyőzni felőle, hogy irodalmunk gazdagabb, mint a legtöbben hiszik, hogy érdemes benne felfedezéseket tenni, hogy nem szabad beérnünk a múltó nap jelenségeivel, hogy a múltat nemcsak tisztelnünk, de mindig birtokunkban tartanunk is kell s hogy keresve és találni akarva megtaláljuk hamisítatlan, igaz hazai forrásokban is legtöbbször azoknak az indítékoknak, azoknak az eszméknek és formáknak, melyeket idegenből hozunk, idegenben megszodálunk gyakran, a hazai irodalomban pedig — elfelejtünk.

Es ne álljunk visszamenni minél messzebbre a múltba; kezdve Balassyn és Károlyi Gáspáron, Pázmányon és Zrinyin át egész a kuruczdalokig és Mikes Kelemenig mindenütt dús jutalom vár arra, a ki rászánja magát, hogy a modernizmus kényeztető karjaiból egy kicsit visszameneküljön abba a zordnak, göröngyösnek és szegényesnek látszó, de tiszta légkörű, szilárd talajú, verőfényes régi világba. Üdülést, tisztulást, vigasztalást is találhat benne és hódíthat is belőle valamit, a mit talán a mi korunk is megtud becsülni, — egy kis tiszta magyar ízt, egy kis archaisztikus fanyarságot és tartózkodó tiszteséget, a mi mind erős és egészséges ellenszer a keresett homály, a gyakran czélzatos pongyolaság és fitogtatott póriasság ama terjeszkedései ellen, melyeket a hatvanas és hetvenes évek többnyire cikorkonyás, dagályos, édeskés stíljének visszahatásaként ma irodalmunk némely terein tapasztalnunk kell.

A jövő érdekében idézve fel a régieket, üdvözlöm tisztelt társainkat és közönségünket s nyitom meg a Kisfaludy-Társaság hatvanadik ünnepélyes közülését.

TITKÁRI JELENTÉS.

VARGHA GYULÁTÓL.

Tisztelt Közönség!

Az év, melyet mai ülésünk bezár, az emlékező évek éve. Még ez órában fogjuk méltó ajakról hallani kegyeletes méltatását néhány évvel ezelőtt elhunyt jelesünknek, Vadnay Károlynak, ki annyi ízléssel, annyi tehetséggel s annyi sikerrel szolgálta irodalmunkat s kinél hívebb barátja, buzgóbb tagja aligha volt még társaságunknak. Deczemberi ülésünkön megújítani hallottuk emlékezetét az egyedüliség komor képzeletű költőjének, Vajda Jánosnak. Elvittük koszorúnkat az abonyi ércszoborra, melyről a magyar alföld kedves elbeszélőjének, Abonyi Lajosnak, jóságos arcza mosolyog le az ő szeretett magyar népére. Két haviülésünket pedig ünnepi üléssé avattunk, hogy méltó módon fejezzük ki tiszteletünket, hálánkat a magyar irodalom két kiváló nagyságának.

Májusi ülésünket, külsőleg is ünnepi fényt adva néki, egészen Jókai Mór emlékének szenteltük. Elnökünk festette meg ragyogó színekkel ennek a tüneményes szellemnek fényes pályafutását, melynek irodalmi értékét kétszeresen becselessé teszi nemzeti hatása; októberben pedig társaságunk megalapítója, Toldy Ferencz születésének száz éves fordulóját ünnepeltük, hálásan gondolva a magvetőkre, kik a még félig fagyvete rögöt felszántották, Istenbe és a magyar nemzet jövőjébe vetett erős hittel.

Ennek a közvetlen kapcsolatnak fentartása, mely a mai irodalmi nemzedéket és irodalmi törekvéseket a mult nemes hagyományaihoz csatolja, egyik legszebb s legáldásosabb feladata társaságunknak. Az irodalmi ízlések változhatnak, de annak a szellemnek, mely irodalmunk régi nagyjait lelkesítette, kihalni az új nemzedék kebléből sem szabad. Nekünk az irodalom nem lehet fényűzési cikk, nem lehet léha szórakozási vágy szolgája és kielégítője, tovább is a szívek mélységes mélyében élő munkás, nemzetfentartó erőnek kell maradnia.

Talán ezért tekintünk oly féltő szeretettel arra az egypár ki-

tünő társunkra, kik az elmúlt nagy időknek még élő tanúi közöttünk. Lévay József, a múzsának ez a ritka választottja, ki a késő aggkor határán ép oly édes, tiszta hangon dalol, mint ifjúsága virágkorában, decemberben töltötte be életének nyolczvanadik évét. A Kisfaludy-Társaság tagjai bizalmas baráti körből üdvözölték őt, külső fény nélkül, de annál több benső melegséggel. Ép így, mellőzve minden külső ünnepélyességet, mert hiszen azt az ő puritán szigorúsága visszautasította volna, ültük meg volt elnökünknek Gyulai Pálnak nyolczvanéves születése napját. Csak egyszerűen üdvözöltük őt, de azért tudhatta, érezhette, hogy mi ő nekünk; mint a hogy mi tudjuk, érezzük, mi ő a magyar nemzetnek.

Sajnos, e baráti körnek harmadik tagját, társaságunk volt másodelnökét, Szász Károlyt, az elmúlt esztendő elragadta tőlünk. Egy megfáradt hű munkás hajtotta fejét örök nyugalomra, a ki kora ifjúságától aggkoráig úgy dolgozott, mintha száz keze lett volna, pazon szórva szellemének szinte kimeríthetetlennek látszó kincseit. Nem az én feladatom szólni irodalmi hatásáról. Irodalomtörténetünk lapjain bizonyára fel fogják jegyezni, hogy Szász Károly mekkora hatást gyakorolt az ötvenes évek óta az ő műfordítói munkásságával a magyar ízlés fejlesztésére, a magyar érzés- és gondolatvilág kibővítésére.

Társaságunknak nem, csak könyvkiadó bizottságunknak volt tagja s alapítóink egyike Szontágh Pál; de azért legyen szabad pár szóban kifejezést adnom hálás megemlékezésünknek Társaságunk e nemes barátja iránt, ki nemcsak életében volt hű támogatója törekvéseinknek, de halála után is gondoskodni kívánt, négyezer koronát hagyván végrendeletileg társaságunkra, mely összeg időközi kamataival együtt 4148 koronával gyarapította Társaságunk alaptőkéjét.

Két régi kitünő intézetünk, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár és az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, ez évben is megújították 400—400 koronás adományukat. Társaságunk buzgó ügyésze, dr. Szöcs Ferencz, mint már évek óta, ez évben is 200 koronával toldotta meg alapítványát, mely a múlt év végén már 1000 koronára növekedett, Társaságunk alapítói közé léptek, Barkassy Margit és ifj. Tormay Béla 200—200 koronával, néhai Szenger Ede pedig végrendeletileg hagyományozott 300 koronát társaságunkra. Társaságunk hálás köszönete és megemlékezése szól az adományozóknak.

Ereklyetárunk is értékes tárgyakkal gazdagodott. Pákh Károly úr, boldogult bátyjának, társaságunk egykori tagjának, Pákh Albertnek számos emléktárgyat ajándékozta Társaságunknak. Fogadja érte hálás köszönetünket.

Felolvasó üléseinket a nagyközönség állandó érdeklődése s meleg rokonszenve kísérte. Kilencz nyilvános ülésünkön a társaság tagjai 26 felolvasást tartottak, még pedig 13-at kötött, ugyanannyit kötetlen nyelven; vendégektől pedig 5 verses dolgozatot mutatunk be.

Az elmúlt évben tagtársaink a következő előadásokat tartották: *Bársony István*: Leszámolás, elbeszélés; *Bayer József*: A Schiller kultusz első hívei hazánkban; *Beöthy Zsolt*: Emlékbeszéd Jókai Mór fölött; *Berczik Árpád*: Képviselő és szerkesztő, elbeszélés, Budapesti magyarság; *Berzeviczy Albert*: Régi emlékek, korrajz; *Dóczy Lajos*: Goethe «Epilog Schiller harangjához» cz. költeményének fordítása; *Endrődi Sándor*: Vajda János emlékezete; *Fiók Károly*: Indiai mesék a szanszkrit Pancsatantrából; *Hegedüs István*: Schiller, költemény, Schesaeus Keresztély szász költő «De capto Zigetho» című egykorú költeményének fordítása; *Heinrich Gusztáv*: Schiller emlékezete; *Herczeg Ferencz*: Péterke, elbeszélés; *Jakab Ödön*: Rózáról, költemények; *Kozma Andor*: Ballada a gyárban, költemény, A hirtelen kezű asszony, elbeszélés, Rusztem kertje, költemény; *Lévay József*: Homályban, költemény *Négyesy László*: Toldy Ferencz emlékezete; *Pekár Imre*: Az erkélyen, elbeszélés; *Radó Antal*: Irodalmi mesék, két ízben több költemény; *Szabolcska Mihály*: Jókai Mór, költemény; *Szász Károly*: Schiller Harangjának fordítása; *Vargha Gyula*: Toldy Ferenczhez, költemény, Heine «Jehuda ben Halevy» című költeményének fordítása. Vendégektől pedig a következő dolgozatokat mutattuk be: *Barátosi Balogh Benedek*: «Hagoromo» japán tánczköltemény fordítása; *B. Balogh Benedek* és *Zempléni Árpád*: Arany halász, mesejáték versekben; *Gábor Andor*: Mistral «Mirèio»-ja egy részlete, műfordítás; *Lenkei Henrik*: Ámor és Piéta, költemény, Dante búcsúlevele, költemény.

Társaságunk munkásságát felolvasó üléseinken kívül kiadványaink mutatják. Megjelent az Évlapok XXXIX. kötete, erősen megnövekedett terjedelemben. E kötetben látott napvilágot a mult évi pályázatunkon dicsérettel kitüntetett műfordítás: Mistral Merèdio-ja. Egy fiatal műfordító, Gábor Andor, igen szerencsésen ültette át a nagy híró provençei költő remekét, melyről a külföldi æsthetikusok a legnagyobb elismerés hangján emlékeznek s mely valóban megérdemli, hogy a mi közönségünk is megismerje.

Kiadványaink rendes sorozata, mely ma már egész könyvtárt tölt meg, ismét több becses művel gazdagul. Attól a felejthetetlen társunktól, kinek emlékét ép mai ünnepünkön újítja meg elnökünk, egy kötet elbeszélés vár szétküldésre. A jeles elbeszélő megfigyelő

ereje, finom stílművészete, nemes erkölcsi felfogása sugárzik ki e posthumus kötet szép elbeszéléseiből.

Egy másik jelesünk hagyatékából is rendeztünk sajtó alá egy becses kötetet. Salamon Ferencz dramaturgiai dolgozatai, egy erős kritikai elme s finom ízlésű æsthetikus látószögéből nézve, színirodalmunk és színművészetünk egész történetét nyújtják az ötvenes és hatvanas években.

A harmadik mű, mely alapítói könyvtárunk ez idei sorozatát kiegészíti: Kiellandnak Garman és Worse című regénye, Ritoók Emma kisasszony fordításában. E jeles norvég regény átültetése nyereség irodalmunkra, s engedtessek meg nekem, hogy ismételtten szót emeljek az ellen a balfelfogás ellen, hogy nekünk az olyan idegen műveket, melyek németre már lefordítvák, magyarra fordítani fölösleges. Veszedelmes ez a felfogás; veszedelmesebb, mint a legtöbben képzelik. Vegyük át, olvasaszuk magunkba az európai művelődés minél több elemét, de saját egyéniségünk lángjánál felolvasztva, ne idegen közegen át; mert ez örökös kiskorúságot jelent s a nemzeti szellem elsorvadására vezet.

Népköltési gyűjteményünk, mely irodalmunkban, fentartója és életetője a nemzeti szellemnek, a legutóbbi ünnepélyes közülésünk óta két új kötettel gazdagodott. Vikár Béla somogy megyei és Mailand Oszkár székelyföldi gyűjtésével. Az előbbi az idegen elemekkel alig érintkező erős dunántúli magyarság népi szellemének kincseit tárja elénk, az utóbbiban az oláhság tengerében a lét és nem lét nehéz harcát harczoló erdélyi magyarság szellemének költői megnyilatkozását jegyezte föl fáradhatatlan és jeles gyűjtőnk, Mailand Oszkár.

Gyűjtőink ez évben is folytaták az ország különböző vidékein anyaggyűjtő munkájukat; a kész gyűjtemények közül pedig dr. Sebestyén Gyula dunántúli gyűjtése már sajtó alatt van, míg Horger Antal csángó mesegyűjteménye s Berze Nagy János népköltési gyűjteménye, Heves és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéből, most készül sajtó alá.

A hazai és külföldi nevezetesebb írók és művészek életrajzainak sorozata, mely a Franklin-Társulat áldozatkészségével jelenik meg, a lefolyt évben a megvalósulás stádiumába lépett. Ferenczy Zoltán társunkat választottuk meg szerkesztőjévé, kinek tapintata és fáradhatatlan munkássága a legjobb jövőt jósolja e hézagpótló vállalatnak.

Munkásságunk új esztendejét új reményekkel kezdjük meg. Társaságunk nemzeti hivatásának helyéből soha el nem mozduló sarkesillaga vezet tovább is bennünket. Sorainkban a kidültek helyére új erők lépnek, a régiek lelkesedésével. Folyó hó 7-én tartott tag-

választó közgyűlésünkön Haraszti Gyulát választottuk meg, a kiváló aethetikust és irodalomtörténet-író, ki eddig is csak névszerint nem tartozott hozzánk, munkássága már rég a Kisfaludy-Társaság munkás tagjává avatta őt. Meleg baráti kézzsoritással üdvözljük őt körünkben.

De baráti üdvözetünk egy távollévő régi társunk felé is száll. Szinte úgy érezzük, hogy ez a nap tulajdonképpen az ő ünnepe. Vértesi Arnold, kinek elbeszélése valódi ünnepi befejezése leendő mai ülésünknek, most üli ötven éves írói jubileumát. Ő maga nem lehet közöttünk. Roskadozó egészséggel s szívében a soha be nem gyógyuló sebbel, melyet szeretett leányának elvesztése ütött, Olaszország ege alá ment enyhületet keresni. Találjon írt lelki sebére és testi fájdalmára egyaránt, s ha a hír elbeszéli mai ülésünket, töltsen el lelkét a jóleső tudat, hogy fáradhatatlan kezében a toll nem hiába szántotta a sorok végtelenjét: a magyar közönség hálás az élvezetért, melyet az ő nemes ízlésű és erős erkölcsi felfogású szelleme nyújtott, társai pedig igaz tisztelettel és szeretettel nyújtják neki hosszú, érdemes írói pályájának ezen az emlékezetes forduló pontján, az elismerés koszorúját.

VADNAI KÁROLY EMLÉKEZETE.

BEÓTHY ZSOLTTÓL.

Komor napokból komor napokba száll vissza emlékezetünk: a «nagy vihartól feldúlt berkekbe», melyekben az énekes madarat «enyhe, árnyas rejtek nem fogadta.» És a bujdosásból, kaszárnnyákból, kórházakból, börtönökből szállingóztak vissza mégis, fészkeket, új fészkeket rakni, nem maguknak, hanem a magyar szónak, magyar szívnak, magyar jövőnek. E fészkek elseje s az irodalmi élet elevensége, fejlődése, gyarapodása szempontjából legnevezetesebbike: Nagy Ignác *Hölgyfutárja* volt, mely még a nagy katasztrófa évének végén, 1849. decemberében megindult. Ez a lapocska tett kétségkívül legtöbbet arra, hogy a Kisfaludy Károlytól megindított fővárosi irodalmi élet, mely a forradalom viharaival s a rémuralom borzalmaival megszakadt, régibb íróink új megszólaltatásával s különösen újaknak biztatásával és támogatásával föltámadjon s új fejlődés, virágzás, országos hatás útjára induljon. Ebben a tekintetben különösen az 1851. esztendő emlékezetes, melyben egyszerre egész sereg ifju író kerül Pestre: többek között Tóth Kálmán és Beóthy László, Lisznyay Kálmán és Balázs Sándor, Vajda János, Szathmáry Károly és Kövér Lajos. A bujdosó Sajó után Jókai Mór nevét is ez az év adta vissza irodalmunknak. Legnagyobb részök Nagy Ignác és vállalata körül csoportosult s majdnem valamennyien még nemrég karddal szolgálták a hazát; most a régi nagyok biztatására és példájára, új gárdául szervezkedve, tollhoz nyúltak, hogy, mint e szomorú napok hangulatának legnagyobb költői tolmácsa mondja: «a jelennek bűját édesítvén», szavukra «fény derüljön és kihajtson a holt berek.»

Ebbe a körbe, a *Hölgyfutár* körébe érkezett ugyanebben az esztendőben egy gyermekifjú, ki erős tehetséggel, erős kötelelességérzettel és erős kitartással indult neki az élet munkájának s még nem érte el életének huszadik évét, mikor egy megkezdett pálya romjai s új életútja keresésének tétovái között találta magát. Ama tört pályák ezereinek egyike volt a Vadnai Károlyé is, melyek szabad hazában

szabad pályatért reméltek, vérök hullásával küzdöttek érte s reményeik összeomlásából csak hitök foszlányait menthették meg. Emlékei mind a tegnap emlékei voltak, melyek szédítő gyorsan hajszolták egymást lelkében; sorsának minden fordulata, e fordulatok emlékei szinte csak a kósza villámok fényével világítva meg.

Még csak alig került el hazulról. Miskolci otthona, szüleinek házi köre olyan volt, mely biztosítani látszott életének külső és belső harmóniáját. Családja régi, köztiszteletben álló és jómodú. Édesatyját, Vadnay Lajost a magán- és közéletben méltó becsülés környezte; a politikában Széchenyinek hű és okos követője, az irodalomnak lelkes barátja, a jog és a magyar nyelv tudományának maga is derék munkása: egy fejlődő fiatal léleknek az élet útjára és útján hivatott vezetője. Áldott édesanyját emlékiratainak legmelegebb szakaszában így jellemzi: «A férj nem képzelhetett igazabb hitvestársat, a gyermekek jobb anyát, a meghittek hübb barátnét, a cselédek áldottabb háziasszonyt; egyszerű, igaz, szeretetteljes lényében volt valami varázslat; néhány polgári szobát át tudott varázsolni egész paradicsommá s igénytelenségei közepett a legritkább fényűzést fejté ki: a boldogság fényűzését.» Nyájas bölcsesség és okos szeretet vezették a család egyetlen fiát. A művelt magyar család boldogságába beleragogtak haladó politikai és szellemi életünk sugarai is, melyek korán érték a fejlődő gyermek eleven szellemét. A sorsnak az a ritka kedvezése jutott osztályrészéül, hogy rokonaiban és szülei házában barátaiban nemcsak ösztönzőket és útmutatókat talált, hanem méltó eszményképeket. Az iskolában Palóczy László a vizsgálója és biztatója; irodalmi hajlamait Szemere Bertalan ébreszti és irányozza olvasmányokkal; otthon Szontagh Gusztáv «a filozof kapitány», atyjával bölcselkedve és nyelvészkedve, az erkölcsi élet igazságait példázza előtte; míg nagybátyjának, Vadnay Miksának házában és körében az új eszmék lángja csapja meg: Kossuth politikája és Petőfi költészete. A gyermek mindezt inkább fantáziájának és érzelmeinek útján fogadja lelkébe; de az idők gyors forgatagában hamar elkövetkezik a nap, mely számon kéri tőle, hogy befogadta-e.

Mikor a halhatatlan szónoklatokban és költeményekben hirdett eszmék energiája megacélozza a szíveket s a haza védelmére szólítja a karokat: a «paradicsomnak» nevezett Borsod is forrongani kezd. A tizenöt éves deák otthagyja iskoláját és a szülei házat s honvédnek áll. Az erős akarat ép olyan korán nyilatkozott benne, mint az eszményi, költői hajlam s a nemzet ügyének e kettőnél volt-e hatalmasabb toborzója? Az ő édesanyjának egyszerű, meleg szíve is, mint a fölmagasztosulásnak e dicső napjaiban annyi gyöngéd szív,

áldozatkész rajongásra lobbant s ékszereivel együtt legféltettebb kincsét, egyetlen fiát is, a hazának adta. A kis katonával nem sokáig tréfálkoztak, a kik csak dobosnak akarták volna befogadni. Előbb tűzér, majd gyalog honvéd lett s a tűzpróbát emberül kiállotta. A mint egész életében jólelkűnek és gyöngédnek ismerte mindenki, gyöngének nem látta soha senki: az igaz és nemes férfiúi léleknek nehéz próbatételét még katona korában megállotta. A csaták tűzében ép úgy helytállt, mint a legkegyetlenebb télen a mármaros szorosok hó- és jégmezőinek őrszolgálatában. Helytállt s majdnem életével lakolt szívének emberszerető, de fegyelem-sértő felbuzdulásában egy meggyalázott katona-pajtása mellett. E kis történetben, mely emlékezéseinek egyik legvonzóbb részlete, legérdekesebb lelke két jellemző vonásának korai megnyilatkozása: barátságának példátlan áldozatkészsége s haláljának kiüríthatatlan mélysége. Bár megtanúlhattam volna tőled, elköltözött nemes barátom, legalább emezt, a halát, hogy méltónak érezhetném magamat amarra, barátságodra, melyben halálod napjáig oly feledhetetlen részem volt!

A katasztrófa után a zsigó győzelméről menekült a kis főhadnagy s Borsodnak egy félreeső falujában, nem messze Jókai rejtékhelyétől, vonta meg magát egy időre. De a bosszúálló hatalom kezét nem kerülhette ki: besorozták s ráhúzták a rabruhává lefokozott osztrák uniformist, a sárga hajtókás fehér kabátot. Ez alatt a kabát alatt rejtegetett két könyvet. Egyik a fényes múlthoz kapcsolta s eszményeit őrizte: Petőfi versei; másik a homályos jövő munkájára készítvén elő, pislogó reményét ápolta: naplójegyzetei voltak, melyeknek írását akkor kezdette meg s mindvégig folytatta. Sokszor emlegette, hogy a körülmények, a rejtegetés kénytelensége akkor szoktaták rá hihetetlenül sűrű, de kitűnően olvasható, éles, gyöngybetűs írására; helye, papirosa, szabadsága, mindene kevés volt a naplózásra. Bécsen és Tirolon át Olaszországba vitték s Verona és környéke lett börtönévé. Csak gúnyképen hangozhatott fülébe az olasz költő szava: «Verona, téged csak az nem szeret, a ki nem tud szeretni.» Sötét és gyötrő emlékek gyűlnek lelkébe: inkább a kaszárnnyák durva fegyelme és gyötrelmes szolga-munkái, a kórházak elhagyatottsága és szenvedései, tisztjeinek gyűlölködő üldözése, mint a kék ég bája, az Adige tündérvölgye, a Scaligerek fantasztikus emlékei, Palladio márványpalotái. Ritka magyar ifjú láthatta akkoriban ily korán, a fiatal lélek mohó fogékonyságával a szépségnek ezt a csoda-világát; de ő gyászfátyolon keresztül látta. A fátvolt szívének és képzeletének egy-egy fellobbanása át-áttörte, de meg újra csak összehúzódtott az szemei előtt. Egy ilyen lobbanás emlékét őrzi verse a vicenzai hárfás leányhoz, ki

holló-hajával, éj-szemeivel és piros ajkaival elbűvölte a szegény fiút s egy hosszú versre ihlette, mely tele van a gyermekszenvédeyeknek oly meghatóan naiv és őszinte nagyzásával. Oly sajtóságon meglepő a romantikus helyzet, melyet a nyugodt munka, nemes, de gyakorlati életfelfogás útján járó Vadnainak ez a legkorábbi dátumú irodalmi terméke feltár előttünk. Az olasz osteria asztalánál, távol hazájától, karjára hajtva fejét ül a gyermek-katona, közemberek rabsorában és ruhájában; szívében egy dicső hadjárat nagy emlékeivel és gyászával; a jelen nyomorában és a jövő bizonytalanságában sínylődve; előtte a szép hárfás leány, ki fölveri egész érzésvilágát s ennek szenvédeyes és néma vergődésében egy pillanatra magához láncolja. A sötét fátyol lobbot vet szemei előtt, de megint csak megszövéődik. Ez az élet, egészében és jellemében, nem volt a heves fellángolások élete; nem a történelmi és művészeti tanulságok iskolája sem, hanem a férfias tűrni tudásé és kitartásé. A közelmúlt sorsfordulataival együtt férfivá érlelte a gyermeket, korán kifejtven benne a kötelesség-érzetnek és csüggedetlen munkakedvnek csiráját. Lelkébe véste s minden következésével természetébe oltotta az igazságot, hogy: nem vész el bármilyen sors alatt, ki el nem csüggedett.

Egy évi nyomorgás után, melynek emlékeiből szövődtek a *besorozott*-nak eleven képei, a többiekkel megszabadult ő is s keresnie kellett helyét az életben, az új világban. Mily szomorú világ volt az: a kötelességgel magával mindenki tisztában volt, de egyenes útja mindenki előtt homályban. A küzdelmek után, melyeken keresztülment, a kilátástalan közéletben nem volt kedve a jogi pályához, melyre atyja szánta. Inkább hallgatott Tompára, s költői kísérleteire gondolva, de talán inkább Petőfi varázsos emlékeitől vonva, az irodalomhoz szegődött, mely ez időben kezdte először elevenebben és biztatóbban emelgetni szárnyait. Régi nagyjainak és új adeptusainak lelkében már kizsendültek egy elnyomhatatlan remény rügyei is; a toll megváltó hatalmára gondolva, mely már kétszer föltámasztotta a nemzetet szinte halottaiból, a régi mesének megfordítottja hevítette képzeletüket: az énekes madár, mely a sást szabad, légi útjára vezeti. Az ifjú Vадnai szellemén Petőfi uralkodott; egyetlen miskolci találkozásuknak minden szava, minden vonása kitörülhetetlenül lelkébe vésvé; költészete mindannak, a mi benne eszményül élt, legelragadóbb megnyilatkozása. Bálványa nemcsak neki, hanem annak az egész fiatal írócsapatnak, mely a *Hölgyfutár* körül gyülekezett. Mintegy az ő és vállalatuk irodalmi hitvallását fejezte ki 1852-ben a lapnak egy kritikai vezércikke, az első s hosszú ideig egyetlen ebben a nemben: «Költészetünk egén, hála a magyarok istenének, vannak mesés,

tündér fényvel ragyogó csillagok, de a nap Petőfi.» Az ő utánzásán kezdte Vadnai is, ki költői álnévül is olyat választott, mely Petőfi világára emlékeztet: Sugár Kálmán. Versei, melyek az első két esztendőben sűrűn jelentek meg egymásután az esdeklő és boldogtalan szerelem motivumával, annak az izlésnek, akkori líránkban uralkodó törekvésnek termékei, mely a leghetetenlebb feladatra pazarolta erejét: egy nagy egyéniség csoda hatásának eltanulására. Népies szölamok, képek és hasonlatok halmozása, az érzés szenvedélyes és cico-mátlan kitörései: ezek kerekednek versekké. A mi a szenvedély hang-ját illeti, az öblös és tartalmatlan mondások hajszolásában, melytől híresebb költőtársai épen nem mentek: Vadnai bizonyos tartózkodást mutat, elbizakodás helyett szinte egy kis bizalmatlanságot szárnyaiban. A *Kikeletkor* című festő költeménye verses kísérletei között még a leg-melegebb s legköltőibb. Az önismeret, mely egész életén át uralkodó vonása volt s a melynek egy szerényebb munkakörhöz való hűségét köszönhattuk mi s a hasznos, derék és szép élet önérzetét köszön-hette ő: — ez az önismeret korán félretétette vele a lantot. Petőfi után másik ideáljának nyomában indult: a Jókaiéban. Novellákat kezdett írni: a *Szerelem halottait*, a *Hóhér leányát*, a *Költő életéből-t*, Jókainak abban a korai stíljében, melyet ő is a francia romantikusok-tól tanult. Végletekbe csigázott, sötét szenvedélyek, a végzet kegyet-len játécai, rémes sorsfordulatok képei, bevezetve, meg-megszaggatva és befejezve a fölzaklatott képzeletnek és érzésnek hol pathetikus, hol töredezett hangjaitól. De a rímek hamar elhangzottak, a víziók gyorsan szétfoszlottak.

Mind a versírás, mind a novella romantikus stíljének korszaka Vadnai pályáján fölötte rövid. Az önismeretből s a hasznos munka vágyából, melylyel a természet, a szülői hajlék szelleme és a maga sorsa korán megajándékozták, könnyen és természet szerint bontako-zik ki helyzetünk és feladatunk ismerete. A fiatal írók körében, mely-ben napjait töltötte, a sirva vígadó kétség egy felől, más felől az ő törekvéseik s a nemzet sorsa kapcsolatának eleven érzése egyéne-n-kint és időnkint váltogatták egymást; a hatalom zaklatásai és üldö-zései inkább önérzetöket tápláltak, hivatásuk jelentőségének érzését, mint kétségeiket és keserűségeket. Az Arany Ökör és a Komlókert zajos asztalainál, a szerkesztőségek tanakodásai közt s a rendőri hiva-talok fenyegetéseivel és megtorlásaival szemben érezték, hogy ezer és ezer szomorú szívet bízott rájuk a végzet, hogy csak tőlük értett hangot adjanak nekik; hogy rájuk bízott valamit a múlt sebeinek hegesztéséből s a jövőndő munkájából is. Még tréfájokban is éreztünk akkor hazaszerte valami «cigányfölöttit», valami szentet; bizonyára

éreztek maguk is. A jövőnk munkásai, mely csak magyarságunkhoz való ragaszkodáson s legalább művelődési, szellemi érdekeink ápolásán alapúlhatott. De hogyan munkálni ezt a jövőt, melyet hirdetni, követelni nem volt szabad? Vadnainak hasznos munkára törekvő lelkét a komor viszonyok és víg társaságok bizonyára korán és sűrűn vonták maga-magával számadásba. Érezte, hogy sok mindent kell pótolnia, a mit mulasztott, és tanulni kezdett. Tanulmányaitól, az iskola padjáról nemrég elhitta sorsa, a kötelesség; most íróasztalánál ugyanaz a kötelesség adta kezébe a fonalat. Különösen idegen nyelveket tanult és irodalmakat meg történetet; mindenek előtt és legtöbb kedvvel a franciát. Kedvvel dolgozott, hát sikerrel is. A mint az imént a honvédseregnek egyik legfiatalabb katonája volt, ma a pesti írói világ Benjáminja: de már azon az úton, hogy a legműveltebbek, legképzettebbek közé emelkedjék. Sokkal jobban érezte készületlenségének bajait, mint sikereit s minden erejével pótolni törekedett. Mohón és sokat olvasott s kitűnő emlékezetébe véste a tanultakat. A tudás értékét és vágyát nem csökkentette lelkében iskolai pályájának megszakadása, jókor az élet viharai közé vettetése, korai kis költői sikerei; mindez inkább emelte. Mindvégig mély, szerény és áhítatos tisztelet élt benne a tudás, a tudományos munka és a tudomány emberei iránt. Könyvszomja szinte olthatatlan volt; utolsó, hosszú betegségében is a történettudomány egypár klasszikusát olvasgatta. «Nézd, mondá halálos ágyán, épen Macaulaytól búcsúzom; megköszönöm neki utoljára, a mire ifjúkoromban tanított.» Így gazdagította műveltségét, fejlesztette izlését, tágította látókörét és tisztázta önismeretét. Nemcsak a hirlapíró és kritikus akadémiáját végezte ekként, hanem a szépíróét is.

Körültre tekintve látta, hogy a vajudó idő mintegy ahhoz a célhoz mérten irányozza az irodalmi törekvéseket, talán túl az egyéni mérlegelésen és elhatározáson, a mely a bizonytalan jövőben mindnyájok előtt lebegett. A költészetnek azon a mezején is, melyre a líráról kedve és tehetsége átvezette: az elbeszélésben, irányában és szellemében: ott volt ennek a titkos, ellenállhatatlan vezető kéznek a nyoma. A nemzeti közérzés, mely benne való részességünknel fogva talán öntudatlanul rátaál céljainak legalkalmasabb szolgálatára. A novellának három ágát szerette legjobban közönségünk s mivelte legtöbb kedvvel az új irodalom. Egyik a humoros novella volt, nem annyira jellemző érejjével, mint torzképeinek azokkal a kacagtató furcsaságai-
val és komikus ötleteinek tűzijátékával, melynek fő képviselője Beöthy László, mellette a régiebbek közül Pákh Albert, Bernát Gáspár, Lauka Gusztáv, az újabbakból a lírai költeményei révén egyre népszerűbb

Tóth Kálmán és Balázs Sándor. A nemzet vigasztalói voltak rossz napokban; lelke húrjain víg, zajos és éles trillákat verve, nyomták el a fájdalomnak fel-felmorajló hangjait. A másik a történeti novella, mely a komor időkben, midőn veszve látszott minden, a nemzet történeti életére irányozta a képzeletet, elevenségében, nagyságában, változásaiban, ősi erejében, s ébresztve és ápolva a hitet ennek a most elnyomott erőnek érvényesülésében. Az idő lelkétől Arany lángelméjéből feltámasztott nemzeti éposznak volt mintegy kísérete az ötvenes évek fiatal irodalmának ez a szerény történeti novellája, mely, Kemény zordon hatalmú géniuszának megközelíthetetlenségében, inkább Jókai és Jósika után indul. A régieket nem említve, Szathmáry Károly, Dózsa Dániel, Halmágyi Sándor, a teljesen elfeledtek közül Paulikovics Lajos és Szöllösi Benő buzgólkodnak mezején, melyen utánok Vértesi Arnold és Győry Vilmos lépnek föl. Vadnai is tett ezen a téren nem sikertelen kísérleteket, melyek közül a tanulmány gondjával s a mese érdekességével az *Ország Ilona* válik ki; de igazibb, a tehetségének megfelelőbb feladatait nem ebben a körben találta meg. A humoros novellában ifjan nem is próbálkozott, hogy életének vége felé a gyarlóságok irányában kiélesedett szeme, erkölcsi felfogásának energiája és frissen megőrzött kedvének elevensége éppen ebben a nemből adjon talán legkitűnőbb elbeszélő műveit, közöttük a *Hazafit* és a *Hyment*, melyet társaságunk körében éppen e helyről mutatott be 1891-ben.

A harmadik irányt, a társadalmi novellának akkor divatos alakját, az a szükségérzet sugallotta, hogy szellemi életünk kapcsolata a nyugattal, különösen az uralkodó francia irodalommal folyamatban maradjon. Elnyomatásunk ne legyen elszigetelődés s várt ébredésünk majdan ne történjék elmaradottságunkra. Ez a törekvés a prózai elbeszélés terén korábban indul meg, mint a versköltészetén; tudatos és hatásos szolgátaba áll Récsi Emil Külföldi Regénytára 1853-ban. A dicsőségnek az a fénye, melylyel 1830. óta a francia politikai, társadalmi és irodalmi élet egész Európát beragyogta s ránk nézve olyan mély és állandó, sorsunknak múlt századi legnagyobb fordulata alkalmával szinte döntő befolyással volt: az irodalom mezején természetesen nem szünt meg foglalkoztatni képzeletünket és vonzani szellemünket. Csak annak az egy műágnak szűkebb keretében maradván, melyre figyelmünket irányoztuk, a mint a negyvenes évek elbeszélő irodalmában nyomon kísérhetjük a francia romantikus s a socialis izgató regény hatását, a további fejlődés irányai, szelleme és alakjai még nem ép első rangú jelenségeikben sem maradnak hatástalanok költészetünkre. Szépirodalmi lapjaink fordított közlemé-

nyei, igen kevés kivétellel, a francia regényirodalomból merítvék: a *Hölgyfutár* már 1852-ben közli a *Kaméliás hölgyet*.

A francia romantikusok csillogó és lázongó társának, Gautier Teofilnak stílpompája, művészi rajongása és képzeleti kalandozásai: az ő *Ifjú Franciaországa* s Murger Henrik *Cigányélete* irányozzák egy új tárgykörre: az írói és művészi életre elbeszélőink figyelmét; Berec Károly ilyen tárgyú regényt tervez, épen *Ifjú Magyarország* cím alatt, Szilágyi Virgil *Szelid fájdalmak* című regénye az életnek ugyanebben a körében mozog s Vadnai a *Csokonai csókjától* kezdve végig megőrzi uralkodó vonzalmát a művészvilág költői anyaga iránt; van egy regénye, melynek egész milieuj a kulisszák és szerkesztőségi szobák, s alig van egy is, melynek alakjai között költőket és művészeket ne léptetne föl. Nem kisebb hatással vannak rá és társaira az úgynevezett *bon sens*-nak a képzelet szertelen kalandozása és szenvedélyes követelőzése ellen induló francia iskolája és emberei. A kik közülök Vadnaira különösen irányzók voltak: Sandeau Jules, szeretetreméltó világának egyszerű jellemeivel, hamisítatlan, üde természet-érzésével és keresetlenül is gondos, cicoma nélkül is hatásos stílérzékével; utána Souvestre Emil, egykor, épen Vadnai föllépésének idején, híres idyllregényeivel, melyekben meleg érzés, nemesen demokratikus felfogás, erkölcsi komolyság és a valóság érdeklődő megfigyelése jelentkezik esiszoltságában, választékosságában is egyszerű nyelven. Majd a második császárság erkölcsrajzolói lépnek előtérbe: az ifjabb Dumas Sándor, vakmerő társadalmi problémáival és alakjaival, elmés és élező stíljének káprázatos világításával s kérdéses értékű és tétova irányú erkölcsi dialektikájával; Murger Henrik, a művészetlebből merített rajzainak hol áradó, szatirikus szeszélyével, hol kedves és megható megindulásaival; végül az új regénynek legünnepelebb hőse: Feuillet Oktáv, a «szívélet belső forradalmainak» s bennök az új élet erkölcsi képeinek finom megfigyelője, érdekes és vonzó mesékbe foglalója s az eleganciának és elmésségnek ritka harmóniájával elbeszélője. Mindnyájok tanulmánya és kedvelése megérzik Vadnai regény- és novella-költészetén, melynek első, nagy sikerű terméke, a *Kis tündér*, közelebbi kapcsolatban is áll Feuillet *Kis grófné*-jával. Lélektani motivuma rokon vele, a részletekben is akadunk találkozásokra; de az egész mégis Vadnai eredetiségére is bizonyosságot szolgáltat. A második császárság ütköző ellentétei s hajszoló szenvedélyei képeinek kétségtelen hatása alatt: a forradalom utáni magyar életnek felfogásában, alakjaiban, hangjában jellemző rajzát adta. Tanulmányaiban és ízlésében sohasem szakadt el a franciáktól; képzeletében, felfogásában, hangjában soha a magyar

világtól. A miben mintáinak hatása általánosságban, de bizonyossággal kimutatható: állandó vonzalma a művészi élet költői anyagához; a lelki életnek finom és gyöngéd festései, de a részletezőbb elemzés elhatalmasodása nélkül; az élet egyetemes erkölcsi érdekeinek uralkodó kultusza, de szembetűnő irányzatosság nélkül; a szerkezetnek egyszerűsége, de mindig formás kerektsége és mindenekfölött a stílnak szerető, áhítatos gondja, megbecsülése. Kritikusaink közül senki sem használta gyakrabban a «szépíró» kifejezést; nem hiába maga mindegyik szavával, minden mondatával «szépíró» törekedett lenni.

A tanúlt, jó ízlésű, termékeny és gondos ifjú író hamar megszereti a közönség is, melyet megbecsül, szerkesztősége is, melynek munkakedvével, lelkiismeretességével jobb kezévé lesz. Nevét már ismerik mindenfelé, mikor *Beszélyei*-nek első, két kötetes gyűjteménye 1857-ben megjelenik. A novellához, melynek első sikereit, ezek örömeit köszöni, hű maradt mindvégig s élete utolsó évei termésének egy gyűjteményét még a Kisfaludy-Társaságra hagyja. Nagyobb alkotásokkal is megpróbálkozik s 1860-tól kezdődik regényeinek sorozata: *A kis tündér, Eszter a szép kardalnokné, Eladó leányok, Rossz szomszéd és Immakulata grófné*. Mint kisebb elbeszélései, ezek is ifju szívek életküzdelmét mesélik: a szívetagadó s szívének lángján eléggő pajzán gyermek; a kísértések és ármány festett világában az életnek igazi értékeit boldogan felismerő leány; a szerelmi hűségnek és jóságnak minden poklokon keresztül törő gyöngéd kitartása; egy nap szerelmének diadala egy egész élet sötét gyűlöletén. Mily finom és nemes bekapcsolása mindenütt fő témájának, a szerelemnek, erkölcsi világunk hatalmas rendjébe; mily kényes fogékonyság és föltétlen hódolat a nemes, az igaz, az áldozat irányában; mily szeretetreméltó rajzai, majdnem költői dédelgetései a boldogságra törő és méltó fiatal lelkeknek! Világában nem sok a változatosság; de oly tiszta, derűs, bizalomra keltő ez az életismeretből és nemes képzeletből szőtt világ, hogy ismert képeivel is szívesen találkozunk újra meg újra. Mily szívesen hiszi s higgye is minden ifjú lélek azt a tanulságát, hogy: sorsunk az erkölcsi törvény alá van hajtva. Felfogása és stílje bizonyos módosúláson megy keresztül: leleménye, modora a romantikustól a valóságos felé halad; meséi egyszerűsödnek, jellemei mélyülnek, a mesterkéltbb komplikációk ritkúlnak, a genre-alakok sokasodnak; de tiszta öröme az élet szépségében s nemes hitét az emberekben végig megőrzi. Igazán a fiatal szívek költője; tele szeretettel azok iránt, a kikről mesélt, és azok iránt, a kiknek mesélt. A mint a *Rossz szomszéd*-ban Birike szobáját leírja: «hol a falak fehérre voltak meszelve, az ágy

tiszta hőszinű takaróval lefödve, az asztalon egy pohárban friss bokréta állt, körülte egy pár színes szalag hevert, emlékeztetve a fiatalság apró örömeire, meg egy nyitott daloskönyvecske, az ablakokban zöldelő virágok, a kalitkában madárka, mely felborzolta sárga tollacskaít: költészetének körét, világát jellemezte ebben a képben. A romantikus készlettárnak hátat fordít; képzelete csapongásával és a szenvedély tüzével nem ragad; melegségével, bizalmával, mérséklétével, Souvestre-re gondolva, inkább az idyll körében marad; alakjai sem emelkednek ki erősebb domborúlatban, inkább színök melegével és tisztaságával hatnak. Tollának tolmácsoló készségére és arra, hogy mennyire megbecsülte ezt a tollat: stílje az első bizonyosság. Gondja olyan jellemző, hogy éppen ez által majdnem az eredetiség benyomását teszi. Szókincese egészben az irodalmi köznyelv készlete; a népi nyelvből keveset merít, sőt tartózkodni látszik a népies beszédétől — mégis mindig magyaros, keresetlen, hangzatos. Nem keresi a csattanókat, de kitűnően élez, szabatosan és világosan ír s tiszta kereksege mellett is könnyen át tudja hullámoztatni hangúlatait olvasói lelkébe. Kereksege, választékossága, símülékonytsága: ezek művészi elemei.

Esztetikai hatásán túl, azt hiszem, költészetének kiemelt erkölcsi mozzanatában és avatásában nyilatkozott meg az a, kora ifjúságától öreg napjain át ápolt törekvése, hogy: hasznos munkát végezzen. 1879-ben írja egy, hozzám intézett levelében e szép sorokat: «Én már fiatal koromban, a merész illúziók korában sem bolondítottam magamat olyasmivel, a mit el nem érhetek. Tudtam, hogy a nekem jutott tehetséggel írói maradandóságot nem érhetek el; de azt, lehetőleg művelve, egy darabig a nemzeti műveltség és jó ízlés szolgálatára némi haszonnal fordíthatom. E korán szerzett önismeret szabta meg működésem módját s nyújtá nekem a legtartósabb igaz örömet.» Az írói maradandóság, írói dicsőség káprázatával szemben ily nemesen rideg s mégis fölemelő módon vet számot magával. De az irodalmi életnek két ideálja van, a nagyok pályájában mindig összefonódva: egyik az irodalmi dicsőség, másik az irodalmi tisztesség. Hogy amazért sikeresen harcolhassunk, ajándékba kapott, bölcsőnkbe rakott vegyverzetre van szükségünk; de hogy emezt kereshessük, ahhoz kinek-kinek a saját erkölcsi erejével kell megkövacsolnia fegyverzetét. Vadnai nemcsak jól megkövacsolta a magáét, hanem egész hosszú és veszélyes pályáján mindig és mindvégig ragyogó tisztaságban tartotta és őrizte meg. Mint hirlapíró és szerkesztő félszázadig forgatta s ebben a munkásságban kifejtett hatása: a kritikusé, tárcáíróé és szerkesztőé, közművelődésünkre talán még mélyebb és egyetemesebb volt a költőénél. Állása gyorsan megszilárdult és hatásköre

szélesedett. A *Hölgyfutárt* 1856-tól 1861-ig, Tóth Kálmán egész szerkesztősége alatt, voltaképp ő vezette; a *Fővárosi Lapok*-at 1864-től 1893-ig, előbb Tóth Kálmán nevében és támogatásával, utóbb egészen önállóan; innen élete végeig szerkesztette a hivatalos lapot. Más vállalatoknak is, így Jókai *Hon*-jának, éveken át dolgozótársa volt. Mint hirlapíró, a legelevenebb, legfáradatlanabb szemességgel és kitartással vesz részt politikai, társadalmi és különösen művészi életünk minden mozgalmában; buzdít és tanít, irányoz és ítél. Nem napja, talán órája sincs «sor nélkül.» Íróasztalánál tölti végig a Bach-világot; ott találja nemzeti feltámadásunk sugara. Dolgozik váltságunkért, dolgozik haladásunkon. Jó kedvvel tud napszámos is lenni, hogy a munka tisztességében és lelkiismeretességében vezető példát mutasson. Ismertetései és bírálati, beszédei és vitái, iránycikkei és jellemrajzai százával vannak, melyeknek még csoportos bemutatása sem férne el e rövid megemlékezés keretében. A közélet, irodalom és művészet egész mezejét bejárja, minden zugában megfordul, nem egyenlő szakkészültséggel, de mindig becsületes tanúltsággal, eleven elmével és komoly meggyőződéssel. A nap krónikása, de tisztas ismeretével a tegnapi és mindig szeme előtt tartva a holnap, a jövő célját. Az üres csevegetés és léha feleselés nem kenyere: minden sorában a tudás, erkölcs és ízlés magvait hintegeti, még pedig oly dúsan, hogy ha földje sokkal terméketlenebb lett volna is: legérdemesebb magvetőink közé kellene sorolnunk. Az irodalomnak és hirlapírásnak napjainkban már-már szakadozó kötelékét szorosan és erősen tartotta kezében; példájával mutatta, hogy egyfelől elevenséggel, másfelől komolysággal hogyan kell áthatniok egymást. Ha összefoglaló, egységesítő felfogást keresünk munkásságában és szellemében: az ötvenes évek nagy, kiegyenlítő nemzeti összeolvadásának bélyegét fogjuk megtalálni: a múlt iránti tisztelet nemes összhangban a haladó törekvéssel. Esztetikai és politikai fejtegetéseiben ép oly jellemző hős-kultusza, mint a jövő gazdag fejlődésének öröme. Ez a pont világítja meg lényegében viszonyát Jules Janinhez, a kit kedvel és követni is igyekszik. A *Debats* híres kritikusa stíljének fantasztikus ragyogásával és ötletes festő erejével nem vetekedhetik; de tétova ingadozásaival és szeszélyes ellenmondásaival szemben adózzunk tisztelettel a szerény magyar író kiegyenlítő, belső harmóniájának. Nem kápráztat, sohasem hajszolja az elmésségeket, inkább szép, élénk, tiszta formában felvilágosítani, ismereteket nyújtani, gondolatokat ébresztetni törekszik. Csak azért makacs és igazkodó ítéleteiben, mert meggondolt, meggyőződésből szóló és tartozkodik a túlzásoktól.

Szavának súlya, befolyása egyre emelkedik s a hetvenes évek-

ben éri el zeníjtjét. A *Fővárosi Lapok* a magyar társadalmi élet felfogására, ízlésére, hangjára egyedül gyakorolja azt a befolyást, mely a közéletre nézve nagy politikai lapjaink összeségének jutott. Közművelődésünk fejlesztése érdekében újabb hirlapirodalmunkban céltudatosabb és érdemesebb munkát alig végzett valaki, mint Vadnai, évtizedeken át fáradtságot nem ismerő buzgalommal és sohasem ingadozó következetességgel egy feladatot szolgálván: felfogásunk, érzületünk és hangunk nemesbítését. Az irodalomra gyakorolt hatása sem volt kisebb. Ha mai irodalmi viszonyaink közt széttekintünk, azt hiszem, mindnyájan sóhajtva méltányoljuk a régi és új irodalom ama benső, bizalommal és szeretettel teljes összetartásának esztetikai és ethikai, mérséklő és fejlesztő értékét, melyet Vadnai és lapja képviseltek. A nyájas és éles szemű szerkesztő egész valójában volt valami jellemzően családias vonás: az érdeemes régieknek rendkívüli tisztelete s patriarkálisan évdő, de jóindulatú elbánás a kezdőkkel. Ez a nyájas és éles szem hányat látott meg, vont a felcsillanó öröm sugarával magához és segített a pályatörés küzdelmeiben azok közül, kik ma díszei irodalmunknak!

A közéletnek e nemes magvetőjét méltán vette körül tisztelettel és halmozta el méltó tisztességgel közéletünk. A Kisfaludy-Társaság 1866-ban, az Akadémia 1872-ben fogadta tagjai közé. Kell-e emlegetnem, hogy kötelességteljesítésben, munkakészségben buzgóbb társunkat nem ismertük; de olyat is alig, ki intézetünket bensőbben ragaszkodóbban szerette volna nála. Kéziratait, féltve őrzött emlékeit is reánk bízta halálos ágyán; bár elevenítő, serkentő lelkét is őrizhetnők velők körünkben! Az irodalmi kitüntetések mellett méltán jutott osztályrészül a polgári bizalom cserkösorúja is: szülővárosának képviselői megbízó levele, melyet 1893-ig tartott meg. Pártja körében s a törvényhozás egész csarnokában gyorsan vívta ki a tiszteletet hűségével, tehetségével, lelkiismeretes készülségével és bátor harckészségével is. Munkássága főleg a közművelődési ügyek körében mozgott, azzal a mély idealizmussal, mely nem szavakat röpít, hanem egész nemes életet kormányoz. Az övét valóban ez kormányozta: mindig, szünet és tétovázás nélkül a meggyőződés, kötelesség, munkaszeretet útján. A mint önismerete korán tisztába hozta erejének mértékével és természetével: kitűzte feladatát és férfiúi elszánással követte. Költői működését, melynek sohasem mondott búcsút, csak úgy nézte, mint a szántóvető, ki veréjétekező munkájában olykor nótára gyűjt, hogy annál jobban menjen a dolog. Ezek a nóták, az egyszerű, tiszta szívből fakadó nóták sem hangzottak el végkép; hanem összhangját és erejét emelve olvadnak be nemzeti köl-

tészetünk végtelen melódiájába. A szántóvető példája és munkája pedig közmívelődésünk mezején áldásos nyomot hagyott: szellemi életünk legméltóbb eszményeinek, legtermékenyebb hagyományainak és lelkes tovább-fejlesztésének kultuszában. Vadnai valósággal igazi férfi volt: erős és gyöngéd, biztos és nyugodt, igazságos és elnéző, a kedvnek mindig abban az összhangzos, beszédes derűjében és egyensúlyos elevenségében, melyet csak választott életútunk biztosságába vetett hitünk és kötelességünk hű teljesítésének tudata nyújthat. «Munkálkodó volt és nem panaszkodó»: nagy bajaival is hallgatott, kis örömeivel is eldicsekedett.

A nemzeti élet fejlődése, megerősödése boldoggá tette hajló korát; élete végén mégis föl-fölkereste a jövő kétsége. Egy könyvről beszélgettünk, mely erős bizodalommal van tele a magyar faj jövőjében. Beteg barátom, nyájas szemeinek nála oly szokatlan elborulásával kérdezett: «Mondd meg őszintén, hiszed-e te, a mit irtál?» Heves igenlő feleletemre felsóhajtott: «Boldog lennék, ha ezzel a hittel halhatnék meg!» Lelkemet mélyen meghatotta és fölzavarta ez a kitörés, de utóbb nyugodtabban gondolva rá, a lélek csak ama legmélyebb és legszentebb ragaszkodásának hangját hallottam benne eszményéhez, mely éppen mélységénél fogva nem ment a remegő aggodalomnak átsuhanó árnyaitól. Élete bizonyossá tett, hogy a sötét kétség perceinek múltán a Bizonyosságnak nagy kapuját hittel lépte át nemzetében és ennek jövődjében, ő, a ki egy hosszú és munkás életnek minden pillanatában azon fáradozott, hogy ebben a szent hitünkben ne csalódjunk. Koszorút emlékének, azt a magyar koszorút, mely babér és cserlevélből fonva a költőt és hazafit illeti.

ŐSZ.

BÁRD MIKLÓSTÓL.

A merre nézek, sík a táj,
Még oly szokatlan s szinte fáj,
Hogy nincs egy part, hol szemmel megpihennék.
Elnézem a táj fakó zöldjét
S egy színes kép játszik velem. —
A bükkös ungi hegyeken,
A csillogó smaragd alapba
Már sűrűn ölti, tűzi, fonja,
Ősz anyó a színeket.
Ott görnyed a hegyek felett,
Messze elomlik ködpalástja,
Mely ha meglebben, déli tájba,
Kitárja ragyogón eléd,
E vénség késő remekét.
Mély zöldjéből, mely már veszendő,
Száz színben éled ott az erdő.
Ám meg van írva régesrégtül,
A remek fájdalom közt készül.
Hol ősz anyóka szóni kezd,
A zöld lomb menten vért ereszt.
S a tű nyomán, a hol kiserked,
Száz színre bontva ott a zöldet,
S millió tarka szált eresztve,
Pereg alá a rengetegre,
A hegyről le, a völgybe folyva.
A vénség pedig szövi, fonja,
És ontja a sok képet, ábrát,
Soha sem látott színek árját,
Milyet ábrándos ifjú nő,
Szerelmi vágyak közt se szó,

Mert szín, se szál, nem földi gyártmány, —
 De mintha égi szép szivárvány
 Hullt volna le a rengetegre
 S a hullámozó lomb lágyan rengve
 Vinné tovább a színeket.
 S e tarka ártól nyalva, bontva,
 Csillogó harmatkönyet ontva,
 Fogynak el a zöld szigetek.
 Oh, e remeknek nincsen párja,
 Nem szó illet király leánya
 S száz udvarhölgye egybe tudva.
 Mert hol van az a kézimunka,
 Mely ringna, mint egy színes hullám?
 És készül ősz anyóka újján,
 Mit fagyos kezek dérben szőnek,
 Az óriási szmirnaszőnyeg.

S e ragyogó szép kézimunka,
 Mely reszket, ha a szellő fújja,
 Lágyan, simán, mint könnyű kelme
 Fekszik a tájra, rejtve, fedve,
 A föld, a mely tarlott, kopár,
 Mit szegényül hagyott a nyár,
 S mely tél urat, míg díszben várja,
 Se telt csüre, se garmadája,
 Vidítani e vén fukart.
 Ez lenge díszre mit se tart.
 S ha fölhajt, s erre visz az útja,
 E tarka pompát tova fúja,
 S még ő vet a szükölködőre,
 Mely nincs remekbe szabva, szőve,
 Egy lompos, gyapjas, fehér bundát.
 Hol őszanyó csak szemnek munkált,
 A nyár meg játszva tova lejtett,
 E szépséges szép rengetegnek,
 Még áldás lesz a dermedt álom
 S a néma csend, mely rászakad. —
 Ma még pompázik; játszanak
 Vele az arany sugarak.
 Ha dél napja elbánt a köddel,
 Villogva jönnek nagy özönnel;

S ha megfutott az erők árnya,
 A sugártáncz napestig járja.
 A pompás tarka szőnyegen
 E kép vonúl át lelkemen,
 S úgy megragad a bűve-bája,
 Mosolygó édes mélasága,
 Mint hajdan egy ritka virágé:
 Egy ragyogó szép büszke lányé,
 Ki szegény volt, s szívben beteg.

Oh, szépséges szép rengeteg!
 Isten szegénye, búdban rejtező,
 Ki deres ősszel közeledbe jó,
 Soha sem sejtett szépséged csodálja.
 Oh, anyaföldünk bájos mostohája!
 Méla borongó, a ki hervadóba
 Elbűvölőbb, mint fakadóba,
 Te egyetlen, ki azt, mi bús, mi zord,
 Vonzóvá tészed a fakó nyomort,
 S mosolygva, büszkén rejtéd azt, mi fáj. —
 Csupa költészet ez a táj! . . .

Lám, milyen más, e tágas sík, e róna.
 Itt már gazd'asszony összanyóka,
 S nem szemre dolgozott csupán.
 Aléltan csüng a hervadt lomb a fán,
 Se dísz, se pompa; sehol semmi báj,
 Mint nagy szérűskert, olyan ez a táj,
 Egyhangú képén nincs, a mi lekössön.
 De lent, a zsíros barna földön,
 A meddig a szem a pusztába lát,
 Kazalok, boglyák, garmadák,
 Megszámlálhatlan ezre feketélik.
 Itt nyár a nyár, se nem siet, se késik,
 Elvégzi dolgát tisztességgel;
 Nem tündököl csupán, de érlel,
 Nem feledvén a kamarát, a vermet.
 És a tavasz, a rózsás arcú gyermek,
 Kit dal kísér s egy tegzes kis nyilas,
 Itt korán érett, sőt anyagiás.
 S míg zendít, csendít, rügyet bontogat,

Életre kelti a virágokat,
 Jövőbe néz, s a gondolatja : mag.
 Itt diadalmas a kevély anyag,
 S a grációk, az édes lenge szépek,
 E feltört hantról rég elköltözének,
 Nem állhatván ki ily kövér valót.
 E tájról szinte lekiált a mód :
 Itt bőség van ! és jöhet a nagy úr
 S ha késve, szinte bátortalanul
 Megjő a tél, e mord szeszélyes,
 Ki csak a módosnál kedélyes,
 Kandin köszönt be, mint egy jó öreg ;
 Nem dül-fül, inkább enyeleg,
 Majd otthonosan könnyű leplet ölt —
 S a hó alatt a zsiros barna föld,
 Búzával, borral, szépet álmodik.

★

A látkör vész, a kép halványodik,
 A tájra nehéz, borús hangulat száll,
 Elöttem meg egy halvány árnylovag jár,
 Mely, mint a nap fogy, úgy nő untalan.
 A lelkem is, mert csendes búja van,
 Előreveti árnyát s egyre nőtten
 A kedvetlenség jár előttem ;
 És vissza szól : mit méred ezt a földet ?
 Rabszolga ez, kit rég igába törtek,
 Alázatos, haszonra dolgozó,
 Szilaj szabadság. napban ragyogó
 Korlátlan lét, elmúlt, mint az álom,
 S csak sírva jár e fölművelt határon
 A nádasoknak elárvult szele —
 Meghalt a puszták szép költészete . . .
 Meghalt ? . . . Ki látta, mikor eltemették ? . . .
 Az éj lebírta már a komor estét,
 Az ég peremén elfolyt véradója,
 Aláhanyatlott hamvas lobogója,
 Úr a sötét ; behódoltak az árnyak. —
 S im suhogását hallok könnyű szárnynak ;
 S mintha fölöttem éjben úszva,
 Eltévedt darvak serge húzna,
 Panaszos hangok szállnak szét a légbe.

Lovam megáll... fülel, miként ha félne,
S fejét ijedten a magasba kapja.
Csak hallga, ez a puszta hangja,
Mely álmodik és álmában beszél?
Most éles füttyöt hajt ide a szél,
És füttyre fütty a messze válasz.
Majd, mintha zúgna tenger nádas,
E lomhán alvó tágas sík felett
Megmozdulnak az elemek,
Készül az ég-föld haragos viszálya.
Az eget nézem, melyen átczikázva
Villám hasítja szét a vak borút.
Fent kimondták a háborút
S egy mordulással röviden tudatják.
A lég nyomasztó, szinte érzem súlyát,
Egy szikra fény sehol, se lent, se fent.
És jelzi a nagy temetői csend
Az eseményt, mely pillanatra vár.
Most síkra ront a gyors futár,
A déli szél s a pusztát fölveri
S üvöltve messze hirdeti
Zordon urának közel becsapását;
Hogy jön, megvíni utolsó csatáját.
Pusztán nevelt vad paripáival
Már útban van a kései vihar;
Nyomán: zimankó, vész, e mord cselédség.
Hallom szekere tompa gördülését.
S mérem magamban: már hajt, már üget,
Most ellöki a gyeplüket,
S míg százat cserdít egy csapással,
Nagy, fellegrontó ostorával
Vágja nyerítő méneit,
Uszikta vad legényeit,
S most szemközt hajt az ég villáminak.
Fogadják sistergő tüzes nyilak,
S az első, legalább úgy látom én,
Ott csattan föl a szekeren.
Mire megindul vad-fenségesen
Ég föld között a küzdelem.
S én állok éjben, villámfényben,
E mérhetetlen csatatéren

S míg nézem némán: mintha sodrán
Ragadná lelkemet az orkán.
Már képzeletem föl van gyújtva,
Már fenségében nő a puszta;
Már nem munkába tört ígás,
De nagy, szabad, és óriás;
Már méltán nevezi az ének
Titánok ütköző terének,
Mely büszkén hordja őket barna hátán.
Csak villámfényben meg ne látnám,
Hogy útjában e forgatagnak,
Messze húzódó szőlők vannak
S az éjből idevillant képek:
Gyümölcsös kertek, ültetvények;
S míg szántja a vad fürgeteg,
Ne érezném, hogy ez a föld remeg,
A magért, mely már keblében csirázik.
És kihallom, bár száz Titán csatáz itt,
Ha üvöltözve a vak indulattól
A hangjuk egy-egy pillanatra elfúl,
A mint a puszta szíve, félve, dobban...
És fönt, nagy messze, — talán oly magosban,
Mely tízszer tetézné a puszta fáit, —
Mikor a villám rá világít,
Egy néma hattyut látok, lassan úszva,
A puszták felett messze húzva,
Tova szállni az éjnek tengerében. —
Oh, látomány! — ki ott jársz, szép mezében
Egy büszke, szép, de hallgatag madárnak,
Rádismerek, míg tova húzni látlak.
Te vagy a puszták szép költésze,
Néma madár, kit üldöz végzete,
Még vissza jársz e tájra nagy titokban,
Zord éjszakákon vészben, viharokban,
De aztán büszkén, hidegen,
Mint ki honában árva, idegen
És mindörökre számkivetve van:
Elszállsz fölötte némán, hangtalan.

MÁRIA MAGYAR KIRÁLYLEÁNY NÁPOLYBAN.

(1271—1323.)

FRAKNÓI VILMOSTÓL.

Hatszázados múlt homályából fogom felelevenítve előszólítani egy magyar fejedelmi hölgy nemes alakját, a kinél az Árpádház női sarjai közül egyik sem foglalt el dicsőségesebb állást házassági frigygyel nyert második hazájában, egyik sem gyakorolt jelentékenyebb befolyást a saját szülőhazája sorsára.

De V. István magyar király leánya, Mária, nemcsak mint királyné méltó a mi kegyeletünkre, hanem mint anya és hitves is. Megrendítő csapások súlyát viselte, azzal a hősiek megnyugvással, a mely az erények magaslatán álló nők kiváltsága: gyermekei közül nyolczat temetett el; fogságba jutott férjétől és három fiától sok esztendőn keresztül el volt szakítva. Mindazáltal a Gondviselés másfelől kivételes kedvezésekben is részesítette: atyja és férje trónjaira látta emelkedni két fiát, egy harmadiknak szentté avatztatását érte meg.

Azt az érdeklődést, a melyet egyénisége és viszontagságos élete fölkelt, a történetíró kielégítheti. Ugyanis az Árpádházból Mária az egyetlen, a kinek alakját egykorú művész vésőjétől előállítva birjuk; az egyetlen, kinek politikai szereplését megvilágítják a levéltárak okiratai, műérzékét dicsőítik fenmaradt alkotásai, magánéletébe és lelki világába mély bepillantást engednek számadási könyvei, végrendelete és hagyatéki leltára.

Hogy az ő élettörténete reconstitúciójának nagyérdekű, de nem könnyű munkájára elkésve, közel félszázados történetírói pályám alkonyán vállalkozom: a hála készítetett a Tisztelt Társaság irányában, mely engem tagjai sorába megválasztva, az utolsó és legkevésbbé érdemelt kitüntetésben részesített.

I.

Azokban a századokban, a mikor a népek sorsát a dynastiák érdekei irányították, az ezek körében létrejött házasságok elsőrendű

politikai események jelentőségével dicsekedtek. Szövetségeket és háborúkat vontak maguk után, új területekkel gyarapították az országokat; e mellett a népek életének minden irányára, a vallástól a divatig, befolyást gyakoroltak.

Az Árpád-láz királyai a házasságokból várható előnyök fölismerésére és biztosítására kezdettől fogva erősen kifejezett érzékkel bírtak; egész Európát behálózták a házassági frigyek szálaival.

Egyetlen egyszer történt, hogy magyar király nem külföldről kapta hitvesét, s ezt is politika vezette karjaiba.

V. István a Magyarországon megtelepedett kúnok egyik vezérének leányát vette nőül, azzal a czélzattal, hogy a kereszténységtől és a nyugati műveltségtől idegenkedő vad nép assimilatióját a magyar nemzettel siettesse.

Ebből a házasságból született a szerencsétlen Kún László király, ki anyjától fájának féktelen indulatait és alacsony szenvedélyeit örökölte; míg ellenben nőtestvére, Mária, az Árpád-házi legdicsőbb ősök erényeivel és erkölcsseivel ékeskedett.

Ezeknek kifejlesztésére gyermekkorában irányadó hatást érvényesített atyai nagynénje, Margit, a budai nyulakszigeti apácázárda szent lakója, az áhítat és tisztaság, az alázatosság és önsanyargatás dicső példányképe. Az ő védszárnyai alá került V. István ifjabb leánya, Erzsébet hercegnő, kit szüleinek fogadalma apáczának szánt. Ezzel még szorosabb lett a kapocs, mely Máriát a nyulakszigetéhez csatolta, a hol gyermekora egy részét töltötte. Ezen légkörben lettek magasztos események töltötték be, melyekhez eseménydús hosszú életpályáján hű maradt.

Míg egyik nőtestvérének az volt a hivatása, hogy kolostor magányában családjára és hazájára Isten áldását esdje le: ő rá két másik nőtestvérével az a rendeltetés várakozott, hogy idegen országokban a diplomatia legkezdetlegesebb, de nem legerőtlenebb eszközeit: a hitvesi szeretet és a családalapítás tényezőit állítsák szülőföldjük szolgálatába.

A fejedelmi leánykérők a középkorban nem várták be, míg a kiszemelt menyasszony hajadonná fejlődik. Gyakran bölcsőben kötötték meg a házasságok, legtöbbször a gyermekszobából vonult az ara az oltár elé.

István király udvaránál még alig tizenhárom éves volt a legidősebb hercegnő, már is jelentkezett az első kérő, a ki szíves fogadtatásra talált, noha fényes partienak nem lehetett tekinteni. Uros szerb fejedelem 1268-ban Magyarországon ellen háborút viselve, miután vereséget szenvedett és fogságba került, békét kért és

szövetséget ajánlott, melynek megszilárdítása érdekében elsőszülött fia számára a magyar király egyik leányának kezét óhajtotta elnyerni. Szemben azon veszélyekkel, melyek hazánkat észak felől fenyegették, a magyar udvarnál súlyt fektettek rá, hogy a déli határon megbízható fegyvertársra lehessen számítani.

Az udvaroknál meghonosult szokás szerint a legidősebb hercegnőnek, Máriának kellett volna legelsőbben férjhez menni. Azonban ez alkalommal megelőzte őt ifjabb nőtestvére, Katalin, a kinek sorsa a félbarbár szerb nép körében, kezdetleges kultúrai viszonyok között, nem volt irigylésre méltó. Mikor egyszer a görög császár követe Belgrádban megfordult, Uros elégtlenül mutogatta neki a ronda ruhában gyapjút fonó magyar kiráylányt, dicselkedve, hogy ő így szokta tartani a menyét.

Mária, hogy ezt a sorsot elkerülte, annak köszönhette, hogy nővére eljegyzése előtt már megindultak a tárgyalások, melyek őt csakhamar a világ egyik legszebb országába, egyik legfényesebb udvarába vezetik.

Három évvel Katalin eljegyzése előtt (1265) történt, hogy Siciliát és Nápolyt Anjou Károly herceg, IX. Lajos francia király testvére, kiragadta a Hohenstaufeni II. Fridrik német császár fiának kezeiből és trónját megalapította. Mivel pedig vetélytársa Németországban fenyegető állást foglalt el, ő szövetséget keresve, s az érdekek közösségének útmutatását követve, Magyarországra irányította tekintetét. Özvegy lévén, az egyetlen nagykorú magyar hercegnő, szűz Margit kezének elnyeréséért tett lépéseket, abban a biztos hitben, hogy a pápa a zárdaszűzet fogadalmaitól fel fogja menteni. Azonban Margit elutasította azokat, kik a politikai érdek nevében áhítatos lelke békéjét megzavarni nem átalották. Társnői sok esztendő múlva emlegették szavait: «Még ha parancsolná is a pápa, hogy a kolostort elhagyjam, Jézusnak fogadott szüzességemet megtartom».

Ennek következtében a tárgyalások folyamán fölmerül az a gondolat, hogy a szövetség más alapon létesüljön; úgy, hogy a két birodalom uralkodóházai között kettős házassági frigy köttessék.

A tárgyalások 1269-ben fejeztettek be, a mikor az ősrégi montecassinoi monostor apátja, fényes nápolyi követség élén, felkereste a Sáros várában időző V. Istvánt. Megállapítottatott, hogy a két ország uralkodói összes ellenségeik, különösen a németek és ezeknek barátaik ellen véd- és dacszövetséget kötnek; továbbá, hogy László magyar herceg Izabella nápolyi hercegnőt és Károly nápolyi herceg Mária magyar hercegnőt kapja nőül.

Az elért sikerről az apát újjongó öröm hangján tudósítja szerzeteseit, elragadtatásában szinte túlzásba menve írja: «A mi urunk királyunk dicsőségéről és hatalmáról nem kell szólanom; jól ismeritek azt. Hanem a magyar királyi háznak szintén hihetetlenül nagy a hatalma; el sem mondhatom, hogy mennyi a fegyveres népe; a diadalmas fejedelem bárhová indítja seregét, akár kelet, akár éjszak felé, senki sem mer mocczanni.»

Az 1270. év első hónapjaiban a magyar udvarnál a menyasszony kíséretéről, kelengyéről és hozományáról gondoskodtak.

A Máriát kísérő hölgyek legelőkelőbbje, mintegy főudvarmesternője, a Csák nemzetségből származó Tamás úr özvegye, Ágnes asszony volt. A fényes kelengye egyes darabjait Mária kegyelelesen őrizte meg haláláig és végrendeletében azzal a megjegyzéssel, hogy atyjától kapta, Magyarországból hozta, családjá tagjaira hagyta.

A hozomány kétségkívül arányban állott Izabelláéval, a ki kétszázezer ezüst márkára rugó roppant értéket vitt magával Nápolyból Magyarországba.

Mária (1270) márczius végén búcsúzott el családjától, és a nápolyi követektől kísérvé, április 11-ikén ért Zárába, a melynek kikötője a középkorban a mai fumei kikötő jelentőségével bírt. Itt várakoztak a gályák, melyeket a nápolyi király küldött a menyéért, a kinek személyes használatára lobogókkal díszített, skarlátszínű sátorral ellátott tíz evezős hajó volt berendezve.

Az apuliai partokon, a manfredóniai kikötőben találkoztak először a jegyesek.

Károly herceg ekkor huszonkettedik esztendejét töltötte be, hét évvel volt idősebb, mint menyasszonya. Bár népei «sánta Károlynak» nevezték s ezen elnevezés a történelem lapjain is fenmaradt, ezen fogyatkozása mellett alakját délczegnek mondhatták a régi nápolyi krónikások, kik arczvonásai «angyali szépségét» magasztalják. «Vér és dicsőség özönétől elárasztott» atyjának kegyetlen, erőszakos hajlamait nem örökölte. Jóságos és nyájas tudott lenni; míg bátorságát és lovagiasságát nemcsak tornák porondján, hanem válságos helyzetekben is bebizonyította. Érzéke volt az élet magasabb javainak. A művészet és az irodalom alkotásainak megbecsülésére, élvezésére. Benső vallásossága templomok építésében, kolostorok alapításában, fiai számára szerkesztett ajtatóssági könyvben nyilatkozott meg.

II.

Az ifjú házaspár Nápolyban a Castello dell' Uovo (tojásvár) nevezetű várakban telepedett meg, a melynek a tengerbe nyúló, ma komor külsejű kaszárnyákká átalakított épületeiből elragadó kilátás nyílik a csodaszép tengerből minden oldalára.

A különböző évszakokban más kastélyok változatos üdülést kínáltak nekik: a fővároson kívül a Capuába vezető út mentében, a Vezuv lábánál Sommában, valamivel lejjebb Nocera dús termékenységgű vidékén és erdő borította hegyek között Avellino mellett. Ellenben a korábbi dynastiáktól kedvelt és monumentális épületekkel ékesített, természeti szépségekben is bővelkedő Siciliát Károly király egészen elhanyagolta. Őt ugyanis nemcsak Olaszország legszebb része uralta. Nejének, a fiörökös nélkül elhunyt provencei gróf legidősebb leányának hozománya gyanánt került az ő birtokába Franciaország és tájszépségekben leggazdagabb része. A Provence déli határául szolgált Marseilletől Ventimigliáig az a Riviera, a hová napjainkban a gyönyört és gyógyulást keresők százezrei zarándokolnak. A tartomány belsejében a rómaiak által alapított virágzó városokban (Aix, Arles, Vienne) és olajfaerdőktől környezett helységeekben a fejedelem rendelkezésére állottak régi várkastélyok és csendes nyaralók, a melyekbe, mintegy igazi otthonukba, Károly és fia a meghódított idegen földről szívesen vonultak vissza.

Különösen Brignolles, kellemes éghajlati viszonyainál és a francia-olasz országúthoz közel fekvésénél fogva, gyakorolt rájuk kiváló vonzóerőt. Mária ismételten kereste föl ezt a helyet olyankor, mikor gyermekei születésének időpontja közeledett.

Ő legfőbb kötelességét, hogy nagyszámú család alapításával a dynastia hatalmát és jövődjét biztosítsa, a legteljesebb mértékben teljesítette; a mire annál inkább volt szüksége, mert férjén kívül más fia Károly királynak nem maradt életben.

Házassága első tizenöt esztendejének lefolyása alatt tizenhárom gyermeknek adott életet. Mindjárt a legelső fiú volt, ki a francia uralkodóház alapítójának, Martell Károlynak nevét kapta a keresztségben. Ezzel az atya óhajta teljesült; de az egy év múlva született leánygyermek kereszttelésénél irányadó az anya szava volt, a ki nagynénjének, a kevéssel azelőtt szentség hírében elhunyt Margit szűz nevét adta neki. Azután következett hét fiú: Lajos, Róbert, Rajmund, Trisztán, János, Péter és két leány Mária meg Beatrix.

Az így évről-évre szaporodó család körébe korán kellett Máriá-

nak befogadni első menyét, Habsburgi Rudolf császár leányát, Klementinát, ki mint nyolcz éves gyermek jött Nápolyba (1281), hogy Martell Károlylyal eljegyeztessék. A tíz éves vőlegény ekkor, két fítestvérével, a Provenceba költözött, hogy ott francia nevelők és tanárok vezetése mellett kiképztetésüket nyerjék. Az őket kísérő udvari személyzetbe egy magyar nőt helyezett el az anya, kinek Éva asszony (Eva d'Ungharia) hűsége és gondossága nagyobb megnyugvást nyújtott, mint az olasz és francia cselédek szolgálatkészsége.

Boldog családi élete nyugodt folyását csakhamar megzavarta a katastrófák egész sorozata, melyet az úgynevezett siciliai vecsernye nyit meg. A francia uralom zsarnokságának megboszulására összeküzdött siciliaiak 1282 húsvét hétfőjén, a vecsernye idején, a tartomány minden részében a francziákat lemészárolták; mire a meghívott aragoniai király hajóhad élén megjelenván a szigetet elfoglalta.

Károly király az elvesztett tartomány visszahódítására háborút indított, mely változó szerencsével folyt. De 1284 tavaszán váratlanul aragóniai hadihajók egészen Nápoly falai alá nyomultak. A király távollétében Károly herceg, ki a helytartói tisztet viselte, nem habozott teljesíteni kötelességét. Azonnal megindította személyes vezetése alatt a nápolyi gályákat, hogy megütközzék az ellenséggel, a mely azonban visszavonúlt, hogy őt törbecsalja; mert a Capri-sziget sziklái mögött elrejtett aragoniai hajók előtörvén, körülkerítették az üldöző herceg hajóját és őt foglyúl ejtették.

Máriának kétségbeesésében vígaszt hozott a visszatért király, ígérve, hogy férjét fegyver hatalmával fogja kiszabadítani. De ígértét nem váltotta be; a hadi készülétek közepett, 1285 január 7-én kimúlt, s így Máriára újabb gyászt hozott.

Végrendeletében leánya férjét, Artois Róbert francia grófort rendelte a trónörökös kiszabadulásáig az ország kormányzójává. Ezt az intézkedést a pápa oly módon hagyta jóvá, hogy főhűbérúri joghatóságánál fogva egy bibornokot helyezett a kormányzó mellé társul.

Máriát e szerint mind ipja, mind a pápa mellőzte. Az előbbi azokat a tulajdonságokat, melyeket erőszakos hajlamainak álláspontjáról a kormányzás legfontosabb kellékeinek tartott, menyében nem találhatta föl; a szent-anya pedig úgy gondolkodott, hogy mikor a birodalom egyik felének visszaszerzéséről van szó és a másik felét az elnyomott nép elégedetlenségének kitörésétől kell megóvni, — férfiak karjára és tekintélyére van szükség.

Egyébiránt Mária helyzete, férje fogsága következtében, olyan aolt, hogy nehézségeinek leküzdése kivételes lelkierőt követelt tőle.

Tizenhárom gyermekről kellett gondoskodnia, a kik közül a legifjabbat néhány hónap előtt hozta a világra. Idegen országban, elszigetelten, rokon nélkül állott. Nem várhatott támogatást hazájából sem, honnan eltévelyedett testvére diestelen kormányzása felől aggasztó, leverő hírek jutottak el hozzá.

Mária mind a mellett csüggedést nem ismerve teljesíté a hű hitves kötelességeit. A politikai hatalom hiányában, természetes jogaira támaszkodva, férje kiszabadításának ügyét ő karolta föl. Abban a föltevésben, hogy megfelelő váltságdíj lefizetésével czélt érhet, a rokonsági összeköttetésben álló udvarokhoz fordult pénzbeli támogatásért és közbenjárásért.

Ő hozzá küldötte az angol király a követeit, a kik által 800 arany unciát (közel százezer koronát) bocsátott rendelkezésére. Mária az 1285. július 27-ikén Nápolyban kiállított nyugtatóvány aláírásában a nápolyi trónörökös nejét megillető salernói hercegnő címet használja, s e mellett «a magyar király leányá»-nak nevezi magát.

Mikor azután néhány hónappal utóbb férje Sziciliából Spanyolországba vitetett, hogy ő hozzá és a francia királyhoz, kinek közreműködésére leginkább volt szüksége, közelebb legyen, udvarát a Provenceba helyezte át, a hol a helytartói tisztelet ő viselte.

Ott, férje kiszabadulását be nem várva, ülte meg (1287) legidősebb fiának, Martell Károlynak egybekelését Habsburg Klementinával, a mely frigyből már egy év múlva született Károly-Róbert, a leendő magyar király s így Mária alig harmincz esztendősen korában nagyanyává lett.

E közben a fogoly Károly tárgyalásokat folytatott az aragoniai királlyal és (1287 július 25-ikén) a legsúlyosabb és lealázó feltételek mellett egyezséget kötött. E szerint lemond Sziciliáról; 30,000 ezüst márka váltságdíjat fizet; kötelezi magát, hogy a szent-széket és a francia királyt rábirja, hogy szintén békét kössenek vele; addig, míg ezt eléri, három fiát túsok gyanánt adja át; ha pedig el nem érheti, a Provence is az aragoniai király hatalmába jut.

A váltságdíj előteremtése végett nejéhez fordult. Mária lelkében az anya és hitves között heves tusa folyt. Hogy férjével már két évig tartó elszakadásuk után egyesülhessen, meg kellett válnia három fiától, őket fogságba bocsátani idegen földre, sokféle veszélyek közé. Anyai fájdalomát és aggodalmait leküzdötte; mert hitvesi vonzalmához a fejedelemnő kötelességérzete csatlakozott; sürgősen szükséges lévén, hogy férje az atyjától rászállott trónokat elfoglalja. Ezek a tekintetek elfelejtették vele a politikai feltételek súlyos és lealázó voltát is.

A váltságdíj beszerzése országaiban nehézségbe ütközvén, Mária IV. Miklós pápához fordult. Ez azonban ugyanakkor értesült az egyezés feltételeiről, a melyeket elfogadhatatlanoknak tartott. Úgy is mint az egyház feje, úgy is mint a sicíliai és nápolyi királyságok főhűbéra tiltakozott az egyezés elfogadása ellen. Mikor erről Máriát értesíté, biztosította őt arról, hogy ha csak pénzről volna szó, ezt nem tagadná meg. Egyúttal megnyugtatóra végett tudomására hozta, hogy Alfonz aragoniai királyt maga elé idézte, őt méltányos föltételek megállapítására birandó.

Azonban Alfonz nem jelent meg, és sem a pápa, sem más uralkodók közbenjárása nem tudta őt követeléseinek mérséklésére bírni. Ennélfogva Károly, türelméből kifogyva, a következő év őszén a korábban megkötött egyezséget megerősítette és azzal a föltétellel, hogy ha egy esztendő alatt a pápa és a francia király hozzájárulását ki nem eszközli, fogságába visszatér, szabadon bocsátását kieszközölte. (1288 október 27-ikén.)

Ekkor azután Provenceba sietett, Aixban találkozott Máriával. A viszontlátás örömét megzavarta a válás három fiuktól. Lajos, Róbert és Rajmund, nevelőiktől kísérve, Spanyolországba vitettek, túsok gyanánt.

Károly és Mária 1289 tavaszán útrakeltek Nápolyba. Útközben megjelentek a pápai udvarnál. Igyekezeteik, hogy az egyezés jóváhagyását kieszközöljék, meghiusultak. De IV. Miklós, bebizonyítandó jóakarátát irántuk, Károlyt kötelezettségei alól, mivel kényszerítve vállalta el azokat, feloldotta. Egyszersmind őt és nejét megkoronázta (május 29-ikén); különféle búcsúengedélyekkel és egyéb egyházi kegyelmekkel halmozta el.

Mint király és királyné tartották Károly és Mária ünnepélyes bevonulásukat birodalmuk fővárosába. De csak rövid ideig tartózkodtak itt. Együtt tértek vissza Provenceba, a hol újból búcsút vettek egymástól. Károly ugyanis nem élt a pápai feloldozás kedvezményeivel, mely megnyugtathatta a hívő lelkiismeretet, de nem hallgattatta el lovagias érzései sugallatát. A spanyol határra ment, hogy az egy esztendő letelte után a kijelölt helyen foglúl adja át magát az aragoniai király küldötteinek. Csak akkor, miután ezek megjelenésére három napig hiába várakozott, vélte, hogy kötelezettségének megfelelt. Provenceban fölkereste Máriát.

III.

Itt a következő év nyarán érte őket az a megrendítő hír, hogy IV. László magyar király életét kún orgyilkos töre kioltá. (1290 július 10.)

A testvér és sógor lelkét fájdalmas felháborodás töltötte el az ádáz merénylet fölött. De figyelmüket mindjárt magukra vonták a tragikus eset politikai következményei.

IV. László gyermektelenül szállott sírba. Fitestvére megelőzte őt a halálban. Az Árpád-háznak még élt egy férfitagja: II. Endre király utószülött fiának, István hercegnek Velenczében született fia, Endre, a kit László Magyarországra hívott meg és most két hétre halála után az ország rendei királyukká kiáltották ki. De Mária az ő létezése fölől tudomással nem birt, avagy törvényes származását és trónöröklési jogát nem ismerte el; így tehát arra a meggyőződésre jutott, hogy az Árpád-ház férfiágának kihaltával, mint V. István elsőszülött leányát, a magyar trón őt illeti meg.

Ennek a fölfogásnak a magyarországi közjogban nem talált alapot. De arra számított, hogy mivel Habsburgi Rudolf császár fia lépett föl mint trónkövetelő, ezzel szemben készségesen fognak a magyarok csoportosulni ő körüle, a ki a gyűlölt német befolyás kirekesztésére a szentszék és két hatalmas birodalom támogatását biztosíthatja.

Ezért, mielőtt az actiót megindítaná, férjével Párisba ment, hogy a francia király hozzájárulását kieszközölje. Onnan tette meg igényei érvényesítésére az első lépést. Abban állapodott meg, hogy három tagból álló nápolyi követséget küld Magyarországra. Férjével együttesen kiállított megbízólevelében már «Magyarország királynője» czímet viseli. Mindketten kinyilatkoztatják, hogy miután IV. László kimúltával, «mint hozzá legközelebb állók, ők az ország örökösei.» Ezért a követeknek meghagyják azzal a megbizással, hogy az ő és férje részére az ország rendeitől a hűségi esküt vegyék át, az ő nevükben az országot további rendelkezésükig kormányozzák. (1290 szeptember 21.)

Abban a föltevésben, hogy az ország rendei hajlandók lesznek az ország követek kezeibe a hűségi esküt letenni és a kormányt átengedni: naiv tájékozatlanság nyilvánul; szintűgy, mint a következő év tavaszán kibocsátott manifestumban, a melyben Károly király csodálkozását fejezi ki a fölött, hogy a magyar trónt «bizonyos velen-

cei Endre bitorolja», a kit azzal fenyeget, hogy ha önként nem távozik az országból, fegyveres erővel fog elűzni.

Mindazáltal a nápolyi követeknek sikerült Horvátországban és Dalmáciában megnyerni néhány főurat, a kikhez később a dunántúli országrészben a hatalmas Németújvári Iván csatlakozott. Hogy ezeket ragaszkodásukban megerősítse, Mária könnyelmű bőkezűséggel adományozott nekik egész vármegyéket és tartományokat. Mikor pedig hívei azt tanácsolták neki, hogy igényeit elsőszülött fiára ruházza át, kívánságuknak habozás nélkül felelt meg. Csakhogy a legszerencsétlenebb eljárást követte. A magyar nemzet jogfogalmaitól teljesen eltérő francia hűbérrendszer álláspontjára helyezkedett és ez által fiát már előre népszerűtlenné tette Magyarországon.

Mária 1293 január 6-án aixi kastélyában, a Provence egyházi és világi méltóságaitól környezve, fogadta Nápolyban időző fiának, Martell Károly hercegnek küldöttét, Vaudemont Henrik grófot. Hosszú előadásban fejtegette, hogy Isten a népek békéjének és jólétének biztosítására rendelte a fejedelmeket, akik nélkül felbomlik a béke és uralomra jut a gyűlölség, a minthogy Magyarországon is a törvényes uralkodó távollétében erőszak uralkodik. E bajon segíteni óhajtván, hívei tanácsára, elsőszülött fiát magyar királylyá «választja», Magyarországot neki és örököseinek adományozza. Anyai áldását adva rá, inti őt, hogy népét szeretetteljesen oltalmazza és igazságosan kormányozza.

Beszéde végeztével koronát és zászlót nyújtott át a követnek, s ezzel a szertartással Martell Károlyt az ország birtokába beiktatta.

Mária férje újabb manifestumban hívta föl Magyarország rendeit, hogy új királyuk, Martell Károly iránt hűséges ragaszkodást tanúsítsanak.

Mosolyt idézhet ajkainkra az a körülmény, hogy a nápolyi királyi pár, míg a magyar nemzet önértetét és önrendelkezését mélyen sértette, nem mulasztotta el intézkedni a felől, hogy az ifjú trónkövetelő számára «magyar divat szerint» — mint a rendelet mondja — díszruha: fehér bársony öltöny és drága szőrmével ékesített vörös bársony öltöny készíttessék. (1292 július 17.)

De Martell Károly elutazása késett, mert be kellett várnia, míg fivéreit atyja Spanyolországból kiszabadítja és haza hozza.

Ezek az 1293. év első felében Provenceban időztek. A nyáron Károly király, nejét mint helytartót hagyva hátra, Spanyolországba ment, hogy fiait végre kiszabadítsa. Ezen célját nem érte el ugyan; de sikerült az aragoniai királylal egyezsége lépnie, a melynek állandóságát hármassági frigy volt biztosítandó. Maga

Jakab aragoniai király Blanka nápolyi hercegnővel, Róbert nápolyi herceg Violante aragoniai hercegnővel, Valois Károly francia herceg Margit nápolyi hercegnővel jegyeztetett el.

Károly király, miután ezt az eredményt elérte, visszatért Provenceba és 1294 február közepén nejével együtt útra kelt Nápoly felé. A rivieran, Genuán és Luccán keresztül, márczius 10-ikén érkeztek Flórenczbe, a hol elsőszülött fiuk, a magyar ellenkirály várokozott rájuk. Öt napot töltöttek a gazdag városban.

Ezekre a napokra kiváló fényt áraszt a legnagyobb olasz költő, Dante, ki ekkor szülővárosa kormányában előkelő helyet foglalt el és a fejedelmi vendégekkel bizalmas érintkezésbe léphetett. Kölesnös meleg rokonszenv fűzte őt össze a lovagias Martell Károlylyal, s ennek kora halála után dicsőséges emléket emelt neki Dante a «Paradicsom» nyolczadik énekében. Elbeszéli, hogy a harmadik mennyország lakói között «isteni világosság» gyanánt tűnt föl előtte az a fejedelem, kinek homlokát Nápoly, Provence és Magyarország koronái ékesítették. A dicsőült így szólította meg őt:

«Nagyon szeretted, s méltán; ha lett volna
Több maradásom ott, szeretetemről
Hozzád, a zsenge lombnál több is szólna.»

A költő rokonszenvét, melyet Martell Károly iránt táplált, anyjára és ennek hazájára is kiterjesztette. Erről tanúságot tesz, amikor fölsóhajt:

«Ó boldog Magyarország; csak ne engedél
Magadat félrevezetni!»...

★

Flórenczből a királyi pár és fiuk Perugiába vonultak, hol IV. Miklós pápa halála után, utódjának megválasztása végett a bibornokok egybegyűltek, de már két esztendeig tárgyaltak, de megegyezésre jutni nem tudtak. Károly király nyolcz napi ott időzés alatt oda hatott, hogy a pápai szék mielőbb betöltessék.

Azonban még három hónap telt el, míg (július 5 ikén) V. Coelestin megválasztatott az egyház fejévé. Ez a szentéletű, de gyenge és tapasztalatlan szerzetes, a pártmozgalmaktól zaklatott Rómát kerülve, székhelyül Nápolyt szemelte ki.

Így tehát Károly és Mária abba a helyzetbe jutottak, hogy vendégül fogadhassák a pápát, kinek az I. Károly által építtetett «új kastélyt» bocsátották rendelkezésére. Mikor pedig V. Coelestin csak-

hamar, lelki aggályoktól kínozva, magát állásának betöltésére képtelennek ismerve föl, lemondott, ugyanazon palotában ült össze a conclave, mely VIII. Bonifácot emelte szent Péter székére.

Az új pápa arra határozta el magát, hogy visszatér Rómába, a hová II. Károly és Martell Károly kísérték el.

A benső viszony, mely ily módon a római szentszék és a nápolyi udvar között kialakult, biztosítékul szolgált arra nézve, hogy Martell Károly igényeit a magyar trónra a pápa hathatósan föl fogja karolni.

Mindazáltal az ifjú praetendens késett magyarországi pártja hívó szózatát követni. Visszatartotta őt Nápolyban az a körülmény, hogy atyjának még egyszer Spanyolországba kellett mennie, a hová leányát, Blancát, az aragoniai király jegyesét vitte.

Azonban alighogy Károly király 1295 nyarán Nápolyból útra kelt, néhány héttel utóbb, augusztus első napjaiban a huszonnégyszendős Martell Károlyt sírba döntötte a Nápoly vidékén dúló pestis, melynek neje szintén áldozatul esett.

Mária mélyen lesújtva elsőszülött fiának, három ország örökösének kimúlta által, ugyanabba a nehéz helyzetbe jutott, a melyben tíz esztendő előtt I. Károly király halála találta őt. Férje és három fia távol volt; unokája, a trónörökös ötödik életévét töltötte csak be.

A nápolyi birodalom kormánya felől a rendelkezés jogát a pápa, mint főhűbérúr, vette igénybe. Bíbornok legátust küldött Nápolyba, oly meghagyással, hogy a király ötödik fia, Fülöp herczeg közreműködése mellett, a helytartói tisztelet viselje.

Mária mellőztetése ez alkalommal visszatetszést szült a nápolyi előkelő körökben, a hol most már a királyné tekintélynek és népszerűségnek örvendett; a kiról köztudomású volt az is, hogy Provencebana helytartói állást többször közmegelegedésre töltötte be.

VIII. Bonifác pápa, ki Máriát ismerte és nagyrabecsülte, alighogy a nápolyi hangulat felől értesült, a hibát jóvá tenni, intézkedéseit visszavonni sietett.

Okiratot állított ki, melylyel a királynét, mivel őt — úgymond — «a kegyelmek mennyei adományozója a fejedelmi erkölcsök előkelőségével, a kedvesség, okosság és óvatosság erényeivel ékesített», helytartóvá nevezte ki. (1295 augusztus 30.)

Mária haladéktalanul átvette a birodalom kormányzatát; tapintatos és igazságos eljárásával — melyről a régi nápolyi krónikák magasztalva emlékeznek meg — igazolta a bizalmat, melyet belé helyeztek. Hivataloskodása a következő (1296) év februárius végéig tartott, amikor férje Spanyolországból visszaérkezett, magával hozva három fiát, kik közül a legidősebb mint pap járult anyja elé.

Ez Lajos herceg volt, ki már gyermekkorában kiváló ájtatosságával feltűnt; testvéreinek játékaitól rendszerint távoltartotta magát, a magányt kereste, imádságba elmerülve órákat töltött. Az aragoniai fogságban súlyosan megbetegedvén, fogadást tett, hogy ha fölgögyül, szent Ferencz rendjébe lép. Atyja ezen szándék végrehajtását soká ellenezte; de végre mégis megnyugodott benne, hogy fia papi pályára lépjen. A pápa szerpappá maga szentelte föl.

Az áldozári rendet anyja jelenlétében kívánta fölvenni Lajos s így azután első miséjét is családja körében mondotta. Alig egy esztendő múlva a pápától toulousei püspökké neveztetvén ki, elfoglalta székét és alázatosságával a huszonhárom éves főpap meghódította mind papjainak, mind híveinek szívét; de csakhamar a reá nehezedő felelősség súlyát elviselhetetlennek találván, a magányba öhajtott visszavonulni. Az 1297-ik év nyarán Rómába indult, hogy fölmentését kieszközölje. Útközben betegség lepte meg. Brignollesban, hol szülei időztek, meg kellett állapodnia. Baja súlyosbodván, szenthez méltó áhítattal készült a halálra. Augusztus 19-ikén visszaadta lelkét teremtőjének.

A marseillei szent-ferenczrendi templomban sírját kezdettől fogva tömegesen keresték föl a hívők és közbenjárását kérve, sokféle testi-lelki kegyelmeket eszközöltek ki Istentől. Alig múlt el harmadfél esztendő, a csodás gyógyulások hosszú sorozata arra bátorította a dicsőült püspök szüleit, hogy fiuk szentté avatása érdekében a szabályszerű vizsgálat megindítására kérték föl a pápát.

Miután ekként Mária egyik fia az egyházi pályán megtalálta az égbe vezető utat, leányai közül is egyet Istennek kívánt szentelni. Beatrix hercegnőt, mint gyermeket, Provence egyik apáczazárdájában helyezte el, a ki ott boldog megelégedettségben élte napjait, míg hajadonna serdült. Ekkor atyjának szüksége volt rá, hogy őt is politikai czéljainak szolgálatába állítsa. II. Károly négyet leányai közül az aragóniai, majoreai, siciliai királyokkal és a valois herceggel házastította össze; most az ötödiknek kezét a hatalmassá lett ferrarai örgrófnak ígérte oda. Azonban Beatrix, úgy mint egykor nagyanyjának testvére, Margit hercegnő, ellenszegült, kijelentette, hogy égi jegyesétől el nem szakad. Ekkor a király megparancsolta provencei senechaljának, hogy Beatrixet a kolostorból, ha szükséges, erőszak alkalmazásával is távolítsa el, az aixi királyi palotába helyezze el, s gondosan ügyelve arra, hogy apácza ne csatlakozzék kíséretéhez, hajón szállítsa Nápolyba. (1302 május 10.)

A rendelet pontosan végrehajtatott. Beatrix meghajolt atyja akarata előtt, sőt nyilatkozatot írt alá arról, hogy nem akar a ko-

lostorba visszatérni, mire a pápai fölmentést elnyervén, Azzo örgróf neje lett, a kinek halála után egy francia gróffal második házasságra lépett.

Míg Mária egyik leánya a kolostorból kiragadtatott, nővére, Erzsébet hercegnő, kit szintén politikai érdekek készítettek a nyulak-szigeti kolostor elhagyására, élete alkonyán visszatért a szerzetesi élet körébe. Ugyanis férje, Rozenberg Zavisz cseh főúr fogságba esvén és életét vérpadon végezvén, e megrendítő esemény hatása alatt Nápolyba vonúlt vissza.

Itt az új királyi kastély szomszédságában I. Károly dominikánus szerzetesek számára szent Péter védnöksége alá helyezett kolostort alapított. Mária mind férjétől, mind a pápától kieszközölte a fölhatalmazást, hogy a kolostor, összes javaival, ugyanazon szerzeteshez tartozó apáczáknak adassék át (1301). Ebbe vonúlt vissza Erzsébet, másodízben fölvetve a fátyolt és néhány év múlva perjelnévé választatván, haláláig viselte ezt a tisztelet.

Rövid idővel Nápolyba érkezése előtt tért ide vissza Kun László szerencsétlen özvegye, a ki nem lett ugyan apáca, de az imént említett kolostor kertjében épült házak egyikét választotta lakásul, melyben élete végső éveit töltötte.

IV.

Martell Károly halála után Mária nem hagyott föl erőfeszítéseivel, hogy a magyarországi trónt háza számára kiküzdje. Most unokájára, Károly-Róbertre ruházta át jogigényeit. Az 1300-ik év nyarán a tíz éves herceget fényes kísérettel Dalmáciába küldötte, a kit innen hívei Zágrábba vittek. Itt érte őt III. Endre halálának híre, mire megszaporodott pártjával Esztergomba vonúlt, a hol királylányt koronáztatott.

Azonban mivel Mária álláspontja a nemzet királyválasztási jogának megtagadásával azonos volt, az ország rendinek nagy része idegenkedett unokájától és az Árpád-ház leányágának egy másik sarját, Wenczel cseh királyfit, majd Ottó bajor herceget hívta meg a trónra.

Ezzel szemben Mária a pápához fordult támogatásért. VIII. Bonifác abból a jogtételből indulván ki, hogy a versengő trónkövetelők igényeinek elbírálása a szentszék illetékességéhez tartozik, a két félt maga elé idézte.

A kitűzött időben, az 1303-ik év május végén megjelentek előtte Károly-Róbert teljhatalmú megbizottai: a kalocsai érsek, három

püspök és több főesperes. Ellenben Wenczel két jogtudóst küldött azzal a nyilatkozattal, hogy ő jogigényeit nem hajlandó a szentszék ítélete alá bocsátani. Ennek következtében makacsságban elmarasztalását kérték a magyar főpapok, kiknek kívánságát teljesítette a pápa és a hozott ítéletben Máriát magyar királynőnek, Károly-Róbertet királynak elismerte.

Mindazáltal a római ítélet Károly-Róbert ügyére inkább hátrányos volt, mint előnyös; mert a nemzet nagy része az ország függetlenségére veszélyt látott abban, hogy a szentszék a trón betöltésére befolyást gyakorol. Ezért, noha a cseh királyfi önként lemondott a trónról és az országból távozott, pártja Ottó bajor fejedelmet választotta meg magyar királylyá, a ki azonban szintén földadata megoldására képtelennek bizonyult, tekintély és népszerűség nélkül szűkölködött.

Ekkor II. Károly személyesen fölkereste 1307 nyarán V. Kelemen pápát, ki francia származásánál fogva és Franciaországba helyezvén át székhelyét, az Anjouk ügyének fölkarolására kész volt és 1307 nyarán Gentilis bíbornokot küldte Magyarországra követül, a végből, hogy Károly-Róbert érdekében a szentszék befolyását érvényesítse.

Mária királyné, ki Nápolyban maradt volt, meglegedéssel értesült a férje által elért eredmény felől; azonban szükségesnek látta, hogy a pápai legátus a nemzet jogaira és érzelmeire eljárásában kellő tekintettel legyen. Ezért actiójának irányítása és támogatása végett Magyarországra kívánt utazni; abban a reményben, hogy személyes megjelenése az ország rendekre döntő befolyást fog gyakorolni.

Az útiköltségek fedezése végett hitelművelethez kellett nyúlnia. Férjétől fölhatalmazást eszközölt ki, hogy nápolyi jövedelmeit négy esztendőre zálogba vethesse.

Magyarországi tartózkodásáról a történeti emlékek hallgatnak. De föltehetjük, hogy ő jelentékeny tényező volt Gentilis bíbornok ügyes és szerencsés eljárásában, úgyszintén a nemzeti közvélemény körében előállott fordulatban, mely 1308 őszén a pesti országgyűlésen Károly-Róbert egyhangú megválasztását vonta maga után.

Mindazáltal a magyar király ugyanekkor elvesztette a nápolyi trónt, mely őt, mint II. Károly elsőszülöttének egyetlen fiát, megillette. Nagyatyja azt kívánta, hogy utóda életben levő fiai közül a legidősebb, Róbert herczeg legyen. Ehhez a pápa jóváhagyását elnyerte és Mária sem tagadhatta meg hozzájárulását, mert be kellett látnia, hogy a két birodalomnak egymástól nagy távolsága miatt a

két koronának egy uralkodó fején egyesülése mindkettőre hátrányos volna.

Egyébként a benső viszony, mely a királyi párt három évtizeden át összekötötte, a negyedikben meglazult. Károly, noha a hatvanas évek küszöbén állott, kicsapongó életével sokszor okozott bánatot tisztalelkű nejének, a ki sikertelenül igyekezett őt jó útra téríteni.

A megzavart hitvesi harmónia megdőböntő emléke Károly király 1308 márczius 26-ikán kelt végrendeletének szeretetlen tartalma és hideg hangja.

Egyszerűen «nejének» nevezi Máriát a király, még a «kedves» vagy «szeretett» kifejezést is megtagadja tőle. Ellátásáról gondoskodva, a legszorosabb kötelesség határán túl nem lép. Csak a hozománya fejében részére biztosított évi 4000 arany uncia jövedelmet hagyja meg neki, a capuai és sommai kastélyok haszonélvezetével. A legcsekélyebb emléktárgy hagyományozásával sem tanúsít figyelmet iránta. Ellenkezőleg, úgyszólván megbélyegzi őt azzal, hogy fiai és unokáinak végrendelet nélkül kimúlása esetén az örökösödésből kizárja. II. Károly ezen végrendelet megalkotása után tizennégy hónapra, 1309 május 17-ikén halt meg.

Mária királyné harmadik fia, Róbert, ki most a nápolyi trónra jutott, nagyatyjára ütött. Eszközökben nem válogatva, haladott nagy céljai felé: dynastiájának uralmát egész Olaszország fölött megalapítani és az enyészete felé siető görög birodalomra kiterjeszteni. VII. Henrik német császár ellen, ki ekkor a német-római birodalom régi hatalmának visszaállítására törekedett, háborút viselt, melyben testvérei mint vitéz hadvezérek vettek részt. Egyik, Péter Rómát megszállva tartotta, majd a császári hadakkal vívott ütközetben ő is, ifjú unokaöccse, Károly herczeg is életét vesztette.

Mária szülei házában és később férje oldalán szüntelenül válságos küzdelmek tanúja és súlyos megpróbáltatások részese, az anyai becsvágy érzéseivel követte fiai erőfeszítéseit és a veszteségekkel szemközt megnyugvást talált hitében.

Fia és unokája hősi halála után csakhamar újból gyászba ejtette őt unokájának, Klementinának szomorú végzete. Az ifjú herczegnő, ki korán árván maradva, nagyanyja körében nevelkedett, házasságra lépett X. Lajos francia királylyal, a kinek életét már tíz hónap múlva orgyilkos kezétől nyújtott méreg oltotta ki. Néhány hét múlva utószülött fia követte őt a sírba (1316).

Ez alatt Mária lelkét ismételten felháborították az erkölcsök hanyatlásának családjában jelentkező súlyos tünetei. Ezeknek soro-

zatát megnyitja Fülöp herceg nejének, a görög császári házból származó Comnén Itamárnak házasságtörési botránya, melynek következménye az lett, hogy ő kolostorba zárattott, bűntársa pedig száműzetett (1310). Maga Fülöp herceg egyházi kiközösítést vont magára azzal, hogy egy szerzetest, kit élete ellen tervezett merénylettel gyanúsított, megölt (1313).

A király egyik udvarhölgygyel tartott fönn bűnös viszonyt, és az abból származó fiút a magáénak elismervén, udvaránál neveltetett. Sancia királyné elkeseredésében házassága fölbontásáért folyamodott a pápához (1317).

Közfelháborodást keltett Róbert király azzal az eljárással, a mit Burgundi Lajos herceg özvegye, Hainault Matild grófnő irányában elkövetett, a végből, hogy az örökségül rászállott achájai hercegséget megszerezze. Testvérével, János herceggel óhajtotta összeházasítani az özvegyet és őt, mivel erre nem volt rábírható, ráküldött zsoldoscsapatokkal Nápolyba hurcoltatta (1318), és haláláig őrizet alatt tartotta.

Az erőszak és erkölcstelenség ezen tényei közepett, a Gondviselés kárpótlást nyújtott Máriának azzal, hogy megérni engedte dicsőült fia, Lajos püspök szentté avattatását. (1317 április 14-ikén.

Ez alkalommal a boldog anyához a következő levelet írta a pápa: «Vigadj az Úrban a fölött, hogy fiad, ki egykor a világnak meghalt, az örök boldogság honában Istennél él, az Úr házában lakik, az égi lelkek polgártársa lett. Áhítatos örömöd nyilatkozzék meg, mert az, a kit Te szültél, az angyaloktól dicsőíttetik, az ég magasságából Téged pártfogásban részesít, Istennél Éretted közbenjár, az emberek szemeiben pedig Rád dicsőséget áraszt.»

E szerint Mária most már imádságaival nemcsak nagyatyja testvéréhez, szent Erzsébet asszonyhoz, atyja testvéréhez, boldog Margit szűzhöz, ipja testvéréhez, szent Lajos királyhoz: — hanem a saját szülöttéhez is fordulhatott.

V.

Szent fiához méltóvá igyekezett lenni ő maga is; egyebek között azon tiszteletteljes ragaszkodásával, a mit azon szerzetes-rend iránt tanúsított, melynek tagjai sorába lépni és egyik templomában temetkezni kívánt Lajos.

Nápoly falaihoz támaszkodva, a székesegyház közelében, a VII. század vége felé bizanci szent Vazul-rendi szűzek kolostort alapítottak. Utódaik a XI. században szent Benedek szabályait fogad-

ták el, majd a XIII. század első felében az evangéliumi szegénység apostola, assisi szent Ferencz szellemében szent Klára által életbe léptetett szerzetesi intézményhez csatlakoztak.

A mennyország királynőjének szentelt, Santa Maria di Donna Regina nevezetű rendház és temploma az 1293-ik évi földrengés idején nagy károkat szenvedett. Az apácák ekkor hatalmas és bőkezű pártfogóra találtak Mária királynéban, ki előbb a kolostort állította helyre, majd a templomot alapjaiból újból építette föl, a munkálatokra a fölügyeletet Cremonai Albertino szent Ferencz-rendi szerzetesre bízta.

Egy évtizedig tartott az építkezés. 1316-ban a templom megnyílt a hívők közönségének, a melyre vonzóerőt gyakoroltak a pápától kieszközölt búcsúk. Két évvel utóbb olyan tömeges volt a látogatás, hogy Mária a miséket végző francziskánus szerzetesek számának négyről hatra fölemelését eszközölte ki.

A mai napig fennálló, bár sok átalakuláson keresztülment templom egyszerű csúcsíves épület, melynek méretei szintén szerények: a huszonkét méter magasságban fölemelkedő, harmincz méter hosszú és tizenöt méter széles hajót, tíz méter átmérőjű ötszögletes szentély (apsis) zárja be.

Azonban elmondhatjuk, hogy építészeti berendezésének eredetiségénél fogva páratlanul áll a világon.

Ugyanis a hajó területének két harmadrésze két emeletre van osztva, úgy hogy mindkettő a szentély felé nyitva áll.

Egymás fölé épített, egészen befejezett teljes kettős templomok nem ritkák. De közös szentélyvel bíró két emeletes templomot a nápolyin kívül a műtörténelem nem ismer.

Ilyen terv, melynek nincs előzménye és nem akadt követője, szükségképen az alapítótól származhatott csak, a ki az elmélet szabályain és a hagyomány követelésein túltehetette magát.

Egyébiránt nem szeszélyes ötletet, hanem jelentőségteljes gondolatot kívánt megtestesíteni.

Az apácza-zárdák mellett épült templomokat a világtól elzárkozó szűzek egészen a világi hívek rendelkezésére kénytelenek bocsátani, míg ők maguk sűrűen rácszott és lefüggönyözött ablakok mögött vannak jelen az isteni tiszteleten, vagy pedig számukra fön tartott kápolnában, oratoriumban végzett külön isteni tiszteletben részesülnek.

Ez a gyakorlat a főszemélyeket tulajdonkép kizárja a saját templomuk használatából; nem engedi, hogy az ünnepélyes isteni tisztelet fényében, szertartásainak imponáns részleteiben ájtatos győ-

nyőrt találjanak épen azok, a kiknek arra a legnagyobb fogékony-ságuk és jogczimük van.

Ezt a helytelenséget elhárította Mária a hajó egy részének két emeletre osztásával. De ez által még egy más czélt is ért el. Lehetővé tette, hogy viszont a világi hívek az apácák külön ájtatosságaiban résztvehessenek, zsolozsmáik és énekeik szívreható édességét élvezhessék. Hogy csakugyan ez volt a szándéka, nem merész föltevés. Ugyanis a templom megnyitása után, az apácák énekével nem lévén egészen megelégedve, a pápától kieszközölt engedéllyel, egyik cam-pániai kolostorból a nápolyiba két apácát telepített át, kiknek hiva-tásuk volt, hogy társnőiket az egyházi énekben oktassák.

Mária az általa alkalmazott építészeti újítással mindkét céljá-nak elérését biztosította, a nélkül, hogy akár az apácák elzárkózott-ságán rést ütnie, akár a híveket a templom használatában korlá-toznia kellett volna. Egyszersmind mivel a hajó földszinti részénél az apácáknak föntartott és a kolostorral összekötött emelet hat méterrel magasabb volt, ennek elsőbbsége szembetűnően jeleztetett.

A templom a mellett, hogy építészeti unicumnak mondható, a műtörténelemben kiváló jelentőséget nyer a fresco-festmények által, melyekkel Mária, kiváló művészek ecsetét használva föl, az összes faltereket ékesítette.

Egy rész a hat évszázad folyamán elpusztult teljesen; az is, a mi megmaradt az idők viszontagságai közepett és a későbbi nemze-dekek ízléstelensége következtében rárakott mészburkolat alatt meg-rongálva áll előttünk. De még ebben az állapotban is, a festmények művészi kivitelüknél fogva a műkedvelőt gyönyörködtetni képesek, a műtörténésznek pedig érdekes problémákat vetnek föl.

Legjobban vannak föntartva és tárgyuknál fogva legjelentéke-nyebbek azok a festmények, melyek az apácák emeleti hajójának három falát borítják. A középső falon az utolsó itélet van előállítva, a középkorban az egyházi festők kedvencz témája, mely a válasz-tottak és elkárhozottak két nagy csoportjának compositiójában és az egyes alakok jellemzésében a művészi fantáziának tág tért nyitott. Mária királyné festőjének compositiójában az üdvözültek három soro-zata vonúl a bíraskodó Üdvözítő elé; az elsőben az ó-testamentom patriarchái és prófétái, a másodikban az új-testamentom szentjei — köztük a két szent Lajos, — a harmadikban nagyszámú apácák között koronás férfiak és nők jelennek meg. Ezt az utolsó sorozatot a festmények legalaposabb tanulmányozója, Bertaux úgy magyarázza, hogy abba a megrendelő fejedelemasszony az ő elhunyt szerettei közül azokat vétette föl, kiket ájtatos reménysége az égi boldogság

részeseinek vagy jelöltjeinek tartott. Erre följosogíthatta őt korának közfelfogása, melyet Dante «*Paradicsomá*»-nak jelenéseiben a legművésziesebben tükröződnek vissza. Bertaux francia műtörténész szerint a jellemzetes arcvonások nyomán a három koronás férfiúban II. Károlyt és két fiát Martell Károlyt meg Pétert, a hölgyek között Mária királyné anyját, nővérét, Erzsébet apácát és nagynénjét, szűz Margitot ismerhetjük föl.

Az oldalfalak egyikét az apácza-zárdákban különös cultusban részesülő szent Ágnes és szent Katalin élettörténetének jelenetei foglalják el; a másikon Krisztus kínszenvedése, magyarországi szent Erzsébet élete és a szent Lélek leszállása tüzes nyelvek alakjában, szolgáltatta a festőnek a themákat. Az utolsó helyen említett kép alatt három szentnek alakja látható, a melyekben a nevezett francia műtörténész helyesen ismerte föl szent István és szent László királyokat, magyarországi szent Erzsébettel; míg szerencsésen állapította meg, hogy a háttérül szolgáló fehér és vörös sávokat az Árpád ház címérének motívumai jelezik.

A királyné, mikor nemzeti érzései sugallatát hallgatva meg, hazája nagy szentjeit, a távol külföldön, ájtatos apácák szemei elé helyezi, ezzel mintegy felhívta őket, hogy a magyar védszentek közbenjárásával hazájára és családjára Isten áldását esdjék le.

VI.

Nápoly ebben az időben élénk művészi élet színhelye volt. Róbert király becsvágya nemcsak hatalmának gyarapítására irányult, hanem abban a törekvésben is megnyilatkozott, hogy udvara és székvárosa fényével Olaszország többi államait elhomályosítsa. Nagy építkezésekhez fogott; a templomokat és palotákat művészi alkotásokkal ékesítette.

Mivel pedig idegen zsarnokok igája alatt görnyedő országa szellemi terméketlenségre volt kárhoztatva, importálnia kellett művészeket. Ezeket legbőségesebben Toscana szolgáltathatta, a hol az építéset, szobrászat és festészet egyaránt virágoztak.

A XIV. század legnagyobb festőjéhez, Giottohoz, ki compositióiban a drámai fenséget, alakjaiban az eszméket és érzéseket mesteri ecsettel fejezve ki, új korszakot nyitott meg, Róbert csak uralkodásának második felében, anyja halála után fordult. Ezt megelőzőleg, közel két évtizeden keresztül, a sienai iskola művészeit pártolta, kik a természet és az élet megfigyelésében szintén magas színvonalra emelkedtek, compositióikban pedig azt a modort hono-

sították meg, mely a feladattal szorosan nem kapcsolatos jelenetek és tárgyak epizódyszerű előállítását megengedte, az alakokban pedig a gyengéd báj és az édes behizelgő arczkifejezés hatásainak elérésére fektette a főszűlyt.

Ennek az iránynak jelesebb képviselői népesítették be Mária királyné templomának összes faltéreit mesteri alkotásokkal, melyekben három festő műveit különbözteti meg a műkritika, a nélkül, hogy neveiket biztossággal meghatározni képes lenne. Az analogiákat nyomozva csak azt állapíthatja meg, hogy a festmények egy része legközelebb áll Simone Martini és Pietro Lorenzetti sienai mestereknek az assisi templomban csodált műveikhez. Az előbbiről tudjuk, hogy Róbert királylyal összeköttetésben állott és megbízásából 1320 táján szent Lajos püspök képét festette meg.

A nápolyi királyi számadási könyvek tanúsága szerint Mária királyné templomának építése idejében Montano d' Arezzo és Pietro Cavallini festők dolgoztak az udvarnál. Lehetséges, hogy ezek részt vettek a tárgyalt frescók festésében. De kétségtelennek tarthatjuk, hogy az azokat megalkotó művészek egyike az a Mihál festő, kit Mária királyné végrendelete az ő udvari emberei sorában négy arany uncia (456 korona) hagyománnyal tisztelt meg.

Mellette János aranyműves még jelentékenyebb (10 uncia = 1144 korona) hagyományban részesült, a miből azt következtethetjük, hogy állandón volt a királyné udvaránál alkalmazva, szintűgy mint Moretino aranyműves, kit Mária egyik utalványban udvari emberének ezímez. Hagyatéki leltárából pedig tudomásunk van arról, hogy palotájában tetemes készlet volt felhalmozva azokból az anyagokból, a melyek zománcz-készítéshez alkalmaztattak, a mi arra utal, hogy az a Galeotto aranyműves, ki 1322 nyarán a királyné megrendelésére egy dísznyerget zománczlapokkal ékesített, az ő udvaránál dolgozott.

Ezeknek műhelyeiből kerültek ki jórészt az ötvös-művészet remekei, melyek az ő palotáiban a kápolnákat és termeket díszítették.

Művészi tehetségük érvényesítésére legalább tér nyílt az aranyból vagy aranyozott ezüstről dolgozott képekben, melyeket a bizanci hagyományoknak hódoló és fényűző hajlamokat követő főrangúak többre becsülték a fatáblákra festett műveknél.

Mária hagyatékában 24 kép találtatott, melyek közül 1 aranyból, 9 ezüstről, 2 elefántesontból, 1 alabastromból készült; kilencz-nek anyaga a leltárban nincs megjelölve, csak kettőről jegyeztetik meg, hogy fatáblára van festve. A nemes ércből dolgozott képek egy részének fényét gyöngyök és drágakövek emelték. Egyiken a

szent szűz és a gyermek Jézus feje és karjai alabastromból voltak faragva, a szent szűz melléről drága násfa függött, a keret négy ezüst angyalra támaszkodott.

Bőkezűen bocsátott ötvöseinek rendelkezésére Mária nemes érczet, gyöngyöket és drágaköveket feszületek készítéséhez. Míg legdrágább képe, a hagyaték értékesítésénél 100 uncián kelt el, egyik feszületért, melynek zafirokkal és smaragdokkal kirakott arany keresztje zománczozott ezüst talapzaton emelkedett, 270 uncia = 30,784 korona folyt be. Két másik aranyfeszületet Krisztus kereszt-fájának részecskéi, egy harmadikat a Megváltó töviskoronájának egyik tövise tette kiválóan becsessé. Szentek ereklyéinek befogadására aranyból, ezüsből, kristályból készült szekrénykék voltak Mária birtokában. A rózsafüzérekhez (melyeknek «Miatyánk» volt a neve) zafirokból, indiai granátokból és gyöngyökből készíttette a szemeket.

A profán czéloknak szolgáló drágaságok között legjelentékenyebb a két font aranyból készült liliomos korona, melynek drágaköveit és gyöngyeit 900 unciára (122,600 koronára) becsülték; míg legfőbb ékességének az atyjától ajándékba kapott nagy rubinnak értéke nem is volt megállapítható.

Egyik menye számára szintén készíttetett Mária koronát.

Közönséges használatra szánt ékszerekben: nyakláncokban, násfákban, gyűrűkben nagy volt a választása. Érdekes, hogy a nap-sugarak ellen oltalmat nyújtó szemüvege aranyba foglalt zafir-lemez-ből készült.

Drágakövek és gyöngyök díszedényeken is alkalmaztattak; ilyenekkel voltak kirakva egy kristálymedenczének ezüsből készült fedele, talapzata és fogantyúi. Azokból még felhasználatlan nagy készlet került Mária halála után hagyatékából piacra.

Az ötvösség szebb alkotásaihoz tartoztak Mária palotájának felszerelésében egy kalczedonból faragott edény, melyen ezüst sárkányalakok szolgáltak fogantyúk gyanánt, úgyszintén hajóalakú két asztaldísz. Ezüstbe foglalt strucztozások, kristályból vagy ezüsből készült almák is díszítették az asztalokat és szekrényeket. A karos gyertyatartók fák idomait utánózták.

A használatban levő ezüst asztali készlet mennyiség és érték tekintetében egyaránt jelentékeny volt. Egyes tálak tizenöt font, a táányérok rendszerint egy-egy fontot nyomtak; részben a királyné czímerét magában vagy a királyéval együtt zománczozva viselték. A serlegek, kupák, sőtartók egy része művészi formában készült. A kések nyele aranyból, elefántesontból, kristályból, jaspiskőből volt faragva.

A szobabutorzatnak, a szekrényeknek és ládáknak diszítéséhez szintén igénybe vette Mária az ötvösök munkáját. Egyik szekrénye egészen aranyozott és zománcozott ezüsből volt előállítva, gyöngyökkel, drágakövekkel kirakva, míg zára és kulcsa aranyból készült.

A termék berendezésénél lényeges decoratív rendeltetésük volt a XIV. században is a falakat, bútorokat és padlót borító szőnyegeknek, melyeket Mária a világ minden részéből szerzett be: Velencéből és Luccából, Párisból és Cambrayból, Irlandból és a görög birodalomból, sőt Tripoliszból és Indiából.

Ugyancsak mindenféle piacokon vásároltatta össze a királyné a ruhakelméket, a bársony-, selyem- és posztószöveteket, úgyszintén a szőrméket, a melyek közül a hermelint különösen kedvelte.

Ruhatára gazdagon volt ellátva drága öltönyökkel, melyeknek értékére világosságot vet az a tény, hogy némelyeket 11—13 unciáért (1280—1560 koronáért) sikerült halála után elárúsítani.

A fényűzés közepett nem hiányzott a magasabb szellemi szükségletek kielégítésére: kis könyvtár. Máriának a hagyatéki leltárban felsorolt 36 könyve közül 28 latin és 8 francia nyelven volt írva. A tartalmat tekintve, éppen felerészét imádságos könyvek alkotják, a melyekhez a szent írást vagy egyes részeit tartalmazó 9 kötet, 3 egyházi szertartásos könyv, szentek életét tárgyaló 5 kötet csatlakoznak. A világi irodalmat csak egy könyv képviseli: francia románczok gyűjteménye.

A pergamenre írt, rendszerint miniature-ekkel ékesített könyvek értékét többnyire emelte a gazdag kötés. A jelezett könyvek közül egyiknek arany, kettőnek ezüstitálái gyöngyökkel voltak kirakva.

VII.

Mária udvartartása özvegy korában is megtartotta királyi jellegét. Ezt legszembetűnőbben jelezi az, hogy káplánjai a hierarchia legmagasabb állásait foglalták el; azok, kik legutoljára voltak nála alkalmazva, Reggio és Sorrento érseki székein ültek.

Udvarmester, senechal, udvarbíró, kincstartó, jegyző és orvos voltak a főbb tisztviselők. A konyha, istálló, vágóhíd, gyümölcsös kamara személyzetei külön felügyelők alatt állottak. A királyné személye körül a szolgálatot két udvarhölgy és egy kamarás vezette. Férfi- és nőcselédek nagy számban voltak alkalmazva.

Általán az udvari személyzetet Mária túlnyomó részben olaszokból állította össze, a mivel alattvalói bizalmát és ragaszkodását maga

íránt fokozta. De mindvégig szükségét érezte annak, hogy magyarok is környezzek. Élete utolsó éveiben bizalmas kamarása, főlovászmestere és egyik pajzstartója magyarok voltak. Gazdatisztjei között szintén találkoztunk magyarral.

Az 1322-ik évből fönmaradt számadási könyveiből tudjuk, hogy egy érdekes magyar foglyot tartott őrizet alatt.

Az 1317-ik év tavaszán egy magyar származású kalandor jelent meg Spanyolországban, Mária egyik vejének, a majorkai király udvaránál. Endre herczegnek, V. István fiának adta ki magát. Noha köz tudomású volt, hogy még IV. László uralkodása alatt halt meg fivére, Mária mégis attól tartott, hogy az ál-Endre zavart támaszthat, ezért előbb Provenceban, majd később Nápoly mellett fekvő birtokán gondosan őriztette.

Hazájával és ott uralkodó unokájával folytonosan föntartotta az érintkezést. Sőt 1318 nyarán, előrehaladott kora ellenére, elszánta magát arra, hogy még egyszer Magyarországra utazik. Erre valószínűleg azok az aggasztó hírek készítették, melyek Károly Róbert zsarnoki önkényéről és a magyar rendek elégtelenségéről érkeztek hozzá; minélfogva tekintélyével a helyes útra kívánta őt vezetni.

Nápolyba visszatérte után, nagyanyai gyengéd figyelmének nyilatkozataival, értékes ajándékokkal halmozta el őt. Egyik rendeletében részletesen le van írva az a dísznyereg és lófelszerelés, a mit számára készíttetett. A gyöngyházzal kirakott nyeregkapán, Mária, Róbert király és Károly calabriai herczeg ezüstlemezen zománczozott címerei díszlettek, melyek a lótakaró bársony- és posztószöveteken hímézve alkalmaztattak.

A magyar követek pedig, kik Nápolyban megfordultak, soha sem távoztak onnan üres kézzel; pénzadományokban részesültek és díszes öltözeteket kaptak ajándékul. Megható gyöngédséget tanúsított a királyné Miklós aradi prépost irányában, ki a nápolyi főiskolán kánonjogi tanulmányokat végezett; gyógyszereket rendelt számára, mikor betegségbe esett és egész nápolyi időzése alatt a lakbért fizette érte.

Jótekonyságában bőségesen részesültek a nápolyi és provencei kolostorok, a melyeknek lakóit nem egyszer a figyelem apró, de kedves jeleivel is örvendeztette meg; így például a nápolyi szent Péter-kolostor apáczái számára czukrot vásárolt. Irgalmas szíve megnyílt minden nyomor láttára. Egy alkalommal palotájának kapuja előtt kiteve találtak egy leánycecsemőt. Mária befogadta őt udvarába, felneveltette és végrendeletében jelentékeny összeget hagyott kiházásítására.

Kegyelettel emlékezett meg elhunyt szeretteiről. Fia, szent Lajos és nővére, Erzsébet hercegnő halála évfordulóján ünnepélyes isteni tisztelet tartásáról gondoskodott.

VIII.

Mária élte alkonyát az 1323. év elején családi gyász sötétítette el.

A trónörökös ifjú nejét, Katalin osztrák hercegnőt, az első szülés alkalmával, gyermekével együtt elragadta a halál.

Ennek a megrendítő eseménynek hatása alatt a hetven éves királyné elérkezettnek látta az időt, hogy az örökkévalóságba készüljön. Két héttel a haláleset után a szent Péter-kolostor apáczáitól kertjük falai között levő egyik házukat kibérelte, hogy így az ájtatos szűzek közelében és a templom mellett, a melyben nővére hamvai pihentek, töltsen azt a rövid időt, a mely még életéből hátra volt.

Végrendeletét már korábban elkészítette volt; végrehajtóivá Károly trónörököst, Máté sorrentói érseket és Capuai Bertalan ország-bírót jelölte ki.

Hagyományokkal megemlékezett családjá összes tagjairól, hűséges udvari embereiről (köztük négy magyarról), negyvenöt templomról és kolostorról. Az utóbbiak közül szívéhez legközelebb állott a nápolyi Donna Regina-kolostor, melynek templomát temetkezési helyül választotta; jószágok vásárlására 300 arany unciát, továbbá 1000 arany unciát meghaladó értékű képeket, fészületeket, könyveket és templomi tárgyakat hagyományozott számára.

Kegyeletesen gondolt a magyarországi pannonhalmi apátságra, a melynek az apát ünnepélyes miséjén használandó drága öltönyöket ajánlott föl; az arannyal átszőtt vörös bársony szöveten lilomos alapon a fészület és egyéb díszítések voltak hímmezve.

Figyelemre méltó, hogy nemcsak szegények ruházására, leányok kiházásítására rendelt nagyobb összegeket, hanem a birtokainak területén lakók közlekedési érdekeiről is gondoskodott, a mennyiben hidak és utak építését rendelte el.

Aggályos lelkiismerete sugallatát követve, régi tartozásainak kiegyenlítéséről intézkedett; sőt figyelme kiterjedett arra is, hogy kárpótást kapjanak azok a parasztok, kiknek a vadaskert vadállománya károkat okozott.

Míg lelke örök üdvösségét ájtatos és jótekonny hagyományai mellett misék megrendelésével is kívánta biztosítani: azon volt, hogy

emlékezetét a földön, abban az országban, melynek uralkodónéja volt, monumentális síremlék örökítse meg.

E célra élete utolsó napjaiban készített codicillusában megfelelő összeget hagyományozott. Együttal több rendbeli más intézkedéseket tett, a melyek mutatják, hogy nyugodtan várta a halált.

Három fiától és több unokájától környezve, szerzetesek és apácák buzgó imádságai között 1323 márczius 25-ikén adta vissza lelkét teremtőjének. Teteme tíz nappal utóbb a Donna Regina templomban, egyelőre ideiglenes sírban helyeztetett el.

A végrendeleti végrehajtók, kik feladataik megoldásában nagy buzgósággal jártak el, a dicsőült királynéhoz méltó mausoleum elkészülését is sietteték.

A tervrajz kidolgozásával és a munkálatok művészi vezetésével Sienai Tino mestert bízták meg, a ki miután Pisa és Florencz dómjaiban emelt síremlékekkel nagy hírré tett szert, ezt Nápolyban a trónörökös nejének síremlékével még gyarapította. Társul Gallardo építőmester adatott melléje. Miután az 1325-ik év tavaszán Rómából a márvány megérkezett, a kőfaragók olyan serényen láttak a munkához, hogy azzal egy esztendő alatt elkészültek és 1326 tavaszán a két mester a megállapított árt: 154 arany unciát = 17,516 koronát megkapták.

Tino mester a síremlék egy új typusát alkotta meg, a mely a megelőző idők gondolatvilágától és műirányától jelentékenyen eltért. Ő nem elégedett azzal, hogy a halált és a nyomaiban járó gyászt hirdesse; egyszersmind az elhunynak a halál fölött diadalmaskodó hatalmát, halhatatlanságát dicsőítve, neki mintegy diadalmi emléket kívánt állítani.

Ezért az elhunytat az emlék alsó részében mint halottat koporsójában fekvő, a felsőben pedig őt védszentjeivel, erőnyeit ábrázoló angyalokkal és családja tagjaival körülvéve, mint élőket ábrázolta.

Ez az eljárás a síremléknek egymás fölött emelkedő külön részekből összeállítását, következőleg nagy méreteken kivitelét követelte.

Mária síremléke (a másfél méter magas ujabbbkori talapzatot nem számítva) 4.93 m. magas, 3.20 m. széles és 1.10 m. mély kápolnaszerű, csúcsíves alkotás. Belsejében bő köpenybe burkolt, hatalmas szárnyú négy angyal, a kezeikbe adott jelvények útmutatása szerint, a királynét ékesítő erényeket: az okosságot, türelmet, igazságosságot és lelki erőt jelképezi. Ezek kariatidszerűen emelik a sarkophágot, mely valóságos koporsóul szolgál, a mennyiben a királyné tetemét fogadta be és maradványait ma is magában foglalja.

A koporsó négy oldalán, oszlopecskákra rakott, ívekből alkotott és zománczozott tizenhárom fülkében Mária gyermekeinek ülő alakjai vannak elhelyezve. Az előlap közepén szent Lajos püspök, mint a család védszentje foglal helyet, tőle jobb felől Martell Károly magyar király, bal felől Róbert nápolyi király ülnek.

A sarkophag fedelén, mintegy ágyon fekszik a királyné alakja, fejedelmi palástba öltözve, vánkoston nyugvó fején koronával, kezében jogart és ország-almát tartva. A háttérben két angyal áll, az egyik szenteltvízhintővel, a másik tömjénfüstölővel. A művész által közéjük helyezett harmadik alak eltűnt; valószínűleg szent Lajost ábrázolta, úgy, mintha éppen a beszentelést végezné.

A sarkophag fölé hatszögletű sátor borúl, tetejéről függöny omlik le, melyet két oldalról egy-egy angyal félrevon, hogy a királyné alakját láthatóvá tegye.

A sátor tetején a koronás boldogságos szűz, karjaiban a gyermek Jézussal, trónol. Jobb oldalán térdel Mária királyné, kit egy angyal az Isten anyja elé vezet, míg bal felől egy másik angyal a Donna Regina-kolostor és templom modelljét mutatja be, mintegy pártfogását kérve az alapító fejedelemasszony számára.

Ezen csoport fölött, a kápolnaszerű emlék külső homlokzatának közepén az Üdvözítő domborművé képe látható; az emlék csúcspon-tján pedig szent Mihály arkangyal alakja áll.

A síremlék művészi értékéről a műtörténelem magasztaló kifejezésekkel szól. Az alakokban az élet meleg lüktetését, melyet a következő század nagy mesterei a márványba varázoltak, hiába keresnők; de felismerhető már az élet hű előállítására irányuló lelkiismeretes törekvés. A királyné fiainak arczvonásaiban, más emlékek útmutatása mellett, megállapítható a jellemzetes hűség. Így tehát fel kell tennünk, hogy ez nem hiányzik Mária arczáról sem, melyet ünnepélyes nyugalom és megnyerő báj vonzóvá tesz.

A rajzban megnyilatkozó nemes ízlés és a véső munkájának szabatosága egyaránt elismerésre méltó.

Elmondhatjuk, hogy a magyar föld egyetlen szülöttének tetemét nem őrizi olyan síremlék, mely Máriáét művészi érték tekintetében felülmúlja.

Noha kedvencz apáczáinak ájtatos zsolozsmái régóta elnémul-tak, hamvait szülőhazája földjébe visszakivánni nincs jogunk. De kötelességünk, hogy legalább síremléke másolatának megszerzésével és méltó helyen föllállításával nemes egyénisége emlékezetét hazánk-ban is megörökítsük.

ISTEN.

VÁRADI ANTALTÓL.

Omár ben Jusszuf, Keruán ura
A szent városból elment falura,
Hogy — bár mozlimek közt ilyesmi szégyen —
Egy határpörben igazságot tégyen.
Hamar végzett, — s indul hazafele;
A lelke aggodással van tele.
Mert lányát, Fatimét, betegen hagyta.
Ágynak esett minap az istenadta,
S Abu Sherif, a doktor dervis képe
Nagyon borús volt. Nézett a szemébe,
De hajh, — hiába, ti hatalmasok! —
Jót abból már aligha olvasott!

Sietett Omár. Künn a Djebel lábán
Három koldust talál. — «Innét odább ám!
Ti rongyosok!» Szól rájuk a kavasz.
«Ne bántsad őket; Isten ujjá az —»
Mond néki Omár. — «Lelkem mindazt hallá
Követnek küldi koldusait Alláh —
Ki tudja: ezek által mit izen?»
S mielőtt által kelne a vízen
Mely Keruán határa — mindegyiknek
Bő alamizsnát ad, mondván: «Isten, segíts meg!»
És mond az egyik néki «Áldjon Alláh!»
A másik, ki nem azt az istent vallá,
Szól: «Áldjon meg a Jehova!» S imé,
A harmadik mond: «Gyermekeimé
Ez alamizsna, Krisztus áldjon érte!»
Omár a túlpártot még el sem érte
Már lát a parton rémült tömeget,
Melyből egy hirnök búsan integet,

S ahogy kiszáll — az első, mit megért :
«Lányodnak vége!»

Ó, e gyermekért

Odadta volna kincsét, koronáját.

Alattvalói némán körülállják

S Omár hallgat, könnye szívébe foly

S csak néma zokogással fuldokol :

«Te Krisztus . . . és te Jehova . . . Te Alláh !

A mondott áldást, egyitek se hallá ?

Hát nincsen egy is odafenn az égben ?

Meghalt az Isten, aki megsegéljen ?

Nincs Alláh, nincs Krisztus, nincs Jehova !

A hívő hova forduljon ? hova ? . . .

Ejh ? ki hívő még e czudar tekén ?

Megcsaltak. Vége ! Már nem hiszek én !

Mosé, vagy egyház, avvagy zsinagóga

A szemfényvesztő csaló papok dolga. —

Én nem hiszek.!»

S megy gyászosan haza,

Jó kardja most testének támasza.

S hogy Keruán kapujáig elért

— A hol tolongó nép küzd kis helyért,

Hogy lássa őt — rohanva jó elébe

Szolgája, Ahmed . . . Ragyogó a képe —

Uram ! Leányod jobban lett ! fölépül !»

Mint napsugár a bércz borus egébül,

Úgy ragyog rá e szó . . . édes vigasz !

«Nem álmodom?» — «Uram, ez szent igaz ! . . .»

És leborul a kapu zord kövére

S az égre néz föl . . . Név nem jut eszébe,

Csak sírva szól : «Te szent, te jó, te nagy !

Aldlak, csodállak, . . . Téged, a ki vagy !»

A GOMBOS ELEKÉK TÖRTÉNETE.

VÉRTESI ARNOLDTÓL.

I.

Gombos Elek főhadnagy azt hitte, most már nincs egyéb hátra, mint főbe lőni magát. Tegnap még vígan koczingtatott bajtársaival s csupa rózsaszín volt az egész világ. Mámoros képek szálltak föl a pezsgő habjából s mosolyogva integettek feléje. Milyen gyöngy-élet lesz az! Milyen kedves, bájos, csókolni való feleség és mennyi pénz! Teringettét, mennyi pénz! Neki lesznek a legszebb paripái az egész ezredben s ha valamelyik megszorult bajtársat nyaggatja valami vérszopó uzsorás, hát ő csak benyúl a zsebébe:

— Nesze pajtás, ezer forint, kétezer forint... vagy mennyi kell?

Tegnap még ezek a ragyogó álmok tánczoltak agyában, mialatt a csárdást járta a szép Csegey Bertával s a boldogságtól kifeszült mellén az aranyzsinóros dolmány.

— Megkérhetem, Berta? Hozzám jön? — szólt elragadtatva.

— Hozzá megyek, — felelt a leány.

Aztán csak a szemeik beszéltek. De micsoda édes boldogságról beszéltek!

S a huszártisztek, a kik látták őket, mind azt mondták:

— Ez aztán a szerencsés kópé. A leány maga is kincset ér; hát még a mit vele kap!

Mert bizonyos, hogy Benkéné, a kinek gazdagságáról mesés dolgokat beszélnek ebben a vidéki városban, mindenét erre a leányra fogja hagyni. Úgy tartja, mint a saját gyermekét; dédelgeti, mint valami királykisasszonyt s rá rakná a csillagokat is az égről.

A tisztársak már gratuláltak Gombos Eleknek. Már az ő jövőendőbeli menyasszonyáért ittak. És most mindennek vége.

Ma megkapta a feleletet Benkénétől, ridegen, kurtán. Az ő beleegyezésére ne tessék számítani.

A megzavarodott fiatal főhadnagy dadogott valamit:

— Berta ígérte adta . . . és én . . . óh nagyságos asszonyom, ha tudná, mennyire szeretem !

Az öreg asszony gúnyosan, epésen nézett a fiatal tiszt szeme közé :

— Berta tehet, a mit akar. Nem vagyok anyja, nem parancsolok neki. Árva leány, nem függ senkitől. De kérem, hol veszik a kau-
cziót? Mert én egy fillért sem adok.

Azt megmondta a leánynak is :

— Arra ne számíts, hogy engem majd kunyorálással, rimánkodással levehetsz valaha a lábamról.

Az öreg asszony szörnyen föl volt ingerülve. Hogy merte ez a hálátlan teremtes fölbátorítani azt a semmi embert? Mikor Benkéné egészen más partit szemelt ki neki. Itt van a huszártisztek közt Waldburg gróf, ez is elvenné, csak egy kis biztatás kellene neki, egy pár nyájas pillantás. Grófné lehetne ez az ostoba leány s belebolondul abba az ágrólszakadt Gombosba.

Pedig tudhatta, hogy a néinek miféle szándékai vannak és mégis . . . Igazán rút hálátlanság.

— Ha egy kis kutyát neveltem volna föl magamnak, az is szófogadóbb volna. Az a lelketlen állat nem keserítne meg úgy.

Pedig hol lenne most ez a leány, mi volna most ez a leány, ha szüleinek halála után ő föl nem karolja? Bezzeg nem hordana ilyen drága ruhákat, brilliáns függőket. Csak olyan elhagyott árva leány volna, a ki Isten tudja hol, Isten tudja miféle szegény atyafiaknál tengődnék.

S mi lesz belőle, ha Benkéné leveszi róla a pártfogó kezét?

— Legyen eszed, Berta, ne daczoskodjál. Javadat akarom. Mondom, hogy grófné lehetsz, csak egy kicsit iparkodjál.

És akkor Benkéné is ott fog ülni a grófnék közt az első sorban a huszártisztek lóversenyén és az egész város látni fogja s a színházban is látni fogják a Berta páholyában és oda jön gróf Hányavethyné, báró Fitymánszkyné, az egész kassai arisztokraczia, mely eddig nem akarta befogadni, hiába próbálgatta Benkéné nyitogatni a kiválasztottak ajtaját.

De hát a leánynak nem volt esze. A leány nem bírta megérteni a nénit. Az ő szemét nem kápráztatta el a grófi korona dicsősége, a mit a zsebkendőjére hímeztethet. Úgy beszélt, mint egy falusi lila. Neki Gombos Elek kell, vagy senki. Vagy ahhoz megy, a kit szeret, vagy soha sem megy férjhez.

Arra a gőgös öreg asszonyban még jobban fölforrt a méreg :

— Úgy? Hát akkor én is azt mondom : vagy-vagy. Vagy szót

fogadsz, vagy mehetsz Isten hírével. Holnapig meggondolhatod. A halálomra is hiába vársz, mert én kitagadlak. Tőlem nem fogsz örökölni egy félkrajczárt sem. Oh az én eszemen nem jártok túl. Nem tartozom semmivel, arra hagyom a vagyonomat, a kire akarom. Menj, ne is csókolj nekem kezét. Menj.

Így végződött a Gombos Elek leánykérése s a szegény főhadnagy most már azt hitte, nem tehet egyebet, főbe kell lőni magát. Nem lehet becsülettel kilábalni máskép.

Tudta, hogy azt fogják mondani: nagy számár volt. Leány van még több is a világon, csinosak is, vagyonosak is, kaphat másikat.

Azelőtt ő maga is úgy gondolkozott. Ej hiszen mások is úgy házasodnak. De mióta Csegey Bertát megismerte, nem kell neki más leány. Ha aranytányéron kínálnák, hogy válogasson közülök, akkor sem kellene. Nem bírna mással együtt élni. Mást ölelni, csókolni, szerelmes szavakat suttozni neki, undorodik még a gondolatától is.

Tudja Isten, hogy lett ilyen kényes lelkiismeretű. Azelőtt nem volt ilyen. Fejlggató sem volt soha életében. Azt tartotta: búsúljon a ló, elég nagy a feje. De most már úgy érzi, fabatkát sem ér neki ez az egész élet Csegey Berta nélkül. Mit ödöngjön itt tovább hiába? Legjobb, ha egyszerre végét szakítja.

És Bertának is legjobb lesz úgy. Megszabadul attól az embertől, a ki úgy sem lehet férje. Ő már csak gátja a leány jövődő szerencséjének. Ha ő elköltözik ebből a világból, mindjárt vége lesz minden bajnak, Benkéné kibékül Bertával, Berta férjhez mehet, boldog lehet.

— Így kell tenni, ha az ember becsületes ember akar maradni, — vélte a fiatal tiszt.

Neki könnyű megválni az élettől. Senkije sincs, se apja, se anyja, se testvérei. Senkinek sem fog valami nagy fájdalmat okozni a halála. Tisztársai sajnálni fogják, de egy hét múlva elfelejtik. Az ezredes bácsi, apai nagybátja, káromkodni fog egy kicsit, szidni fogja a semmiházi teremtését, de sokkal több baja van a saját rheumájával, mintsem sokáig búsulhatna az unokaöccse halálán.

Berta? No ő talán igazán meg fogja siratni. És ha nem állna útjokban ez a buta kauczió... Eh, de mirevaló most már ezen tépelődni? Vége, hát vége.

Megírta a búcsúzó levelét Csegey Bertának. Isten előtt esküszik ebben az utolsó órában, hogy igazán, tiszta szívéből szerette Bertát s nélküle nem akar élni, nem bír élni.

— De maga éljen és legyen boldog s felejtse el azt a haszon-talan katonát, a kinél maga sokkal különb embert érdemel és bizonyára különbet is fog kapni.

Most már kész a levél. Több dolga nincs a világon Gombos Eleknek.

Behívta a tisztí szolgáját:

— Ezt holnap reggel elviszed Benkéékhez Berta kisasszonynak. Értetted?

— Igenis megértettem, főhadnagy úr.

— Most pedig eredj mulatni, farsang van, nesze egy pár forint.

A legény rábámult az urára, de nem szólt, csak odakint csóvalta még a fejét. Mi lelte a főhadnagy urat? Akkurátusan úgy tesz, mint Sós hadnagy, a ki agyonlőtte magát. Az is azt mondta:

— Nesze fiam, eredj mulatni.

Aztán mikor reggel felé haza került a legény, hát ott feküdt Sós hadnagy úr a szoba közepén a padlón s a feje szét volt löve.

— Csak a főhadnagy úr is valami affélében ne sántikáljon.

II.

Mikor a legény elment, Gombos Elek kis ideig gondolkozott: ne menjen-e el vacsorálni a vendéglőbe, a hová a tisztek szoktak járni? Az embernek jól esik, ha még egyszer, utoljára kezet szoríthat a bajtársaival.

De jobb lesz el nem menni. Elérzékenyedni sem akar, henczegni sem akar. S főképen nem akar bort inni. Utálatos dolog mámoros fejjel menni a másvilágba.

Azt akarta, hogy a mit cselekszik, azt egészen józan észszel cselekedje.

Még valami végrendelet-félét is összeírt: kinek hagyja az apróságait, kinek az egyik lovát, kinek a másikat, kinek a fegyvereit? Mindent szétosztott bajtársai közt. Aztán kivette tokjából tisztí revolverét. Megnézte, benne van-e minden töltés?

Elmosolyodott. Főlöskéges gondosság. Minden töltésre nem lesz szükség, egy is elég lesz.

Oda tette a revolvert az asztalra s rágyújtott még egy cigarettára. Mire azt elszívja, az élet is lejár.

Az élet? Eh, hát vigye az ördög az egész életet. Ugyan mi van rajta olyan nagyon sajnálni való? Az ember nem csörteti tovább a kardját s nem megy tovább parádéra. A bálokban is más pótolja a helyét. Hát jól van.

Végigdőlt a bőrdívánon s nézte az elszálló cigarettafüstöt.

Késő este volt már. Kint dörömbözött a farsangvégi szél s be-besivított az ablakon.

— Czudar idő, — mormogta Gombos Elek.

De neki már mindegy, akármilyen az idő. A cigarettája mindjárt kiég, aztán vége mindennek.

Vagy rágyújtson még egyre? No hát rágyújt. Ideje van hozzá, nem zavarja senki.

De micsoda vihar az ott kint! Hogy rázza az ablakot! Majd föl-szakítja az ajtót!

Hahó! mi az? Mintha igazán kinyílt és becsapódott volna az előszoba ajtaja. Képzeli? Vagy hazatért volna már a szolga?

Gombos főhadnagy fölugrott s kitekintett. Csakugyan van ott valaki. Ketten vannak: a szolga és . . . Káprázat ez?

— Szent Isten, mit keres itt, Berta?

Sápadt volt a leány, remegett is a hangja, de a tekintete szilárd volt:

— A feleletet hoztam el a levélre.

A szolga lesütött fejjel kullogott hátra. Tudta, hogy a mit művelt, abból még nagy baj lehet; de nem bánja, akármilyen lesz, a főhadnagy urat nem hagyhatta úgy elpusztulni.

— No, — gondolta magában a derék fiú, — most már itt a kis-asszony és a forgó pisztolyt tessék csak szépen visszatenni a tokjába.

De Gombos főhadnagyot rettenetes lázas izgatottságba ejtette a leány megjelenése. Megszégyenülve állt ott s keserűség és titkos öröm viaskodott lelkében.

— Isten a bizonyságom, hogy azt a levelet csak holnap reggel kellett volna megkapnia, — szólt végre lesütött fejjel. — Ne tartson oly nyomorútnak, hogy élve olyan levelet juttassak kezébe. Milyen gyalázat!

A leány fölemelte büszke fejét:

— Ha azt hinném, hát itt volnék?

— Mindegy, — szólt a férfi hevesen, — nem kellett volna engem megaláznia. Nem kellett volna eljönnie. Hagyott volna meghalni.

— Azt hittem, menyasszonya vagyok s jogom van hozzá, — szólt a leány.

— És ha megtudják? Ha meglátta valaki?

— Mit bánom én!

Gombos Elek megragadta a leánynak mind a két kezét:

— Most már értem. Azért jött, hogy együtt akar meghalni velem?

A leány erősen a szeme közé nézett:

— Nem azért. Azért jöttem, hogy megmondjam önnek: meghalni gyávaság, mikor talán még élhetünk is együtt.

Gombos főhadnagy zavartan szólt:

— De hiszen nénye elutasított, kaucziónk nincs... Mit tehetek? Vagy azt akarja, hogy irlaknak menjek? Arra sem használhatnának. Még tisztességes írásom sincs. Kadétiskolában nőttem föl, nem értek semmihez. Ha ezt az egyenruhát levetem, éhen halhatok.

Szégyen, fájdalom, kétségbeesés fojtogatta torkát:

— Hogy bírnám én eltartani magát? Hogyan kívánhatnám, hogy kövessen engem a nyomorúságba? Látja, hogy nem tehetek egyebet, mint megválni ettől a nyomorúlt élettől.

— Adóssága van talán? — remegett a leány hangja.

Óh ha talán e miatt...?

De Gombos Elek fölemelt fejvel felelt:

— Nem ilyen hitványság kerget a halálba. És, ha akarja Berta, levetem ezt az egyenruhát. De keservesen meg fogjuk bánni mindketten.

Valami keserűség vegyült a leány hangjába, midőn válaszolt:

— Nem kívánom, hogy levesse azt a szép aranyzsinóros dolmányt, melyet oly nagyon szeret; de ha igaz, a mit mondott, hogy engem még jobban szeret, akkor egy kis áldozatra is kész lesz értem.

— Áldozatra? — szólt Gombos főhadnagy. Hát nem bizonyítottam be, hogy az életemet is kész vagyok föláldozni? Mert maga nélkül nem élhetek.

— Félek, hogy avval csak azt bizonyította volna be, hogy a néni pénze nélkül nem élhet, — felelt a leány őszintén.

A büszke férfi mélyen elpirult:

— Ne vitázzunk most. Lehet, hogy magának van igaza. De higgye el, hogy a ki halni készül, az nem tartozik a legsilányabb fajtához.

A leány hangja most már szelídebb lett s pillantása gyöngédebb:

— Ha nem hinném, eljöhettem volna? Látja, hogy én is olyan lépést tettem, a mely fölér a maga forgó pisztolyával. Holnap talán az egész város arról fog beszélni, hogy én itt jártam késő este. Holnap nekem már nem lesz maradásom ebben a városban.

Fájdalmas vonás húzódott végig arcán. Gombos Elek megilletődve csókolt neki kezét:

— Drága angyalom!

Fáradtnak látszott a leány s leereszkedett egy székre. A fiatal főhadnagy szótlan tisztelettel állt előtte. Kint az előszobában a szolga aggódva várta, mit végeznek odabent. Csöndesen beszélnek, egy szó sem hallatszik ki.

Darab idő múlva újra a leány szólalt meg:

— Az az áldozat, a mit magától kívánok, abból áll, hogy várni fog rám. Nem tudom meddig. Mondjuk, tíz évig. Az alatt kissé megöregszen. De mindegy, maga megígéri, hogy várni fog rám.

Gombos főhadnagy kérdő, aggódó pillantással tekintett a leány komoly arcába:

— És aztán, tíz év múlva?

— Akkor feleségül vehet, ha még akar. Akkor már meglesz a kauczió.

Gombos Elek nem tudta, mit gondoljon.

— Beszéljen, kérem világosabban.

— Egészen világosan beszélek, — felelt a leány. Tudja, hogy árva vagyok, senkitől sem függök. Hat ezer forintom van, az apai örökségem. Azt kikaphatom az árvaszéktől. Huszonkét éves vagyok. Avval aztán lehet valamit kezdeni. Lehet pénzt szerezni. Ért már most engem?

Keserű mosoly lebbent át a huszártiszt ajkán:

— Értem, szegény jó angyalom. Maga fáradni, dolgozni akar, gyötörni magát s gond és nehéz munka közt föláldozni ifjúságát, hogy nekem haszontalan földterhének megszerezze azt a pénzt, a mi a házasságomhoz szükséges. Hát azt hiszi, hogy én elfogadom ezt?

A leány készen állt a felelettel:

— Ki mondja, hogy én ezt csak magáért teszem? Miért ne lehetne ez önzés is? Teszem önmagamért.

Gombos Elek fejét rázta:

— Engem nem csal meg. Kérem, Berta, ha becsül engem valamire, ne alacsonyítson le nagylelkűségével.

A leány nyugodtan felelt, mialatt átható pillantása szinte a lelke mélyéig járt a fiatal tisztnek:

— Félek, hogy magában nagyobb a góg, mint a szerelem. Ha szerelme volna nagyobb, akkor nem riadna vissza attól az úttól, melynek a végén a boldogság vár reánk.

A huszártisztnek ránczokba húzódott homloka:

— A boldogság? Hiszi, hogy én boldog lehetek, ha mardos a lealalázás gondolata? Én vagyok a férfi, maga a nő, engem illet a küzdés. Hagyja hát, hogy én próbáljam meg. Én is lehetek trafikos,

boltos, vagy én nem tudom micsoda, a mi maga akar lenni. Leköszönök tisztí rangomról s megélünk úgy, a hogy tudunk.

A leány azonban megértette, hogy nem a férfi elszánt bátorsága lobbant föl azokban a szavakban, hanem csak a tompa lemondás kondult meg. S szomorúan szólt:

— Nem, Elek, annál többet érne, ha most mindjárt agyonlőne mindkettőnket. Maga előbb-utóbb megúnná azt a helyzetet, melybe sehogy sem tudna beleilleszkedni, lehanyatlana életkedve, összetörne minden lelki ereje s a vége mégis csak a pisztoly volna.

— Lehet, — viszonzá Gombos Elek tompán. — Épen azért hallgassa meg, a mire esdve kérem: hagyjon veszni engem. Látja, hogy nem vagyok megmenthető. Mentse meg magát és felejtse el engem.

A leány oda állt elejébe:

— Jól van, hát löjjön agyon. Meghalni én is tudok.

Gombos Elek reszketve nyúlt a revolver után, de nyomban visszavonta kezét:

— Nincs hozzá bátorságom. A maga élete szent előttem. Megadom magamat. Mondja, mit kell tennem. Minden föltételnek alávetem magamat.

— Semmit sem kell tennie, — mondta a leány, — csak becsületesen várni, míg én azt mondom: most már egybekelhetünk. Erre adja katonatiszti becsületszavát.

— Becsületszavamat adom.

Akkor Berta elmondta szándékát. Nem volt abban semmi különös, semmi csodálatos. Nevelőintézetet akar nyitni, nem itt, hanem szülővárosában. Ott nincs semmi efféle intézet, pedig sokan vannak, a kik leányaikat szeretnék beadni. Sok a vármegyében a kisebb birtokú úri család, azok mind ismerték az ő édes atyját. Kincsbánya az ilyen intézet, ha okosan vezetik.

Már akkor gondolt erre Berta, mikor még az atyja élt. Van tanítónői diplomája. Számított arra, hogy egyszer majd magának kell megkeresni a mindennapi kenyerét.

— Látja Elek, hogy ez nem új dolog s mivel a néninél már úgy sem maradhatok, hát okosabbat igazán nem tehetnék.

Egyszerűen, nyugodtan beszélt, csak szép szeme ragyogott csodálatosan. A fiatal tiszt áhitattal hallgatta. Az a ragyogó fény a leány szeméből átszállt az ő lelkébe is. Hinni kezdett, remélni kezdett.

Mínta valami varázslat szállt volna Gombos Elekre, mindaz a sötét. kétségbeesett gondolat, mely imént betöltötte lelkét, tovatűnt. És akkor heves vágy ragadta meg, hogy azt az édesen beszélő ajkat csókjaival borítsa el, hogy karjai közé szorítsa azt a kedves, drága leányt.

De Bertának egy pillantása visszatartotta s csak a kezét csókolta meg a leánynak alázattal.

— Fogom még látni, Berta?

— Nem, Elek, most hosszú időre búcsúzunk.

— Írhatok? Fog nekem felelni?

— Fogok.

— És hű jegyesem marad?

— Hű jegyese maradok.

Még egyszer megcsókolta a leánynak a kezét s elváltak.

III.

A mint a leány eltűnt, a varázslat is megszűnt. Komor gondolatok foglalták el újra a fiatal tiszt elméjét. Nem kellett volna becsületszavát adni. Nem kellett volna megengedni, hogy Berta belemenjen ebbe a nem neki való vállalkozásba, melyben talán még azt a kis pénzét is elpocsékolja.

De legjobban a szégyen mardosta Gombos főhadnagyot, hogy egy leány fog érte küzdeni és fáradni, míg ő, a férfi, összetett kézzel várja szájába a sült galambot.

A vad embereknél igaz, hogy így szokás, az asszony dolgozik, a férfi meg hever, de a mi szokásunk másforma s nem lehet csodálkozni, ha az a fiatal tiszt, a ki szeretne valami férfias cselekedettel tündökölni hölgye előtt, nagyon elcsüggedt és levert. Legalább volna valami háború, hogy az ember belerohanhatna a csatatűzbe.

S mialatt ezen töpreng, lelke mindegyre jobban elborúl. Nem bízik a jövőben. A Benkéné dús örökségét már elhegedülte szent Dávid; de ördög vigye, csak Berta maradna meg igazán. Ám az is bizonytalan. Az évek el fognak telni küzködésben, várakozásban. Az idő és a távolság lassanként mindinkább elválasztják őket egymástól. A leány szívében új érzés támadhat s ráún az ő haszontalan, kardcsörtető huszártisztjére.

Szörnyű módon kicsi kis emberkének érzi most magát. S ez az érzés napról-napra jobban befészkelődött szívébe. Hová lett az ő régi, vidám hetvenkedése? Mintha egészen kicserélték volna ezt az embert.

Tisztársai vigasztalni szeretnék. Persze, persze, nagy csapás az, ha az ember elveszt olyan fényes partit, a miről már azt hiszi, hogy a markában van; de van még több leány is a világon, a kinek megakad a szeme egy fess huszártiszten.

— Ígyunk, pajtás.

Egy palaczk pezsgő a legjobb vigasztaló. De Gombos Elek elutasítja ezt a vigasztalást. Vízet iszik.

— Mi az? penitenciát tartsz fiacskám? — gúnyolódott a kaptánya.

— Kissé megháborodott Gombos bajtárs, — vélték mindnyájan.

De nem bántják. Nem bolygatják a dolgát. Gavallér ember nem háborgatja indiskkrét kérdésekkel a barátját.

Tulajdonkép senki sem tudja ugyan, hogy mi történt, hogy történt. Csak annyit látnak, hogy a partinak vége s a leány már nincs itt Benkénénél. Hirtelen elutazott s azt mondják, nem is tér vissza. Még a nevét sem szabad emlegetni, az öreg asszony annyira dühös rá.

Nemsokára azt is látják, hogy Benkénének más húga érkezett. Most már az lesz az örökbe fogadandó leány. De mindebből nem lehet kikoszodni, ha az egész ezred tisztikara összeszeri is az esztét.

Azonban a civilek sem tudtak többet. Azok is csak találgatták. suttogtak, pletykáltak itt is, ott is. Senki sem akart rosszat mondani, Óh dehogy, Isten ments! Sajnálják szegény Bertát, de hát mégis... jaj, bizony nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja... valami okának mégis csak kell lenni, hogy ilyen hamar... alig búcsúzott el egy-két ismerős családtól... és most az a híre, hogy valami iskolát akar nyitni... Furcsa iskola lesz az... Valjon nem mennek el a huszartisztek is oda tanítani? Mert itt mind körülte forgolódott...

No, no, nem rossz akartból mondják, csak úgy... Nem is írgykedtek rá. Dehogy! Igaz, hogy egy kissé kaczer volt, egy kissé főnhéjázó volt... a mi igaz, hát igaz és Benkéné sem küldte el hiába... mindennek van oka-foka...

Mindennek, csak a rágalomnak nincs, mely terjed házról-házra, egyik kávé abrosztól, a másik kávé abroszig, míg távol egy másik városban sejtelve sincs a szegény leánynak arról, hogy rágódnak az ő jó hírénevéen s hogy száll majd egy-egy félig elharapott szó mint a láthatatlan apró miazmák egészen az ő új otthonáig.

De most még tele van reménnyel és bátorsággal. Meg akarja mutatni, mit tud egy erőslelkű leány.

A férfi azonban, a bátor huszár csak tépelődik. Ej, hát ő semmit sem tud csinálni? Ő is szeretne valami áldozatot hozni. Valami nagy áldozatot. De hát mit áldozzon föl? Kardbojtját nem lehet, hiszen abból él.

Milyen hitvány kicsinyesség mindaz, a mit ő tehet. Imitt-amott megtakarítani egy pár fillért, lemondani apró kényelmekről. Hát nem tud egyebet? Koplalni szeretne, hogy ő is félrerakhasson valamit.

Tisztársai úgy veszik észre, hogy nagyon snasz kezd lenni ez a Gombos Elek. Komisz fukarkodásokon kapták rajta. Gróf Waldburg nagylelkűen följajánlja neki a zsidóját:

— Ha megszorultál, pajtás, szerezz az neked is pénzt.

Gombos Eleknek nem kell. Nem szorúlt meg. Köszöni.

— Hát mi a ménkü lelte akkor azt az embert? — dörögött Diósy kapitány.

Mindentől félrehúzódik, nincs kedve semmihez.

— Csegey Berta lesz még az eszében, — vélték a fiatalabbak.

De az öreg Diósy kapitány nem bírta megérteni. Na hiszen neki is volt elég dolga fehérszemélyekkel, de a miatt ugyan nem verte fejét a falba. Gombház, ha leszakad, lesz más.

Gombos Elek azonban szeretné falba verni a fejét, a miért hiába gondolkozik. Csak nem bír semmit kitalálni. Semmit, a mivel pénzt lehetne keresni.

— Nagyon ostoba lehetek, — gondolta magában; — de az ördög vigyen el engem, ha nem volnék kész összeaprítatni magamat Bertáért.

Hetek múltak hetek után, aztán hónapok hónapok után s a fiatal tiszt feje még mindig tele volt zűrzavaros gondolatokkal, Semmi-kép sem bírta megtalálni lelki nyugalját.

Már választ is kapott több ízben a levelére Bertától, de azok a válaszok sem hozták meg a nyugalmat s azt a csöndes boldogságot, a mit kellett volna. Minden ilyen levél még jobban fölzaklatta. Mind-egyikből azt látta, hogy Berta mennyire fölötte áll s ő milyen mélyen lent botorkál a hétköznapi sokaságban. Nem lehet az, hogy az a leány sokáig szeresse.

— Egyszer csak meglátja, hogy nem vagyok méltó hozzá.

Szomorúan legyintett a kezével. Úgy rémlett neki, mintha csak álom lett volna idáig minden. Nem lehet abból soha semmi, hogy ők együvé kerüljenek. Most még Berta nem lát tisztán; de később, ha jön a kijózanodás, mi lesz majd akkor? Ha látni fogja, hogy a kiért mindent föláldozott, gazdagságot, fényes jövőt, ifjúságát, az csak afféle kö-zönséges ember, a kinek igazán nincs egyebe, mint a becsületes szíve.

Vagy talán már most is látja, csak adott szava köti? Szegény nemeslelkű leány! Nem kellett volna elfogadni tőle azt az áldozatot. Vagy legalább most nagylelkűséggel kell viszonzni nagylelkűségét. Föl kell menteni a megfontolatlanul adott szó alól.

Ez lesz az az áldozat, a mivel Gombos Elek ahhoz a leányhoz méltóvá teszi magát. Meg fogja neki írni.

Meg, meg, de az sokkal nehezebb, mint gondolta. Tízszor hússzor bele kezd, nem bírja megírni. Szóval talán meg tudná mon-dani, de írni soha meg nem írja.

Hát megmondja szóval. És jobb is úgy. Félreértés nem történ-hetik. Meg is nyugtatja Bertát: nem fogja már agyonlőni magát. Az embernek lassanként megkérgesedik a szíve, s beletörődik mindenbe.

Más ember is van a világon, a ki agglegény maradt, hát ő is maradhat. Katonának még jobb úgy. Őrnagy korában majd nyugalomba megy s ősz fejjel és biczegő lábbal is mindig arra az egyetlen leányra fog gondolni, a kit szeretett s a ki nem lehetett az övé.

Elmegy, beszélni fog Bertával. Úgy fog beszélni, mint komoly férfinak beszélni kell. De az elutazást egyre halogatta s mennél jobban múlt az idő, annál nehezebben bírta rászánni magát.

Pedig meg kell tenni. Ha becsületes ember, hát meg kell neki tenni.

Végre hát elindult. Nyolcz hónap múlt el már azóta, hogy nem látták egymást. Berta így kívánta s Gombos főhadnagy szót fogadott. Nyolcz hónap hosszú idő, elég lehetett a megfontolásra.

De a mint közeledett a vasút s föltűntek a város tornyai, a hol Bertát újra fogja látni, perczről-perczre hevesebben kezdett lüktetni a fiatal tiszt szíve. És mikor találkoztak, abban a pillanatban minden okos gondolat egyszerre kirepült a Gombos Elek fejéből. Szeme a leányra tapadt, ki még szebbnek, még elragadóbbnak tűnt föl most előtte, karjait öntudatlan ölelésre tártá s csak annyit tudott rebegni:

— Berta! Berta!

És a leány, a kit szintén elragadott a viszontlátás öröme, oda borult karjai közé.

IV.

No ezt nem igen okosan csinálta a derék huszár, azt belátta. Most már nem mondhatta el a mondókáját. De teremtuccse, nem is akarta. Most már semmikép sem akarta.

Ugyan nagy bolond volna, ha lemondana erről a leányról. Nem ő, ha ezer ördög tüzes nyárssal fenyegetné, akkor sem mond le.

Ha várni kell, hát várni fog. Havi zsoldjának a felét ő is félrerakja. Lassacsckán majd csak összegyűl az a pénz, amire szükségök van.

Aztán számígtatták, hány év kell ahhoz. Még czeruzát is vettek a kezökbe s boldogan mosolyogtak egymásra.

Berta elmondta kilátásait, terveit. Nagyszerűen fog sikerülni az intézete. Most persze még csak a kezdetén vannak, most még kevés a növendék, de seregestől fognak jönni a jövő évben. Mindenki megígérte a támogatását. A nőegyletből itt jártak a választmányi hölgyek, mindent megnéztek s azt mondták: nagyon szép. Nagyon dícsérték mindent. Támogatni fogják. A királyi tanfelügyelő is támogatni fogja. Az apát-plébános is támogatni fogja. Megvallotta ugyan,

hogy jobban szeretne volna, ha apáczák jöttek volna, de azért nem ellensége a világi oktatásnak, csak a valláserkölcsei alapra legyen gond, kedves kisasszony . . .

— Az egész világ támogatni fog. A polgármester igen szíves volt. Az édes apámat emlegette. A város is tenni fog valamit, majd meglátják, mit lehet. Régen kellett volna már ilyen iskola. A kormányt is zaklatták már a miatt. De hát persze, ha ennek a városnak a lakossága olyan elvakult, hogy mindig ellenzéki képviselőt választanak. Az öreg úr sóhajtozott. Baj . . . baj . . . De az iskolámat támogatni fogják.

Vidám nevetés közt telt az idő. De visszatérőben, mikor már bent ült a vasúti kocsiban, Gombos főhadnagy mégsem látta olyan nagyon rózsaszínűnek a jövőt. Úgy vette észre, a Berta kis vagyongáját már nagyrészt fölemésztette ez a berendezkedés és ha nem üt be a szerencse . . . Azt mondja Berta, hogy bizonyos; de hátha mégsem bizonyos?

És akkor . . . mit csinálnak akkor? Nem mondhatja-e Berta:

— Én mindent föláldoztam érted s te, a ki férfi vagy, mit tettél?

Valamit próbálni kellene. Öt-hat év alatt ő is lehetne valami. Tanulhatna valamit. Butább emberek is kijárták már az iskolákat, letették a vizsgákat, állásokat szereztek.

Olyan erőt érzett magában, a melyet még soha sem érzett. Ha az a leány meg tudta mutatni az elszántságát, hát ő is meg tudja mutatni. Majd meglátják. Huszonhat éves korában még nem gyepeedett be az embernek az agyveleje. Hallott ő olyan emberről, a ki negyven éves korában kezdte tanulni az orvosi tudományt és híres orvos lett belőle.

De orvos még sem akarna lenni, inkább valami egyéb. Hát hiszen nem bánná, ha huszártiszt maradhatna; de nem igen búsulna már, ha ki is kellene lépni. Szép, szép ez a katona élet, de ő maholnap egészen idegen lesz a tisztársai közt. Nem jár a mulatságaikba, ott-hon ül. Már csak unalmában is nekidőlhetne a tanulásnak.

Evvel az elhatározással jött haza. No nem lesz könnyű dolog, de a könyv mégis türelmesebb, mint azok a szilaj csikók, melyekkel el tudott bánni; majd boldogul avval is.

Tisztársai bámultak, mikor rajtakapták, hogy a könyveket bújja. Latin nyelvtan? Hát mi a fézkes fenének neki a latin nyelvtan? Nem tudott rá megfelelni. Csak. Megtetszett neki.

— Már világos, hogy megháborodott, — hirdették felőle.

Sajnálták. A legvígabb tiszt volt az ezredben és ihol mi lett belőle. A szolgálaton kívül már alig látják, mindig a könyvei közt ül.

— Majd megúnja, — mondta Diósy kapitány. — Az efféle hóbot nem tarthat sokáig.

Fiatalkorában egyszer neki is volt ilyen hóbotja. Azt akarta kiszámítani, hogy lehetne biztosan spengolni, a monte-carlói bankot. Egész napokat avval töltött, hogy csak számolt, számolt. Nagy ív papirosokat tele firkált mindenféle számokkal. Már nem is tudott egyébre gondolni, csak mindig a számokra. Hanem egyszer aztán megjött az esze, kihajította az egész csomó számítást az ablakon s többet nem törődött vele.

A tiszt urak várták hát egy darabig, mikor jön meg Gombos főhadnagynak is az esze. De csak hiába várták. Az a boldogtalan a hosszú téli estéken éjfélig, éjfél után is még mindig a könyveivel vesződött. Mikor a kávéházból hazamentek, látták, hogy még ég nála a lámpa.

— Valamit kellene csinálni ezzel a szerencsétlennel, — mondta az őrnagy.

De mit? Próbálták már. Semmit sem lehet. Még a tiszt estélyre sem lehetett elvinni, pedig ott volt a város minden szép leánya és ki kellett tenni az ezred becsületéért.

Az őrnagy fejét csóválta:

— Ha legalább katonai tudományokkal foglalkoznék. De minek neki a jogi könyvek? Hadbíró akar lenni?

Senki sem tudja, mi akar lenni. Talán még ő maga sem. Csak férfi akar lenni, a ki meg bír állni a maga lábán s el tud tartani egy asszonyt, ha arra kerül a sor.

És úgy látja, alkalmasint arra fog kerülni a sor. Mert a Berta intézete semmiikep sem bír fölvirággazni s a második évben még kevesebb a növendéke, mint az elsőben. A harmadikban sem szaporodik, csak fogy. No ezen az úton aligha fognak pénzt gyűjteni a kauzióra.

De ez már nem csüggesztette el Gombos Eleket, sőt — elég különös — csaknem azt lehetett volna mondani, hogy örül neki. Így a helyes, hogy a férfi gondoskodjék, ne az asszony. Mindig szégyelte volna holtáig. Most már tudja, hogy mit kell tenni. Most már ő rajta a sor.

V.

Olyan ez a történet, mintha nem is a mi időnkben történt volna. Pedig én ismertem a férfit is, a bátorlelkű leányt is. Láttam, hogy küzdött, hogy vergődött s hogy vesztette el azt a kis apai örökségét.

A nevelő intézet homokra épült. A nőegyleti hölgyek támogató

kezei nem mutatkoztak. A tanfelügyelő úr jóindulata is hamar megcsappant. Félt a feleségétől s nem akarta, hogy megint gyanúsítsák. Az apát-plébános nyíltan kijelentette, hogy mégis csak jobb lesz, ha apáczákat hoznak. Az öreg polgármester pedig csak sopánkodott: nem tehetnek semmit... a város szegény... a polgárság nem akar áldozni...

A vármegyei úri családok sem hozzák be leányaikat. Csegey Berta nem érti. Aztán látja ezt a nagy idegenséget maga körül az egész városban. Mit vétett?

Végre anyjának egyik régi barátnéja egyenesen megmondta neki:

— Nem kellene huszártisztek látogatását fogadni, leányom.

Berta fölháborodott:

— Hiszen vőlegényem.

— Elhiszem, de még sem kellene.

Nem tud ugyan senki semmi rosszat Csegey Bertáról, de azért csak ássák alatta a talajt. Kassáról is jöttek holmi mendemondák. A tanfelügyelő feleségének is vannak sejtelmek:

— Szép tanítónők kellenek, úgy-e, jó madár? — vágta az urának a szemébe.

A tanfelügyelő nem mert védelmére kelni az új iskolának, csak hímezett-hámozott. Minek is jött ide az a leány bajt csinálni?

— Azt hiszem, kisasszony, kegyed még fiatal ilyen intézet vezetésére, — mondta végre sarokba szorítva.

Ebben ki volt mondván az ítélet. Csegey Bertának is be kellett látni, hogy hiábavaló minden küzdés a rosszakarat ellen, az előítéletek ellen, a titokban bújkáló pletykák ellen s a tekintély ellen, melyet ő nagyságaik, a királyi tanácsos tanfelügyelő s az apát-plébános úr képviselnek.

Most már bezárhatta az intézetét, több növendékre nem számíthat. Itt állt szegényen, reménytelen.

— Úgy kell neki, — jegyezte meg Benkéné, mikor hírét hallotta. Hálátlan, rossz teremtés volt, megérdemelte sorsát.

Már most le kellett mondani mindenről. A boldogság csak álom volt. Szétfoszlott, eltűnt. Soha sem lehet a Gombos Elek felesége.

De mégsem bánta meg, a mit cselekedett. Az áldozat, a mit hozott, kis apai öröksége, mely elveszett, majd négy évi küzködése, mindez nem esett hiába.

— Legalább megmentettem az életét, — sóhajtott megnyugtatta.

Bármilyen sors érje ezután, ez a vigasztalása meglesz. Megmentette annak az embernek az életét, a kit szeretett.

Most pedig el kell válniuk örökre. Megírta Eleknek.

Nyugodtan, értelmesen írta meg. Minek keseregni azon, a min most már nem lehet segíteni? A végzet nem akarta, hogy egymásé lehessenek, hát ez ellen nem tehetni már semmit.

Keze reszketett kissé, mire bevégezte a levelet. Egy pár könyccsepp is kigördült szeméből. De a levélben nem szabad semmi nyomanak lenni.

« — Miattam ne búsuljon, Elek, — ezzel végződött a levél; — én találok kenyérkeresetet. Egy kis növendékemnek a szülei magukhoz vesznek, ott leszek nevelőnő, míg valahol valami kis falusi iskolánál találok állandó alkalmazást. Ne sajnáljon engem, mert én meg leszek elégedve ott is. Én olyan természetű vagyok».

Mikor azt a levelet elolvasta Gombos Elek, rögtön vasútra ült. Berta szomorú mosolylyal fogadta:

— Tudtam, Elek, hogy el fog jönni. Nem igyekeztem lebeszélni, mert úgys hiábavaló lett volna. De jobb lett volna nem jönni el. Hisz láthatja, hogy örökre válnunk kell.

— Csak azt látom, Berta, hogy a maga terve nem sikerült, — felelt Gombos Elek. Nem lehetett nekünk boldogulni a maga útján. Hát már most megpróbálom én.

A leány nem értette:

— Mit próbál?

Gombos főhadnagy megpödörte a bajuszát:

— Harmad éves jogász vagyok úgy nézzen a szemem közé. Csodálkozik, úgy-e? Meghiszem azt. A tudos tanár urak is csodálkoztak, mikor odaállt eléjükbe egy nagybajúszos huszártiszt. De még magam is csodálkoztam. Soha sem hittem, hogy annyi eszem van.

Berta nagy meglepetésében nem bírta szólni.

— Jövő évben végzek és mindjárt jó hivatalt is kapok, — folytatta Gombos Elek. — Szörnyen megtetszettem az egyik egyetemi professzornak, a ki valamikor miniszter volt, az betétet valahová. Azt mondta: ilyen emberek kellenek, a kikben van erő és akarat. Úgy mondta: erő és akarat. Ha tudta volna, hogy ez az egész erő és akarat csak egy leány lelki erejének a visszasugárzása?

— Elek! — rebegte Berta ellágyulva és boldogan.

De még kétsége támadt:

— Maga föl akarja áldozni értem a katonai pályáját s én nem tudom, szabad-e azt elfogadnom?

Gombos Elek karjai közé szorította menyasszonyát:

— Mit áldozok én föl térted? Egy czifra zsinóros dolmányt, a mire már úgys ráuntam. És mit áldoztál föl énértem, te, te nagy-lelkű, drága angyal!

GARAY JÁNOS EMLÉKEZETE.

Beszéd a Gyulai-serleggel az ünnepi lakomán.

KOZMA ANDORTÓL.

Tisztelt Társaság!

Hányszor fogott el bennünket mélabús, lemondó érzés, mikor lakomáinkon, az emlékezésnek szentelt Gyulai-serleggel, elhunyt tagtársak szellemeit idéztük:

Hányszor jelent meg az irodalomtörténetből vett varázsszavakra olyan megdicsőült alak, kinek «bús feledség hamván s néma hant!» Egykor a magyar irodalom jobbjaihoz tartozott, hiszen Társaságunk tagjai közé sorozta, — s még nekünk avatottaknak is szükségünk volt rá, hogy élő szó tegye ismét életteljessé alkonyodó emlékét. E nélkül már-már mi is feledtük volna, mit jelentett egykor és mennyit ért.

Óh, tisztelt tagtársaim, bennünket, kik még dolgozunk: tehát vagyunk, méltán ejthet borongó kétkedésbe az ilyen szellemjelenés. Vajjon, ha majdan e bilikommal a mi szellemeinket idézik, hányunkat fogják utódaink lelkes mosolylyal fogadni, mint még akkor is eleven emlékezetben élő jó ismerőst? Hányunkat csak méla kegyelettel, mint feledésből felszónokolt érdemes halottat?

Nekem azonban, tisztelt Társaság, ma igen szerencsés feladat jutott. Olyan elhunyt tagtársról kell megemlékeznem, a kit máig sohasem feledtek el. A kit — míg a fajta lesz a magyar, a minő ezer esztendő óta — elfeledni soha nem is fognak. Nem is lehet. Mert Garay János, ha rég kihunyt élte munkájának zöme csupán mult érdem is: két versében minden igaz magyar számára most is él s mindig élni fog.

Az «Obsitos» és «Kont» — van-e művelt igaz magyar, ki e két verset nem ismeri? S nem úgy ismerjük-e mind, mint eleven, üde, természetes tartozékát az egész magyar lelki életnek? Ha megérnék olyan sivár kort, melyet új magyar nemzedéke ajkán ez a két vers nem élne többé, melyben ez a két vers is oda kerülne, a hová a legtöbb, az irodalomtörténet nagybecsű holt leltárába: engem kel-

letlen hiányérzet nyugtalanítana s aggódva kérdeném: magyarok vagyunk-e még igazán?

Ma még — hál' Istennek! — igazán azok vagyunk. S ha gyermekeinket nézem, bízva mondom: azok is leszünk, azok is maradunk!

Szerte a hazában egyre ki-kieseng az élő magyar versek nagy szimfóniájából a két megkapó Garay-motivum: majd az «Obsitos» vídám, bohó üteme, majd pedig «Kont, a kemény vitéz» daczos, komor, hősi szólama. S e két élő vers ott van a mai magyar gyerek ajkán is. Mihelyt rászolgál a dicséretre, hogy tud már verseket: bizonyosan tudja e kettőt is. Sőt épp e kettőt nemcsak bizonyosan tudja, de bizonyosan nagyon szereti is. Jobban, őszintébben, mint sok mást, melynek szépségeire módszeresen tanítják. Az «Obsitos»-t, meg «Kont»-ot nem is kell tanítani. Az ilyen versek maguk törnek be s hódítanak maguknak kiváltságos helyet a zsönge magyar lélekben. A mint magyar voltunknak még nem is tudatára, csak érzésére jutottunk: ilyen versekre szomjazunk. Mert az ilyen versekben elégtételt, igazságot, diadalt és sirunkig ki nem hunyó biztos világosságot nyer a mi fajunk, a mi nemzetünk sajátosságának bennünk korán ébredező, óhajtó sejtelve.

Van-e a világirodalom összes kaczagtató hazugjai közt egy is, a melyik olyan mulatságos és kedves lehetne nekünk, mint «vitéz Joannes Hári, az obsitos maga»? Van-e e kívül *miles gloriosus*, a ki nekünk nemcsak dicsekvő, de szívünknek kaczagástól föl nem vert legmagyarabb rejtekében egy kissé igazán dicsó is?

Mert ha még oly nevetséges is ez az obsitos hős, olyan csöppentett igaz magyar! Olyan magyar határtalan füllentéseiben is, hogy, bár együtt tüsszentünk nagyot-mondásaira a furfangos diákkal, azok mégis végtelenül tetszenek nekünk. Hiszen egy szemernyi sincs azokban a hazugok jellemtelenségéből, sok van ellenben a magyar faji büszkeségből, a magyar vitézi dicsvágyból, lovagias érzésből és a mesemondó magyar nép gyönyörű humoros képzelőtehetségéből.

Kend, vitéz Joannes Hári bátyánk, voltaképen nem is hazudik, kend csak mesél. S mely magyar szív ne értené meg s ne szánna oda kendnek, vén obsitos bakának, édes örömet a naiv magyar boldogságot, hogy «addig emlegette és annyiszor lovát, hogy végre is huszárnak kellett hinni magát»?...

Még pedig olyan huszárnak, a milyennek mindnyáján valljuk a magyar huszárt. Csodálatos hősnek, a ki számára, ha lóra ült és kivonta kardját, nincs lehetetlenség. A ki, ha legyőzte és hatalmába ejtette ellenségét: kegyelmező. A ki «szép asszonyért, szép leá-

nyért, mint igazi vitéz, tüzet-vizet kiállni, pokolba menni kész». A ki tudja, mi a becsület; a ki pazarúl nagylelkű, — egyszerűval: a ki a milyen vitéz, épp olyan szeretetreméltó és nemes.

Jól emlékszem, hogy én gyermekkoromban már éveken át betéve tudtam az «Obsitos»-t s még mindig komolyan vettem hőstetteit. Boszankodtam a furfangos diákra: minek tüsszög közbe? Óh, az én nemzeti büszkeségemet sokáig dagasztotta a hit, hogy a Nagy Napoleont egyszer a magyar huszárok elfogták! S csak lassan, a kiábrándulás titkolt gyermekes fájdalomával törődtem bele, hogy az obsitos meséiből egy szó sem igaz.

Hanem azért ma sem röstelem kimondani: én mindhalálig meg vagyok abban rögződve, hogy vitéz Joannes Hári, ha még oly mesebeszéd is, a mit elregél, valóban vitéz és lovagias érzésű katona volt. Ha nem is volt huszár, ha nem is fogta el s nem is eresztette szélnek Mária Lujza kedvéért a Nagy Napoleont: az ő dicsekedése korántsem a poltroné, hanem a dicsvágyóé. Nem abban látom én az ő komikumát, mintha a hazudozása fonák ellentétben volna a lehetőségessel, hanem ellenállhatatlan nemes humorként hat reám az, hogy egy borjú alá görnyesztett, bakancsba szorított szegény magyar vitéz valónak álmodik és valónak mesél olyan harci dicsőséget, melytől őt egyszerű sorsa feltétlenül elzárta.

Büszke fajok ilyenformán humorizálnak. A spanyol Don Quixotte nevetségessége sem abban van, mintha ő nem volna szívében igazán kalandszomjas vitéz lovag, hanem csak abban, hogy kalandszomjas vitéz lovagisága néhány századdal megkésett. Ha Don Quixotte a Cid korában él vala: románczok hőse volna. De a XVI. században már csak tragikomikus figura lehetett.

A mennyire spanyol az elmés és nemes lovag, annyira magyar Hári János, az obsitos. Épp azért nevetünk rajta nagyon jóízűen, mert vérszerint atyánkfia és szívszerint kedves nekünk. Még a vers burleszkebb második részében, a bécsi királylátogatásban sem pusztá kómikai bukfenczhányás a költői tréfa. Még abban is lappang valami igaz magyar jellemvonás: a gyermekes szeretet és bizalom a királyhoz s az a jóleső képzelgés, hogy a hűséges, becsületes gyermeki érzet ott fenn a felséges magasságban kegyes atyai megértésre s nyájas viszonzásra lel.

«Az obsitos» — úgy vélem — Garay legfényesebb alkotása, de azért nem kevésbé élő és maradandó vers «Kont»-ja sem. Amaz, az «Obsitos» népi, szinte úgy mondanám, fajmagyar vers, s mint ilyen, duzzad a természetes élet vidám, meleg véréből. Emez, «Kont», nemzeti, szinte úgy mondanám: úri magyar vers, mely ha költői bájjban

amannak mögötte marad is, eszmei tartalmánál fogva nem kevesebbé igaz, — s ha szomorúan is, nem kisebb hatással szól a lel-künkhöz.

Nagyon szónokias ballada. — De nem vagyunk-e mi nagyon szónokias nemzet? . . .

Arisztokratikus szabadságszeretetet lüktet benne. — De nem az lüktetett-e a magyar nemzetben ezer esztendőn át? Nem mindig és újra meg újra egy-egy nagyúri kemény vitéz köré gyűlt-e — szabad halálra készen, térdhajtásra nem — harmincz nemes, háromszáz nemes, háromezer vagy akárhány nemes? . . . Nem ez a nemesi buz-dulat vitte-e még legutóbbi szabadságharcunkban is a nép százezreit dicsőséges nemzeti zászlóink alá? Nem vétetett-e be előbb a nép az alkotmány sánczaiba s nem úgy érezte-e a nép, hogy ezzel ő is nemes lett, hogy ezzel reá is kiterjedt a nemesi kötelesség: a nemzeti sza-badságért szabad halálra készen küzdeni?

A magyar történelmi, nemzeti lélek lehel Garay «Kont»-jából s míg ez a vers él, — pedig él még minden jele nélkül a halódás-nak — tökéletesen bizonyos, hogy mi a régi, történelmi magyar nemzet szerves, egyenes folytatásai vagyunk.

De különösen magyar nemzeti vers Garay «Kont»-ja ama kö-vetkezetesen ismétlődő, örök magyar tragikumnál fogva, hogy a határ-talan hazafiúi önfeláldozások közvetlen, szemmel látható eredménye nem annyi, a mennyiért a világnak szerencsésebb nemzetei ily köny-nyen adták volna oda egy kemény vitézüknek s harmincz nemesük-nek — mind hősnak, férfinak, hűnek és hazafinak — drága fejét. De Garay, költői hevületében, öntudatlanul az egész magyar nemzeti felfogást fejezi ki, mikor ily rettentő pazar árral szemben nem kicsinyli, sőt nagyra tartja, a mit érte a nemzet kapott:

.
A zsarnok vére fagy:
Ítéleted törvénytelen,
Az ország foglya vagy!

A vers az országnak ezzel az elégtételével, a zsarnok király i-lyetén bűnhődésével végződik. A történelemből azonban tudjuk a további folytatást. Zsigmond király az ország foglyából mihamar me-gint az ország ura lett. S még más nagy országoké is. Uralkodott pedig még tisztes visegrádi fogsága után 36 esztendeig. Külföldön halt meg, de az volt utolsó kívánsága, hogy magyar földön temessék el.

E történelmi folytatás nem czáfolja Garay «Kont»-ját, sőt még inkább magyar verssé jellegzi. A töméntelen nemes magyar vér még

sem omlott hiába. Tandíjúl adta azt a nemzet, hogy királya megtanúlhasson magyarokon uralkodni, s megtanulhassa végül a magyar földet szeretni. •

Sok dicső nemzet van a földtekén, de egy sem él drágábban, mint a magyar. Ha azonban nem volnánk készek ily drágán is megélni — rég nem élnénk már sehogy.

Ez a magyarnak történelmi sorsa s ez van kifejezve Garay «Kont»-jában. Ezért élő vers az ma is, és marad az, valameddig történelmi magyar nemzet lesz e világon.

Tisztelt Társaság! Hosszan beszélek immár elhunyt tagtársunk emlékezetére és mindig csak két élő versénél az «Obsitos»-nál és «Kont»-nál időzöm. Vajjon nem tudok-e Garayról többet? Nem ismerem-e buzgó élete munkáinak egyéb eredményeit? Nem nyomoztam-e ki illő gonddal a sokszoros kapcsolatokat, melyek rá nézve e Társaságot s e Társaságra nézve őt igen fontossá tették? ...

Minden róla tudhatót tudok, tisztelt Társaság. Minden munkáit ismerem. A legnagyobb lelkiismeretességgel és szeretettel követtem az ő kedves nyomait Társaságunk történetében, egészen amaz 1842 július 12-iki napig, mikor Schedel Ferencz először vezette be e Társaságba s benne «nem csupán az alkotó költőt üdvözölte, hanem neki, mint művészeti tanácskozásaink készületes részesének is örvendett.»

De mindent tudva Garay Jánosról, mindent ismerve, a mit alkotott, mindent kinyomozva, a miben ő, mint e Társaság tagja, munkáinak buzgó és kiváló részese jelentkezik, őszintén kimondom meggyőződésemet: mind a többi csak nagy törekvés, csak értékes érdem, csak érdekes viszonylat; ám az a két élő vers, az «Obsitos» meg «Kont» — az Garay dicsősége, az Garay halhatatlansága.

Igaz lelkemre! Véle, e két élő versben halhatatlan dicső magyar költővel szemben a többetmondás kevesebb lenne. Teljes nagyságában, feltétlen fényességében úgy ünneplem legjobban az ő feledésbe sohasem merült emlékezetét, hogy e serleget az «Obsitos»-ra és «Kont»-ra köszöntöm.

E versek élnek! Éljenek örökké!

II.

ÜNNEPÉLYES ÜLÉS
JÓKAI MÓR EMLÉKÉRE.

1906 MÁJUS 31-ÉN.

JÓKAIRÓL.

Elnöki megnyitó beszéd

BERZEVICZY ALBERTTÓL.

E hóban értük meg első évfordulóját Jókai Mór halálának. Társaságunk kegyelete e havi ülésünket Jókai-emlékünnapélylyé avatja s mert nagy társunk költői jelentőségének emlékbeszédben való méltatására maga elnökünk vállalkozott, az elfogadott gyakorlat nekem juttatja azt a föladatot, hogy társainkat s a tisztelt közönséget az elnöki székből üdvözölve, ülésünket a megdicsőült költőről való rövid megemlékezéssel nyissam meg.

«Az elmúltakat tiszteletem tartja emléken, a kortársakkal a szeretet egyesít s az új nemzedéket büszke reménnyel kísérem. Viruljon, nőjjön magasra a szép szellemek hazai iskolája: a Kisfaludy-Társaság!»

E szavakkal felelt Jókai ötvenéves írói jubileuma alkalmával társaságunk üdvözlétére. E szavak meleg és közvetetlen kifejezői voltak a bensőségteljes viszonynak, mely őt negyvennégy éven át fűzte társaságunkhoz; azért csak negyvennégy évig, mert az 1849-iki katasztrófa után társaságunk működése egész 1860-ig szünetelvén, csak ekkor volt módjában az abban az időben már hírneve, népszerűsége delelőpontjához közeledő költőt tagjai sorába iktatni. E korszaknak különösen első évtizedeiben évlapjainkon sűrűn találkozunk a Jókai Mór névvel; költemény, emlékbeszéd, irodalomtörténeti adalék, népmonda, korkép váltakozva jelölik közreműködését gyűléseinkben. De azokon a munkáin kívül is, a melyeket különösen a Kisfaludy-Társaság hallgató- és olvasó-közönségének szánt, a magunkénak is tekinthettük írói munkásságát és írói dicsőségét, mint a hogy magunkénak tekintettük őt magát s ő bennünket ragaszkodó társainak, tisztelőinek, nagy részben követőinek, közelebbi részeseknek tüneményes pályája örömeiben, diadaljaiban és példaadó erejében, mely pályája bezárultát sirattuk tavaly, eredményeit méltatjuk ma s hátrahagyott kincseit fogjuk nemzetünkkel s az egész művelt világgal egyesülve becsben tartani jövőben és mindenkoron.

E pályának és egyéniségének színgazdag, vonzó és tanulságos képéből csak két vonást legyen szabad megrögzítenem: írói munkásságának és közéletünk fejlődésének kölcsönhatását s a mi főleg e kölcsönhatás terén domborodik ki és behatóbban méltatva még alig lett: Jókai szónoki egyéniségét.

A magyar költészet és politikai közélet kölcsönhatásának fényes példáját mutatja nem egy költőnk pályája; egyiknek a nemzetébresztés munkájában volt nagy része, másik a szabadságért vívott harcok lelkesedésének adott lángoló kifejezést, a harmadik az elnyomtatás idejében volt vigasztalója nemzetének; de csak Jókainak adta meg a gondviselés, majdnem nyolczvan évre terjedt s mindvégig bámulandóan termékeny életével együtt azt a szinte példátlanul álló szerepet, hogy a nemzetélet négy különböző korszakának szellemi hatását feltűntető munkásságával mind a négy korszaknak hatóerejévé váljék.

Gyermekkorának emlékei visszahatoltak a napoleoni világharcok, a magyar inszurrekció korszakáig, melynek szereplőit még ismerte; a negyvenes évek elején kezd írni, tehát még részt vesz azébredés, az újjáalakulás korszakának munkájában, «a hol a lángeszme harczott a kőkemény valóság ellen; «virrad! haladjunk?»» jelszó alatt».

Azután magával sodorja a szabadságharc: «Vezettem és vitettem benne, — mondja ő maga — végigéltem egy nemzet újjászületését, a mesés harcokat, a mámorító diadalokat, a kétségbeesett el-elbukást, a szívós ellenállást, a világháborító reménykedést». Bár maga is üldözve volt egy ideig, ő — legjelesebb esztétikusunk ítélete szerint — «az első és talán a legjelentékenyebb mindazok közt, a kik a szomorú időkben a nemzeti lélek megtartásán dolgoztak».

S mikor «a hazátlan koldusok, a költők, a tudósok, a szellem előharczosainak jelszava ment teljesedésbe», mikor az alkotmányos élet ismét helyreállott, a nemzeti fejlődés újra megindult, őt irodalmi hírneve teszi nemzete közéletének jelentős szereplőjévé s életének tapasztalatai teszik az új korszak lelkes, szinte rajongó magasztalójává. Hetven éves korában elmondhatja, hogy: «egy új hazát, egy új nemzetet, egy új családot és egy új irodalmat látok magam körül és nem érzem magamat benne idegennek és kivéültnek: én folyton együtt maradtam a megújulókkal; az új a régiből támadt s én együtt fejlődtem vele»... «Életemnek alkonyán megvan az a lelki megnyugvásom, hogy a miért ifjú koromban lelkesültem, azt vénségemben megvalósulva látom, hogy nem hiába hirdettem a feltámadást. S nekem Isten különös kegyelméből megadatott, hogy feltámadott nemzetemmel tovább is együtt éljek».

Külső életének e változatos hányattatásai nélkül szinte lehetet-

len volna elképzelni Jókai költői invencziójának kifogyhatatlan változatosságát, kivált regényeiben, melyekről el lehet mondani, hogy azok «a magyar reformkornak leggazdagabb, legfényesebb és legigazabb képtárát» szolgáltatják, annál inkább, mert majdnem mindegyikbe belejátszik legújabb történetünk valamelyik korszakának közléte, a mint hogy általában Jókai költői működése legnagyobb s talán legértékesebb részében közéletünk megéneklése volt s ő maga fejezte ki abbéli meggyőződését, hogy «nálunk a regényirodalom nem mellőzheti a közéletet, mely minden «életregény» alakulására befoly... nálunk mindenki benne él a közéletben, melynek megvan a saját kultusza és saját költészete».

A közéletből merített regények természetes hatást gyakorolnak magára a közéletre; ezt a hatást azonban Jókai célbavette az ötvenes-hatvanas években színre került hazafias történeti drámáiban is, melyekről azt mondja, hogy «a költészet nimbuszába burkolt hazaszeretet és szabadság eszméi megtalálták a fogékony kebleket. A színpad volt a parlament helyettesítője». Műveinek irányát, szellemét ő maga úgy jellemezte ötvenéves korában, hogy ő békét akar eszközölni a hazában ott, a hol a közös hon fiai egymást tépve, a közös anyát tépik; buzdítani ott, a hol a csüggedés zsibbaszt s megmondani az igazat ott, ahol az fáj, de gyógyít.

De még ő is indítva érezte magát egykor költői irodalmunk olvasóközönségének szűk köre miatt panaszt emelni; szemére vetni a gazdag meczenásnak, hogy a holt literatúrát kegyeli, az élővel nem törődik; a magyar nemesnek, hogy csak korteskedni szeret; a politikai celebritásoknak, hogy virtusnak tartják sohasem olvasni költeményt s nem járni színházba; a prókátornak, hogy neki csak az aktái kellenek, meg a Tripartitum és a Curiale decretumok; a mérnöknek, hogy csak liniáz és czirkalmaz, az orvosnak, hogy csak receptet ír; a kereskedőnek, hogy csak kontót készít. «Mondsza, — így végzi — melyiket akarod te ezek közül meghódítani?»

A szélesebb körű irodalmi hatás utáni vágy, egyesülve a nemzeti célok iránti lelkesedéssel, vihette rá Jókait az ujságírásra, bár ő maga a költői szellemekre nézve mint a romlás veszélyét jelölte meg azt, ha «bekerülnek a napilapok fűrészmalmába, ahol ők a mai nap nagy világát, s őket a mai nap nagy világa apró mozaik-kockáká darabolja szét... vagy betévednek a politikai karikatur-lapok boszorkánykonyhájába, ahol tönkre megy az ízlés és lelkesedés... a leghivatottabbakat pedig elesábítja a politika festett képű álmuzája». De megkülönböztetést tett a régi és az új hírlapirodalom közt; a régi időkben a hírlapírónak lehetett még a költészettel is foglalkoznia; a

hírlapírás akkor «egy kis patakocska» volt, a melyen kedélyesen el lehetett csónakázni s helylyel-közzel kikötni «virágokat szedni: poétázni». Ellenben a mai hírlapirodalom «nagy tenger, a mely gályákat hord s azoknak szolgálata egész embert követel».

Jókai sajátképpen már huszonegyéves korában lett lapszerkesztő, de lapja, — az «Életképek» — liberális irányzatú szépirodalmi lap volt, melybe a magyar költővilág legkiválóbbjai dolgoztak, különösen az ifjú nemzedék s annak vezérszellem, Petőfi, a ki azután a márcziusi napokban társ-szerkesztő lett. A szabadságharc viharai közepette, Debreczenben Jókai a mérsékelt politikai irányú «Esti Lapok-at szerkesztette, s később — rövid ideig — a Kosuthtól alapított «Pesti Hírlap»-ot is.

A szabadságharc után a szépirodalmi lapok mind tönkrementek; csak lassan és bátortalanul indult meg az új kísérletezés, előbb a «Déliab»-bal, azután a «Vasárnapi Ujság»-gal; Jókai azonban — még proskribálva lévén — egyiknek sem lehetett megnevezett szerkesztőjévé. Már a Vasárnapi Ujság hasábjain találkozunk a «Kakas Márton» írói álnévvel, mely alatt Jókai aztán a «Kis Tükör»-ben s a «Kakas Márton Albumá»-ban is írta humoros közleményeit, előkészítve velök a közönséget az első tulajdonképpeni élczlap, az «Üstökös» megindítására, a melyhez eleinte — saját vallomása szerint — úgy a szöveget, mint a rajzokat magának kellett szolgáltatnia.

Az «Üstökös» irányát legjobban a Tallérossy Zebulon levelei fejezik ki, melyek oly népszerűekké váltak, hogy Jókai meg nem állhatta később képzelt szerzőjüket egy regényében mint epizód-alakot szerepeltetni; a nemzet kis és nagy hibáinak tréfás mezben való ostromozása volt a főczél, de a játszi humor arra is szolgált, hogy elviselhetőbbekké tegye a jelen bajait s e mellett az «Üstökös» a csörgősipka alatt a koreszmékért és a nemzeti ügyért is harczolt. «E lapban kezdeményeztem én — mondja maga Jókai — a nemzeti öltözet viselését 1860-ban, mint eleven tiltakozást az elnemzeti-etlenítés ellen; a mi az egész országot magával ragadta s éveken át fentartotta magát».

Innen kezdve a hatvanas-hetvenes években Jókait mindinkább igénybe vette a politika; képviselővé lett s egy nagy politikai napilapnak, a «Hon»-nak szerkesztőjévé; ez a lap kevésel megindulása után börtönbüntetésre szóló ítéletet hozott reá s munkatársára, Zichy Nándor grófra. Ez azonban az utolsó veszély volt, mely Jókai publicistai tevékenységét fenyegette; a «Hon» idővel «Nemzet»-té alakult át s a Jókai szerkesztői szerepe inkább csak dignitássá; már a nyolczvanas években is csak a nagy alkalmak adták kezébe a hírlapírói tollat s a kilenczvenes években már azt mondhatta tréfásan a sajtó

képviselőinek, hogy az ő szerkesztői állapota nem egyéb, mint «a boltezímeren levő vademberé». De azért a magyar zsurnalisztika — joggal — meg nem szűnt soha őt vezérének, mesterének tekinteni, mert nagy megalapítóin: Széchenyin, Kossuthon, Kemény Zsigmondon kívül alig volt valaki, ki a magyar hírlapírói stíl nemes fejlesztésére, színben, humorban való gazdagítására annyit tett volna, mint Jókai.

A Jókai szónoki szerepe amaz emlékezetes 1848-iki márczius 15-én kezdődik, a mikor Petőfivel és Vasváryval ők hárman voltak az ifjuság vezetői, lelkesítették szónoklataikkal a népet s a mikor Jókainak még az a külön szónoki diadal is kijutott, hogy a Nemzeti Színház színpadjáról elmondott beszéddel indította a nagy nap estéjén már-már fékét veszteni kezdő közönséget szétoszlásra.

Évszázadokat bevilágító példája a szónoki hatásnak bővílhette meg kevéssel később a Jókai képzeletét. Tagja volt annak az ifjúsági gárdának, a mely Kossuthot Czeglédre és a többi alföldi városokba a nemzetet fegyverre szólító útján elkísérte; hallgatója volt ezeknek a beszédeknek, tanúja azok csodaszerű hatásának. «Viselete egyszerű volt — írja Kossuthról — mint mindig. Hanem mikor szólt, óh akkor bíbor és arany volt rajta minden. Ugy árasztani maga körül a fényt soha szónok nem tudta mint ő...»

De bármily mély benyomást hagytak e napok Jókaiában hátra, ő szónoki jelentőségét sohasem kereste, nem is találta a szenvedélyek lángragyújtására való képességben; az élőszó művészete nála inkább a gyönyörködtetésben, a költői hangulatkeltésben s a humor lefegyverező erejében rejtett.

Szónoki babérokát életének utolsó s legfényesebb szakában is, az alkotmány visszaállítása után, legsűrűbben a politika porondján, a parlamentben arat. Ő maga inkább tréfálva beszélt szónoki szerepéről. «Könnyű az olasznak énekeseé kvalifikálódni — mondja egy helyen — de a mi hazánkban, a mi klimánk alatt, nem lehet az embernek az örökös zúgolóadás, patvarkodás miatt megakadályozni, hogy ellenben a szónoki tehetsége ne fejlődjék ki túl a szükségleten». Rövid önéletrrásában parlamenti beszédeiről csak annyit mond, hogy mint szónokot is szívesen meghallgatták, s beszédeiben néhányszor maga is tréfásan útalt költői mivoltára, mintegy elismerve, hogy nem a politika igazi hivatása; bár, ha képviselőházi felszólalásai változatos sorozatán végigtekintünk, el kell csodálkoznunk gyakran a tisztán anyagi kérdések, sőt a helyi érdekek köréből is merített tárgyak sokféleségén, melyekkel ő — kivált a hatvanas-hetvenes években — képviselői minőségében foglalkozott, — talán ezzel is elárulván, hogy nem a szakember igényével szólt hozzá a legtöbb tárgyhöz.

Beszédei azonban kétségkívül jelentős helyet biztosítanak neki parlamenti szónokaink sorában is; igaza van egyik életírójának, hogy «az ő humora az orátori formában is mindig elbájoló, s legyen bár népszerűtlen az ügy, melyért síkra száll, az esztétikai siker mindig biztosítva van számára». Felszólalásai, ha nem is voltak soha döntő, vagy csak irányító, alakító hatással is a vitára, mindig s mindenkire nézve kellemes intermezzóképpen szolgáltak, ellenfeleinél is ritkábban keltettek heves ellenmondást, mint neheztelés nélküli mosolyt, melybe olykor talán szelíd gúny vegyült. Parlamenti ékesszólása inkább érdeklő, gyönyörködtető, mulattató volt, mint meggyőző, de azért tagadni nem lehet, hogy politikai beszédeiben is sűrűn találhatók nem csak szellemes ötletek, de élesen találó megjegyzések, néha megragadó mondások, különösen hasonlatok, s a helyzeteknek plasztikus jellemzése is, habár néha a tetszetős képbeszéd teljességének érdeke alatt szenvedett az objektív igazság teljessége. Mint parlamenti szónokban is megnyilatkozott benne a genialis természetek eredetisége és érdekessége azok naivitásával együtt, a nemes idealizmus a vele rendszerint együttjáró optimizmus kíséretében. Néha kitört belőle a harag, a fölháborodás hangja is, voltak olykor élénk polémiái a Ház legerősebb debattereivel, de egészben véve mégsem a támadás, a harc volt eleme; már balközépi korában hangsúlyozta, hogy ő nem «ex professo ellenzék», «factiosus ellenzékét semmi kormány ellen nem csinált soha», s ha csípős tudott is lenni, sértővé sohasem vált.

Saját benyomásaim és érzésem szerint én Jókainak alkalmi, ünnepi beszédeit parlamenti szónoklatai fölé helyezem. Az asztali beszédek, úgy a hogy ő kezelte azokat, a becses irodalmi műfaj jellegét öltik, elég legyen például csak annak a pohárköszöntőjének magasztosan költői gondolataira utalnom, melyben neje, Laborfalvi Róza ötvenéves színésznői örömnünnepeán mondott köszönetet az üdvözetekért. A márczius 15-iki ünnepélyeken gyakran intézett buzdító, lelkesítő beszédet az ifjúsághoz, esetelve a múltakat s munkára hívta fel a jövő feladataival szemben; a változott kort, a szabad, a viruló, a munkás új Magyarországot szerette ilyenkor is rajongással dicsőíteni, mintegy érezve és éreztetve, hogy kiküzdésében neki is része volt. Ez a hang szólal meg egykori barátja, Petőfi szobrának lelepezésekor mondott gyönyörű felavató beszédjében is; ehhez méltán sorakozik az az emlékbeszéd, melyet az akadémiában Rudolf trónörökösről mondott s melyet — bármily merész, mondhatni lehetetlen tétel bizonyítására is vállalkozott benne — szerkezete, fordulatai, képbeszédei, gondolatszárnyalása valóságos szónoki remekké avatnak.

Jókainál az élőlőszóval előadott művek közvetlen hatását rend-

kívüli mértékben fokozta az előadásnak egészen sajátos művészete, a melyből leginkább domborodott ki az ő sajátos egyénisége. Humorának legkacszagtatóbb ötletei olyan egyszerű, keresetlen, gyanútlan hangon voltak elmondva, hogy éppen a nevettető hatásra való törekvés teljes hiánya biztosította a hallgatóság kitörő derűltségét. Általában az ő előadása komoly és érzelmes beszédeinél is éppen igénytelen egyszerűsége, természetessége, bensősége által hatott legjobban. Hangja majdnem mindig alatta maradt valódi erejének s ezért egész melegeivel, a benne rezgő érzés teljességével hatolt be a hallgatók szívébe. Karjait gyakran keresztbe fonva, fejét kissé oldalt hajtva, nagy, beszélő szemeivel álmodozva tekintett maga elé, miközben szelíd, méla harangszóként csendült meg mély zengésű hangja, emelték gondolatának szárnyai magasra, mind magasabbra, álmainak, ábrándjainak csodás világába.

Nem folytatom a képet, mely már-már túlterjeng egy megnyitó-beszéd keretein. De úgy érzem, mintha befejezésül erről a helyről még mondani tartoznám valamit.

A Kisfaludy-Társaság kevéssel Jókai halála után megindította a mozgalmat, melynek célja, hogy a nemzet síremlékét és szobrot állítson költőjének. Szellemi életünknek majdnem összes vezetői egyesülve intéztek szöveget a nemzethez. Erre a szövegre még várjuk a választ. Reméljük, csak azért késik, hogy annál általánosabb, annál élénkebb, annál tartalmasab legyen. Hiszen nem hihető, hogy akár elfogultság, akár viszály, vagy kedvetlen hangulat támaszthatna oly ködöt körülöttünk, a mely magyar ember szemei előtt csak egy percze is elhomályosíthatná a Jókai költői szellemének ragyogását. Mondják: nehéz időket élünk, nehéz küzdelmeket vívunk; az élet és a jövő gondjaitól terhes órák szűken termik a kegyeletos visszaemlékezés perczeit.

Ne tévesztessük meg magunkat semmi magyarázattól, mely a költői érdek iránti hódolat lanyhaságát igazolni igyekszik; sem multunk, sem jövőnk nem tanít erre. Multunk telve van a nemzeti költészetért való lelkesülés megváltó erejének példáival s minél inkább borúl el jövőnk szemhatára, annál több intelmet meríthetünk belőle ugyanerre.

Ki tudja, ha egyszer egy felsőbb hatalom számot vet azzal, a mit nemzeti életünk alkotott, legbecsesebb kincsét nem fogja-e költőink műveiben találni? Ki tudja, nem annak lesz-e a jövőben hosszabb emlékezete, amiről a jelen bajai miatt ma megfeledkezni volnánk képesek? Ki tudja, nem áll-e meg a nemzetek életére vonatkoztatva is a John Ruskin szép mondásának igazsága: «Gyümölcs, mag, minden, az egész azért van, hogy a fák — virágozhassanak!»

JÓKAI.

SZABOLCSKA MIHÁLYTÓL.

Mikor nevét kimondom: a szívemben
Álmok varázsát érzem —
S valami édes, bűbájos ígézet
Játszadozik velem.
Elvész előlem a rideg valóság,
El ez az egész látható világ.
Valami más, tisztább világba' járok.
Körülölelnek melegebb sugárok,
Mosolyog rám ezer csoda-virág!

Milyen világ ez! Hasonló a földhöz,
De más, — gyönyörűségesebb!
Balzsamosabb, kékebb a *levegője*,
Sugara fényesebb.
Mennyböltja mélyén bűvölőn ragyognak
Nagy, ábrándos nézésű csillagok!
S míg föltekintesz hozzájuk merengve:
Megbabonáznak egész életedre,
Fényük örökké lelkenen ragyog!

S milyen a népe ennek a világnak!
Ragyogók, szépek, jók, nagyok.
Lelkem kibontja szárnyát: hadd lehessek.
Olyanná mint azok!
Ti talpig hősök, férfijellemek ti
Ti földiségen túlnőtt alakok:
Valódiságtok én nem méricsikéltem,
Csak véletek rajongtam, küzdtem, égtem,
S ti mintaképnek jól beváltatok!

A nő: a férfi *eszményképe* itten,
 Naptisza, glóriás ideál,
 Kihez a küzdő ifjú szíve, lelke
 Csak imádkozni jár.
 Ez a világ a tiszta szerelemnek
 Meleg, családi, nyájas otthona
 — Óh szerelem, gyötrelmes-édes álom,
 Nem álmodott át költő e világon
 Jókainál gyönyörűbben soha!

... Mélyen hajolj meg, hazám ifjúsága,
 Mikor kimondod a nevét.
 A szerelemnek Ő hadd hintse rátok
 Első ígézetét.
 Könyvei: csupa liliomsziromból,
 Szerelme mind: «Énekek éneke».
 Az Azrák törzse sohse hal ki végkép,
 Míg itt veszi szerelme mintaképét
 Az ifjú és szelid szerelmese.

Oh hányan áldjuk hú emlékezéssel
 Lelkét, világát, álmait! ...
 Kik itt lettünk rajongó hívetekké:
 Szabadság, haza, hit.
 És bár az élet nagy tömkelegében
 Ezt a világot nem igen lelem:
 Csak hadd maradjak a hívője *ennek*;
 S a kis cselédim ha felcseperednek:
 Őket is *Jókaihoz* vezetem! ...

— Nagy mesemondónk! nagy időnk regéjét
 Minek vitted még el, minek?
 Hadd hintenéd még fényét a *jövőnkre*
 A *múlt* emlékeink.
 Oh márcziusi ifjaink vezére,
 Nehéz napok forgásán légy velünk.
 Lessz-e meg újra, ki tizedmagával
 Milliók elszánt, nagy szava-súlyával
 Kimondja, hogy «mit kíván» nemzetünk?

S ha újra ránk szakadna az az *éjjel* :
Ki mond nekünk *olyan* mesét?
Ki tartja majd a virrasztóban ébren,
Magyarok nemzetét?
Lesz-e, ki mint te, bűbajos regékkel
Reményre buzdít, ébrenlétre int?
Dalban, szóban hirdetvén a hazának :
Hogy vége szakad minden éjszakának
Hogy mint «valaha», «megvirrad» megint!!

Óh Jókai, mi örök büszkeségünk,
Szórd ránk öröklő fényedet.
S ha valaha e nemzet életét majd
Túléli a neved :
Hirdesse híred akkor is világgá,
Sok eljövendő századokon át,
Hogy az a nép, mely Jókait termette,
Halálosan s halálig szerette
Eszményeit, szabadságát, honát!!

JÓKAI MÓR EMLÉKEZETE.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt közönség!

A magyar nemzet ezredéves ünnepére a legelső költeményt Jókai Mór írta. A nagy ünnep még csak közelgett akkor; az *Ezer év* legendája a kiegyezés évében készült. A magyar nemzet a hazaszeretetet védő, fenntartó, mindeneken győztes erejének képviselője benne, mint Faust és Ádám az emberi lélek erőre és boldogságra törekvő küzdelmének. Ezredéves próbát kell állania a bízó isten és a tagadó ördög között. Magára marad, védtelenül, az ősi lélekakaratnak egyetlen erejével. Az ördög rázúdítja a nemzetlétnek minden pusztító zivatarait; a pokol kapui meg tudják-e semmisíteni? Sem idegen ellenség, sem belső harcz nem tudnak végezni vele; de végre végzetes álomba merül, elhagyja, megtagadja magát s az isten könyvet ejtve lemond róla. Ámde az isten könnyéből költő támad, kinek ébresztő szavára az álhalott fölébred, önérzetre gyúl, erőre kap és újjászületik «egyenlő hévvel bírva meg: a kardot, lantot, ásót és gyalut.» Ez a költemény, mely az ezredév végső évtizedeinek munkájára lelkesített bennünket, nem a nemzeti és művészi lelkesedéstől hevített képzelet legendája, hanem történetünk költői példázása. A görög bölcs fenséges álmain kívül bizonyára sehol sem volt a költőnek olyan ébresztő, védő, fenntartó, sőt irányzó feladata a nemzeti életben, mint minálunk magyaroknál. Jókai megváltó költőjének sok neve volt, de egy szíve és egy czélja. Az elsőnek neve talán Bessenyei György, az utolsóé, ki még hatalmas erővel és sikerrel vett részt nemzetünk megmentésének és újjáalkotásának küzdelmeiben és munkájában, a maig utolsónak neve mindenesetre: Jókai Mór.

Az ő emlékezetének ünneplésére gyűltünk ma össze e teremben; ünneplésére és nem felújítására. Mert ugyan van-e szükség Jókai emlékének felújítására? Hiszen még talán sírján sem hervadtak el a virágok; hogyan hervadtak volna el azok, melyeket lelkünkbe ültetett? A mint a természet őszereje múlhatatlannak őrzi, a

mit megteremtett: a szellemnek igazi őseréje is enyészhetetlen magvakat vet az emberi szívekbe. A mit Jókaitól kaptunk valaha: művészi gyönyörűséget, erkölcsi tanulságot, nemzeti erőt, legelső olvasmányainktól kezdve, mikor az ő képzeletének ragyogó világát még az élet tündérvilágának néztük, gondok és küzdelmek között hajló korunkig, mikor már csak az élet mentsvárának érezzük és annál jobban szeretjük, — mindez ma még tudatos, szoros kapcsolatban van az ő nevével. De megmarad, a lelki élet örök törvényeinél fogva megmarad majd akkor is, mikor ez a kapcsolat lazul, mert igazi költői őserő ültette. Ma még, ha ez órában lelkünkbe egy pillantást vetünk, azonnal tisztába jutunk vele, hogy mi hítt, mi vont ellenállhatatlanul ide bennünket. Magyarságunk benne világító értékének érzése, nemzeti érzésünknek tőle oly fényesen tolmácsolt heve, művészi érzésünknek oly hatalmasan táplált, fejlesztett ereje: az, hogy büszkéek vagyunk rá és benne fajunkra, hogy szükségünk van még rá magán- és nemzeti életünk harczaiban, hogy szeretjük őt. Mindez, de mindez együtt gyűjtött bennünket az ő ünneplésére, mert az ő neve is annak a költőnek neve, eleddig utolsó neve, kiről ezelőtt harmincznyolcz esztendővel énekelt.

Ennek a sok nevű költőnek, a magyar nemzet költőjének pályája, egész jelentőségében és reánk való értékében alig ismerhető meg igazán és teljesen akár élete egyes mozzanatainak földerítéséből és elsorolásából, akár lelki világának magában való vizsgálatából és elemzéséből, akár munkássága művészi becsének figyelmes és pontos mérlegeléséből. Igaz, teljes valójukat, értéküket kortársaikra, reánk és maradékainkra nézve csupán az erkölcsi, sőt természeti erőknek abban a nagy mozgalmában, fejlődésében, munkájában érthetjük meg, melyet nemzeti életnek nevezünk. A mi nagy költőink alkotóbb tényezői nemzeti életünknek, nemcsak szellemének, hanem tetteinek és változásainak, hogysesem ez uralkodó vonatkozásaikon kívül hű és teljes képüket megalkothatnók. Az idegen, Petőfi dalaiban az emberi szív ifjúságának hasonlíthatatlan és halhatatlan hangjait hallja; mi többet: a szeretetben, igazságban, hősiségben megifjodott és felszabadult magyar nemzeti lélek szárnyacsattogását.

A nemzeti életnek éltető, mozgató ereje a nemzet lelke, melynek minél mélyebb eredetiségében és minél teljesebb gazdagságában való kifejezése és érvényesülése jelöli legközvetlenebb megnyilatkozásának, költészetünknek fejlődési fokozatait. Mikor költészetünk, a XVIII. század végén, idegen szellem és formák varázsában újraszületik, a magyar léleknek legmélyebb és legősibb vonása már nyilatkozik benne: a nemzeti érzés ereje. Nyilván és tudatosan nemzeti

újjaalkotásra tör s ennek a munkájához lát. Az útjokat keresőknek mind ez az érzés a sugallója, egyik előtt a múlt, másik előtt a jövő képével. Sugallja nemcsak azt, a ki Gyöngyösit és Balassit, hanem ép úgy azt is, a ki Voltairt, Vergilt, Goethét vagy Rousseaut választja vezetőjének. Irodalmunk történetének további folyamában ez az ósvonás, a Taine-féle *anyagjelleg* mellett és belőle egymásután éled és fejlődik mind a többi: a költői képzelet, mintegy ébredő hazaszeretetével itthon marad s a magyar érzés sajátzerűségei jellem zökké lesznek, csak egyet említve: ódai fellángolásának és elegikus elborulásainak változása, Vörösmartynál és társainál, lírában, epikában, sőt Katona tragédiájában is. Majd a múlt század delelőjén, Petőfivel és Arany-nyal, maga ez a magyar lélek, legeredetibb forrásából, a népszellemből merítve, lesz költészetté: a magyar gondolkodás-, képzelet-, érzés- és kifejezőmód. És sohasem szabad elfelednünk, hogy a fejlődésnek ez a vázoltam útja nem távolodást jelent az emberiség közös szellemétől, hanem ellenkezőleg, közeledést hozzá, emelkedést feléje; hiszen a világ költészetét éppen olyan kincsesel gazdagítottuk, melynek a föld kerekiségén csak egyetlen aranybányája van: a magyar lélek.

Ehhez a lélekhez való viszonya, ebben a lélekben való részessége: ez az egyik szempont, melyből költőnket, a kit igazi valójában meg akarunk ismerni, tekintenünk kell. A második és harmadik szempontra is világosan ráutal már az, a mit mondtam. Amaz a művészi fejlődés szempontja: annak a helynek megjelölése, melyet a költő szellemi életünk történetében elfoglal; megvilágítása annak a mozzanatnak, melyben egyéni erejével művészté alkotta, a mit fájának természetéből és természetét megnyilatkoztató történetéből vett; kimutatása a különbségnek, a mennyivel többet ad utódainak eszmékben, érzésekben, képekben és formákban, mint a mennyit elődeitől örökölt. Egy szóval, a nemzet lelkéhez való viszonyán túl, e lélek költői kifejezésének egyéni erejében, tartalmában, módjában való viszonya egész költői fejlődésünkhöz. Végre harmadik szempontunkul a nemzeti közéléthez és az ezt tápláló közszellemhez való viszonya kínálkozik. Feleletet kell keresnünk arra a kérdésre, hogy ezekkel az egyéniségében egygyé lett erőkkal: a nemzeti léleknek benne és általa ható erejével, meg a maga művészi erejével, a nemzeti egyetemes közszellemnek, a léteért, haladásáért, boldogulásáért küzdő magyar szellemnek milyen szolgálatot tett.

E gondolatokat verte föl Jókai, a költő, bennem, az elmélkedőben: *mi viszonyban állott népének lelkével; milyenben költészetünk fejlődésével; milyenben nemzeti közéletünk haladásával.* E gondolatok fonalán közeledem feléje s mind ama kedves, drága emlékek-

nek zsongó raja felé, melyek pályájával kapcsolatosak. Munkái feltámasztják ifjuságunk tündérálmait, melyek a hit, szeretet, jókedv meleg verőfényében ragyogtatták az életet és a jövőt. Képzeletének alkotásai nem is csak irodalmi gyönyörűségeinkké, hanem szinte személyes szív-életünk édes emlékeivé lettek s ma is úgy, azzal a méla és eleven érzéssel gondolunk vissza alakjaira, örömeikre és bánatukra, mint első szerelmünk mosolyára és könnyére. Nemcsak képzeletünket népesítette be, hanem életünket gazdagította hű barátokkal, kik mindaddig örködve velünk maradnak, míg szeretet és hit él szívünkben. A mi sugarat őrzünk ifjú álmainkból, hány, de hány vezet az ő szellemének fényforrásához! Emléke fel-feltámasztja bennünk a követelő, munkával és csalódásokkal teli életnek, a fárasztó és kiábrándító életnek azokat a neki köszönt, legédesebb pihenő óráit, melyekben gyermekálmaink közé vezetett vissza. Erre az időleges, pihentető és erősítő győzelemre az életen és koron, az ilyen csodálatos visszafordítására az időnek csak a legnagyobb és legnaivabb költői öserő, első sorban a költői népszellem képes. Hányszor tette meg mindnyájunkkal Jókai azt a csodát, hogy, mint Petőfi a *Cserebogár* nótájára, gyermekekké lettünk újra általa: hívó, bizó, kaczagó, síró, gondról és bajról megfeledkező gyermekekké! Fölidézik aztán, még pedig mi gazdagon, pályájának mozzanatai a magyar közélet több mint félszázados fejlődésének gyászukban is lelkesítő s fényükben is óva intő képeit. A nagy éposz jeleneteit, melyeknek mozgó ereje a magyar nemzeti erő és igazság: kitörve, legyőzve, túrva, diadal-maskodva. Jókai végig és mindenütt ott van, mint ennek a küzdő és győztes erőnek része, ennek az igazságnak hirdetője. «Járt a korszak legnagyobb hőseivel együtt diadalútjukon s futott futó betyárokkal együtt úttalan pusztákon, mocsarak, erdők sűrűjében; ott volt Bécs város és Budapest ostrománál a bombatűz közepett a a feldúlt Komárom romjai között; látta a világot fejére szakadni Világosnál.» Így tovább; így szövődik be életének története az ország történetébe s támasztja fel lelkünkben ennek azokat a jeleneteit és motívumait, melyek szívünket legerősebben megdobogtatják.

*

De, ha szabad szót vesztegetnem személyes emlékeimre, gyermek- és ifjúkorának környezete, társasága, világa: nekem nemcsak történelmi adat, hanem eleven és drága emlék. Pályája engem visszavezet hazámba, az ő szülővárosába, a gazdag és egyszerű, a komoly és vidám dunameléki városba, Komáromba, mely még akkor nem akart gyárvárossá lenni, hanem büszke volt rá, hogy magyar kereskedő és földművelő város lehe-

tett, hajóiról és kenyeréről híres. Elvezet a girbe-gurba, hepe-hupás utcákba, melyeknek virágos ablakú, zörgetős kapujú, boltozatos tornácú, hosszan elnyúló házai között annyi volt a salva guardia, a nemesi hajlék, hogy a városnak egy része voltakép vármegye volt. Elvezet e házak patriarchális világába, melyben a komoly meggon-dolással és illő tempóban végzett napi munkát a régi magyar mulatságoknak, névnapoknak, disznótoroknak, szüreteknek ritkán zajos, de annál vidámabb és zavartalanabb örömei váltogatták. Ennek az ósdi életnek képeiből milyen jóllét és milyen egyesség fénye sugár-zik! A városban lakó táblabíró, a tekintélyes szenátor, a gazdag magyar gabona- és fakereskedő, meg a jómódú, tisztességtudó, egypár deák iskolát végzett «szekeres gazda» közös társadalmi életet élnek, melynek az öreg pap tudós tekintélye és orátora, a fiatal káplán és professzor gyakran legvígabb kalefaktora. Deák szó félszázadja nem hallik ugyan már benne, de ma is áll a régi kollégium, melyben még ismertem a maradhatatlan «peregrinust». Falai annak a nagy templomnak árnyékában emelkednek, melyben nagyanyám kereszt-vízre tartotta Jókai Mórt. Ismertem azt is, a ki odaküldötte és vissza-várta: az öreg, fekete főkötős «tekintetes asszonyt», kit sohasem lát-tam mosolyogni, de gyerekkuckókából sokat hallgattam kifogyhatatlan mulatságos elbeszéléseit s a nagymihály-utczai tornáczon meghú-zódva figyeltem, míg odabenn, rokkája mellett, végigdúdolja a zsolnárt. Kék szemei szigorú és éles fénnyel ragyogtak; de ajkáról csakúgy ömlött a szíves tanács, komolykodó tréfa és a végtelen mese. Jókai Mór édesanyja volt, Ásvai Jókay Józsefné Pulay Mária.

A költőnek legelső, egész szellemi képre határozó benyomásai ebből a világból valók s csak megerősítették mindazt, a mit már csa-ládi örökségeül kapott: a magyar néplélekkel való közösségét. Nem a szorosabb értelemben vett nép gyermeke volt, még olyan értelemben sem, mint Petőfi és Arany; de, szülőföldjének és családjának hagyományai és viszonyai szerint, a nép körében, életfelfogásának, szellemének hatása alatt, éltető levegőjében növekedett. Régi nemes, birtokos család sarja; ősei Komárommegyében a falusi nemes életét élték a nép körében és társaságában; jogokban, jogi és deákos mí-veltségben fölötte, de a bibliában, a vallásos és életfelfogásban, örö-mökben és bajokban vele és között. Édesatyja, Jókay József, vala-mikor az insurrectió hadnagya, Ó-Gyalláról Komáromba költözik be ügyvédnek; majd árvák atyjává lesz és nem sokkal legifjabb gyer-mekének, Móricznak születése után, házat épít. A legtekintélyesebb szekeres-gazda családok egyikének, a Móricz-familiának minden tagja három napig fuvaroz az új háztöltéshez, így köszönvén meg a becsü-

letet, hogy az úri ház az ő nevökre kereszteltette legifjabb sarjadékát. Az a belső lelki kötelék, melyet ez a kis emlék-adat példáz, az «ezüstös város» magyarságának minden osztálya között, régi hagyományokból fejlődött. A komáromi kálvinistaság százados küzdelmek, keserves szenvedések, hihetetlen üldözések között forrott így gondolkodásban, érzésben, sőt szokásokban egygyé, egy táborból egy társadalommá. Valamikor csak összevetett vállakkal élhettek meg; legalább a kezök egymáséban maradt. A közös emlékek, közös hit, közös törekvések kötötték össze s a kollégium még műveltség tekintetében is közelebb hozta a honoratior nemességet a népnek legalább egy részével. Az *eláthozott család* tragikus háttére, a vallásüldözések és templom-rombolások képe, Jókai psychológiájához is kulcsot szolgáltat. Herczeg András uram, a szekeres gazda, Fabula János a kormányos, Kapor András a fuvaros, Borsos István a hajdúkaplár, Bajcsy András a csizmadia-kurátor és ennek a világnak Jókai költészetében megörökített pompás alakjai mind gyermekkori ismerősei a költőnek, sőt tanító mesterei, kiknek térdén hallgatta eredeti mókáikat és egyenes bölcseségeket. Az a lélek, mely ezt a társadalmat, a megye és város uraitól a gazdáig, a gabonakereskedőktől a hajóácsokig, a prókátoroktól a mesteremberekig, az ezüstgombosoktól a csontgombosokig áthatotta, az életviszonyoknak és művelődési eltéréseknek legkülönbözőbb kombinációi mellett is: alapjában a magyar néplélek volt. Ezt örökölte, ennek levegőjét szíтта Jókai szülei házában; az iskola padjain dolmányos, patkós csizmájú, talán mezítlásos pajtásai között; a gombai töltés víg ereszkedőin, a kis piacz és cigánymező métáin, a két sziget suttogó füzeseiben. A fák, azok az ő kedves fái, melyekről *Önéletiratában* oly gyöngéd szeretettel emlékezik: bizonyára ekkor suttogták neki az első, s szíve legmélyén mindvégig megőrzött sugallatokat. Ennek a népléleknek gazdátlan, de annál eredetibb alkotásai voltak legelső költői benyomásai: a népmese és népmonda. Rajzolgató és verselgető, jó szívéről és becsületességéről messze híres édesatyja el-elmesélt neki Szalonnavárról, Csalóka Péterről, Hüvelicsik Palkóról, míg betűvetésre tanítója, Székely János, csodálatos és tréfás históriákkal tartotta Mátyás királyról, Mária Terézia udvari bolondjáról s találós mesékkal mulattatta. Így rakodott le, így öröködött meg lelkének az a legmélyebb rétege, melynek zamata egész életének költői termését átjárja.

Csak erősödött, kiegészült, gazdagodott azok alatt a tanuló évei alatt, melyeket Pápán és Kecskeméten töltött, tehát oly vidékeken és intézetekben, melyeket áthatott a magyar falusi élet, a Bakony, a Csallóköz, a Cserhát, a Kúnság levegője. Maga mondja, hogy sze-

rencsájére mindenütt «puritán», azaz régi, hamisítatlan, magyar szellemet talált. Azután debreczeni élete a forradalom alatt, majd hosszú rejtekezése a Bükk rengetegeiben, nemkülönben erdélyi tartózkodása mind ebben az irányban folytak be szellemére. De nem szabad megfeledkeznünk még egy tényezőről. Lelke épen azokban az évtizedekben, a múlt század harminczas és negyvenes éveiben, szítta magába leghatározóbb benyomásait, mikor minden magyar lélek tárva volt a népinek, szinte szomjas volt reá; mikor minden gondolkodó elme és nemesen érző szív egynek tudta és akarta magát a néppel. Azután egyszerre, a nagy idők nagy eseményei között, mélyen és teljesen föltáruult előtte ez a magyar néplélek, minden rejtekező erejével, egész gazdagságában, minden árnyéklatával, a viszonyok szédítő változásainak fenékre világító fényénél. A nagy földindulás fölszűrre robbantotta minden kincsét, a mely tán elfeledve, tán ismeretlenül húzódtott meg mélységeiben: akaratanak hajlíthatatlan vasérczét, képzeletének tündöklő aranyát, keserűségének lobogó szenét, áldozatának és gyászának tiszta ezüstjét. Mindennek nyitva volt, mindebben részes volt a márcziusi ifjak egyik vezérének, a fiatal debreczeni szerkesztőnek és a Bükk bujdosójának szíve.

Nyilatkozik ez a hatás, ez a közösség mindenekelőtt nyelvében, a magyar prózai költészetnek abban a nyelvében, melynek Jókai mindmaig kétségtelenül legnagyobb művésze. Gazdagságával szinte kápráztat, hajlékonyságával megbűvöl, erejével meghódít, gyöngédségével elbájol, eredetiségével felüdít, szinte megifjít. Nincsen irodalmunk egész történetében senki, ki dúsabb volna szavakban, kifoghatatlanabb jellemző és találó kifejezésekben, változatosabb fordulatokban; ki a magyar nyelvnek, különösen a népi nyelvnek kincsesházát oly mérhetetlennek éreztetné; kinél ez a szó- és alak-kincs a maga költői, képzelgető és éreztető erejét annyi irányban, olyan mélyen és olyan teljesen kifejtetté volna, mint Jókai Mór. Arany nagyobb művész, különösen a régiségnek tudatos és mély felhasználásában, a nyelvnek «folt nélkül való» mestere; de se nem fogékonyabb, se nem gazdagabb Jókainál. Vörösmarty, költőink között a legnagyobb teremő nyelvgénusz, zengésében, színeiben, vonzatainak és képeinek eredetiségében utólérhetetlen; de a lélek ezerféle hangulatának természetes, simuló, hajlékony és változatos kifejezésére nézve Jókai méltán versenyez vele. Az iskolának és a régi irodalomnak szövevényesebb beszédétől, mely klasszikai és nyugoti befolyások alatt fejlődött, visszatér a kifejezésnek egyszerű, rövides, közvetlen módjához. Mintha nem íróasztalánál írná, hanem, mint a nép mesemondója, hallgatóságának mindjárt íziben, a támadó érzés hevével

és hamvával, előszóval beszélgetné el, a mit hallott vagy kigondolt. Mikor ezekben az egyszerű nyelvi alakokban, ezzel az eredeti nyelvanyaggal fejezi ki nem a legmélyebb gondolatokat, de a legfinomabb hangulatokat; ebben van új, lebilincselő, ellenállhatatlan hatása. Minden nagy költő titka: hogy egyszerre minél magasabban érezzük magunk felett és minél közelebb magunkhoz. Jókai mindig közöttünk ül. Nyelve, szavai, fordulatai, képei: vadvirágok mezeje, de az üvegházak minden színpompájával és illatával. Sok mindenféle tanulmánya, a fővárosi élet benyomásai, munkájának sokszor sietős végzése, főképen újabb dolgazataiban, nem engedték végig megőrizni nyelvét folttalan tisztaságában; de elsietései és külöknödései mellett hány lapja ragyog, még azok is, melyek már-már reszkető öreg kezei alól kerültek, a régi hamisítatlan, magyaros erőben. Nyelvében is, bármilyen gazdag anyagát olvasztotta még magába különösen az alföldi és a székely nyelvjárásnak, határozottan érzik mindvégig, mint egész költészetén, első benyomásainak éreje. Alapjellemben a dunántúli magyar beszéd ez: változatosabb hangzásával, gyöngéd árnyalatokban feltünőbb gazdagságával, a kölcsönszavak nagyobb sokaságával, tömörség helyett folyamatában szabadabb és enyhébb ömlésével.

Már ennek a nyelvnek, Jókai költői nyelvének népies eredetisége, mely elbeszélő prózánk történetére oly rendkívüli fontosságúvá lett, rámutat egész szellemének a néplélekkel való benső kapcsolatára. Hiszen a nyelv formái: az észjárás alakjai; szavai a lélek tartalmának kifejezése; éreztető ereje: tulajdon érzéseinek sugallata. A nép nyelvével csak az hat, a ki a nép lelkével tud hatni benne; ha a nyelv nem tanult, hanem önkénytelen, nem mesterkél, hanem természetes. Jókai nyelve egész szellemének, legalább jellemző, határozó vonásaiban, népi kapcsolatára, gyökeres magyarságára utal.

A magyar nép lélektana még nincs megírva, sőt anyagának gyűjtése is nagyon fogyatékos; de egy pár fővonása, legalább költészetének adataiban és történetének mozzanataiban, tisztán áll előttünk. E költészet is ott zsongott Jókai lelkében a szombat-útczai ház mesemondó estéitől, a Tapolezában sujkoló leányok s a kecskeméti aratók nótáitól kezdve, attól, hogy első regényének, a *Hétköznapiak*-nak összes jeligéit népdalokból szedte össze, késő aggkoráig. Hány-szor csodáltuk, vidám mulatozás közben, ezt a «vén cigányt», ki a közmondás ellenére talán egyetlen nótát sem felejtett a száz és száz közül, melyet valaha hallott! Ha költészetének nem tárgyait, hanem szellemét tekintjük: fogadásban, a megfigyelés módjában, életfelfogásban, szerkesztésben, előadásban: szinte olyas viszonyt érezhetünk közte és a magyar népmese között, mint amilyenben két nagy költő-

társának, Petőfinék és Aranynak költészetét szoktuk tekinteni a magyar népdal és népballada irányában.

Kiszabott időm alig enged meg többet, mint hogy ennek a viszonyoknak néhány jellemzőbb mozzanatára egyszerűen és röviden rámutassak. Jókai páratlan dicsősége, hogy e rövidségre vállalkozhatom; hiszen mindnyájan ismerjük, lelkünkben tartogatjuk őt s egyetlen ujjmutatásra, egyetlen hivatkozásra alakjai, képei, világa meg-elevenednek képzeletünkben. Mi más az ő gyermeteg, rendületlen hite emberben, életben, jóban, igazságban, az erkölcsi erőnek szinte mindenhatóságában, mint népünk optimizmusa, melyet az áldáshozó föld s az ezer csapás közt gondviselő ég őrzött lelkében. Új viszonyok, a politikai, társadalmi és gazdasági élet átalakulása már-már fenyegetik ezt a naivitást; de ma még él s ha nemzeti csapásul egykor veszendőbe menne: legalább a legragyogóbb emléke marad, a mit valaha gyermek szülőjének állított: Jókai költészete. Ennek törvénye is az, a mi a népmeséké: a «minden poklokon keresztül» törő igazság, az üldözött Hamupipóke boldogulásának és a kitudott harmadik királyfi győzedelmének megátolthatatlansága; talán nem az élet igazi törvénye, de az ő végig megőrzött ifjúságának s mindnyájunk ifjúságának bizonyára legtisztább és legdúsabb forrása. Hát Jókai humora, mely akár gazdagságát, akár elevenességét, akár magyaros ízt tekintsük, nem találja párját irodalmunkban, ez a humor is nem népünk lelkét tükrözi-e? Aligha véletlen, hogy legnagyobb erejét, legmeghatóbb és legkacagtatóbb színeit épen népies tárgyakon, vagy a néphez legközelebb álló élet képein ragyogtatja: majdnem valamennyi nagy regényének népi epizód-alakjain és jelenetein, a *Dekaremoné* tréfás rajzaiban, a *Népvilág* kisvárosi és falusi történeteiben, a komposzszesszori, kollégiumi, vásári élet feledhetetlen, pompás képeiben. Valóságérzése abban a mértékben növekszik, a mint az anyaföldhöz, a természethez és embereihez közelít s ez a valóságérzés majdnem mindig humoros hangulatú, akár a népnél, mikor a látókörébe, közelébe eső dolgokról mesél. Ha képzeleti világának nehéz, zivataros felhői megszakadnak, humorának napja kivillan és sugaraí itt a földön vígan játszanak. Jókedve föléled; játékos öröme támad a világon, dolgozon, embereken; öröme az elme tréfás szökkenéseiben. Komikai ere friss és dús; de bizonyos felsőséget, öntudatot, jóságos szelídséget mindig megőriz az elmének vidám és torzító czikázatai között is. Emberszeretet nélkül nincs igazi humor; de alig tudnék humoristát nevezni a legnagyobbak közül is, kinek emberszeretetét oly közvetlenül, mélyen és állandóan éreznők, mint az övét. Az akadémiaiba *A magyar néphumor* vizsgálatával, ilyen szellemű felfogásával köszönt be.

Költészetéből száz és száz példára utalhatnék; de legyen elég az ő s az egész magyar költészetnek csak két drágagyöngyére mutatnom. Egyik a szegény csizmadia-család boldog zavarának az a leggyöngédebb szeretettől áthatott humoros idillje, melynek czíme: *Melyiket a kilencz közül?* Másik, a *Béka*, egyike legutolsó írásainak, mely, mikor a legrémletesebb képzetek egyikét, az akasztófát, a legmélyebben megindító humor arany leplével tudja bevonni: a lángelme képzetének és a nemes emberi szív érzésének ifjan maradt erejével egy, szinte lehetetlennek látszó, művészi problémát játszi könnyedén old meg. A magyar lélek világossága, egyenessége, biztossága magában, költészetének ezen a valóságú, humoros oldalán érzik legerősebben.

De érzik egész elbeszélő módján, melylyel nemcsak nálunk, hanem az egyetemes irodalomban a legelső helyek egyikére emelkedett. Oly világosan könnyedén, kedves gyönyörködéssel, egészen képeibe és alakjaiba merülve beszél, mint a népmesék. Naiv módon olvad mintegy át személyeibe és sorsukba; így ismertet meg velök, von ellenállhatatlanul közibök bennünket is. Nem a klasszikai ornamentumoknak kimért és szövevényes alakulataiban folynak mondatai, hanem úgy, mint a magyar leány kláris vagy gránát-sorának szemei: kedves fűzérben, egyszerűen, kereken, csillogva és égő elevenen. Ez a folyamatos elevenség lüktet minden szavában, ötletében, ellentétében, képében, érzelmes közbevetéseiben. Izgatottságnak, nyugtalanságnak érezzük olykor nyomait, különösen pályájának első felében, mikor a francia romantika hevítő italába kóstolt s a forradalmi idők villamos levegőjét szította; de lankadásnak soha; hatvan esztendő irodalmi termésének, túlzás nélkül mondhatom, az *Istenítélet*-től kezdve egész a *Börtön virága*-ig nincs egyetlen lapja, mely fáradtnak mutatná. Sem csodálatos termékenysége, sem lelki üdesége nem volt szüksége soha erőgyűjtő pihenőkre, nem voltak szünetei. Mintha jó anyyala az örömmek és jóságnak megszámlálhatatlan magvát, melyet a mi tévedező, küzdelmes és fáradó világunkban hintegetett, azzal hálálta volna meg, hogy ő maga is észrevétlenül átsuhanhasson a tőle teremtetett világba, ennek kivételes életét élje: az örök ifjúságát. Ez ifjúság kedve, hite, öröme sugárzik minden sorából. Képzetének legcsalókább, legszeszélyesebb alkotásait is ép oly gyermeketeg hittel nézi, festi, beszéli, mint a legközvetetlenebb valóság képeit. Bizonyára nem ritkán messze ragadja ez a képzelet a valóságtól, az emberi léleknek és életnek természetes útjaitól; de mesterkedést még ilyenkor is alig kereshetünk benne. Ő nemcsak költő, hanem emberi fölindulásainak óráiban is, tündérképzetének szemüvegén át, ilyen-

nek nézte, látta, érezte a világot, még az ő személyes életének világát is. Múltját a *Politikai divatok* és a *Tengerszemű hölgy* romantikus meséiben támasztotta fel előtte félig az emlékezet, félig a képzelet. Azután szerelmei: a felébredt szív első sóhajával együtt égbe szállott gyermekleány, a magyar színművészet legünnepeltebb hősnője s szívének utolsó, szenvedélyes másodvirágzása, a mint élte, vívta, sírta őket: nem egy-egy odaillő fejezete-e éppen azoknak a regényeinek, melyeket a kritika legbizalmatlanabban fogadott? E képzelet, Jókainak e mindig munkás, mindig izzó, mindig termékeny képzelete a legjelentősebb költészetének mindazon lelki tényezői között, melyekkel egyéniségéből hatja át, a mit a népszellemből vett.

E gazdag költészetnek még némely fogyatkozásai is, melyeket szigorú bírálói sokszor vetettek szemére, a népszellemnek bizonyos sajátos ellentéteire emlékeztetnek. A meseköltő és mesemondó nép lelke két úton jár. A látókörébe eső jelenségek iránt a valóhoz való vonzalmat mutat, a jellemző vonások éles fölismerésével és torzító kedvével, általán humoros hangulattal. Ellenben a távolibb és ismeretlenebb dolgokkal szemben a nagyítás, túlzás hajlamát érezteti, az érdek- és csodálatkeltés szándékával. A világ minden hatalmasságán győzedelmes vitéz, a minden fufangon túljáró táltos, a kengyelfutó, messzenéző és a többi emberi csoda világa ez: a túlzások áradata az érdekes, mulattató bonyodalom kedvéért, a mint Arany László találóan fejtegeti. Nem vezetnek-e bennünket ezek a vonások egyenes úton Jókai szellemi képéhez? Tovább megyek: nem érezzük-e az ő költészetében egészen közel magunkat a népképzeletnek azokhoz a mélységeihez, melyekben mondái, regéi érnek és alakulnak? Arra a sokat kifogásolt, de természetében rejlő s így soha le nem vetkezhett naiv módjára gondolok vonzalmának a jó, nagy és hős iránt, hajlamára foltalan eszményekké és lebírhatatlan erőkké emelni mind, a kiket szeret és tisztel s megszerettetni és tiszteltetni kíván. Ha Kárpáthy Zoltánra, Baradlay Rikhárdra, Kadarkuthy Viktorra, Berend Ivánra, Timár Mihályra, Áldorfai Inczére, Manasséra és nagy regényei hőseinek bizonyos sorára gondolunk s nem bírálni, hanem inkább családi vonásaik közössége révén eredetökben megérteni kívánjuk őket: talán nem helytelen útra vezet a fonal, melyet kezünkben tartunk. Míg Jókai szemléletei költői alakjaivá lesznek, míg az ő képzelete világában kialakulva, állandó helyöket elfoglalják: mintha ugyanaz a folyamat menne végbe lelkében, melyet a népszellemnek inkább képzelődő, mint emlékező, inkább összefoglaló, mint különböztető, mondaalkotó folyamatai mutatnak. Az emberek nemcsak megnőnek, túl az emberi mértéken, de többől egygyé olvadnak;

Petőfi és Sárosy sorsából alakul Pusztafi; Kisfaludy Károlyból és Katonából Jenőy Kálmán. Lelkének uralkodó, költészete forrására, szellemére és hatására nézve határozó eleme: a magyar néplélek volt. Híre, népszerűsége akkor volt delelőben, mikor ez a lélek, az egyesülésnek, a tudatára ébredésnek, az egymást megértésnek első mámorában s a közös szenvedés borájában legmélyebben és legegységesebben hatotta át az egész magyar társadalmat. Jókai költészete mindig egyik mutatófája marad életének és erejének. Míg olvassuk és szeretjük őt: addig értjük is, sőt magunkban érezzük ezt a lelket.

★

Az a nagy, prózai költészetünk stiljét egyenesen újjáalakító befolyás is, melyet Jókai irodalmunk fejlődésére gyakorolt: valójának ebben e mozzanatában, a magyar néplélekkel való benső rokonságában találja gyökerét. A múlt század negyvenes éveinek három középső esztendeje az, mely újabb költészetünkben a fejlődés nemzeti irányát betetőzi és teljes győzelemre juttatja. Tompa, Petőfi, Arany és Jókai első föllépésének, első diadalainak évei ezek. Mint a művészi életnek minden egyes jelensége, egész költészetünknek ez az újjáalkotása is az érzésből, a fölébredt, de borús napra ébredt s verőfényre sovárgó nemzeti érzésből indul ki. A nemzeti érzés, háromnegyed-százados fejlődés, a mind tisztább képben mutatkozó 'cél felé vándorlás után, melynek halhatatlan Mózes: Vörösmarty, bennök és általok végre megtalálja teljes, harmónikus művészetét: a nemzeti tartalomnak és alaknak, felfogásnak és ízlésnek összhangos kifejezését. Minderre nézve egyazon szellem nyilatkozik, él és hat bennök: a népies, tehát a legtisztább és leggyökeresebb magyarság szelleme. Egyéniségök alkotó erejét ez ihleti még s alakul, emelkedik nemzeti költészetté. Tompa, Petőfi, Arany, Jókai! Áhítatos szemeink úgy tekintenek ma fel reájok, mint szellemi életünk égének csillagkoszorújára, kik mezeink, pusztáink vadvirágaiból fűzték koszorúikat. A népszellem forrásából merítve lesz általok költészetünk a magyar léleknek tiszta és teljes képévé. Természetérzését és méla borongását Tompa, az érzés tüzét, egyenességét és szabadságát Petőfi, szemléletének plasztikus tisztaságát s hagyományainak varázsát Arany, mesemondó kedvét és humorát Jókai hozta föl mélyéből. Így teljeseedik ki költészetünknek képe így elevenednek meg színei azon a gazdag és egyszerű, kifejező és zengő nyelven, melynek változatos kincseit egyik a Sajó mellől, másik a Kunságból, harmadik Biharból, negyedik meg Dunántúlról hozta.

Ebben a kapcsolatban, az időnek benne érvényesülő s kivá-

lasztottainak egymásra ható szellemében találjuk meg Jókai irodalom-történeti jelentőségének legfontosabb mozzanatát. Történeti küldetése, melynek oly fényesen felelt meg, a magyar elbeszélő próza nyelvére nézve ugyanaz volt, a mi nagy kortársaié és barátaié, különösen Petőfié és Aranyé, a magyar költői nyelv tekintetében. Idegen ékeskedéseiből, nehézkes kötelékeiből, utánzótt formáiból felszabadítása s az egyszerűségnek, természetességnek, eredetiségnek sokkal gazdagabb és változatosabb, de reáillő, tartalmát és szabadságát egyként kifejező köntösébe öltöztetése. A szó és gondolat, a hang és érzés egymásnak természetes szomszédságába jutnak s a gondolat és érzés magyarságának bélyege, jellemzőleg ott ragyog a szón, kifejezésen, formán is. Nem ismétlem a mit nyelvről már elmondtam; csak azt teszem még hozzá, hogy ezt az új stílt Jókai nemcsak magának teremtette meg, hanem egész irodalmunknak: szelleme szárnyalásában és gazdagságában utánzóhatatlan volt, de az egyszerűség költői erejére utaló példája: győzött és úrrá lett az egész vonalon. Általa alakul át egész elbeszélő prózánk stílje s a mi csak költészetünknek ez ágában, formájára nézve igazán magyar és gyökeres: mindazon ott fénylik Jókai szelleme is. Sőt politikai szónoklata is új utat tör; eltér úgy a hagyományos latin, mint az újabb francia stílmintáktól. Kerek, bonyolódottság nélkül; eleven, szaggatottság nélkül. Művészete egyszerű folyamatosságában, magyaros hangzatosságában és jóízű elmésségében van. Nem a deák iskolában tanulta, nem a forradalom szónokaitól tanulta, hanem a magyar népszellem hangulataiból és módjaiból merítette.

Hát az irodalom élő világa, en berei milyen befolyással voltak reá? Nagy kortársai közül Petőfivel volt legrégibb és legbensőbb barátságban. E barátság emlékét nemcsak az elröppent üstököst visszahívó, feltámasztó, dédelgető és sirató írásainak szinte végtelen, megható és elragadó sorában kereshetjük, hanem egész költészetében is. Már serdülő koruktól sokszor összehozta őket sorsuk: a csendes, magába vonult, tanulmányainak és álmainak élő fiút az életnek viharverte, ifjú vándorával, ki hitének, önérzetének és daczának lobogó lángjánál kereste a halhatatlanság útját. Jókai, a tisztességes módú, kitűnő iskolai bizonyítványokat gyűjtő, gondtalan jövő elé néző ifjú benső barátságot köt Pápán a [nyomorgó deákkal; Kecskeméten elragadtatva siet a kóbor színész karjaiba; Pesten szinte elválhatatlan szövetségben él a pályatörés nehéz küzdelmeit vívó, majd a dicsőség szárnyain egyszerű magasba emelkedett költővel. A míg szükség volt rá, jó szívével és tehetségéhez képest egyengetni igyekezett barátjának földi útját, ki meg lánnglelke sugallatával a szelfd és félénk Jókainak szárnyait bontani s őt égi útjára indítani törekedett. Kiegészítették és

szerették egymást. Valóban, Jókai szívének nemességét, ragaszkodó gyöngédségét mi sem jellemzi jobban, mint az a hatás, melyet Petőfi-nek fogékony, de türelmetlen és daczos szellemére gyakorolt. Arannyal való barátsága egy irodalmi benyomás keltette vonzalmon alapúlt, melyet személyes találkozás csak később fejtett ki és erősített meg. Jókait szívéért, ragaszkodásáért szerette meg. Benne is megénekli a *fiatal író*t, bajtársát a közös ideálért; de másik fontosabb költeménye csak a barátnak és a barátról szól. Keserű órában készült ez a vers: *Jókai Mór*hoz, mikor megtagadottnak érezte magát az egész világtól s megtagadta az egész világot; ebben a sötét órájában nevezi Jókait «lelke megmaradt felének». Édesanyját kivéve, az erős, szívbeli ragaszkodásnak és bizalomnak ilyen hangján senkiről sem ír. Meghasonlítottak utóbb mégis; még pedig részint Jókai első házasságának, részint Vörösmarty ismert megtámadásának okából. A harag rövid hevületén túl Jókai szívébe viasszaszállott a régi galamb; de a sas már akkorra az égbe repült. Hogy milyen mélyen gyászoló, sokszor a keserv lángjában égő szívvel tekintett utána addig a napig, melyen bizonyára bánatosan lehajtott fővel, kérlelő szelíd szemekkel és szívére szorított kézzel közeledett feléje a csillagok világában: szinte kötetekre menő emlékezései tanúskodnak róla, a vidám emlékek könnyed humorú képeitől a *Sylvester-éjszakák* szárnyaló rhapszodiáiig. Mindnyáját átrezgi a fájdalom mindazért, a mit szíve kétszer vesztett benne; de a hála is mindazért, a mit szelleme örökre nyert általa.

Kétségkívül Petőfi lelki energiája, rendületlen hite, czélra törő szenvedélyessége volt egykor magányos, szerény költői álmodozásainak legerősebb serkentője és biztatója. Az obsitos katona és vándor deák első költői kísérleteinek heve és sikere a kis pápai társaságban lelkesítette és biztatta; de irányozta is. Petőfivel együtt, fejlődésök első szakában, a franczia romantikáért hevültek; ifjú képzeletök ennek mámorosító italától égett; ennek körében kerestek mintákat és eszményeket. De Petőfi lírai eredetiségével kétségkívül legalább is annyira hatott rá, mint irodalmi vonzalmaival. A mi az eredeti, egyetlen, nagy költőből ébredt Petőfiben: az segített ébreszteni Jókainak vele rokon, költői szellemét is: lelkének magyar népi tartalmát. A lelki élet folyamatainak finomabb szálaival haladva, talán nyújt némi bizonyítékot e gondolatokhoz az a kis adat is, hogy Jókai legelső, önállóan megjelent munkájának jeligéjét Petőfiből választotta: «Szép vagy, Alföld, legalább nekem szép!» Azután nagyot tévedünk-e, ha Petőfi pályájának hatását is keressük Jókai képzeletében és költészetében? Hiszen baráti szíve úgyszólván életének minden órájában tele volt ennek az életnek eleven, rendkívüli emlékeivel. Ha Széchenyi tragi-

kumának megrendítő benyomását joggal kutathatjuk Kemény Zsigmond tragikai felfogásának sajátosságában: nem gondolhatunk-e rá, hogy Petőfi pályája is egyik sugallója volt Jókai fantáziájának, költői hitének, hogy ezen a világon is vannak csodák, mindenhatóságok, tüzes szekéren égbe szálló proféták.

Legelső, a pápai kollégiumban pályadíjat nyert novellája: az *Istenítélet*, meg az a másik, melylyel az íróvilág és olvasó közönség megdöbbennt figyelmét először vonta magára, a *Nepean-sziget*: egy fölizgatott, de alapjában naiv fantáziának töredékes, borzalmas lázálmai. Kecskeméten írt történeti drámája, a *Zsidó-fiú*, s első regénye, a *Hétköznapiok*, még mind ebben a rikító, pokoli iszonyatokkal teljes képzetkörben mozognak. Scott Valternek nem sok nyoma van bennök; de annál több Hugo Viktornak és Sue Eugénnek. Regényének előadása, stílje nem egyenletes; az ő könnyű, természetes, kedves módja helyenkint feledhetetlen lapokon ad biztos zálogot a jövőre, de a rémes meg egyebütt nagyzó, irónikus, szakadozottan kitörő, ellentétekkel izgató beszédet diktál; míg néhány részletében éppen ellenkezőleg az angol humornak ismert komolykodó, bonyolultabb, nyugodtan tagoló, körmondatos módjára ismerünk. De már ugyanabban az időben, a melyből ez a kísérletező, egyenetlen regénye való, voltakép meg is találta magát: olyannak, egészen olyannak, a milyennek mindvégig szerettük és csodáltuk. Megtalálta a magyar élet vidám képeiben, melyeket színről-színre ismert: a *Sonkolyi Gergely*-ben, *Serfőző*-ben, *Házasságok*-ban, melyeknek tiszta magyar levegője, a humor sugaraival, innentúl uralkodóvá lesz költészetében. Időnkint fel-felmerülnek utóbb is, mindvég a régi árnyak, rémek, a képzeletnek izgalmas, fantasztikus szeszélyei; sőt talán oly munkáinak cselekvényén és egyes részletein is föltetszik emléke ennek az ő első iskolájának, melyek koncepcziójukban, tárgyaik szerint, alakjaikkal más szellem termékei. Az ő híres, sokat emlegetett szertelenségei és hihetlenségei! Mikor ezeket olyan műveinek is szemére vetették, melyeket az egész nemzet elfogódott és meghatott lélekkel olvasott; mikor «csodavilágába» olyan képek között, olyan utakon vezetett be, melyeknél valóságosságokban is megragadóbbak alig kerültek magyar tollból: egy pillanatra minket is megállítanak a költői képzelet tilalomfái. A költő, ha igazi, vagy éppen a lángelme mindig jobban tudja vagy legalább jobban érzi: mi szabad neki, mint bírálói. Ha alakjait és sorsukat éli; ha azt a mit valónak képzel és valónak érez, költői szavának erejével át tudja vinni olvasói lelkébe is: világában a valóság mértéke másodrendű kérdés. E mérték mindig a géniusz hatalmához igazodik, képzelgető és éreztető hatalmához: mit tud elfogadtatni és mit tud elfeledtetni velünk.

A kérdés lényege nem az, hogy milyen messze száll a költő, hanem az, hogy elég erősek-e szárnyai, hogy bennünket is magával ragadjon; tehát: képzelete hozzánk intézett követelésének viszonya költői erejéhez.

De vélekedjünk bármikép e kérdésben, irodalmi fejlődésünk krónikása bizonyára el fogja ismerni, hogy Jókainak ez a naiv, örökeleven, mesék és alakok teremtésében egyaránt kifogyhatatlan képzelete mérhetetlen kincsekkel gazdagította lelki életünket és egész költészetünket. Abban a száz és száz kötetben, melyet fáradhatatlan keze összeírt, a magyar történeti élet egésze, a magyar társadalmi élet egésze és a magyar föld változatosan bűvös képeinek egésze a költői feldolgozásnak oly gazdagságában és teljességében maradt ránk és utódainkra tőle örökségül, a milyen nemcsak nálunk, hanem bármely irodalomban példátlan. Regényei és novellái átvonódnak, a hogyan ő maga tekinti végig, «a régi pogány magyarok korszakától kezdve, az első keresztyénség, Kálmán király, a tatárpusztítás, a Dózsa pórlázadás, a török uralom, az erdélyi fejedelmi udvar, a Zrínyiek, a Tököli és Rákóczi szabadságharczok, a törökök kiűzése, Rákóczi fiai, Mária Terézia, II. József, a magyar insurrectio és napoleoni hadjárat eseményein keresztül, egész az 1848—49-diki szabadságharczig». A rengeteg termés nem egyenlő értékű; de a leleménynek és előadásnak lekötő elevensége, a bonyodalomnak az újabb regényben egyre ritkuló, meguyugtató kikerekedése, a majd káprázatosan ragyogó, majd derűs kedvességgel csillogó színek sohasem hiányzanak. A mint közelebb és közelebb jut korához és szülőföldéhez, abban a mértékben növekszik jellemző ereje, valóérzése, humora. Mikor élő emlékei gyermekké varázsolják vissza: akkor lesz legnagyobb művészsze. Legmélyebben és legáltalánosabban kétségkívül azokkal a regényeivel hatott, melyekben nagy reformkorunkat, előzményeit és következményeit rajzolja. Képzelete, egész művészi ereje itt mintha lelkének legmélyebb és legállandóbb ihletéből merítené sugalmait: a művészi mellett a nemzetiből. Az ébredő magyar szellem első apostolainak lelkeségökben titáni küzdelmei az *Eppur si muove*-ban, az ósdi magyar világ haldoklása s az újnak első fecskéi a *Magyar Nábob*-ban, a patriarkhális vármegyei élet a *Régi jó táblabírák*-ban, a pozsonyi országgyűlési ifjúság mozgalmi a *Mire megvénülünk*-ben, a «látnoknak és világtalannak», Széchenyinek és Wesselényinek országot és lelkeket mozgató kora a *Kárpáthy Zoltán*-ban, a forradalom lángja, dicsósége és gyásza a nagy regények egész sorozatában, a *Politikai divatok*-tól a *Mi lengyelünk*-ig, a Bach-világnak hamu alatt lappangó tüze *Az új földesúr*-ban. Minden kifogás, minden rajzhiba

ellenére hasonlíthatatlan humorában és elragadó lendületében, a képzeletnek és érzésnek milyen villamfényével világítja meg e múlt és aligmúlt világokat, a forrongó, fejlődő, tisztuló magyar léleknek ős-erejében új hivatására ébredését. Kemény bizonyára mélyebben látja s megrázóbb igazsággal festi a korokat és embereket; de gazdagban, teljességben, váltoatosságban, melegségben sem ő, sem bármelyik elbeszélőnk Jókaihoz nem hasonlítható. Egy-egy korképében rendesen ott van annak az időnek egész magyar társadalma, a vezető osztályok képviselőitől kezdve a föld népéig, s e gazdag összefoglalás a nemzeti szellem nagy ideáljaiban való együttérzést, itt a céltudatosság, amott tisztán a természet ős-ösztöneinek erejéből, milyen velőig és szíveig ható módon fejezi ki!

Egész nemzeti életünket, társadalmunkat ilyen sokszínű gazdagságában, szinte teljességében öleli föl és őrzi költészete. Őrzi közösen és külön jellemző típusaival és hangjaival, szokásaival és hagyományaival, alakjaival és színterével. Írói pályájára visszatekintésében írja, hogy «fantáziája bejárta Magyarországot a Kárpátokon kezdve, a Székelyföldön, a magyar tengerparton, a pusztákon, mocsarakon, várakon keresztül a bányákig és a névtelen Dunaszízigetig». Annak az életnek, a mi mind itt folyt és folyik, szinte beláthatatlanul dús képtárát adta, dúsabbat, mint összes többi elbeszélőink együttvéve. Legtöbbet és legjobb kedvvel időz Komáromban és Debreczenben, a dunai és tiszai magyarságnak e két ős fészkeiben; ha amarról beszél, a gyermekkornak, ha emerről, a forradalmi hevületnek fogékonyságával gyűjtött benyomásai kifogyhatatlan bőséggel és frissességgel áradnak lelkéből. Különösen gyermekkorának régies hangjához és formáihoz késő vénségeig megőrzött vonzalma jellemző úgyszólván egész költészetére; nyájas bizalmaskodása derűt áraszt és ébreszt. Jellemző erejének és humorának egyáltalán kiváltságos területe ez a régies és népi magyar élet: a debreczeni deákok és vásárosok, a komáromi szekeresgazdák és superek, az alföldi halászok és csikósok, komposzszesszorok és gazdatisztek, kis boltosok és mesteremberek, csárdák és betyárok élete. Legigazibb, művészileg is legértékesebb remekei ebből a legeredetibb magyar világból valók, még a fővárosi életből vett legelevenebb munkája, a *Gazdag szegények* is az amabból ide szakadt, nyomorgó, becsületes szegénység tragikomédiája. Költői szellemének legízesebb termékeit itt kell keresnünk. A *Sárga rózsá*-ban a pusztai magyar népjellemnek valóságosságában és mélységében egyként páratlan megtestesítése; a *Kedves atyafiak* ósdi kúriáinak a komikum őserejével megrajzolt és színezett képe; a *Debreczeni lunátikus*-ban a régi kollégiumi életnek a torzítás igaz-

ságában mutogatott, kaczagtató jelenetei; a *Felfordult világ* farsangi mulatozásainak szilaj kedve; — de mikor és hol érném végét a sornak?!

És ennek az életnek nagy, változatos, drága színtere: a magyar föld, talált-e valaha méltóbb, frissebb, színekkel telibb ecsetet, mint a Jókaié? A magyar vizeknek és pusztáknak, hegyeknek és völgyeknek, a Tiszának és Balatonnak, a délibábos Hortobágnak és a túlادunai jegenyéseknek, a Székelyföld bérceinek és a Mátra erdőségeinek, mindnek, a mi csak szemünknek, szívünknek kedves: szinte végetlen képsorozatot tárják fel írásai. Valamennyiben a természet-szemléletnek az a naiv elevenése, a hangulataiba való beleolvadás készsége, a jellemző vonásoknak és színeknek éles és biztos kiérzése, az árnyéklatoknak áradó bősége, a mit egész az élet végeig megőrizni: a legritkább adományok egyike. Jókai költészete valóban egész iskolája a magyar tájképfestőnek; iskola abban az értelemben is, hogy arra tanít: milyen lélekkel kell és lehet magyar tájat festeni.

Ideje összefoglalnom a mondottakat. Röviden meg kell felelnem arra a kérdésre, hogy Jókai költészetének kincsesházát mennyiben és különösen miben tekinthetjük, irodalmi életünk egész folyamára nézve, történeti jelentőségűnek? Csak a legfontosabb mozzanatokra szorítkozva, elbeszélő prózánk új stíljének megteremtésén kívül, a magyar életnek, múltjának és jelenének, az egyetemes irodalom egész láthatárán páratlanul, grandiózus teljességében való költői feldolgozása, az ő csodálatos gazdagságának ez a magyarsága: ez az, a mi örökre kapcsolatban marad Jókai Mór nevével.

★

Költészetének ebben a nemzeti talajában gyökerezik rendkívüli hatása az egész magyar közszellemre, ha úgy tetszik: a magyar politikai életre is. Nemcsak költő volt, hanem, mint kevés kivétellel valamennyi magyar költőtársa, egyszersmind politikus is; nemcsak tollal, hanem tettekkel is szolgálta hazáját. Nem szükséges feltámasztanom az önök emlékezetében, tisztelt hallgatóim, életének és nemzeti életünknek azt a fényes napját, melyet márczius tizenötödikének nevezünk, mikor a megifjodott nemzet ifjúságának élén, Petőfi oldalán, meglódította az idő kerekét. Tudjuk, hogy mint politikai küzdelmeinknek elszánt részese, ette a bűjdosás és a börtön kenyerét. Jobb napjaink felderültétől negyven éven át vett tevékeny részt a nemzet tanácsában. De nem ezekről, a politikus politikájáról, hanem a költőéről szólni: tűztem feladatomul. Arról a politikáról, melynek

színarany tiszta tartalma: a magyar nemzeti lélek ébresztése, fejlesztése, erősítése, arról, melylyel nemzetének szeméből törülgette előbb az álmod, utóbb a könnyeket; melylyel nemzete szívében tartotta kezét, csillapítva, mikor lázban dobogott, élesztve, mikor azt lestük: dobog-e még? Költészete kísérte, munkálta, vezette félszázadnál hosszabb időn át, a reformkortól jóformán napjainkig, nemzeti eszményünk feltűnését, megtisztulását, felragyogását. Ideálokat adott nemzetének s ápolta nemzete ideáljait. Ápolta az újjáalakulás tétováiban, az erőkitörés forrongó lázában, az elnyomatás vak éjtszakájában, a feltámadás új mámorában. Egykor az önzés és kishitűség vonakodásai között: nemzetté tenni az egész nemzetet, majd az idegen önkény göggyével szemben: nemzetnek ismerni, — hatalmas költői erejének sugallatával hirdeti, példázza, árasztja a hitet a jóban és igazban. A csüggedés, zsibbadás, fásultság szomorú napjaiban képzeletének tarka játékaival, humorának derűs csillogásával éleszti nemzetének fáradt, aléló lelkét: megvirrad még valaha! Az ingadozás, szakadás, tétova húzás idején költészete, részeiben és egészében, összefoglalja a nemzet képzelete előtt, egynek érezteti lélekben és czélban mindazt, a kit valaha magyarnak híttak és a kit ma magyarnak hínak. Hatása, népszerűsége a bizonyosság rá, hogy egyszerű, de annál hatalmasabb igazságainak a nemzet megnyitotta szívét; hogy vérévé lettek; hogy nehéz és dicső életmunkájának erkölcsi ereje gyarapodott velök. Jókai költészetének hatása ott volt a győztes erők sorában félszázad óta nemzeti igazságunk minden diadalában. Ott volt már Buda os'románál épp úgy, mint királyunk koronázásánál s ott lesz minden erkölcsi győzelmünkben, — ha ugyan a Gondviselés még tartogat győzelmeket számunkra.

A magyar nemzeti és művészi lélek kölcsönhatásának e fejeczetét, melynek hőse Jókai Mór, a siető idő nem engedi tovább részleteznem. Csak egy-két érdekesebb s az egészre fényt vető mozzanatot legyen szabad még befejezésül kiemelnem. A forradalom bukása után még lappangva s nevét is rejtegetve írja *Csataképeit* és a *Bujdosó naplóját*. A letiport haza romjain, majd égő, majd könnyes szemekkel azt hirdeti minden sorában, hogy a mi gyászunk nemcsak gyász, hanem dicsőség is. Föltámadásra ki mert volna gondolni akkor; de a kinek szó adatott, legalább a dicsőítő gyászbeszéd balzsamával állott elő, az aligmúlt fényével világított a jelen zord sötétébe. Férfiak voltunk, hősökül estünk el, — mondott legalább ennyit, a költői érzésnek és titkos füződésének ugyanazon az útján járván, mely Arany Jánost az *Utolsó magyar*-nak szintén vigasztalásra szánt, tragikus képeihez vezette. A nagy epikus e hatalmas

torzójának szellemét érezzük a *Varchoniták*-ban is. De az idő telt, a lombok hervadtak s a költő legelőbb érezte, hogy ez nem elég. «Elolvad a jég, de a kristály azt mondja: nem olvadok, és szikrát vet a napban.» A nemzetben föl kell ébresztetni a hitet föltámadásában, mert csak ebből a hitből meríthet erőt reá. Jókai lelki világát ismerve, képzeleinek gazdagságával és mozgalmasságával, nem adnak-e feleletet ezek a gondolatok arra a kérdésre, vajjon mi vonta éppen ekkor, 1853-ban, éppen legelső nagy alkotásának anyagául fantáziája elé régi, töredékes benyomásaiból a *Nábob* képeit: a százados nemzeti lethargiából, álhalálból való ébredésünknek példázó történetét. A mindenható erő, mely alig néhány évtizede csodát mívelt bennünk és velünk, semmivé lehetett-e vagy új csodákra van hivatva még? Ugyane viszonyok hatása alatt, ugyanebben az esztendőben, ugyanilyen csoda régebb képein merengett Arany borús lelke is, midőn a Csaba-mondának nemzet-biztató vezérgondolatából és képeiből első költői álmait szőtte. Arany, az epikusnak őshagyományokat elevenítő képzeletével, a magyarok istenére utal; Jókai, meleg színek-től duzzadó regényében, a magyar lélek őseréjére. A *Nábob* alakjainak, jeleneteinek, meséjének irodalmi hatásán túl, talán inkább sejtve, mint tudva, a legelső reménysugarak egyikét szóktette a nemzet csüggedő lelkébe.

És akkor és azután, a benső együttérzésnek, a közszellem erkölcsi szükségéi iránt való fogékonyságnak mily elevenségével táplálta, irányozta, gazdagította ezt a lelket, egyenesen és hegedűszóban, regénynyel, drámával, verssel folyton-folyvást! Tíz évi raboskodás után közállapotaink javulására lidérczfény csillant föl, mely mocsárba csalogatott, de talpra állított bennünket, hogy utána új megpróbáltatás esztendei következzenek. Várnunk kellett tovább; még láncokat csörgettünk, de már bizodalommal vártunk. Politikának és irodalomnak csak táplálnia kellett ezt a bizalmat magunkban és jövőnkben, buzdítania a kitartásra, kísértések és szenvedések között, igazaink mellett. Ekkor, 1862-ben, írja Jókai *Új földesur*-át, talán legművészibb alkotását, mely sokkal több egy szép regénynél, több az önkényuralom alatti magyar életnek legeredetibb képénél, több a képzelet aranyhímzésénél. Ama nagy és mély igazságok egyikének művészi kifejezése, melyek a legnagyobb költőket is csak ünnepi óráikon ihletik méltó alkotásokra. Jókai sohasem látott mélyebben nemzete lelkébe, mint ebben a könyvében. A magyar életnek és természetnek talán legemelőbb és legtermékenyebb igazsága: hódító ereje, benne találta meg költői kinyilatkoztatását. A minek annyi csodát köszönünk, s talán a legnagyobbat, nemzetünk fenmaradását is: ő volt

hivatva a költészet varázsába öltöztetni. A legrégibb, legtündöklőbb és legerősebb magyar igazságot: magyar lelkünk, életünk hódító hatalmát minden idegennel szemben, ki nyílt szemmel és nyílt szívvel közeledik felénk, s ebben a hatalomban vonzó erejét, erkölcsét, igazságát. Mikor ennek az igazságnak fénye megihlette fantáziáját, mintha csak a jövőbe is belátott volna. Mintha látta volna a közel jövő fátyola alatt egész történetünkben talán legtisztább, legesodálatosabb és legfenségesebb példáját. A regény hősnője, Ankerschmidt Eliz, egy bájos ifjú német leány, az elme és szív minden kincsével megáldva, a nyomott, üldözött magyar világ közvetetlen közelébe kerül. Előbb csak érdekli ez a világ; az igaztalanság, nemtelen fufang hálói, melyeket becsületes lelkekre vet ki az ármány, megilletik igazságérzetét. Majd egy lépéssel tovább jut; a bús magyar mogorva bánata megatja s a börtönben synlő hős sorsa gyöngéd szívének részvétét veri föl; ő közel áll a hatalmasokhoz, kegyelmet kér neki. Végre szemtől-szembe nézhet világunkkal, mely rendületlen jogérzetével és büszke szenvedésével már meghódította képzeletét. Megtanult és megszeretett nyelvével életében és költészetében megismeri a nemzetnek igaz és vonzó lelkét is. A miénk lesz egész szívével; Elizból: Erzsébetté. Mennyire természetes mindez s fülünkbe úgy hangzik mégis, mint egy legenda. Nem ama fenséges szívnek hozzánk vezető útját álmodta-e meg előre, nyomról-nyomra benne kedves költője, kit szabadító és gondviselő angyalunkul küldött végzetünk? Midőn ihletett tolmácsuk emlékünnepe, nemzeti ideáljaink lebegnek előttünk, ime nem maradhatott távol ő sem; idegen földön nyugtából, legalább egy röpke pillanatra, szent emlékezésünkben ide szállott közénk.

Öreg költője, a mi költőnk is, elment már utána, elpihent már, A mint most fényes pályájának mindnyájunk lelkében zsongó nagy emlékeit idézgetem, személyes viszonyunknak, irántam tanúsított atyai barátságának egy mozzanata föltetszik emlékezetemben. Éppen most tíz éve írta hozzám egy levelében ez elegikus hangú sorokat: «Aggódva gondolok rá, hogy évek múlva azon feladat fog reád várni, hogy utóiratban törvényt tarts egy magát túlélő vén író felett, a kinél a késő ősziparódiazt a kora tavaszt.» Megilletődve érzem, hogy ime nemcsak a Kisfaludy-Társaság megtisztelő bizalma, hanem a Te régi kívánságod ruházta rám mai feladatomat, melynek csekély erőmmel, de teljes szeretetemmel törekedtem megfelelni. Szeretettel és hálával kerestem költészeted forrásait és ereit szívedben. A belőle áradó érzések hevületében kereslek magadat is: merre vagy? Nem, nem ott pihennek hamvaid, a hová vágtyál, a hol ki-

kerested és megjelölted a szívednek legkedvesebb nyugvó helyet: svábhegyi hársfáid hús, suttogó, illatos árnyékában, a hol édesen hallgatni akartad, «a mit a fák a méheknek, a méhek a virágnak, a virág gyökere Neked» mesélni fognak. De ha már hamvaidat nem, lánglelkedet ott találom, hova egész életedben, minden gondolatoddal törekedtél, a melyből termettél, a melyben éltél és a melyben mindenkorra meg fogod tartani helyedet: nemzeted szívében. Ott van nemcsak kegyeletes emlékül, hanem egész köz- és magánéletünknek ható, eleven erkölcsi ereje gyanánt. Ott van minden magyar szívben, melyet ideáljaid összedobogtatnak, és, ha fajunk erényeit meg nem tagadva, hibáit levetkezve ki tudjuk vívni: ott lesz abban a jövőben is, melyről Te álmodtál és a melyről mi álmodunk.

III.

ÜNNEPÉLYES HAVI ÜLÉS
TOLDY FERENCZ EMLÉKEZETÉRE
SZÜLETÉSE SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA

ALKALMÁBÓL

1905. OKTÓBER 25-ÉN A NEMZETI MUZEUM DÍSZTERMÉBEN.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt Társaság!

Toldy Ferencz születésének százados évfordulóját ünnepelni jöttünk össze. Hogy itt, a Nemzeti Muzeum dísztermében tartjuk ünnepünket, megvan kegyeleti indító oka. Az első szó, mely a Kisfaludy-Társaságnak legelső közgyűlésén, 1838. évi február 6-dikán, Fáy András rövid köszöntője után, mondatott, a Társaság megalakítójának s napja húnytáig lelkes vezetőjének, Toldy Ferencznek szava volt. A lelkesedés első lángja, mely szavaiból kivillant, az öröm volt, hogy az 1836-iki országgyűlés e palota építtetését elrendelte s József nádor megengedte, hogy a mesternek, Kisfaludy Károlynak szobra, Ferenczy Istvántól, az új palota kertjében méltó módon elhelyeztesék. Ide gyűjtött bennünket ma a kegyelet, dicső emlékü alapítónk és elnökünk iránt, ide vont ama kapcsolat hosszú történetének legelső mozzanata, mely Toldy Ferenczet negyvenöt éven keresztül a Kisfaludy-Társasághoz fűzte. A hova mesterét hozni kívánta, ugyanitt mutatjuk be először az ő művészi mellszobrát is, melyet Strobl Alajos mintázott s emléktárunknak, a most ünnepelt évforduló alkalmából, Társaságunk egy nemes lelkű barátja, Ruszt József ajándékozott.

A szív és elme, mely e nyílt és jóságos tekintetből sugárzik reánk, a magyar szellem fejlődésének egyik legnagyobb áldása volt. Mielőtt Széchenyi a mívelt és haladó nyugathoz való csatlakozásunk riadóját megfűtta, Toldy már törte az utat, hogy ez a nyugat meghallja és megértse, költészetünk emlékeiből, szellemi értékünket. Politikai életünk és intézményeink átalakításának dicső küzdelmei között egy új tudományt alapít, irodalmunk történetét, mely arra volt hivatva, hogy eredményeiben a magyar lelket, a történeti élet változásai között is örök valója és ereje szerint megismertesse, önérzetében táplálja, küzdelmeiben segítse és az idők forgatagában, a haladás mámorában magához való hűségét erősítse. Bizalma, hite a magyar szellem történetében megismert eszményéhez épp oly

kevéssé lankad, mint mély és rendületlen ragaszkodása hozzá. Nem, a bekövetkezett sötét napokban sem. Azt írja egyik fő munkájának élére: «A mult hatalmunknak egyik eleme» s a nemzeti harcban a jogfolytonosság elvének nagy szószólói mellett, velök egy célra tör *a szellemi élet folytonosságának* tanításával. Munkásságának köre tágul s kiterjed mindazokra a tudományokra, s jellemzőleg éppen azokra, irodalomra, nyelvészetre, történelemre, melyekben a nemzeti lélek legerősebben lüktet s a melyek a nemzeti lélekre legeggyenesebb hatásúak. Mint minden igazi magyar tudóst: a nemzet és az igazság géniusza együtt vezette mindvégig.

«Áldott legyen az a bölcső, mely magyarrá ringatta.» Tudjuk, hogy ez nem az a bölcső volt, mely mellett most száz esztendeje állottak derék, német ajkú szülei. Az a bölcső az ébredő, erkölcsi-ben ép, munkás és haladni vágyó magyar közélet volt. Áldott legyen Toldy Ferencz emlékével, kit magyarrá, a magyarság dicsőségévé és áldásává ringatott.

TOLDY FERENCZHEZ.

VARGHA GYULÁTÓL.

Mohos sírjokból a ki földéztet
A hívek és nagyok fényes sorát,
Te hű munkás, szívünk sugalma késztet,
Hogy hálásan emlékezzünk ma rád ;
De engem elfog egy szorongó érzet :
Ki küzdve-küzdte egy nagy éltén át,
S esupa hit voltál s bátor bizalom,
Hogy' ünnepeljen csüggeteg dalom ?

Irigylem én, dicsőült ünnepeltünk,
A te erős, merész, boldog hited'.
Pedig napod midőn száz éve feltűnt,
Hideg volt akkor is, nagyon hideg.
Haldokló nép, már-már alig leheltünk,
Csak tompán sajgott a dermedt ideg ;
Gyász volt a hon, sorsa kétségbeejtő,
«Romlásnak indult», sóhajtott a költő.

S te, a lemondás szomorú korában
Hevülni érzéd ifju szívedet,
Az ébredés sejtelmes mámorában
Szívedben a szent tűz lángot vetett ;
Ott munkáltál az ébresztők sorában,
Kiket az új idő megihletett ;
Versenyre kelt a lángész és tehetség,
Hogy a hazát új virulásra keltsék.

Állván a mester koporsója mellett,
Csüggedt búnak magad' nem adtad át ;
De tette sarkalt munkás honszerelmed,
S gondos kezéd ültette ezt a fát,

Mely annyi édes, ért gyümölcsöt termett,
 S nekünk ma is szelíd árnyékot ad.
 Oh hála a te bízó, hű szivednek;
 E kört te méltán vallhatod tiednek.

S midőn sötétség fődte bé egünket,
 S már azt hívók, hogy minden elveszett:
 A te bízó lelked akkor se csüggedt,
 Akkor se lankadt munkás két kezed.
 Gyűjtsuk meg hamvadó szövétnekünket,
 Amely a vak sötétből elvezet.
 Hirdetted folyvást, nem szóval, de tettel,
 Magyar hazánk hogy él, hogy nem veszett el.

A szomorú felejtésből felástad
 Az eltemetett szellemkincseket,
 Nevök' átadva újabb ragyogásnak,
 Ébresztgetéd a porló szíveket,
 S kiket feltámasztál, feltámadásnak
 Harczosi lettek, köszönjük neked;
 A szellemtábor rejtelmes hatalma
 Segíté vert ügyünket diadalra . . .

De diadalra vitte-é vajon?
 Vihette volna. Tiszta ég borult ránk,
 Munkára hívott a jó alkalom,
 És úgy tetszett, az ég megáldja munkánk'.
 De vége, vége. Elcsuklik dalom,
 Borús szemmel látom napunk lehunytat.
 Mint őszi köd, lelkemre ül a kétség,
 Nézek, de csak sötétség van, sötétség.

Te hű öreg, taníts remélni, hinni,
 Kik roskadunk nehéz kétség alatt.
 Mámort ne hagyj méregpohárból inni,
 De lopj lelkünkbe tiszta sugarat;
 Taníts meg, hogy hajónkat révbe vinni
 Sok bölcsesség kell s elszánt akarat.
 S hogy a melyért imáink égbe szállnak,
 Föl kell virulni végre a hazának.

TOLDY FERENCZ EMLÉKEZETE.

NÉGYESY LÁSZLÓTÓL.

Tisztelt társaság! Tisztelt ünneplő közönség!

Ünnepeljük a magyar irodalomtörténet atyját, a Kisfaludy-Társaság atyját, Toldy Ferenczet.

Társaságunk bölcsőjét ő ringatta s lelke örömeivel örvendett e társaság születésén és fölvirágzásán. Most ez a család keresi föl lélekben a százéves múltban a budai polgári házat, a hol az ő bölcsője ringott, és szent örömmel örvend a német fiúcska születésén, a kit a gondviselés a mi nemzetünk szolgálatára rendelt s belé magyar lelket oltva, a magyar lélek egyik legjelesebb búvárává, ébresztőjévé és művelőjévé avatott. Igen, abban a bölcsőben a német ajkú szülők a magyar nemzeti eszme leendő apostolatát ringatták s a magyar irodalomtörténet tudományának, a mi társaságunknak és egy sereg irodalmi és művelődési intézménynek termősejtjeit. A mai, századik év tudomásaival szállva vissza az első születésnaphoz, ünneplő érzéssel veszünk részt a derék szülők örömében, mert a ki akkor született, mindnyájunknak született. Szerencsekívánattól az utókor hálás tiszteletét s fiuk dicsőségének hírét adjuk át.

Mi nagyot tett Toldy Ferencz, hogy a százéves megemlékezés kivételes tisztességében kívánjuk őt a nemzet színe előtt részesíteni, mint a legnagyobbakat? Hol vannak halhatatlan művei mint írónak? Hol a gondolatok új tartományait feltáró s az emberiség egyetemére nézve kötelező érvényű eszméi, mint tudósnek? Nagy író volt-e, nagy tudós volt-e? Szűkkeblű és jogosulatlan kérdések, tisztelt közönség! melyeket hétköznapi foglalkozáskép lehet feszegetni s akár ellenére el is dönteni, akkor is csak a nagyokról véve mértéket; de ilyen ünnepi alkalmakkor, midőn százados távlatból nézzük a tényeket és személyeket s egynek látva Toldy Ferencz egész rengeteg munkásságát, az tűnik szemünkbe, hogy ez a munkásság a XIX. század nagy nemzetépítő törekvései közt az első rendűek egyike akkor tiltakozni fogunk egyéniségének széttagolása ellen, s azt fogjuk

kérdezni: vajon a nemzeti hálát psychophysikai erőpróbák eredményéhez kell-e inkább mérni, mint a nemzet érdekében kielégített szükségletek arányaihoz, s vajon a nagyságnak egyetlen alakja-e az eredeti productio, nem épen oly fontos szükséglete-e közéletnek és irodalomnak a szervező, közlető, fönntartó erők működése, mint a teremő erőké? Maga Toldy Ferencz nem tűnt-e ki olyan, nagyszabású lelki vonásokkal, az agy ki nem merülő terveléseivel és foglalkozásával, a szív csodálatos hitével, az akaratnak lángoló buzgalomával és kitartásával, hogy őt mintegy az irodalmi buzgalom geniejének mondhassuk? Igen, ő egy eszménykép e tekintetben, egy typus, melynek emléke bevésődött a nemzedékek tudatába. A magyar irodalom fogalma és Toldy Ferencz alakja elválhatatlan képzetek, egymás nélkül el sem gondolhatók. Irodalmunk legnagyobb korszakainak kiváló részese, a múlt irodalmának feltárója, író a szónak fokozott értelmében: az írók írója, a kinek minden író-kortársához s minden régi íróhoz köze volt. Minden írónak vagy utóda, vagy testvére, vagy előde s ő e nagy családban az összetartozás érzésének megismerője. Ez az emlék él Toldy Ferenczről. S kell-e kérdezni, hol vannak maradandó művei, épen e Társaságban, mely az ő műve?

Toldyt a maga egészében kell nézni s akkor különben is elsőrendű szellemi tulajdonságai fölött egy nagy uralkodó vonása magaslik ki, mely őt a nagyszabású alakok közé emeli. Neki mint írónak, tudósnak, agitátornak legsajátabb vonása nemzeti lelkesedése. Ez a rajongó, szent hazafiság egy félszázadnál tovább, erejében nem csökkenve, mozgatta agyát, szívét, akaratát s volt ezek által hajtó ereje a magyar kulturai és irodalmi életnek.

De honnan vette ő ezt az indító erőt? Hogyan lett a német-ajkú hivatalnok fiából I. Ferencz és Metternich korában a leglelkesebb magyar, az orvosnak készülő ifjúból íróember, a Schedelék Fránczijából a mi Toldy Ferenczünk?

A kik még emlékeznek személyiségének bizonyos sentimentalis vonásaira, vagy ismerik írásainak néha modoros páthosát, talán hajlandók lelkesültségét fölvelt érzésnek tekinteni, mely az ő fogékony szellemére erősebb egyéniségű író-társainak suggestiója alatt ragadt át, s ő a tüzes magyar szerepét azután ifjúkorán túl is következetesen megtartotta, részint jóhiszemben, részint hiúságból. A kik mélyebbnek hiszik is lelkesedését, általában íróink ráhatásában keresik hazafisága kizárólagos forrását, s talán nem épen nagy nyomatókat tulajdonítanak Toldy azon vallomásának, melylyel magyarrá lételét elbeszéli, hiszen a Czepléden, gyermekkorában töltött egy év csak

magyar nyelvűvé tehetette, nem magyar lelkűvé is, lelkesülésében, érdeklődésének tárgyaiban és formáiban pedig a romantikus írók általános exaltációjában való megrögződést látnak.

Az első magyarázat sekélyes, a második sem kielégítő. Hiúságból akkora tudós munkát s annyi megpróbáltatás közt nem szoktak végezni, csak komoly lelki szükségből; lelkesedésének erőmegtartását pedig nem magyarázza meg sem társainak suggestiója, sem a Schlegelek és Grimmek példája, valamint nemzeti érzésének sokszor legszemélyesebb jellegű, szinte az ösztön módjára nyilatkozó tüneteit nem érteti meg teljesen Révai, Kazinczy, Kisfaludy Károly példadása. Vannak e nemzeti lelkesedésnek eredetibb forrásai.

A természetből nyílt és gyors ész nyert örököül, nagy befogadó képességgel, erős reakcióval és ruganyossággal, a mellett friss, vidám kedvet, kissé sanguinikus, de állhatatos temperamentummal, rendkívüli mozgékonytságot és tevékenységi ösztönt; egyéb tehetségeihez viszonyítva kisebb volt benne az alkotó erő, az ízlés és ítélet; a nevelés hatása alatt bizonyos költői érzelmesség és közlékenység fejlett ki lelkében s nagyfokú optimismus.

Fejlődésére részben ellentétes körülmények hatottak, de azok szerencsére szög alatt találkoztak, s megtalálták eredőjüket, a nélkül, hogy időelőtti válságok elé állították volna lelkét.

Szepesi származású apja, Bécsben született anyja egyaránt németek voltak; Toldy nyolcz éves koráig nem tudott magyarul. De mind a két szülő egyúttal szép lélek is volt. Az apa postaellenőr, de több a nyárspolgári tisztviselőnél; jelentékeny politikai műveltséggel bírt, melyet mintegy 500 kötetnyi könyvtára támogatott; josephinista, felvilágosult és kozmopolita, de nem ideolog, hanem reális életnézetű ember. Az anya az udvari építészeti bizottság mérnökének leánya, gondos irodalmi és művészeti nevelésben részesült, nagy olvasottságú, meleg érzésű nő, költői lélek, a ki költői dolgozatokkal is próbálkozott. E művelt és összhangos házi körben kezdett a kis fiú érdeklődni szellemi kérdések iránt. Az apa okos számítása ellensúlyozta saját kozmopolitizmusát. A magyar nyelv jogaiért vívott országgyűlési küzdelmek hatása alatt jónak látta gondoskodni róla, hogy a fiú megtanulja az ország nyelvét. De abba az elhatározásba, hogy a nyolcz éves Fránczit Czeglédre adják magyar szóra, egy más tényező is befolyt: az anya. Thalherr Jozéfa egy szót sem tudott nyígyan magyarul, — német és franczia kulturája volt, — de mint magyar nemesnő, nem tekintette magát németnek, sem kozmopolitának, hanem a magyar nemzet tagjának. S ez előjogok érdekkapcsolatán felül: lelke bizonyos költői színbe vonta ezt

a hozzátartozást; rajongó büszkeséggel beszélt fiának a nemes magyar nemzetről — soha e jelzőt el nem hagyta, — mely a nagy királyné trónját lovagias hűséggel és áldozatkészséggel megvédte, s melynek hősiségét az ő szülővárosának költője, Denis is megénekelte és az egész világ magasztalta; képzeletében egyazon fénykoszorú vette körül a magyar nemzet fogalmát és Mária Terézia alakját, a kinek temetési pompáját látta, mint kis leányka s a kiről családja körében és bécsi évei alatt ezer kedves és fenkölt emléket hallott. A magyar nemzethez tartozás gondolatát azzal a melegítő, sugárzó fénynyel, a nemzet nagyságán való lelkesedést a Mária Terézia-kultusszal egyetemben, a hogy ő kapta a hagyományból, s ápolgatta szívében, úgy oltotta át fiáéba. És ez a pozitív lelki hatás volt a foganatosabb, mint az apa nemzeti közömbössége.

Ezek az adatok visszavezetnek bennünket az idők folyamán az örökösödési háborúk koráig. A kurucz háborúk lezajlása óta a nemzeti öntudat 1741-ben villant föl először, még pedig hosszú idők óta ismét a dynasztikus érzéssel kapcsolatban. A magyar királynéért vívott, s legalább címre mintegy nemzeti jellegű háborúban a magyar ismét nemzetül léphetett föl a világ színpadán, dicsőségét elterjesztette Európaszerte, maga is érezni kezdte, hogy hatalmi tényező lett a népek társaságában, s érezni kezdte nemzeti becsét. Aligha igazuk nincs azoknak, a kik a nemzeti lélek újabb ébredését innen számítják, e nagy morális föllángolástól, melyben pártkülönség nélkül ismét egy volt a nemzet, s egy volt uralkodójával is küzdelemben és dicsőségben. A nemzeti öntudat és becsvágy ez ébredését a politikusok akkor nem használták föl, nem építettek rá, s a pihenésre utalt nemzet nagyrésze ismét visszasüllyedt mintegy a faji tengés fokára; de maradtak, a kik nem tudták elfelejteni a nemzeti nagyságnak szemök előtt egyszer megvillant látványát, az ösztönző hatás megmaradt, s a királyné uralkodásának utolsó tizedében az ő alatta serdült ivadékok, a mint az európai kultúrával érintkeztek s a kultura hatalmát látja: rögtön megragadja ezt az eszközt, melylyel élnie szabad, hogy általa a nemzetet nagygyá tegye, megkezdi, kulturális téren, a nemzet nyelvén terjesztett műveltség által a nemzetét szerveződés nagy munkáját. A nemzet katonai és politikai nagyjai közül csak kevesen értik át a nemzeti nyelv fontosságát, mint báró Orezy Lőrincz, vagy gróf Festetics György, s még soká első sorban az írók tartják meg a nemzetet nemzeti eszméinek tudatában; II. József ellen és II. Lipót alatt jórészt a Mária Terézia korában szerzett erkölcsi erőt veti mérlegbe a politikai nemzet, egyúttal figyelmezni kezd az írók lelkesítő tanítására, intézményileg akarja biztosítani a

nyelv jogait és művelését, s a nyelv politikai programmá kezd lenni. Mikor a nemzet politikai eszmélete ismét hanyatlik, újra az írók vállaira nehezedik a nemzetiség föntartásának és az anyanyelvi műveltség által kifejlesztésének lelkesítő feladata. Ezt a lelkesedést nemzetiségünkért íróink nemzedékről nemzedékre mint egyre növekvő eleven erőt adják át egymásnak: Bessenyei, Révai, Kazinczy és Kisfaludy Károly kora, míg a politikai viszonyok hatása alatt és a nemzeti eszmének Európaszerte megerősödése idején a politikai és a társadalmi élet terére is átesap a mozgalom s a nemzet újjászervezésének művét Széchenyi veszi kezébe.

Toldy is belekerült a lelkesedés sodrába, de benne már akkor működött az az eleven erő, mikor az írók lelkesültségét és céljait megismerte, azért is vonzotta őt szent hazafiságuk áradata oly ellenállhatatlanul. A nemzeti eszme villamszikrája tehát először nem az írók által jutott szívébe, hanem más vezetéken, de ugyanabból a telepből, mint azoké: a magyar nemzetnek Mária Terézia alatt fölébredt öntudatából és becsvágyából. Nem később kapcsolódott bele lelki életébe ez a motívum, mely oly egyenes vonalban ragadja végig egész pályáján, hanem a családból hozta magával mint eredendő lelki készséget. Ugyanaz az eleven erő, ugyanabból az eredeti forrásból, kezdte őt is mozgatni; ezt csatolta ő a közös nagy lelkesültséghez s ehhez vett még nagyobb lendületet, eszményeket, czélokat, formákat attól.

Hogy ez több pusztá elméleti következtetésnél, arra nézve önéletrajzi töredékére hivatkozunk. S viszont, hogy anyjának reá gyakorolt nagy erkölcsi hatása több volt az emlékiró önkénytelen eszményítésénél, azt az emlékiraton kívül hősünk lelki világának egy másik, közvetlenebb, s nem a közönség számára készült emlékadata is tanúsítja; az a csonka jegyzet a férfikor későbbi éveiből, melyet irományai közt találtak, s így szól:

„Napjaim munka, emberek, foglalkozás közt telnek el, százfelé igénybe véve, elszórva, keblem életétől elvonva — —.

De midőn megjő az éj, magányos íróasztalomnál, s gondolataimban élek, a múlt idők körül szállongva, föl-fölmerül lelkemben a te képed, a történet műzsája elrepül, csak te állasz előttem, és mondhatatlan fájdalom lep el, sovár kívánság téged látni, kebledre borulni, kezedet ajkamhoz vinni és számtalan jótétidért elmondani hálámát, elmondani bajaimat s kevés örömeimet, megmondani, mit gondolok és érzek s helybenhagyásodban jutalmamat lelni föl. Nem hágy el képed. És visszaszállok gyermeki éveimbe, mikor te tanítál imádni, olvasni, ismerni a jót és gonoszat, a világ folyását . . . s

előttem állsz, mint szülő anyám, táplálóm, nevelóm, tanítóm, örangyalom az ifjú élet csábútjain s vigasztalóm, örömosztóm és örömevelóm — —.»

A férfigebeknek e bizalmas megnyilatkozása — melyhez csak rímek kellenének, hogy dal legyen belőle, az érzés költőisége és igazsága megvan — mély bepillantást enged az anya és fiú viszonyába.

Hosszabban időztem e pontnál, de születésnapot ülünk s el kellett mondanunk, hogyan született Toldy Ferencz magyarrá. És látogatásunk a szülőknek is szól. Áldás nemes emlékekre!

Fejlődésének egyes mozzanatai előttünk állanak. Egy tanárának szép történelmi előadásai, anyjának ehhez fűzött reflexiói, atyjának politikai beszélgetései, egy másik tanárának hatása, a ki bevezette a latin verselésbe, a gymnasium VI-ik — akkor legfelső — osztályában kezébe került első magyar verses könyv: Baróti *Verskoszorúja*, melyből látta, hogy magyarul is lehet verset írni: történelmi, közéleti érdeklődést s irodalmi és nyelvmívelő ösztönöket ébresztettek benne már a gymnasiumban, melynek végzésekor mindössze tizen-négy éves volt.

Az első író, a kivel ismeretséget kötött, egy vele együtt fejlődő ifjú tehetség, egy méla, de mély érzésű iskolatársa, a nála másfél évvel idősebb Bajza. Együtt látogatták az egyetemen a hároméves philosophiai cursust, mely inkább a mai középiskola felső osztályainak felelt meg, s jogásznak, orvosnak is át kellett esnie rajta. Toldy simulékony és rokonszenves egyénisége hozzá tudott férni a Bajza zárkózott lelkéhez s annál bensőbb barátok lettek, mert több pontban ellentétes egyéniségek és műveltségek kiegészítette egymást. Toldy jártasabb volt a német és franczia szépirodalomban, Bajzának magyar könyvei voltak, s előbb ismerte a magyar irodalom küzdelmeit és céljait, melyekért küzdeni ő is hevült. Toldynak általános nemzeti lelkesedését és irodalmi érdeklődését ő vonta a maga mély érzése által a magyar irodalom eszményei felé. Attól fogva együtt rajongtak az irodalom nagyjaiért, együtt várták és olvasták az irodalom új jelenségeit, az új könyveket és írókat.

Egy meleg szív szeretteti meg Toldynkkal a magyarságot: az anyáé, egy másik meleg szív irodalmunkat: a baráté.

De az ifjú lelkét ideálok kezdik formálni, míg később a kifejlett lelket az élet szükségletei formálják.

Rajongása különösen három kiváló írónkra irányult. Hősi glória övezte lelkében a már elhunyt Révait, «a nagyot», a kinek törhetetlen magyar lelkét, izgatásait a magyar irodalmi intézmények

ügyében, nyelvtudományát és történeti fölfogását épen úgy bámulta, mint meghatva gondolt derékban kettétört pályájára. A magyar szellem történetének útjaira ez vezette először figyelmét, róla írta egyik első irodalomtörténeti tanulmányát 1822-ben s róla kezdte meg az utolsót 1875-ben; tőle vette hazafi lelkesedésének első hatalmas lendülését. Másik formáló ideálja volt a még élő Kazinczy, a nagy műveltségű, finom ízlésű, klasszikus irányú irodalmi reformátor, vezér és izgató, a ki szellemének előkelőségével és személyiségének varázsával megnyerte az írókat. mindenre kiterjedő ösztönzésével közszellemet tudott teremteni organumok híján is, a magyar szellem számára meghódította az európai formákat, nyelvújítási harczaival közügygyé tette az irodalmat, újjá alakította prózáinkat s bevezette költői nyelvünk megújítását, páratlan agitatori működésével és önfeláldozásával megmutatta, hogyan lehet tollal vívni a nemzet sorsát eldöntő csatát és tollal végezni egy hosszú élet alkotó munkáját. Senkinek a szellemi képét annyira magára nem öltötte Toldy, mint a Kazinczyét. Legjobban is illett egyéniségéhez. Ő is épen olyan optimista, lelkes, közlékeny és udvarias, minden iránt érdeklődő, európai kulturájú lélek volt, még hibáikban is megegyeztek; könnyelműségökben és szeretetreméltó hiúságukban. E szellemi hasonlóságot találóan tünteti föl Gyulai Pál párhuzama. Kazinczy lelke mintegy újjá született Toldyban, a ki az ő szent hazaszeretetét és irodalmi szenvedélyét — szinte még az ő formáiban is — átvette és az újabb időkig átörököltette. Még stílusa is a Kazinczyé után képződött, annak hangnemeivel, fordulataival, sőt hanglejtésével. Kazinczy emlékének szentelte legihlettebb, legmelegebb írói életrajzát. A harmadik, Kisfaludy Károly, a ki akkor tűnt föl s újabb szellemet vitt a kiművelt formákba, újabb ösvényeket tört költészetünknek és az élet eleven löktetését tette az irodalom motivumává. Személyes ismeretségbe Kisfaludy Károlylyal lépett először; mester és tanítvány lettek, de barátok és munkatársak is. Kisfaludy inkább vezére lett, mint ideálja; kezdetben ugyan mintául vette őt is, de tőle inkább eszméket és munkakört kapott s önálló irányba terelést.

Kisfaludynak 1822-ben mutatkozott be, 17 éves korában. Már ekkor sem járult minden múlt nélkül az irodalom vezéréhez. Már egy év óta fordítása és cikkei jelentek meg, ez év tavaszán első könyve is, Isokrates *Paraenesis*-ének latin-magyar kiadása, Agricola latin szövegével és az ő magyar fordításával, atyjának ajánlva, névnapi ajándékkul; ugyanez évben jelentek meg első irodalomtörténeti dolgozatai. Virághoz már az előző év óta járatos, a ki fölvette őt az írói karba. Virág és Horvát István avatták be a magyar nyelv tör-

téneti ismeretébe és Révai tanításaiba. Horváttól sok irodalomtörténeti ismeretet is nyert, míg a német irodalom történetében Haliczky András egyetemi tanártól vett tájékozást, Elenyák előadásai a philosophia történetéről gerjesztették érdeklődését a szellem története iránt. Ugyancsak 1822-ben levelezést kezd Kazinczyval, megismerkedik Vitkovicscsal és Döbrentéivel. Mindenkitől tanul, vagy egy-egy jó könyvet kap. A neves írók e figyelme tetszik az apának is, a ki szívesen áldozott fiának irodalmi tanulmányaira is; egyébként a bécsi kormány önkénye az ő politikai nézetét is megváltoztatta, a magyarokkal érzett, sőt írókkal is érintkezett s eljárt Kulcsár estélyeire. De az íróság még nem volt pálya akkor, Toldynak életpálya kellett; orvosnak ment, a mint ezen a pályán volt egy unokatestvére is.

A fiatal orvosnövendék már egyetemi évei alatt, 17 éves korától 22 éves koráig is számottevő író volt. Kisfaludy Károly barátságára méltatta, s ő belső tagja lett az Aurora-körnek és szívvel-lélekkel osztozott e kör érzéseiben és törekvéseiben. E törekvésekről maga így emlékezik meg Horváth Mihályhoz intézett vázlatában:

«Hogy mit akartam teljes életemben? — Kik az 1820-as években, sőt általában a magyar akadémia megnyitása előtt, de ezután is 48-ig, működünk a magyar írói pályán, legfőképp a hazafiság által vezettettünk. Életünk föladása a magyar nyelv s a magyar irodalom művelése és terjesztése volt s mindkettőt nem mint végeztét tekintettük, hanem mint eszközt a nemzetiség s ez által a nemzet, s ha lehet a magyar állam föntartására. Erre törekedtünk nagyok s kicsinyek, ez tette a magyar írókat, az erőseket és gyöngéket testvérekké. . . . Az, ki irodalmunk szeretetét keblébe mint szent vallást befogadta, csak társai szeretetéből s a kis táborban már tekintélyekké és vezéreké lett jelesek buzdításából merített erőt és örömet; ezek javulásában lelt vigaszt a megbántás, a gúny s a mellőzés ellenében. Mint az első keresztyének rejtekeikben, úgy a magyar írók összefüveteleikben bátorították egymást, erősítették egymást azon büszke önértetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet életben tartani addig, míg megjő annak politikai föltámadása, — mely hogy megjövend, hittük ugyan, de e hitet minmagunk előtt igazolni nem tudtuk.»

Ő e körbe ugyanazt a lángoló hazafi lelkesedést hozta, mint kortársai, bár nem annyi alkotó tehetséget, de bizonyos költői szellemet, vagy inkább fogékonyságot, szép tájékozottságot a nyugati irodalmakban, s magyar irodalom- és nyelvtörténeti ismereteket. Először költői kísérletekkel lépett föl s drámai és lyrai műfordításokkal. De a természetes kiválasztás — Vörösmarttyék mellett —

visszafelesztette benne a költőt. Kisfaludy Károly pedig fölvilágosította tehetségének igazi természetéről s az irodalom körében æsthetikai és történelmi tanulmányokra buzdította. Megfogadta az őszinte tanácsot s nem lett költő, hanem költők tolmácsa. Ismertette költőinket és irodalmunkat német és hazai folyóiratokban s a külföld irodalmi mozgalmait nálunk, és fordított jeles műveket. Meleg csodálattal eltelve Vörösmarty elbűvölő géniusza iránt, a költő epikai munkáit lelkes tanulmánysorozatban, az *Æsthetikai Levelekben* ismertette. Ez első irodalom-elméleti önálló művét egy sokkal fontosabb, és pedig irodalomtörténeti munkája követte. Némi történelmi fonalon ismerte már a német irodalmat a Kütter-féle munkából, a francziát is Ideler és Nolte akkor híres német tankönyvéből, melyet Döbrentei adott neki olvasás végett, a magyar irodalom némi történetét is Bod *Athenásá*-ból, Pápay és Wallaszky munkáiból, Kazinczynak és gróf Mailáthnak jeles vázlataiból, Horvát István szóbeli közléseiből és a maga tanulmányaiból, s most egy nagyobb szabású kézikönyvet tervez a magyar költészetről a külföldi és a hazai német olvasóközönség számára, életrajzokkal, mutatványokkal. A fiatal kor merészségével — s ki ne lett volna merész oly társaságban, a melynek tagjai huszonhárom éves korukban epopœát írnak — meg is valósítja tervét, két nagy kötetben bemutatja a magyar költészet jelesebb képviselőit és termékeit a legrégibbeiktől kezdve az ő koráig. Németül hazafiságból írta könyvét: meg akarta ismertetni a korabeli magyar költői törekvéseket a külfölddel és megkedveltetni a hazai, németül olvasó közönséggel, másfelől a régi irodalom ismertetésével a nemzeti becsületnek emléket akart állítani a külföld előtt, mely vagy nem is tudta, hogy van magyar költészet, vagy legfőlebb annyit tudott, hogy magyar költészet Ferencz császár óta van. Toldy föl akarta tüntetni, hogy a magyar egész európai léte alatt mindig folytatott szellemi életet. Horvát István Wallaszkynak latinul írt *Conspectusát* a nemzeti becsület szerencsés védőjének nevezte. Toldy is annak szánta könyvét, mely e célra annál alkalmasabb volt, mert élő nyelven volt írva s eredeti és fordított mutatványokat adott csinos életrajzokkal. Csakugyan a *Handbuch der ungrischen Poesie* megjelenése — 1828-ban — esemény volt, s a huszonhárom éves ifjú komoly irodalmi szolgálatot tett nemzetiségünknek. A külföld számára hozzáférhetőbbé tette a magyar költészetet s némi támaszpontokat nyújtott neki szellemi értékelésünkhöz; az egyetemes irodalomtörténetek azóta nem mellőzhették a magyar költészetet, melyről Bowring angol gyűjteménye csak azután adott, de kevésbé teljes képet. Hazai közönségünk számára is ez volt költészetünk első összefoglaló gyűj-

teménye, mely a magyar költészet terjedelmét és régiségét feltárta. A könyv bevezetése pedig irodalomtörténetünk fejlődésében nevezetes állomás, mert itt próbálja Toldy először rendszeresen tárgyalni a magyar irodalomtörténetet, melynek nevét nálunk addig — néhány vázlaton kívül — könyv címek halmaza és száraz biographiák gyűjteménye «bitorolta», ez volt a későbbi magyar irodalomtörténeti rendszer első fogalmazása. A mellett a könyv első próbája volt szerzője gyűjtő, valamint feldolgozó és rendszerező erejének. Egy adat szerint utóbb maga csodálkozott, hogyan tudta ő már akkor oknyomozólag tanulmányozni a magyar irodalmat. Életrajzai jellemzés tekintetében kevésbé elevenek, mint az Ideler és Nolte-féle könyvé, melyet elrendezésben és külső formában mintául vett, de kitűntek tömörségükkel és adataik megbízhatóságával.

Így kezdi nálunk is a romantikusok írói csoportja megalkotni az irodalomtörténet modern tudományát. S így tett a fiatal orvosjelölt már is nagy szolgálatot nemcsak az Auróra-körnek, hanem az irodalomnak is. Kisfaludy Károlynak már-már jobb keze volt, s képzettségénél, tehetségénél, mozgékonyágánál és tüzenél fogva a körnek már is egyik összetartója. A körön kívül is voltak összeköttetései. Ismeretségbe lépett Szemere Pállal, Kölcseyvel, Kisfaludy Sándorral is. Kazinczyval személyesen is találkozott az ősz pátriarcha pesti látogatásakor, 1828-ban, s Kisfaludy Széchenyinek is bemutatta még ez évben.

Kisfaludy Károly nagyon szerette «a heves, hirtelen, de jó Franczlit», a kinek külföldre is azt írja: «Írjon meg mindent, min foglalatосkodik szíve és feje, mert magáról reménylem, hogy ez a kettő mindig, mint egy égi húrnak édes hangja, összezengeni fog». Össze is zengett. Itt ebben a lelkes, nagy tehetségekben gazdag, szeretettel teljes körben élte Toldy életének legszebb korszakát; ez időre emlékszik a legtöbb melegséggel és kegyelettel mindenkor.

Mindazáltal Toldy nem állapotodott még meg az irodalomtörténetnél, sőt az írósnál sem. Elvégezte orvosi tanulmányait és 1829-ben felavatták doctorrá és a szemészet mesterévé. Terve volt az orvosi pályán élni meg és szabad idejét az irodalomnak szentelni.

Külföldi útjában is, melyet 1829 nyaratól végzett a következő év nyaráig Német-, Angol- és Franciaországban, kettős szempont vezérli: egyrészt orvosi tanulmányait egészíti ki, Berlinben és Párisban híres orvostanárok előadásait hallgatja és kórházakat látogat, de másrészt minden irodalmi és művelődési mozzanat iránt érdeklődik. Weimarban meglátogatja a nyolczvan éves Goethét, Berlinben nemcsak Hufeland orvosi, hanem Hegel bölcséleti előadásait is hallgatja;

Angliában az államférfi és folklorista Bowringnak mindennapos vendége s Párisban az Akadémia üléseit és szervezetét tanulmányozza, megjelen Heidelbergben a német természetvizsgálók és orvosok vándorgyűlésén, a hol megtiszteltetésben van része; a kultura ezer emléke és mozgalma s az egész szellemi légkör felvillanyozza; de nemcsak szerez ismereteket, ad is. A vándorfelolvasások abban az időben már nagy divatban voltak. A német romantika megalapítói, a két Schlegel adtak erre példát a német fővárosokban. Toldy is felolvasást tartott Berlinben a magyar nyelv szerkezetéről, a mi ott majdnem olyan exotikus tárgy volt, mint a hindu nyelv és irodalom. Párist a júliusi forradalom előtt hagyta el, Svájcban és Felső-Olaszországon keresztül jött haza a tanulságok és ösztönző benyomások egész tömegével.

Itthon szomorúság várta, a szeretett mester gyógyíthatatlan betegségben feküdt s Toldy, az ő kedves híve, a kinek külföldre azt írta, hogy vágyik érte, hogy csak a régi szívét hozza vissza: visszahozta régi szívét, de a mesteré nemsokára megszűnt dobogni.

Toldy csakugyan a régi szívét hozta vissza külföldről is, régi hazafiságát és rajongását az irodalomért. A mester halála után sem pártolt el az irodalomtól, érezte, hogy e téren kötelességei vannak. Érezte, hogy a vándorévek elteltek, a férfikor 'küzdelméi várják, a mint barátja, Bajza már meg is kezdte kérlelhetlen harczeit az irodalmi felületesség és áltekintélyek ellen. Csakugyan életének és munkásságának új korszaka kezdődik, mely a forradalomig tart.

A júliusi forradalom nálunk is mozgalmat keltett a szellemekben. Széchenyi már megindította nagy reformjait s épen az irodalom eszközeivel. Megalakult az akadémia, annak munkaprogramm és munkaerő kellett. Az ébredező nemzeti társadalom művelődési törekvéseit szervezni és irányozni kellett. Fejleszteni kellett a tudós és az ismeretterjesztő irodalmat. A költészetnek, mely előkészítette a nemzeti szellem ébredését a felsőbb rétegekben, most még fokozott erővel kellett azt szolgálnia s kiterjeszteni az alsóbb néprétegekre is, tovább haladva egyúttal nemzeti irányban művészi tökéletesedése felé. Soha nagyobb szükség nem lett volna magára a vezérre, mint abban a perczben, mikor lehunyta szemeit és soha nagyobb szükség nem volt az Aurora-kör együttmaradására, melynek hegemoniája is veszedelemben forgott és széttúllásával az irodalmi haladás ügye jutott volna veszendőbe, de soha nagyobb szükség a Toldy széleskörű műveltségére, nagy tehetségére, világlátottságára és nemzeti buzgalomára sem.

Toldy nem is maradt az orvosi pályán. Megkezdte ugyan gyakorlatát s az 1831-iki kolerában mint kerületi orvos működött; egy-

ideig az a szándéka volt, hogy első sorban orvostanár és orvosíró lesz, de az irodalmi és művészeti szükségletek ellenállhatatlanul más térre sodorták, a hol az egész emberre szükség volt. Miután az akadémiaiba bejutott s 1831 elején segédjegyző és levéltárnok lett, ez év őszén fölhagyott szépen indult orvosi gyakorlatával. Irodalmi téren azonban tovább is művelte e szakot; megindította Bugáttal együtt az első magyar orvosi folyóiratot, az *Orvosi Tárt* és szerkesztette három évig, munkálkodott az orvosi műszók megmagyarosításán, e mellett 1833-ban a diätetika és makrobiotika rendkívüli egyetemi tanára lett és e tárgyakból 1844-ig előadásokat tartott két csoportban, magyar és német nyelven, miközben egy diätetikai kézikönyvet is közzétett. E tanszéktől akkor vált meg, mikor az egyetemi könyvtár igazgatójává nevezték ki, de tovább is érdeklődött a tudománykör iránt, a minthogy természettudományi jártasságának az irodalomtörténetben is hasznát vette. Voltakép azonban 1831-től kezdve már csak író volt.

Toldy beleállt a kulturális és irodalmi munkába szívének minden lelkesedésével s fiatal ereje teljességével. Életének ez a középső szakasza sok tekintetben a legfontosabb.

Mindenek előtt a szépirodalom, kritika és irodalmi publicisztika terén Vörösmartyval és Bajzával együtt szövetkezve biztosítják az Aurora-kör megmaradását s kezökbe ragadják a vezetést. Vörösmarty elragadó költői tehetségével, Bajza győzelmes, polemikus erélyével, Toldy ismeretgazdagságával és tevékenységével. Elnémítják az ellenpártot, fentartják az *Aurorát*, megalapítják a *Kritikai Lapokat*, majd ezek helyébe megindítják az *Athenacumot*, e szépirodalmi és általános művelődési organumot, és kritikai társlapját, a *Figyelmezőt*; e közlönyöket irodalmi tribunállá emelik, a reformkorszak legfontosabb irodalmi organumaivá, melyek közül a *Figyelmezőt* éppen Toldy szerkeszti; Vörösmarty orgonaszavú lyrája kifejezi e nagyratörő korszak legmagasztosabb vágyait és legbensőbb sejtelmeit, ugyancsak Vörösmarty költőivé emeli a dráma nyelvét s állandóan érezteti a képzelet szabadságának művészeti jogát. Bajza az irodalmi publicisztika megalapításával előkészíti a politikai publicisztika korát, a kritika őszinteségével a lyrát, Toldy a nyugati irodalmakból és saját irodalmunk multjából vett ösztönző hatásokkal termékenyíti a jelenkor magyar irodalmát, melybe mozgalmasságot visz, s érezteti történeti és nemzetközi kapcsolatait. Mindezzel együttesen és szükségkép előkészítik a nemzeti költészet aranykorszakát, Petőfi és Arany korát.

Toldy e korszakban inkább activ író volt, mint történetbúvár. Ez időben az élő szépirodalomra is kiterjedt hatása, még inkább a tudomá-

nyos irodalomra. Nagyszámú bírálatot és iránycikket írt, félig kritikus és irodalmi publicista is volt, mint Bajza, de ő az irodalmi eszméletességet mégsem annyira kritikái, mint történelmi és irányító értelemben képviselte. De Bajza polemikus heve olykor mintegy reá is elragad. Ilyen eset volt a Pyrker-polemia, melyben Toldy, a hálás tanítvány, egyenesen az ősz mester, Kazinczy ellen fordul, a miért egy németül író magyar főpap munkáját fordításra méltatta. Toldy és Pyrker, mily megkapó ellentét! A német szülők gyermeke, a ki úgy tanult meg magyarul s nyelvünk művelésének áldozta anyagi jólét kilátása nélkül életét, itéli el a magyar nyelv elhanyagolásáért egy régi magyar család főpapi sarját, a ki a magyar hazától annyi jót vett, s mégis gazdag nyelvtalentumával nem a mi nyelvünk művelésére sietett, hanem egy idegen költészet gazdagságát gyarapította szükségtelenül. Ezt még később, akadémiai gyászbeszédében sem tudja elfelejteni Pyrkernek, ő, a ki legnagyobb személyes ellenfeleit is mindenkor tövistelen kegyelettel búcsúztatta el.

De volt Toldynak egy másik nagy munkaköre, jórészt a triumviratus kötelékén kívül. A tudományos munkát is szervezni kellett. Toldy e téren is a legbuzgóbb izgató. 1848 előtt létrejött tudományos intézményeink nagy részét ő alapította, vagy részvétet alapításukban. Egy sereg társulat és bizottság s egy sereg folyóirat neki köszönheti létét. Csodálatos érzéke volt az intézmények fontossága iránt; ő, a ki a személyes hatásnak mestere volt, mégis ösztönszerűleg nem akarta tisztán személyi tényezőktől feltételezve látni tudományos mozgalmainkat. De szelleme is volt, megtölteni az intézményeket élettél. Mert az emberekkel is tudott bánni, nemcsak az intézményekhez értett. Buzgó heve, lelkesedése, sőt szenvedélye ritkán maradt hatás nélkül. Munkatársakat toborzott, mæcenásokat szerzett tudományos törekvéseknek. Az akadémiát Széchenyi megalapította, de a lelket benne sokáig Toldy tartotta. 1835-ben Döbrentei visszavonultakor ő lett a titoknak s e tisztében megmaradt 1861-ig. Az elnökök ritkán értek rá az akadémiával foglalkozni s 1848-ig Toldy volt «minden mindenben», adminisztrált, elnökölt, írt, tett s a mint feljegyzí, még a tagok is kétharmadrészben a mit tettek, az ő buzdításaira, kéréseire, eszmeadásaira tették, oly «iszonyú volt az indolentia». Szerkesztette az akadémia megbízásából a *Tudománytárt*, Bajzával és Vörösmartyval a *Zsebszótárt*, mint titkár az *Évkönyveket*, indítványozta és szerkesztette az *Akadémiai Értesítőt*. Rendezte és lajstromozta öt évi szakadatlan munkával az akadémia könyvtárát, maga jószántából és minden jutalom nélkül. S a mi legfőbb, ő szervezte újra az akadémiát is tudományterjesztő intézetből tudomány-

mívelő intézetté, kiválóan nyelvmívelő munkakörét általános tudományos programmá bővítette ki, önállósította az osztályok működését, életbeléptette a bizottságokat és behozta a felolvasó üléseket. Senki az akadémiai eszméért annyit nem tett, mint Révainak e jeles tanítványa. Ő működtette, támadások ellen mintegy testével fedezte. 1848-ban feltékenyen megóvta a compromissiótól, 1849-ben pedig «saját veszedelmével megmentette a veszélytől». Neki köszönhető első sorban, hogy a gyászos évtizedben az akadémia a hazafiság tűzhegyéül szolgálhatott. «Harminczegy éven át — írja egy baráti levélben — időm és legjobb erőm nagyobb felét egész lélekkel az akadémiának áldoztam föl. Mondhatom, úgy viseltem ügyének gondját, mintha a magaméit viselném. De talán más is tette volna akkor — s tette volna, mint én, mert akkor nem azt nézték, hogy 800 forint, hanem azt hittük: az első kötelesség hazafinak lenni. E kötelesség-érzet hajtott a társas téren is apostolkodni nyelv és irodalom mellett, mire akkor nagy szükség volt, mert az nem fizetett sem hivattal, sem pénzszel».

De az ő szerepét más aligha töltötte volna be. Ahhoz az ő lelkesedése, fáradhatatlansága, különböző tudománysszakok iránt való érdeklődése és szeretetreméltó simulékonysága kellett. Érdemei a szunnyadó erők felébresztése és foglalkoztatása, a tudományos törekvések megindítása és szervezése tekintetében művelődéstörténeti fontosságúak. Ismerte a külföldi művelődési intézményeket s szükségleteinkhez alkalmazva, sokat meghonosított. Előkelő részt vett az orvosok és természetvizsgálók vándoregyesülete, a természettudományi társulat, később a történelmi társulat megalapításában s megindította az archæologiai tevékenységet.

Ő indítványozta és alkotta meg 1836-ban a Kisfaludy-Társaságot, ezt a mi szépirodalmi intézetünket, intézménynyé alakítván át az addigi baráti kört és emlékbizottságot, s ezzel állandó szervre ruházva át Kisfaludy Károly örökét, kivált mikor a negyvenes években ez intézetet is átszervezte jutalmazó testületből munkálkodó testületté s felolvasó üléseit rendszeresítette. Társaságunknak 1841-től 1860-ig ő volt igazgatója, attól fogva másodelnöke, szerkesztette társaságunk *Évlapjait* és számos kiadványát. Hány íróat vezetett be, mindenkor boldog érzéssel a társaságba, hányat búcsúztatott el fájó kegyelettel; hány eszmét pendített meg itt s hány javaslata vált valósággá. E társaság kebelében alapította meg a *Nemzeti Könyvtár* című vállalatot, melyben 1843-tól kezdve az újabb magyar irodalom jeleseinek műveit bocsátotta közre: *Kisfaludy Károly*, *Kármán József*, *Csokonai*, *Vörösmarty* és *Kisfaludy munkáit*. Itt tesz indítványt az

írói tulajdonjog rendezése iránt s az ekkor készült törvényjavaslat felhasználásával történt az osztrák rendezés, mely azóta nálunk érvényét veszítette, de Ausztriában megmaradt. Ő indítványozta a *Szépírodalmi Szemlét* s szerkesztette Erdélyi Jánossal együtt. Alatta emelkedett e társaság a szépirodalom vezető szervévé s osztotta első koszorúit. E társaság mindvégig csak örömére volt, mint az ő emléke nekünk mindig büszkeségünk lesz.

Toldy apostolkodása két pontban különbözik a Kazinczyétól; egyrészt az ő agitatioja inkább a tudományos törekvésekre terjed ki, csak másodsorban a szépirodalomra (a színügyre alig), a nyelvújítást is inkább a tudományosság nyelvére viszi át, másrészt pedig Toldy a személyes izgatás hatásának fenmaradásáról is gondoskodik, midőn intézményeket alapít.

Irodalomtörténetírói működése e korban, 1830—1848 közt, jóformán a kiadásokra s a kiadásokat bevezető életrajzokra, továbbá az akadémiai gyász- és emlékbeszédekre szorítkozik. De sokat foglalkozott irodalomtörténeti tanulmányokkal s nagy anyagot gyűjtött össze. Már 1839-ben hozzá akart fogni a kidolgozáshoz, de még nagy hézagok voltak. Az emlékek egy része lappangott, vidéki könyvtárakban hozzáférhetetlen volt, a fővárosi könyvtárak közül is az akadémiáé s az egyetemé rendezetlen. Amazt maga rendezte, majd az utóbbinak igazgatójává neveztetván ki, ennek rendezését is megindította. E munkálatok közben sok anyaga összegyűlt, de nem voltak előmunkálatok, azokat is neki kellett végezni. Másfelől az irodalomtörténetírás egyre bonyolultabb feladattá vált. Az irodalomtörténetet a XIX. század eleje óta egészen új tudományyá nőtt. A klasszicizmus nem tudta megalkotni, a classica philologia sem alkotta meg, még az antik irodalmakra nézve sem. Jóllehet már Herder is óhajtott a «a költészet Winckelmannját», Goethe pedig a *Dichtung und Wahrheit* bevezetésében határozottan formulázta az író és kora viszonyának jelentőségét, melyet e klasszikus önéletrajz folytonosan érvényre is juttat: mindazáltal az irodalomtörténet tudományszaka mégis csak a romantika eredménye; s előbb a modern népek irodalomtörténete vált tudományossá, a mint hogy a hazai szellemi élet múltja iránti érdeklődés a romantika lényegéhez tartozik.

Mióta Staëlné épen e század küszöbén rámutatott arra, hogy az irodalom a társadalmi intézményekkel szoros viszonyban van és a vallás, erkölcsök és törvények meg az irodalom cserehatásban vannak; mióta Schlegel Frigyes az irodalomnak különösen a népek politikai fejlődésére való befolyását is hangsúlyozta, Sismondi pedig egyidejűleg az elveket alkalmazta s a déli népek irodalmában nyo-

mozta az irodalmak viszonyát a népek szelleméhez és történetéhez, azóta az irodalomtörténet is pusztán chronologiai jellegű disciplinából igazi történeti tudománnyá alakult, mely a tények benső kapcsolatának megállapítására törekedett. E tudomány módszerét a francziák, angolok és németek fokozatosan fejlesztették. Villemain, Staëlne és Sismondi után alkalmazta és terjesztette a történeti módszert, melyet utána Sainte-Beuve ismét tovább képzett. A harminczas évek közepén a német Gervinus olyan történeti képét adta a német költészetnek, melyben minden irodalmi jelenséget a kor egész művelődésével való kapcsolatában igyekszik megvilágítani és a melyet a szerzőnek nemzetnevelő célzata egyoldalúvá tesz ugyan, de eszmei egységét magában is biztosítja. Toldynak volt tudomása e haladásokról s nem is volt fogékonytalan irántok, annál kevésbbé, mert ő a nyelv élete terén már tanult történeti módszert Révaitól, másfelől az irodalomtörténet új fölfogására nézve is voltak hazai előzmények, így nevezetesen Kölcsey jeles tanulmánya a *Nemzeti hagyományokról*. De még mindig érezte adatainak hézagait s másrészt idejét az activ irodalmi működés elfoglalta. A reformkorszakban nem lehetett elmerülnie a történelmi bűvárlatba és alkotásba.

A szabadságharcz után lett igazán irodalomtörténetíróvá. Ekkor nyílik meg életének utolsó korszaka. Mindig fontos szerepe most ismét gondviselésszerűvé vált, a minő 1830—1845-ig volt. A nagy katasztrófa eltemette vagy földönfutóvá tette forradalom előtti irodalmunk legtöbb jelesét. Toldy barátai elborult lélekkel roskadoztak. De Toldy nélkülök is helyt állott. Az ő csodálatos hite nem tört meg. Valamint házi tűzhelyét, még a szabadságharcz előtti időkben, kétszer szétdőlt a halál s ő harmadszor is újjá építette és végre is állandó, boldog családi kört alapíthatott, úgy most a nemzeti élet körében is újra kezdte építeni az irodalom és közművelődés szétdőlt fészkeit. Kezdte összegyűjteni az írókat, szervezni a társulatokat, élesztgetni az akademiát. Bátorságának ekkor adta legnemesebb próbáját. A hatalomnak iránta nyilvánított némi bizalmát a nemzet javára kezdte gyümölcsöztetni, s a míg elfogadta a bécsi akadémia tagságát, itthon újra fölvette a harcztéren elvesztett küzdelmet. Föl-emelte a régi zászlót: műveltséggel teremteni meg nemzeti létünket. Hitt az írás, az irodalom csodatevő erejében, mely már nem egyszer megmentette nemzetünket. Kezdetben vala az ige akkor is. Most is az ige volt az első. Oh áldott optimismus, mely a kétségbeesés szélén sem szünt meg remélni! Mennyit köszönhetünk e hitnek, mely oly jogosnak bizonyult! «Minden egyéb felsőbbség ingatag, csak a szellemi biztos és maradandó. Ebben nemzetünk jövőndője, semmi

egyébben», szolt a Társaságunk kiadásában megjelent *Euripides*-fordítás élén a nemzet értelmiségéhez, melyet az erőmésztő búsongás vagy a kockázatos ábrándok mellől új serény munkára hívott fel. Megalapította az *Új Magyar Muzeumot*, fölelevenítve e névben Kazinczy egykori *Magyar Muzeumának* czímét, mely József császár rendszerének bukása után indult meg, s reményt fejezve ki ezzel, hogy ez a vész is elmúlik; e folyóirat a tudomány minden ágát fölkarolta, de főleg a nyelvészetet és az irodalomtörténetet. Ennek is volt egy jel-igéje, egy kis idézet Claudianusból: *peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit*. E néhány petit betűvel szedett latin szó abban a csendes és komor időben mint egy kiáltvány hangzott s a hazafias értelmiség körében jelszóvá lett.

De ez idézet az irodalomtörténetíró gondolkodását festi, a modernét, ki ismeri a szellemi erők gyakorlati hatását, és a magyarét, a ki e tanulságokat oly jól ismeri s oly közeli példákon látta. Valóban, pályája ez utolsó szakában az irodalomtörténet lesz munkásságának uralkodó ága. Két téren műveli e tudományt: az egyetemen, a hol 1850-től mint magán- s 1861-től mint rendes tanár adta elő és az irodalomban értekezésekkel, rendszeres munkákkal, életrajzokkal, kiadásokkal, chrestomathiákkal és anthológiákkal. Régibb munkásságának egy nevezetes ágával felhagyott: a szépirodalom irányítására már nem kívánt befolyjni, ott úgysis már egy-kettő híján egészen új nemzedék vette körül; a tudományos mozgalmakat azonban továbbra is szívéen viselte, e téren azután is agitált, buzdított, kért, előmozdította a kulturális törekvéseket s élesztette a hazafiság tüzét. Nagy rokonszenvenvel segítette elő különösen a nyelvhasználati, valamint a magyar történelmi tanulmányokat; ő indította meg a *Történelmi Társulat* és szerkesztette számos kötetét. Mindenben ott volt az ő buzdító lelke, mint kezdő vagy közreműködő.

De az ő munkásságának főirányát is meghatározta e kor történelmi szelleme, a melyben Aranyval epikánk, Keménynyel regényírásunk ismét a múltba ment vissza, történetírásunk nagy összefoglaló műveit alkotgatta s új anyaggyűjtéshez látott.

Legnemzetibb tudományunk megalakulására a nemzeti szerencsétlenség adott ösztönt, de az első mű létrejöttére sajátságos módon az elnyomó hatalom nyújtotta az alkalmat. A német kormánytól behozott tanrendszer, mivel a külföldi tantervekben az irodalomtörténet már előbb is középiskolai tárgy volt, nálunk is gymnasiumi tárggyá tette az irodalomtörténetet. E váratlanul kedvező fordulat megfelelő tankönyvet tett sürgősen szükségessé és Toldy hozzá is fogott egy tankönyv kidolgozásához.

Az első két kötet, az «ő- és közép kor» irodalma (a mohácsi vészig) 1851-ben jelent meg.

Ez a könyv a magyar irodalomtörténet alapvetése.

Nem az a mű ez, melyet Toldy az irodalom történetéről írni akart. Az ő terve az volt, hogy hosszas tanulmányainak gyümölcseit előbb egy, az egész irodalomtörténet anyagát bírálatilag földolgozó s kimerítő terjedelmes munkában adja át a hazának és csak ennek nyomán dolgozza ki a nagy közönségnek szóló kézikönyvet, mely talán a köztanításnak is alapul szolgálhatna. De közbejött az abszolút kormánytól legkevésbé várt intézkedés, hogy a magyar irodalomtörténet a középiskolában elnyerte méltó helyét s így készült el Toldy könyve. A munkát ebből a szempontból kell tekinteni. Tankönyvnek készült, nem tudományos műnek, de a nagy anyag tudományos ismeretével és a föl kutatónak minden részlethez tapadó érthető szeretetével. A könyv valami közép lett tankönyv és tudós munka közt; amannak túlságos bő, mint tudományos műnek tárgyalási módja iskolás modorú és rövided, a tudományos megokolás, valamint a kritikai apparatus hiányzik a műből, az előadás is kevésbé művészi, mint inkább — nemesen — tanszerű. E hiányokat a szerző is hamar észrevette, s a művet az iskola számára ebben a terjedelemben tovább nem folytatta és nem fejezte be. Fájdalom, a nagy, tudományos irodalomtörténetet Toldy soha sem írhatta meg, azóta sem írta meg senki. De miután a bő és mégis csonka iskolai könyvnek pár kiadása elfogyott. Toldy végre kidolgozta iskolai könyvnek és 1865-ben közzétette az első kidolgozásnál jóval rövidebb alakban a magyar irodalom történetét egészen a forradalomig.

Már lecture gyanánt van írva és sokkal közvetlenebb hatású e könyvnek a testvére, szintén az 50-es évekből, *A magyar költészet története*. E mű az ő lelkes egyetemi előadásaiából keletkezett, a melyeket akkor a fővárosi társadalomból is sokan látogattak. Az előadás-sorozat megjelent a *Pesti Napló*-ban, majd könyvben is. Szép könyv lett belőle. A tankönyvies földolgozás helyett itt az essay-szerű modor uralkodik: az előadás friss, szabad, jeles, a tárgyról az olvasónak egységesebb képet nyújt, költőink nagyobb részéről itt kapunk először történeti keretben összefoglalóbb méltatást. Toldynak e lelkes és sok tekintetben legjelesebb műve szintén félben maradt, de mégis eljut Kisfaludy Sándorig. A második rész tárgyalta volna XIX. század költészetét.

E két mű akkor mindenekelőtt hazafias tett volt. Iskola és olvasóközönség útján olyan fogalmakat terjesztett nemzetünk szellemi életének régi idők óta folyó széles körre kiterjedő munkájáról és kul-

turánknak egyrészt régiségéről, másrészt állandó fejlődéséről, hogy bizalmat és reményt keltett nemzetünk jövője iránt is. Toldy bevitte a magyar iskolába a magyar irodalomtörténet lelkesítő erejét s a hazafias nevelésnek új eszközöket adott.

Azonban a mohácsi vészig terjedő szélesebb irodalomtörténet, továbbá a költészettörténet, végül az 1849-ig terjedő rövidebb tankönyv magokban foglalják egyúttal Toldy irodalomtörténeti rendszerét is, s mindjárt az első nemcsak hazafias tett volt, hanem egyúttal alapvető tudományos alkotás is, egy új tudománynak alapvetése nálunk. A három műből pedig összevéve meg lehet ismerni Toldy irodalomtörténeti conceptióját és módszerét. A tudományos nagy mű legfeljebb adatokban lett volna teljesebb, a megokolásban részletesebb és tartalmazta volna a tudományosan érdeklődők számára a kritikai készületet, de alapvonalaiban és fölfogásában aligha lett volna más. Ezek alapján bizvást ítéletet mondhatunk irodalomtörténetírói munkásságáról.

Toldy a magyar irodalomtörténetben szigorúan megalapítja a forrástanulmányt és az adatbírálatot és kötelezővé teszi az autopsziát. Ő minden könyvet és emléket, a miről szól, saját szemével látott s ebben olyan egyéni példával jár elül, mint egykor Horvát István, a ki egy kijelentése szerint 300 ezer oklevelet tanulmányozott át. Toldy szorgalmát a források föl kutatásában és fölhasználásában a Horvát Istvánéhoz lehet hasonlítani.

Toldy egyúttal megkísérli és elvégzi az anyag rendezését is; biztos kézzel konstruálja a magyar irodalomtörténet rendszerét és fölosztását.

Ezenfelül megkísérli megalkotni s egy nagy historiai tárgyalásban megvalósítani az irodalomtörténeti fölfogást is. Czélját abban látja: szakadatlan folyamát föltüntetni a nyelvben és irodalomban működő nemzeti értelmiségnek. Ennek más fogalmazása az, hogy a magyar ész történetét akarja megírni. A magyar ész történetét, mint egy egységes substantia fejlődését, még pedig minden irányú működésében, nemcsak a költészet és a műpróza terén, hanem azzal együtt és annak háttéréül egyéb vonatkozásaiban is, az összes tudományokban és művészetekben.

Ez a conceptio tagadhatatlanul nagy, tulságosan is nagy szabású; a történeti életben mutatkozó népléleknek egységes szellemű fölfogása alapúl s az ú. n. pragmatikai fölfogáson. Gervinus is azzal az alapgondolattal alkotja meg a német költészet történetét, hogy azt, mint szakadatlan folyamatát tüntesse föl a nemzeti lélek nyilvánulásainak. Történetírásunk is ekkor jutott a hasonló álláspontra és

ha Szalay László intézményeink mint nemzeti valónk termékének szakadatlan folytonosságát mutatta ki, Toldy egész szellemi életünkét akarta előtárni.

A módszer az alapfölgogásból ered. A tárgyalásnak az ő szavai szerint összefüggőnek és okfejtőnek kell lennie. Nem elszigetelt töredék-ismeretek nyújtása a föladat, hanem pragmatikai történetet kell adni, «mely az egyes tüneményeket az irodalmat határozó valamenynyi tényezőkkel összefüggésben mutassa föl».

Végül Toldy a földolgozásban is kezdeményező volt nálunk, t. i. a compositióban, az egyes vonásoknak összefüggő képpé egyesítésében, az előadásban, szóval az irodalom-történetírásnak inkább művészi föladataiban: általán törekvése volt az irodalmi történetírás különböző nemeiben a művészi formára is példát adni.

Mindezek új eszmék voltak nálunk az irodalomtörténet terén s Toldy munkássága mind e tekintetben úttörő. Azonban egészben véve jelesebb gyűjtő és kutató, mint földolgozó s a tudományos oldal erősebb benne, mint a művészi. A gyakorlati kivitelben, illetőleg a földolgozásban mutatkoznak egyes hiányok, melyek elkerülhetetlenek olyankor, ha ilyen rengeteg anyaggal az egész elbánás egy ember vállaira nehezedik a gyűjtéstől, az adatkritikától, az előmunkálatoktól kezdve az egésznek művészi megalkotásáig és megírásáig. A megvalósítás nem áll arányban a jeles conceptióval és a módszer alapelvei nem érvényesülnek eléggé a kivitelben.

Maga a «folytonosság» gyakran inkább külső nála, mint szerves. A «pragmatikai tárgyalás» érdekében minden korszak ismertetésében sorban vázolja legelőbb az országos állapotokat, azután a vállalási és műveltségi állapotokat a képzőművészetekével együtt, majd a tudományos viszonyokat az iskolázással és a hazai idegen nyelvű (deák) irodalommal együtt, ismét külön szakaszban a magyar nyelv külső történetét, majd a népköltészetet s ezek után tér át az illető kor nemzeti irodalmára és a nyelv külső történetére; jelszava egy bírálója szerint «minden irányú fölgogas». De mindezek az oldalai nemzeti életünknek inkább egymás mellett vannak föltüntetve, semmint szoros egymásra hatásukban, kölcsönös föltételezettségökben; a merev elkülönzés miatt nem igen áll elő milieu-rajz. Ő kezdi ugyan nálunk a politikai történet hatását az irodalomra föltüntetni, de a politikai eszmék fejlődését és irodalmunkra hatását nem rajzolja elég behatóan és megvilágítólag. A mellett a roppant széles alap megosztja figyelmét, minden irodalmi ténnyel feglalkozni akarván, sokszor a jelentéktelenebbeknél hosszabban elidőzik, s a jellemző és nevezetes irodalmi alkotások tárgyalása nem arányos. Nagy érdeme

az értékelésben a történeti álláspont követelése. De olyankor némi elfogultságot maga is éreztet. Nemzeti elfogultságában — oly szívesen megbocsátjuk neki — nem kíséri egyenlő figyelemmel az idegen irodalmak hatását a mienkre, pedig a nemzetközi solidaritás föltüntetését a pragmatikai szempont is megkívánta volna. Elvi, sőt majdnem személyes elfogultsága Kazinczy, Kisfaludy Károly iránt és az Aurora-kör jelesei iránt hanyatlásnak láttatta vele újabb irodalmunk emelkedését. Előadásának nemes komolysága és lendülete mellett némi nehézkessége és Kazinczy, Kölcsey prózájára emlékeztető modora csakhamar mintegy elmaradni látszott a magyar prózai előadás újabb fejlődésétől. De e fogyatkozások oly érthetők s oly múlt hatásúak voltak az ő nagy és maradandó hatásával szemben. A philosophiai fölfogás erősebb érvényesülésének hiányával szemben nem nagy előny-e, hogy Toldy megmaradt a tények terén s nem ragadtatta magát metaphysikai vagy történetphilosophiai speculatiók terére. A többi hiányból sem háramlott kár irodalomtörténetünkre. Petőfi és Arany korának æsthetikai igazolását már az ötvenes évek kritikája elvégezte. A történeti előadást azóta kifejlesztették s az irodalomtörténeti módszert épen úgy tökéletesítették már Toldy életében is mások, mint a földolgozás művészetét. Mindez nem az alap, az alapokat ő megadta olyan kiterjedésben, hogy a felépítésre egész korszak munkája szükséges, a tárgy iránti lelkesedésével, szeretetével, a részletek föltárásában is nyilatkozó bűvárszellemével sokakban kedvet gerjesztett. Ő két tekintetben alapítója irodalomtörténetünknek: saját munkáival és serkentő hatásával.

Lehet, hogy a magyar irodalomnak más irodalmaktól elkülönzésében és az epigon-korszak elméletében nemcsak személyes elfogultsága ismerhető föl, hanem Gervinus hatása is, a kihez tehetségek és előkészültségek, temperamentumuk és becsvágyaik minden különbsége mellett is némi analogiákat mutat. Gervinus is egy politikai szelcsend alatt szellemi multjára emlékeztette nemzetét, az is az egységes nemzeti lélek fejlődését ábrázolja, az is kelletténél jobban elszigeteli a költészet fejlődését más népektől s a német költészet aranykorát az is egy elmúlt korba helyezi. Ez utóbbi meggyőződés Gervinusnál abból a fölfogásból folyt, hogy a német közlélek költői irányban nem fejlődhetik, Goethével és Schillerrel elérte a lehetőség határát s most már az értelmi és akaratí tevékenység fokozatába jutott és a nemzet előtt a tudomány és a tettek mezeje nyílt meg, arra kell lépnie. Toldy e térre nem követte Gervinust, nem akarta elhallgattatni a magyar költészetet, bár működtette a magyar tudományt. Hiszen a Kisfaludy-Társaságot is éppen a szépirodalom

ápolására szervezte. A tettek kockázatos mezejéről pedig épen el akarta vonni a nemzetet. Fölfogásának oka az, hogy ő a formai gond hanyatlását látta Vörösmarty után költészetünkben s e tünetből ítélve, az irodalom fejlődésének vonalát afféle görbének képzelte, a minőnek a német költészetet mutatták föl, a tetőponton Goethével és Schillerrel. De utolsó éveiben újra átolvasván Vörösmarty utáni jelesebb költőinket, megváltoztatta meggyőződését s az újabb kor költészetét nem tekintette már epigoni jelleműnek, hanem «még mindig levésben levő»-nek, mely biztos úton halad a nemzeti és művészi tökéletesedés útján.

Nagy irodalomtörténetének megírása állandó cél gyanánt lebegett előtte. De mennyi hézag volt még a «folytonosság» szempontjából s hány részletkutatást kívánt végezni az «okfejtés» kedvéért! Egész sereg értekezést és monographiát nyertünk tőle az irodalom és nyelvtörténet köréből, melyek megannyi részletre derítettek világot. Hány életrajzot kellett kidolgoznia s hány író műveit kiadnia!

Maga kiadói munkássága is nagyszabású és úttörő. A *Nemzeti Könyvtárnak* az ötvenes években «új» folyamát indította meg, voltaképp a régibb magyar írók, mint Zrínyi, Eszterházy Miklós, Liszti munkáiból. Majd az ötvenes évek végén megindított *Remekírók* sorozatában a legtöbb író t ő adta ki. Egyáltalán 1830-tól, Kisfaludy Károly munkáinak közrebocsátásától kezdve az ő haláláig, 45 éven át a legtöbb elhunyt jeles magyar költőt és prózaíró t ő kezéből vette a közönség s a mint Gyulai megjegyzi, e tekintetben egymaga teljesítette egész korszak feladatát. Az írókon kívül sok régi irodalomtörténeti és nyelvemléket kiadott, legendákat, passiókat, a régi magyar nyelvészek gyűjteményét s több chrestomathiát, irodalomtörténeti olvasókönyvet szerkesztett: a magyar költészet kézikönyvét az ötvenes években már két nagy kötetben, melyet élte végén némi kibővítéssel öt kisebb kötetté alakított át. A kiadásokból általán kiküszöbölni törekszik az önkényt, mely Döbrenteiék és Helmezyék korában annyira dívott s az írók rendszeres kritikai kiadását ő kezdi meg.

Nagy terjedelmű ága munkásságának az életrajzírás is. Az ő életrajzain alapulnak általán a jelesebb írókról való ismereteink, valamint ezen alapszik újabb életrajzírásunk. Kiadásait, illetőleg kézikönyvében mutatványait életrajzokkal vezeti be, melyek föltétlen lelkiismeretességgel és lehető szabatosséggal, az ő adatszerű józanságával készültek. Nagy kegyelettel gyűjtött össze az írókra nézve minden adatot s értékesítette vagy a főszövegben, vagy az ő igen gyakori jegyzeteiben. Néhány nagy életrajz, mint a Csokonaié, Szenczi Molnár Alberté, Eszterházy Miklós nádoré igazi monographiák.

Az ötvenes években kezdte megírni egyik legkedvesebb témáját is, a *Kazinczy és kora* cz. monographiában. Sehol sem művészebb, elevenebb kompozíció és hang tekintetében, mint e Lewes mintájára kezdett művében. Egyes fejezetei igazi költői szívvvel vannak megírva, kissé archaistikus előadásán áttör az érzés igazsága és hőse iránti lelkesedése, kinek fejlődését és sorsának drámai fordulatait érdekesen beszéli el. E töredék módszer tekintetében is jeles, mert itt sikerül Toldynak legjobban a korrajzot összeolvasztani a személyes történettel.

De alig van az irodalomtörténetírásnak oly ága, melyet ne művelt volna. Nagy kedvvel művelte különösen az irodalmi beszédet is sokféle változatában, az elnöki megnyitók, ünnepi, bevezető, gyász- és emlékbeszédek formájában. Emlékbeszédeit azzal a becsvágygyal dolgozta ki, hogy e műfajban jeles példákat állítson föl; valóban, az emlékbeszéd komoly méltóságát a nagyobb szónoklatok szünetközeiben is föntartotta s beszédei ép úgy emlékei igaz kegyeletének és nemzetiségért, művelődésért való buzgóságának, mint részben források is. Kegyeletét kiterjeszti a legkisebektől a legnagyobbakig, személyes ellenfeleinek is megadja a koszorút. S nemcsak beszédeiben tanúsít kegyeletet. A hol egy írón vagy családján segíteni kell, a hol egy író emlékezetét meg kell tisztelni, ott ő jelen van. Az ő javaslatára lép közbe az Akadémia a katonai kormánynál az elfogott Czuczor érdekében s az abszolút korszak vége felé ő indítványozza Kazinczy Ferencz születésének százados megünneplését, első alkalmat adván ezzel e szomorú korszakban a nemzeti érzés országos megnyilatkozására.

S megérte hitének, lelkesedésének foganatát, a tranquilla potestas eredményeit. Megérte sok kezdő vagy részvevő munkájának sikerét, az Akadémia új palotájának fölépültét, a Kisfaludy-Társaság föltámadását, alkotmányos életünk helyreállításával együtt a tudományos munkásság nevezetes föllendülését, új organumok, új társulatok keletkezését, a régiek újabb virágzását, az irodalomtörténet terén az ő kezdeményének tovább építését, az anyaggyűjtés és kritika folytatását, a módszer és forma tökéletesedését, az irodalomtörténeti fölfogás terjedését és fejlődését, egy új nemzedéket, melynek körében maga is, az irodalomtörténetírás atyja, tisztelettől környezve, vidám kedvvel munkálkodott.

Még utolsó éveiben is szenvedélyes harcra kelt, hogy megvédelmezze a nyelvújítást az «új magyar orthologia» ellen. És nem szűnt meg teljesíteni hazafias küldetését politikai történetünk legújabb korszakában sem. Közvetlenül a kiegyezés után, 1868-ban tar-

tott nevezetes akadémiai beszédében arra emlékeztette a nemzetet, hogy a külső veszélyek szüntével se hanyagolja el nemzetiségét, mert a múltak tanúsága szerint éppen a békés korokban szoktunk leginkább elnemzetietlenedni; tudósainkat pedig fölhívta, hogy egyetemes érdekű nagy munkáikat is magyarul írják, ne a világnyelvek valamelyikén, mert a kisebb nemzetek tudósai is saját nemzetük nyelvén szolgálhatják legcélszerűbben részint nemzetük, részint — ez által — az emberiség kulturájának érdekeit. E tiltakozás a tudományos kozmopolitizmus vagy inkább nemzetietlenség ellen nem hangozhatott volna el illetékesebb ajakról, de alkalmasabb időben sem.

Ilyen lélekkel töltötte be hivatását mindvégig «a vidám ifjú öreg». Lelkesedését és vidámságát csak táplálhatták valóra vált eszményei, az eredmények távlatából egyre szentebb fényben föltűnő régi emlékei, élete becsének nagy érzése és tervei, melyek elég lettek volna egy ifjú életterveinek. Öreg korában is ifjú lelkesedés és tettvágy töltötte el, csak érdemekben és években öregbedett, de szívben ifjú maradt. S midőn néhány évvel félszázados örömnépe után, 1875 december 10-én hetven éves korában is váratlanul, íróasztala mellől elragadta a halál, a tervben levő vagy megkezdett művek egész csoportja maradt utána, mint egy élte derekán elhunyt művész műtermében. Még mindig nem írta meg nagy irodalomtörténetét, nem a költészettörténetet, nem a Kazinczy-monographiát, e kedves és remeknek szánt művét, csak éppen megkezdte Révai életrajzát, nem bocsáthatta közre 12 kötetre tervezett *Corpus Poëtarum*át, se történeti nyelvtanát, se Magyarország irodalmi történetét az új korban, melyet három kötetre tervezett, irodalomtörténeti fölfogásának azzal a nevezetes módosulásával, hogy egyetemes irodalmunk új kora nem a reformációval kezdődik, hanem Mátyás korának renaissance-ával. Hogy ne lett volna fiatal, a kinek ennyi terve van! S nem készíthette el emlékiratait, az ő korának történetét, mely a Kazinczy korával együtt éppen egy kerek századot tett volna ki, a leggazdagabbat irodalmunk egész történetében; ezt ő nagyrészt személyes értesülés, illetőleg tudomás alapján írhatta volna meg s e személyes emlékek mind ott rajongtak agyában és mind sírba szálltak vele.

De, tisztelt közönség, a síron innen annyi maradt utána, hogy nem szabad fájlalnunk azt, a mit magával vitt.

Toldy Ferencz nemcsak sokat, hanem nagyot is tett. A magyar kulturtörekvéseknek egyik legkiválóbb bajnoka volt. Ha nemzeti létünk fölépítőit akarjuk nevezni a XIX. században, az ő nevét nem

fogjuk mellőzni. Ő a nagyszabású nemzetépítők egyike volt. Résztvett a század mindkét felének nagy nemzetépítő munkájában, a század első felében mint irodalmi és kulturális agitátor, a második felében, hova az első félszázadból kevés társa követte, mint tudós, mind a két nagy korszakban szervező és közlető szerepben.

Két irányban közlet és szervez; egyfelől európai szellemű intézményeket hoz létre és működtet, másfelől megőrökíti nemzeti szellemünk életnyilvánulásait; áthozza a külföldi kultúrelét formáit és szerveit, másfelől elhozza saját multunk eszmei tartalmát a jelenbe, hogy azt megtermékenyítse. Képviseli nevezetesen az irodalmi eszme folytonosságát és nemzeti fontosságának lelkesítő érzetét saját korában, Kazinczytól a ma élő vezérekig, s viszont a múlt századokba folytatólag visszavitte a magyar nemzet szellemi tevékenységének tudatát s ezzel erősebben megalapozta nemzeti öntudatunkat és érzésünket. Ő az eszméletesség szerve volt irodalmunkban, nem a kritikáié első sorban, hanem a folytonossági és a történeti eszméletességé. Az irodalom öntudatát képviselte; hisz mi az öntudat egyéb, mint érzésünk azonosságának nyilvántartása tudatállapotaink sorozatában s készség ezt a multtal való azonosságunkat a jövőben is fenntartani. Képviselte ezt tűzzel, hittel, fáradhatatlanul és céljától visszavetve is mindenkor csüggedetlenül, hevítő példával.

Harmincz év óta nyugszik a kerepesi temető kriptájában a budai kis ház szülőtte. Immár új század virradt fel, új föladatok várnak reánk, új horizontok tárulnak fel előttünk. De életének nagy erkölcsi hatása bele van edződve irodalmunkba, intézményeinkbe, e Társaságba s a tűz, mely őt hevítette, átsugárzik hozzánk is.

Te sokat fáradt, de el nem fáradt bajnok, pihenj munkád után nyugodtan. Méltóbb napi munkát nem végzett nálad senki sem. Szőjed tovább honfálmaidat, hisz senkinek annyi szép álma be nem teljesült, mint neked; teljesedjék be a többi is. Ne háborítsa álmodat, ha a kutató munka, melyet te indítottál meg, olykor a te alakodat is érinti, a te emlékednek nem esik attól csorbulása. Nem egy kortársad nagyobbyszerű műveket alkotott, de hány kortársadat te juttattad szóhoz s hány elődöt te támasztottál fel hamvaiból. Hány elfeledett ének, érzés és eszme te általad elevenült meg újra. Te századok dalosainak symphoniáját szólaltattad meg. Ki mondott ennél szebb dalt? És ne háborítsa álmaidat, a mit mi látni vélünk ebben az újvilágban, hogy a nemzet nagy épülete, melyet ti kis kezdetből oly magasra emeltetek, nagy omlása után újra fölraktatok s melyet te késő korodban is minden európai rázkódás idején külső veszélytől féltve féltettél: most belülről kezd dekomponálódni; hogy

mielőtt a nemzeti élet egészen szerveződött volna, mielőtt a nemzeti eszme és összetartozás érzete az egész nemzetet áthatotta volna, épen az alapot tevő rétegben mutatkozzanak a nemzeti élet oszlásának jelei.

De félre a keserőséggel e pillanatban! Kishitőségnek nincs helye a te emléked előtt. Milyen törpék lennénk mi, a te nagyságod bírálói, a te nagyságod előtt, ha kétségnek engednők át magunkat! Kell-e egy pillanatra is kétségeskednünk a nemzeti eszme diadalában, melynek épen te is nemcsak egyik hőse, hanem egyik hódítása is voltál. Nem örököltük-e a szellemi erőknél sokkal nagyobb tömeget töletek, mint ti egykor elődeitektől? S nem él-e a ti példátok, a te példád, mely nem csüggedni tanít, hanem hinni, nem panaszkodni, hanem tenni, tenni fáradhatatlanul s a nemzeti műveltség által nemzeti lelket teremteni s az által a nemzet minden fiát a nemzet egyetemébe kapcsolni? E földön a műveltség magyarság. Csak folytatnunk kell műveteket. Alapítanunk kell a magyarnak a magyar lélek kiművelése által új, szebb századot. Akkor lesz virág újabb száz év múlva is nemcsak a kertekben, hanem a honfi szívekben is. És lesz koszorú számodra is!

IV.

A HAVI ÜLÉSEK FELOLVASÁSAIBÓL.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD

A SCHILLER FRIGYES EMLÉKEZETÉNEK SZENTELT, 1905 MÁJUS 3-DIKI
ÜLÉSEN.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt Társaság!

Társaságunk határozata szerint jelen ülésünket, Schiller halála százados évfordulójának alkalmából, a nagy német költői lángelme emlékezetének s a mi szellemünkre gyakorolt hatása ismertetésének szenteljük. Mind a két irányban nálam hivatottabbaknak lesz szerencsém átadni a szót s a magam részéről legyen szabad csak annak a két szempontnak kiemelésére szorítkoznom, melyek a Kisfaludy-Társaságot a mai ülésére vonatkozó határozatában vezették.

Az egyik az, hogy megragadjuk az alkalmat, melyet e nagy emlékü nap nyújt, a mívelt világ szellemében való részességünk kifejezésére. Jól tudjuk, hogy csakis e részességnek éber tudata, megnyilatkozásának készsége és bizonyítékainak komolysága itthon a mi életünk körében, csakis ez szerezheti meg nekünk nyugoti határainkon túl is az elismerést, hogy e szellemnek csakugyan részesei vagyunk. Schiller, mint a «művészkirály», a bajor I. Lajos jellemezte Goethével szemben, kit a «legsabadabb német költőnek» nevezett, a «legnémetebb német költő» volt. Minden igazi költő nemzeti költő, ki midőn világraszóló egyéni erejével az emberiség költőjévé emelkedik, nemzetének sorakozik hódító zászlóvivői közé. E hódítók azonban nem igaznak le s nem követelnek áldozatot más nemzetektől; sőt igazi valójukban megértve és befogadva, kincsekkel gazdagítanak s példájokkal a magunk sajátos szellemi erejének kifejtésére buzdítanak. Schiller német szelleme is Rousseau lángján gyúlt föl, majd a klasszikai költészet eszményei által gazdagodva, fejlődve, tisztulva indult világhódító útjára.

Másik szempontunk a halálá egyenesen iránta, azért a befolyásért, melyet költészetünk fejlődésére gyakorolt. E befolyás a halálát közvetlenül követett évtizedekben, különösen Kisfaludy Károly,

Kölcesey, Kis János és követőik lírai költészetére félreismerhetetlen. Föltűnt épen akkor, midőn nemzeti szellemünk költői érvényesülésére az első határozott és tudatos lépések történtek s hogy e lépésekben ott van az ő tiszta művészi felfogásának és magasztos erkölcsi eszménységének nyoma: csak örömmel és büszkeséggel gondolhatunk rá.

De nemcsak költészetünkre gyakorolt Schiller lángeszének erkölcsi és művészi ereje befolyást, hanem közéletünk fejlődésének is volt egy emlékezetes mozzanata, mely kapcsolatot mutat a szabadság szenvedélyes költőjének emlékével. Születésének száz éves fordulóján az egész németiség szellemét Berlintől Bécsig pályájának emléke és költészetének felújult ereje a szabadság szellőjével járta át. Ugyanebben az esztendőben ünnepeltük mi új irodalmi életünk nagy alapvetőjének, Kazinczy Ferencznek emlékeztét. A mi apostolunk ünnepének közhatása találkozott Schillerével, a mint ő maga *Don Carlos*-ban találta meg s megkezdett fordításával kívánta volna terjeszteni. Az országszerte tartott Kazinczy-ünnepeken jutott a magyar lélek nemzeti érzése is, szabadságszeretete is hosszú elnyomatás után újra szóhoz s ha azokat a tényezőket keressük, melyeknek szerencsés találkozásánál fogva 1859-diki Kazinczy-ünnepeink újabb nemzeti fejlődésünk kiinduló pontjaivá lehettek: nem feledkezhetünk meg az egykorú német mozgalmakról sem, melyek a mi szent törekvéseink iránt is, Schiller jegyében, igazabb megértést, sőt rokonérzést ébresztettek.

A mostani százados ünnepekkel Schiller napja új fényben ragyog. Fénye egykor, ötven év előtt, a szabadság lelkevel hozta közelebb a Nyugatot hozzánk; ma felénk áradó sugarai vigyenek bennünket minél közelebb Nyugathoz, azzal a gondolattal, hogy minden haladásnak igazi feltétele: az eszményi lelkesedés és erkölcsi komolyság.

SCHILLER-ÜNNEPEN.

HEGEDÜS ISTVÁNTÓL.

Felolvasta a Schiller Frigyesemlékezetének szentelt 1905 május 3-diki ülésen

Egy város eltűnt, hullám eltemette,
Hallottam róla mélabús regét;
Harangszó hallszik méla holdas este,
Ábrándos lelkek hallják zengzetét;
S habár hullámok árja reng felette,
Mikéntha most is minden élne még:
De földi ember el nem érheti,
Ez a világ már meghalt öneki.

Egy korszak eltűnt, száz év hullámárja
Zúg már felette, mélyen földve el.
De im elém száll rég letűnt világa,
— A lant hatalma ily csodát művel —
Hite, kétsége, szép reménye, álma
Zengő sorokban új életre kel;
Harangszó hallszik, hangja messze száll:
Hiv templomodba, örök Ideál.

A szellem testet alkot önmagának,
A költő lelke épít és terem;
Magasba tör, ragadják égi szárnyak,
Köznap salakját hagyva ide lent;
Megnyitja útját egy magasb világnak,
Merészen tárva föl a végtelent,
Vágyódva föl az örök szép után,
Igát széttörve száll Pegazusán.

Mert itt igát vetett reá a forma,
A szüklátó kor törpe szelleme;
A lelki korlátok között szoronga,
Napfénybe nézni vágyott sasszeme,

Hazáját látta szerte darabolva,
Népét nyűgözte ezer láncz szeme :
Kitört merészen s tört bilincseket,
Szabaddá tette a rab lelkeket.

És földidéze bűvös nagy hatalma,
Az új életre keltő képzelet
Szent árnyakat, lelkéből lelket adva,
És táboruk zajongva megjelent.
Egy szózat hirdeti a csatazajba,
Megrázva úgy a kisszerű jelent,
Hogy szívet, lelket bűvölet fog át,
A hit, a szív, a lángész szent jogát.

Csendült az Alpesek hófedte ormán,
Csendült a mélyben Tellnek kürtszava :
Bérczről a völgybe zúg le, mint az orkán,
A népszabadság láng-fuallata ;
Míg harsogott a Bastille puszta romján
A szomszéd népnek szabadság-dala :
Szellem-táborral Schiller tört elé
S a lelkek lánczait széttördelé.

Maga letört. Nagy lelke szárnyat öltve
Hamar itt hagyta teste börtönét,
Hebe nyujt kelyhet égi nektárt öntve,
Mélyért esenge, míg e földön élt ;
De fényköréből ha lenéz a földre,
Ujjongva látja, mint megnőtt a nép
S hogy száz darabból egygyé lett hona :
Mint zenghet ott fenn most *örömdala* !

Nincs ötven éve, hogy őt ünnepelte
A szabad lelkű népnek tábora,
A kedv ha gyúlt, gyujtotta azt a lelke,
Költészetének gyűjtő lángkora.
Sorompó állt még, még bilincsre verve
Szerette népe jármot hordoza :
De talpra állt és diadalt arat
Az egyetértő honfi akarat.

Én nemzetem! *Ép akkor* ünnepeltél.
Volt «élni benned hit, jog és erő»,
Költőd emléken lánggal lelkesedtél,
S lánczod leverve törtél is elő;
Sívár jelenben akkor építettél,
Megnyilt előtted végtelen jövő...
Hívók, a templom gyorsan készen áll,
Hol egyesít a *nemzet-ideál*.

És most mi bús, mely ádáz csüggetegség
Ejti rabul a szabad lelkeket!
Hiszen ma is a régi szózat zeng még,
Hogy czélt ne érzünk, oh, az nem lehet!
De pártviszály, hitetlen néma kétség,
A föld sarába újra visszavet...
... Harangszó hallszik, szivre béke száll:
Ne csüggedj népem, hiv az *Ideál*.

EPILOG SCHILLER HARANGJÁHOZ.

Irta GOETHE. Fordította DÓCZY LAJOS.

Felolvasta a Schiller Frigyes emlékezetének szentelt 1905 május 3-diki ülésen.

«Add ég, legyen üdv harangja,
Béke legyen első hangja».
(Ének a harangról.)

S úgy lőn.* Beteljesült a békejóslat,
A sürgő népre új szerencse várt.
Fennen köszönté ünnepélyes szózat
A trónra lépett fejedelmi párt,
Körülte munkás, vígan alkotó had
Új létre költött várost és határt,
S a trón előtt zenéjét hangoztatja
Szép ünnepen a «Múzsák hódolatja».**

Egyszerre rémes éjféli harangok
Kongó zajától szívünk fölriadt.
Oh ég! A Nagynak szólnak hát e hangok,
Kihez itt annyi vágy s remény tapadt?
Az élni méltót földjék el a hantok?
Oh, mit vesz a világ egy percz alatt!
Hogy fogják e csapást övéi bírni?
Sír a világ — s csak mi ne tudnánk sírni?

Mert ő miénk volt! — Mily illeszkedőnek
Ismertük e magasztos szellemet,
Komoly honából nyájas szócsereinek
Völgyébe hozzánk mint ereszkedett,

* A ki itt szól, a harangöntő mestert ábrázoló színész a weimari drámai művészet képviselője gyanánt. A ford.

** Célzás Goethe alkalmi költeményére, mely az ifju weimari hercegi pár tiszteletére íródott. A ford.

Majd talpraesett észszel hogy lelé meg
 A sorsintéző mély rejtelmeket,
 Termékenyítve mindent szóval, tettel:
 Mi tapasztaltuk hálás élvezettel.

Mert ő miénk volt! Ez a büszke szó
 Harsogja túl a fájó jajkiáltást.
 Mi köztünk lelte föl, mi maradó,
 Viharra nyugtot, harczra béke-áldást —
 Itt vette röptét, hogy a szép, a jó
 Örök honában lelje a megváltást,
 S mögötte elmaradt, mint lenge köd,
 A köznapi, mely minket mind leköt.

Itt ápolá a csöndes kerti vártát,
 Hol értheté a csillagok szavát,
 Kik útjukat, mint ő, titokba járták,
 Kiket úgy ismert, mint meghitt barát,
 Itt látta korszakok egygyé-folyását,
 S gyűjtvén, mi fénylik századokon át,
 Legyőzte, megrakodva szellemkincscsel,
 Az éjhomályt, mely bennünket bilincsel.

Tenger volt néki a világtörténet,
 Mely elmosott gáncsot, dicséretet;
 Szeme a hódítók szívébe nézett,
 Kikért az ezrek szíve vérezett;
 A legalantibb, a legfőbb természet
 Belső magjához egyként érkezett . . .
 Lement a hold most és a bérz fokára
 Új gyönyörünkre jött a nap sugára.

S arcán kigyúlt, hajnalnál pirosabban
 Egy soha el nem múló ifjuság,
 Egy bátor hév, a melynek akaratlan'
 Meghódol végre a tompúlt világ;
 Egy hit, mely váltakozó fokozatban
 Majd tűr, majd vakmerőn a résre hág,
 Hogy a nemes mag gyümölcsescsé dagadjon,
 S a jónak napja végre megvirradjon,

De ily magasból gazdag lelke még
 E deszkaházra is szeretve nézett.
 Itt láttatá, a világ tengelyét
 Mint hajtja éj-nap a vasmarku végzet.
 Sok mély művében tükrödzött a lét,
 S gyarapodott a művész s a művészet.
 Javát áldozta templomunk oltárán,
 Az élet képét adva — élte árán.

Láttátok őt mint óriást, hogy' ért el
 Az akarat s tudás határaig,
 Sötét lapokból szeme hogy' fedé fel
 Népek szokását, sorsuk szálait.
 De mint vivódott teste gyötrelmével
 Ritkán ocsudva, csak mi láttuk itt,
 S szép bús napokban, míg gyümölcsét szedtük:
 — Mert ő mienk volt — véle átszenvedtünk.

Mink, a midőn a sajkó gyötrelmeknek
 Bús éjjeléből föltekinthetett,
 Korlátiból a sorvasztó jelennek
 Kimenthetők a nemes szellemet.
 Művészetünk java számára termett,
 Hogy szép legyen a rövid enyhület.
 S még az nap, hogy leáldozott sugára,
 Kedves mosolyt csalhattunk ajakára.

A zord végszót ő tudta régtől fogva,
 Ismerte a gyötrelmet, a halált;
 Most elaludt, mint felocsúdt gyakorta,
 S minket riaszt, mi mindig közel állt.
 Most fönn lebeg és megdicsőült volta
 Bennünk, mint benne, bizonyosra vált,
 S azt is, miért kortársai feddhatték,
 A kor s az évek megneemesítették.

S nem egy, ki lelkével birokra szállva
 Nagysága kelletlen tanúja volt,
 Hatalmas lénye büvkörében áll ma,
 Nagy érdemének végre meghajolt.

A legmagasabb csúcsokra vitte szárnya,
Mit ember tisztelet, mindent felkarolt.
Hát ünnepeljünk! Mit a nagynak jókor
Félig adánk, pótolja az utókor!

★

Igy él nekünk, ki minket most tíz éve
— Oh hosszú köz! — örökre elhagyott,
S már oktatásit birtokába véve
Az egész világ áldja a nagyot.
Rég áthatott az milliók szívébe,
Mi néki legsajátosb adatott.
Mint tűnő üstökös ragyog világa
És végtelen fény tündököl utána.*

* E versszak a gyászünnep megismétléséhez, tíz évvel később
iratott. A ford.

SCHESAEUS KERESZTÉLY LATIN KÖLTEMÉNYE «DE CAPTO ZIGETHO».

Értekezés HEGEDÜS ISTVÁNTÓL.

Felolvasta műfordítása bevezetésével az 1905. november 29-diki rendes havi ülésen.

Szigetvár hősiei védelméről az első költői feldolgozás egy 533 sorra terjedő latin költemény, melynek szerzője Schesaeus Keresztély hírneves szász költő volt. Schesaeus életéről egy pár adatot Éder Károlynál, az ő főművének, *Ruinae Pannonicae* harmadik kiadásánál találunk, a *Scriptores Rerum Transsylvanicorum* (Cibinii MDCCXCVII.) cz. gyűjtemény I. kötetében *Notitia literaria* cz. alatt. Éder a Schesaeus életét a vele egykorú Hendel Izsák kézirati évkönyvei is magának Schesaeusnak munkái alapján állítja egybe. Költőnk Medgyesen született a XVI. század negyvenes éveinek elején. Brassóban tanult, majd Wittenbergában végzi tanulmányait 1558. Kolozsvárra ment segédlelkésznek, innét Szerethalomra, 1569—1585. medgyesi lelkész és egyszersmind egyházkerületi főjegyző volt. A XVII. század elején végezte be életét. Fő költői munkája volt a *Ruinae Pannonicae*, melyek Magyarország és Erdély állapotát zengik meg ékes latin hexameterekben II. János király idejében. Ehez a négy könyvre osztott epikus költeményhez, melynek III. és IV. könyve a Tinóditól is megénekelt Losonczy István viadalát és Eger vár ostromát tartalmazza, csatlakoznak, mint kisebb terjedelmű epikus költemények, Gyula és Liget bevételei. 1584-ben folytatta a *Ruinae Pannonicae*-t hat könyvben.

Éder felsorol még egy költői művet *Historia de bello Pannonico solimanni ultimo libri tres Wittenberge 1571* alatt, mely nem lehet más, mint az a kiadás, mely az akadémiai könyvtárban M. Tört. Qu. 397. jelzéssel található, melynek czímében befoglaltatik Szolimánnak utolsó hadjárata.

Tinódi és Schesaeus az epikus feldolgozás tekintetében találkoznak. Mindketten a krónikás hűséget tűzik ki célul, mint az ki-

tetszik azon párhuzamból, melyet Éder a Temesvár hősies védelmére vonatkozó költemények közt von. Ugyane szellem lengi át azt a költeményt is, melyet alakhíven fordítottam le azon érdeknél fogva, mely e költeményhez fűződik a Zrinyi Miklós hatalmas eposzának szempontjából. A Tinódi-iskola, ha szabad így szólanom, a históriás ének műfaja nyilatkozik meg Schesaeus költeményében is. De egy nagy különbség van, Schesaeus a latin epos frazeológiájának van birtokában, ihletet Vergiliustól nyer és az antik epikai stíl szellemében meglepő könnyedséggel és a megáradó reminiscenciák zengzetes fordulataival alkotja meg művét.

Erről győződtem meg azon egybevetés alapján, melyet Simai Ödön végzett az Egyetemes Philologiai Közlöny 1903. évi folyamában *A szigeti veszedelem első költői feldolgozása* cz. alatt megjelent értekezésében, hol párhuzamba állítja a Schesaeus költeményének a Lugossy-codex 92. 103. lapjain olvasható *Historia az Szigetvárnak veszéséről* cz. históriás énekével, mely

Ezeröttszáz hatvanhat esztendőben
Kereszténynek nagy pusztulásában

készült. Különösen meglepő találkozás és mintegy rántal Schesaeus forrásaira. A magyar históriás éneknek az a részlete, mely a mi költeményünknek költői szempontból is valóban értékes része, az ifjú pár epizódja, melyben az ifjú nő, kit a férj barátjára bíz, hogy ölje meg, nehogy a gyűlölt török hurezolja el rabúl, esdekelve kikönyörgi hogy szólhasson férjével. A jó barát ezt megengedi. Ekkor az ifjú nő férje nyakába borúl, kéri: engedje meg, hogy maga is csatába menjen. Az ifjú nő pánczélt ölt, lóra pattan, csatába rohan, elesik. E mozzanat rávezet annak a kérdésnek a kutatására: honnét meríté Schesaeus a maga költeményének tárgyát. Természetes dolog, hogy csak közvetetlenül a Szigetvár eleste és a Ruinæ Pannonicæ wittenbergai kiadása; tehát 1566 és 1571 közti időről lehet szó.

Egyik forrást adhatá, mint a föntidézett epizód kétségtelenné teszi, a magyar históriás ének. Valószínűen nem sokkal ezután keletkezik a horvát krónika, melynek fordítását adta Budina. E fordítás megjelent Bécsben 1587-ben egy felette érdekes gyűjteményes munkában, melyet Zrinyi Miklós veje, Forgách Imre adott ki, melyhez Petrus Albinus wittenbergai történelmi tanár írt egy igen jellemző előszót, melyben a szigetvári hősré a Katzianer meggyilkolásából származó súlyos erkölcsi terhen igyekszik könnyíteni, hogy a család előtt a nagy hőst feddhetetlen jellemfényében ragyogtassa. Ugyane gyűjteményben vannak a Zrinyi- és Forgách-czímerekről írott epigram-

mák, a szigetvári hőst magasztaló elégikus versek és a mi a legértékesebb, Forgách Ferencz történeti művéből vett kivonat. E kivonatot egybevettem Forgách Ferencz Magyar Historiájának a herczeg Eszterházy-féle kézirat alapján Majer Fidél által eszközölt kiadásával (Pest, 1866. Magyar történeti Emlékek XVI. kötet 320—325. lapok) és több apróbb eltérésen kívül szószerinti egyezést is találtam; de az *epitome*-nak nevezett kivonatban, mely a fentemlített 1587-iki wittenbergai kiadásban megjelent, a Zrinyi buzdító beszédei is meg vannak, melyek Forgách történeti művéből hiányoznak. Ez kétségtelenné teszi, hogy Forgách művének volt egy nagyobb terjedelmű formája. Oly döntő bizonyítékot bírok felhozni, mely állításomat teljes mértékben igazolja. Az esztergomi káptalan könyvtárában van egy becses kézirat, mely a Batthyányi-gyűjteményből került oda és Cat. X. Sect. 4. a. jelzéssel van ellátva, e kézirat 919—941. lapjain, melyeket még 1896-ban másoltattam le a Petrus Albinus előszava a Forgách Ferencz történetéből *Zigethi Hungariae Claustri protestantissimi Vera descriptio et obsidionis epitome* cz. alatt olvasható kivonat, a Zrinyi hőstettére vonatkozó elégikus versek fordulnak elő.

E kézirati *epitome* szóról-szóra talál a wittenbergai kiadással. Előfordul a káptalannak egy határozata is, melyből megtudjuk, hogy 1734-ben is adtak engedélyt a kézirat nyomtatására. Schesaeus költeményének menete a kézirati szöveggel jár egy nyomon, annyira, hogy midőn Forgách felsorolja az ostromnál elesett legkiválóbb vitézeket: Csáky Györgyöt, Bajoni Jánost, Byka Andrást, Farkassy Pétert, Kecskés Györgyöt, a mi költeményünk így hangzik:

Itten a hősi tusában a Hon meg a szent Hit ügyéért,
Hogy kiket ejte a porba a vad Márs, főúri népet
És a legénységből is hány hős ifjú leventét,
Nem jut eszembe nevök, pedig ők méltók örök Élet
Nagy könyvébe iratni, mit Égben az Úr keze ír be...

A várnak már bevett falai, megett egy löpor-akna felrobbanása következtében támadt iszonyú rombolás és a betörő janicsárok nagy pusztulása, ép úgy záradékol fordul elő az ostrom rajzában, a költeményben, mint Forgách kézirati kivonatában.

A horvát krónika Budina-féle fordításában egy oly jellemző találkozást találtam költeményünkkel, mely e forrás ismeretére vall. Ugyanis Zrinyi szigorú intésében, melylyel a vár népét föltétlen engedelmességre szólítja föl, a többek közt így szól: «Továbbá a ki török levelet kap, vagy elolvas, rögtön halál fia. A ki nyíllal belőtt levelet kap, vagy valahol talál, azonnal adja át kapitányának, ki azt

tüstént megégesse. Azután meg így fenyegetőzik: És ha két embert rajta kapnak, hogy titokban tanácskoznak, egymás közt suttognak, mindkettőt föl kell akasztani.

Költeményünk is így hanzik:

Titkos szót a fülébe ne sugjon senki a másnak
És ha a nyíl szárnyán eme várba repülne levélke,
Azt újjal se merje bizony érinteni senki
És mozdulni parancsszó nélkül senki se merjen;
Mert a fejével játszik a szófogadatlan, a hűtlen.

Zrinyi ünnepi díszbe öltözését, de főként ama kardnak felkötését, melylyel az első hadi babért szerezte: a Budina szövegével egybehangzóan adja elő a mi költeményünk. «Ez az az egy kard a régi kardok közül, melylyel az első dicsőséget arattam és megszereztem», amim van, mondja a horvát krónikás Zrinyije,

Eme kard vala, melylyel nyertem az első
Harczi babért, a mely által az édig hat föl a hírem.

A magyar krónikás versében Zrinyi nem vett részt az utolsó kirohanásban, mert betegen feküdt. Ez lényeges eltérés, mely Schesaeus költői felfogását igazolja. Ugyancsak a magyar költeményben Szolimán bánatában hal meg, Schesaeusnál bosszuságában a guta üti meg. Azt, hogy Mehmed basa eltitkolta a török császár halálát, Budina is említi, de másként adja elő, mint Schesaeus, ki itt is eltalálta az epikus kompozíció követelését.

De legfőbb költői bece Schesaeus felfogásának, hogy nála az elesett Zrinyi levágott fejét egyenesen a csatából küldik Miksa császárnak, míg a horvát krónika szerint Mehmed, a budai basa, Szokolovics kezébe juttatja és általa göngyölteti selyembe és küldeti el Bregetumba (Ó-Szöny-be) Miksához. Itt is a történeti hűséggel szemben a költői felfogást juttatja érvényre Schesaeus.

Még egy érdekes költői mű kínálkozik a párhuzamra: ez Karnarutič horvát költő *Vazetje*-je, melyet zárai Karnarutič Bernát írt és Velenczében 1584-ben kiadott és magának Zrinyi Miklós fiának, Györgynek, ajánlott. E költemény újabb tudományos szempontból kiváló érdeket nyert, mióta Hajnal Márton az Egyetemes Philologiai Közlöny folyó évi II. és III. füzetében írott kiválóan becses tanulmányával és a IV. füzetben magának a *Vazetje* fordításával újra fölhívta a figyelmet a műre, mint Zrinyi Miklós egyik forrására. Ahoz a kérdéshez, hogy Zrinyi a maga művének alapeszméjét is megtalálta a Karnarutičról, mint Hajnal kimutatni igyekszik, tartózkodom szólani, mert nem érzem magam hivatottnak a Zrinyi-

irodalomban felmerült vitába beleszólni. Egy tény: a XVI. század epikus felfogása és a XVII. századé közt a különbség, hogy míg amaz, ha szebb, ha költőibb formában is a krónikás irányt követi. Zrinyi, bár bizonyos mentegetőzések mellett is, mi bizonyítja az irány hosszas uralmát, az önálló és pedig a renaissance-szellemben alkotó megkompozícióját.

Nekem feladatomban a Karnarutič-költeménynek a Schesaeuséval egyező, akár a családi hagyományban, akár a szláv mondákban meg erősödött történeti mozzanatait egy pár szóval megemlíteni.

A Vazetje III. és IV. része adja elé a Sziget ostromát. Az elbeszélés menete, a bátorító és intő beszédek beszövése, a végső kirohanás körülményeinek előadása, meglepő összhangzásban áll a két költeményben.

Nézzük például a Szolimán halálára vonatkozó részt.

«Beteg lett a czár, a sátor előtt állva, látva övéinek romlását, rossz kimeneteltől tartva, szomorúság fogja el és keserűség szállja meg és a miénkhez jön az erdő felé közeledve (64—68). A szíve rosszul ver, halálos verejték lepi el és a halál hozzásompolyog, hogy lekaszálja. Mikor Szokolovič bég fekve találta, a mint haldokolva ki nyújtózkodott (68—72.). Hívja őt, de hasztalan, nem nyílik ajka szóra, Szolimán szultán, a czár kiadta lelkét». Így Karnarutič.

«Már nem bírja tovább el a szegényt és nem a romlás Gondolatát, mely őt, a vezéreit éri s a népet:
Trónja magas polczárul alá lezuhanva rogy össze,
Dermed a teste, halálnak a jégkeze tette merevvé,
Nyögve leszáll a sötét árnyakhoz búsan a lélek.»

Igy zeng Schesaeus. Hogy ez eltérés a latin költő javára irándó, azt nem szükséges fejtegetni.

Karnarutičnál Begler bég tudja meg a halált. Eltitkolja és állítólag a szultán nevében ily parancsot ad ki: «Én most nem kérek benneteket, sem nem könyörgök nektek, hanem csupán kardot rántva parancsot hozok nektek, melyet a czár, Szolimán, kiből forr a harag, adott ki, hogy minden muzulmán menjen ostromra,» (88—92.)

Schesaeusnál egy basa (nincs megnevezve) lép be a trónterembe, látja a dolgot, két basát behív és tanácsot tartva velök, elhatározzák, hogy titokban tartják az eseményt. Mikor szomorú, könnyes arcukat meglátják a táborban és az okát kérdik, a basa így válaszol:

«Bősz a nagy úr, a haragja viharzik, szórja az átkot.
És fenyeget bennünk s titeket mind szörnyű hadakat,
Hogyha hatalma alá nem hajtjuk e várat, e népet.»

E párhuzam Schesaeus költői tehetsége mellett bizonyít. Költőnk egyéniségét egy szép tanulmányban rajzolta meg M. Albert, a mult század legkiválóbb szász költője, a medgyesi gimnázium 1872-iki értesítőjében, melyben a Ruinæ Pannonicæból a szebb részleteket kitűnő fordításban mutatja be.

Engem Schesæus e nagyobb terjedelmű epikus költeményének fordítására az a kapcsolat lelkesített, mely páratlan kompozíciójú Zrinyiaszunkhoz fűzi és jól esett a szász költő meleg hazaszeretete, mely a következő szavakból áradott lelkemre:

„Tőlem o szent árnyak, ha ilyen gond benneteket érint,
Ime fogadjátok kegyesen sirotokra e verset;
A kiket elválaszta a föld, el az ajk, el a nyelv is,
Hősi erény, hűség, a tusán, a veszélybe' megedzett
Férfi-vitézség és a közös Haza égő szerelme
Egyesített...

Ez égő szerelem a közös Haza iránt hadd csendüljön bele a lelkekbe a jövőben is, mint megcsendült a XVI. században, ne válasszon el a föld, ne az ajk, ne a nyelv!

SZIGET BEVÉTELÉRŐL.

SCHESAEUS KERESZTÉLY LATIN KÖLTEMÉNYE.

Fordította HERGEDŰS ISTVÁN.

- Im az alatt a török császár jön szörnyű hadával
És háromszor százezer embert hoz Sziget ellen.
Ott fekvék ez a vár a vitéz horvát hona táján,
Szemben a stájer és a csodált karinthy vidékkel
5. S messzi tekint a liburni határra le, messzi köszönti
Bájos Itália szép partját is, Bécsnek e pajzsa.
Védi erős sáncz, széles az árok, mely körülötte
Fut vala és rohamos vízárral volt tele mindig.
Zrínyi övezte körül tágas kőfallal e várat
10. S tette az ellenség rohamával szemben erőssé,
Hogy szirtfok s védbástya gyanánt a török hadak árját
Tartsa föl itt, a mely Európát vésszszel fenyegette.
Mint zivatar zúgott a török had, forrt dühe, mérge,
Messzire csillámlott, tündöklött fegyvere fénye.
15. Scythia zordon egét elhagyva, nagyobb, se vegyesb nép

- Nem szakadott soha még a magyarnak drága honára.
 Mondják, renge a föld is lépte alatt e seregnek
 És elapadt a folyók vize oly sok szomjas ajaktól.
 Római császár szól s a parancsszót hős Zrínyi hallja
20. És siet a várat megvédni levente hadával.
 Büszke az ősi családra, vitézi erényire büszke,
 Mert nem szült eme kor férfit hozzája hasonlót.
 Válogatott hatezer vitézből állt a derékhad,
 Kész ama tenger népnek a mellét szembe szegezni.
25. Harczos szín magyar az, van erős karu dalmata köztük
 És velök együtt ott van a német is, ott a liburni.
 Fölhalmozva a várba' tömérdek sok hadiszer volt,
 Úgy hogy a védők és vezérük büszke örömmel
 Hitték, hogy bevehetetlen az és sem csel, sem erőszak
30. Rajta ki nem fog. Hajh, de mit emberi kéz emel, épít,
 Újra csak emberi kéz földülja, lerontja, de hányszor!
 Látva, az ostromnép mint környezi, nyomja a várat,
 Messze miként csillámlik a fegyver a völgyek ölében,
 Mint fedi fellegnép a mezőt, ligetet, meg dombot
35. Emberek és barmok roppant tömegével az ellen:
 Zrínyi gyűlésre híva föl a tiszteket és hadi népet,
 Fegyverzaj közepette megáll s hozzájuk eként szól:
 «Bajtársak, magatok látjátok a helyzetet itten.
 Ostrom alatt állunk, a hadaknak bőszi zivatarja
40. Zúg mi felettünk és fenyeget már zordon enyészet.
 Megrettennünk még eme vész közepette sem illik;
 Mert a mi férfi karunkra, szivünkre bízák a keresztyén
 Hit védelmét s azt, a mi szent csak: a drága hon üdvét.
 Erre tör im' e pogány düh s erre az elvetemült nép,
45. Mely lent szerte bolyongva zajong gyülevész csapatokban,
 Mely nem ismer semmi fegyelmet, sem hadi rendet
 S káromlássá válik az Isten szent neve ajkán.
 Hogy bátrabban szálljunk szembe a bajjal, a vésszel,
 Halljátok meg a szóm', szabok im nektek haditörvényt.
50. És hogy senki gyanút ne tápláljon szíve mélyén,
 Most igazán a szívem meg a lelkem esküszik esküt:
 Halld te meg, oh menydörgő nagy Isten, halld meg ez esküt,
 Hallja meg azt a király s az egész haza és ti vitézek
 Halljátok meg: A míg e világban tart csak az éltém,
55. Föl nem adom soha, nem soha ellenségnek e várat.
 Élek csak veletek s csak veletek halok én meg.

- Hogyha szívem mást rejtene, mint a mi hangzik ez ajkon,
Sujtson az Isten jobbjá, ki lát a vesékbe, ki méri
Ember sorsát, méri igaz mérleggel örökké.
60. Egyet is érteni jó leszen, ám jó a hadi rend is,
Hogyha a nép hű, hallgat a szóra, követve vezérét.
Titkos szót a fülébe ne sugjon senki a másnak
És ha a nyíl szárnyán eme várba repülne levélke,
Azt ujjal se merje bizony érinteni senki
65. És mozdulni parancsszó nélkül senki se merjen;
Mert a fejével játszik a szófogadatlan, a hűtlen.
Én hitet adtam, hát tegyetek ti is esküt ezennel,
Hogy hűségtök is ép oly rendíthetetlenül áll meg.
Szól vala s esküve mind a keresztre, mely állt a középén,
70. Hogy bűnhődjék szörnyű halállal azonnal a vétkes.
Ám a török császárt égette a düh s a harag már
És hadi népének kiadá a parancsot azonnal,
Árkot tölteni és elzárni vizeknek az árját,
Rá sok földet s rőzssecsomókat hordva halommal.
75. Ámde a víz forrongva szegült ellent e merénynék
És a vihar szétszórta helyként gyorsan e gátat.
Am segített a csatorna, az árok torka kiszáradt,
Jött rá gyapju, gyapott szekerekkel, három ezerrel.
Megtelik annak mély nyílása színültig egészen.
80. Most magasan töltést emelének, míglen a várnak
Fellegekig nyúló bástyáit elérte a szintje.
És a midőn szünet állt be, hogy elnémultak az ágyuk
És a golyó- s a gerely-zápor nem omolt szakadatlan,
Kész a török tüstént és támad húszezer ember
85. S a falakat megmászni törekszik teljes erővel.
Tombol a harcz, zúg, harsog a trombita, férfi kiáltoz,
Fegyverlárma csörömpöl, villog a kardnak aczéla.
Falmászó csapatot rudakkal a mélybe taszítják.
Hullton hull a hull, falat vér föstötte pirosra
90. És a betört koponyák velejétől nedves a szikla.
Ott a török javarésze a várfal alatt leli vesztét,
Több sebesülten, ijedten ered gyáván a futásnak.
Most rohamot rendelt el a császár negyvenezernék,
Hogy vak merszszel törjön elő fel a bástyátetőkön.
95. Ám megtört e csapat, súlyosabb vész pusztítja köztük,
Marja a többit a félsz meg a szégyen s kergeti, űzi.
Van szaladás, panasz és sűrű jajszó hangzik a légben.

- Ámde a bős császár küld újból új csapatot még,
Testre erősb, lélekre vitézebb harczosokat küld.
100. Hejh, de a buzgalom, ész s az erő mind kárba veszének.
Ír nyájas szavu szép levelet hát, melyben eként szól:
«Hős Zrínyi, régi család hős sarja, ki messzi kitüntél,
Bölcs a tanácsba', vitéz a csatában s mindig az első,
Gyászos harczban a néped, a népem m'ért is emésztet?
105. Mindkettőnkre veszély ez s mindkettőnknek a vétke
Annyi kiváló szép daliát s oly rengeteg embert
Hagyni a duló harc viharán elveszni örökre.
Sújtó jobbjától nem félsz te a mennyek Urának?
Őszbe csavart az idő, én rám nehezedtek az évek,
110. Nem vágyódom a harczba, mely oly sok könynek az anyja.
Hogy ha nekem, ki világ ura lettem s arczomat adja
A Quiritek fejedelme, nyugodt békébe' lehetne,
S csöndesen élve honát gyarapodva virágzani látná.
Azt, mit megtagadott, hadi jog révén követelnem,
115. Hidd el, fáj nekem. Oh mert aggaszt, gyötri a lelkem
Annak a gondja, az ég irgalmát mint nyerem én el,
Mint lelem üdvöm fenn az egekben örök nyugalomban,
Elköltözve a földi világból a mennyek ölébe.
Ifjúhoz illik a kard, a szelid szó illik az agghoz,
120. Kit közelebb fenyeget már minden percbe' halála.
Már eleget tettél a hazádnak és a királynak.
Párkák fonta fonál ha szakad, ki is állana ellent?
Örjög az, ki örök törvényt áthágni merészel.
Hogy ha szavamra hajolsz, ha megteszed azt, mit óhajtok,
125. Bántani senki se fog s élsz nyugton, bizton e várban,
Mint a tiedben, mint a liburni vidék fejedelme.»
Zrínyi felel: «Szolimán, te hiába törekszel e mézes
Szép hizelgő szókkal aczél szívem ejteni törbe.
Hódítál eleget, csupa csellel, durva erővel
130. És soha semmi se' volt édesb gyönyör a te szívednek,
Mint ha keresztyén vér festette pirosra jobbod.
Törvényed csak a pusztá szeszély, vad erő jog a harczra.
Arra születél, hogy letipord, földuld a világot.
Hogy ha neked mint ifjú se vettem számba parancsod,
135. S rangot, címet, a mit fölajánltál, visszavetettem,
Még a midőn hajlék korom a vétekre s a csábra,
Most már annyi viharba megedzett lelkem inogna,
S nem volnék józan annyi tapasztalat árán?

- Mit használna nekem rang és cím még e világban,
 140. Hogyha halálom előtt már és még el se temettek,
 Áruló lesz a nevem, ki hazát meg e várat eladtam?
 Ezt a dicsőséget hagyjam rá gyermekeimre?
 Hitvesem ezt örökölje, családomat érje e székelyen?
 Nem teszem ezt, de nevem fényét mindenha megőrzöm,
145. Mind a míg élnem vagy halmom kell itt eme földön.»
 Ám e szavak felforralták Szolimánnak epéjét,
 Csel meg erőszak gondja kavarta szívét meg a lelkét.
 Buzdít mindenkit, korhol meg szórja a szitkot:
 Senki az ostrommal föl hagyni ne merjen, a míg csak
150. Nem lesz övék a vár vagy együtt itt vesszenek el mind,
 Hogy ha se' zsold s az ígért jutalom se' kecsegteti őket,
 Mért fáradtak a harcba', vegyék a szívökre, hogy őket
 Allah látja, kiért csatasorban elesni dicsőség.
 Szultán szól s a basák a szavára hajolnak azonnal,
155. Hajtják, zaklatják ostromra szünetlen a népet,
 Jött a rohamra roham, de megint csak visszaverettek.
 Színe javát a hadának a császár hullani látva,
 Mondják, tépte haját két kézzel, tépte szakállát
 És dühtől lihegő kebléből tör fel ez átok:
160. «Égi hatalmak, hogy ha van irgalom ott fenn a mennyben,
 Villám sújtsa pokolra s örök láng ott megeméssze
 Azt, ki e vár helyén legelőször húza borozdát.
 Otthon kellett volna maradnom, csöndesen élnem,
 Tétlen tartva nyugodt uralomban a népeket otthon,
165. A bizonyost odahagyva a bizonytalanért esekedtem,
 S ime, mi sors ért és mit hozhat még a jövő.»
 Így panaszolt, de hivatja basáit s rendeli tüstént:
 Harsona szóljon, hívja elé ifjú hadi népét.
 Császár most a magas trónról így kezd beszélni:
170. «Nagynevű és ős vérből eredt dicső ottomán nép,
 Kincsre kinél dúsabb nincs senki, se harcba' vitézebb,
 Lakjék bár e világ három részében akárhol,
 Hallgass rám csöndes figyelemmel, ügyelj szavaimra!
 Bár a csaták folyamán bennünket sűrű csapás ért,
175. Vissza is adja a sors, a mit elvett s ránk mosolyog még,
 Ősi dicsőségről ha megemlékezve ti bátran
 Harcba rohanva a vár népével szembe' megálltok.
 Éhezik az már és megtörte csatáknak a súlya,
 Már nem védi a fal, nem védi meg őket a bástya.

180. Mint a hajós hullám zajlását nem veszi számba,
 Lelke a révparton csüng s lát csak dús nyereséget;
 Földműves is kikeletkor a magvat bizva a földre,
 Gondol sárga kalászra, de nem jégverte mezőkre:
 Túrje ekép a vitéz, ha találja csapás, csatavesztés,
185. Új zsákmányt és új diadalmat bízva reméljen.
 Rátok vár jutalom, végkép elvész, a ki vesztes.
 Vaj' mi csekély, mi könnyű munka, de bére mi gazdag!
 Rab, de tömérdek, aranyhímzésű díszruha, fegyver
 És csapatostul az asszony, a lány is, a kiknek az arczán
190. Nyilva piroslik a rózsza fehér, halovány liliom közt,
 Tűzpompákkal együtt gazdag zsákmányotok ez lesz.
 Érdemes ez, hogy szítsa vitéz szíveteknek a lángját,
 S én a vezéreték, én, ki levertem e földnek a népét,
 Sors megadá Magyarországot hajlítnom igába.
195. Már az enyém Belgrád, a miért folyt hasztalan ostrom,
 S ős Buda nagy neve porban, előttem hódol e város
 És elesett a király a mohácsi mezőnek a síkján,
 Nemzeti gyász emléke fűződik e helyhez örökre.
 Ausztria látva hadunk erejét, sóhajtvá nyögött csak.
200. Hát említsem-e büszke Rhodost? Nem volt soha tervem,
 Mit diadalmasan én nem vittem volna keresztül.
 Hálóból csak Bécs menekült meg a tél közeledtén,
 Egymaga Bécs, az erős meg a gazdag, biz' erejében,
 Mostan azonban veszszek el én s birodalmam is inkább,
205. De Szigetet beveszem s meghódol Bécs is előttem.
 Úgy ég, lángol e szívben irántuk az ősi gyűlölség,
 Hogyha találkozik oly, ki remegve menekszik a harczból
 S a csatasort gyáván elhagyva a sátor alá búv:
 Birva madárként gyors szárnyakkal tudna repülni,
210. Szárazon és vizen és fenn a csillagos égben elérné
 Bösz dühöm és iszonyú boszút állana rajta bizonynyal,
 Kínos gyötrelmek közt szörnyű lenne halála.
 Rajta tehát, bajtársak, előre vitézi tusára,
 S oltsa kiontott vér szívetekben a harcznak a szomját,
215. Sújtson a kard, ragadozzon a kéz, a miként a szokástok,
 Egy se maradjon el, ott legyetek mind, szép jutalom vár,
 Nagy kegyem ér, de kegyét bőségesen adja meg Allah,
 A kinek áldozatunk soha sem vala hasztalan eddig.
 Ám azalatt bátor csapatát buzdítja beszéddel
220. Hős Zrínyi is, ki fölállva közöttük, szóla eképen:

- «Hogy ha nem ismerném sok baj közepette megedzett
Hű szívetek' bajtársak, s erénytek, a mely a tusában
Álla szilárdul, még magyaráznám hosszú beszéddel:
Bátor szív meg erős lélek most kell igazában,
225. Most, a midőn Cyklops-had örök vesztünkre megesküdt.
Véres torka miránk tátong, elnyelve azonnal.
Fegyvere: durva erő, csel, ajándék s fenyegetőzés,
Kész mindenre, se gát, se nehézség nincsen előtte.
Szóljak-e még? Szívetek lángját szítsam-e jobban?
230. Megháttrálni se kell, de botorság bízni törökben.
A kinek ajka hazug, szíve, lelke csalárd s a keresztyént
Mily gyűlölettel utálja, hitet megszegni nem áttal.
Mint szerecsen soha sem vetközi le éjszínű bőrét,
Juhaklokra leső farkast se tehetni szeliddé:
235. Így nem szűn' a török sem minket örökre gyűlölni,
Ős vadságából nem is enged bőszt dühe néki.
Lám, most is megtörtén a harczból megfutamodtak
És bár bátran nyílt csatasíkra kiszállni se mernek,
Nagy rész ott hullott el a várnak a sánczai közt rég
240. És a török vértől párázik a fal meg a bástya.
Domb az már, a mivé a halottak halma növekvék.
Jönnek-e mostan is égre emelt kézzel könyörögni,
Hozva elétek anyák- s síró csecsemőknek a sergét,
Így szánalmat keltve titőletek esdeni békét?
245. Nem bizony, oly vad e faj; nosza hát szent hit, jog, igazság
Ellene sarkal, a ki a keresztyén hitnek az átka.
Győzni fogunk, az ügyünk szent és mivelünk van az Isten.
Megsegít Ő, ha magunk is bátran a harczb' megállunk,
Ám de ha Isten akarja, ha másként tetszik az Égnek,
250. Küzdve hiában elesni a harczb' lesz a mi sorsunk,
Akkor is azt a dicsőséget vívjuk ki magunknak,
Hogy nem kővezőltak le futás közt gyáva baromként,
Ámde elestünk hősi tusán és férfi erényünk
És a hazához hű szeretet ragadott föl az égbe,
255. Hol készen vár annyi tusának a bére, jutalma,
Mint a minőt nyer az, a ki, Krisztusom, érted esett el.
Nagy szívű hősök, a kik diadalmat arattatok annyit,
Dísz, nevet is szerzétek eddig hősi erénnyel,
Őrizzétek, a harczb' nehéz is, a győzelem édes,
260. Béke ha lesz, ti hozátok ez áldást drága hazánknak.»
Két táborban a két vezérnek a szózata ez volt.

- Jelt ad a kürt, a tülök bűg, a harsona ércszava csendül,
 Fegyverzaj közepette rohannak a harcza a sergek,
 Sűrű a turbán, a létrákon feltörnek a falra,
265. Kopja-eső hull, védi a balkéz paizsszal a testök',
 Jobbjuk már magasan fenn a falpárkányba fogódzik.
 A Zrínyi serge azonban a tornyot dönti le sorban,
 Házfedelet le a mélybe dobál, már ez vala végső
 Fegyverök ő nekik itt a haláltusa pillanatában.
270. Hull az arany mennyezet, szép ős palotáknak a díszé,
 Mások a közbe' kivont kardokkal kézi tusára
 Készen sűrű csapatba' megállnak lent a kapuknál.
 Folyt a kemény tusa itt, meg a sánczokon egyre hevesben.
 Árkok mélyin a vér patakozva omolt a sebekből,
275. Újra meg újra lobog föl a harc tüze: védni az otthont,
 Lankadt férfiakat föntartani még a tusákon
 Isten erőt ada még a vezérnek, a bajnoki hadnak
 És fut az ellen visszaveretve, e helytt elesék sok
 Zandzsák és basa és el a népből rengeteg ember,
280. Mint a hogy ősszel hull a levél le a fákrul az erdön,
 Mint a milyen sűrűn csap a jég le a nyári viharban,
 Mint megrázott tölgyről a makknak a zápora omlik,
 Ám a török császár szíve tombol, forr a haragtól
 És az emésztő gond zaklatja szünetlen a lelkit.
285. Már nem bírja tovább el a szégyent és nem a romlás
 Gondolatát, a mely őt, a vezéreit éri s a népet:
 Trónja magas polczárul alá lezuhanva rogy össze.
 Dermed a teste, halálnak a jégkeze tette merevvé,
 Nyögve leszáll a sötét árnyakhoz búsan a lélek.
290. Egy basa lép be, a mint őt földön a porba' találja,
 Megdöbben, megnézi a testet, hívja titokban
 Két basatársát, közli, mi történt nagy Szolimánnal.
 Két basa látja: hívé kezdetbe', hogy alszik a császár,
 Ám a halál nyoma ott vala már a halottnak az arcán.
295. Mély gyász és gond árnya borítja be lelkük azonnal.
 Néma borongással kérdik tünődve magukban:
 Hirdessék-e avagy titkolják s dobra ne üssék
 Még a halált, mielőtt még tesznek egész hadinépvel
 Egy rohamot, beveszik Szigetet, lekaszálna a népét.
300. Nosza a tábor elé hogy lépnek, könnyeket ontván,
 Kérdi a nép az okát e keservnek, szólnak eképen:
 «Bősz a nagyúr, a haragja viharzik, szórja az átkot

- És fenyeget bennünk s titeket mind szörnyű halállal,
Hogy hatalmas alá nem hajtjuk e várat, e népet.»
305. Hallva e szót, a halál félelme is úzi a népet,
Harczba siet s elszánva magát mindenre, merész lesz.
Hosszú kemény tusa már megtörte a várnak a népét
És kétségbeesett sorsán már, látva a vesztét,
Most roppant máglyát állitanak ép a középre,
310. Drágaköves meg aranyhímezű sok ünnepi öltöny
Égve elég. Palotákba' mi drága edény s a mi kincs volt,
Harczi mez és fegyver, gyűjtik máglyára halomba
És Vulkánnak bőszt dűhe mindazt égeti hamvá.
Sok színű ékkő, súlyos aranyláncz, nyaknak az éke.
315. Drágaköves gyűrű, meg a karpereczek soka ottan
Boglár- és csatokkal együtt mind ég eme máglyán
És folyammá olvad a tűzben mindnek a féme.
Nincs nyoma már, mire használták emez ékeket egykor.
Ámde im ágyúgolyó, izzó lőszer leszen abból,
320. Melyet az ellenségre okád ágyúknak a torka
És a török zsákmányra ha les, nem örül diadalnak,
Azt, a mit itt kap, nagy büszkén nem rakja magára
És a keresztyént nem gúnyolja galád örömében.
Hírlík, a várban volt, ki nagyobb, a ki szörnyű merényre
325. Szánta magát s iszonyú tervét kivitte merészen.
Nem akará ugyanis, hogy nőjét s gyermekeit majd
Elhureczolva, rabul örökös fogságba' gyötörjék,
Vagy pedig áldozatul essék kéjvágynak a szűzlány,
És bujakéz széttépje a nőknek szende szemérmét
330. És a mi fő, szent ősi hitére ne ejtene mocskot,
Ha babonákra hajolva török vallás híveképen
Bűnös ajakkal igaz Istent káromlani merné,
Egyik a másiknak kardjába taszítja a nőjét,
Vagy maga döfte a más nőjének a keblébe kardját;
335. Vagy metszette nyakát el a férjnek óhajaképen.
E szomorú tisztet megtenni legjobb a rokonnak,
Szent kötelesség volt és várhata tőle hasonló,
Nem vala bűn anya vérével mocskolni be jobbot,
Hű szolgálat az és szeretetnek a záloga volt csak.
340. Volt, a kit őrzöngő bú s vad heve a gyűlöletnek
Elragadott s leszúrá társát a hitvesi ágyrak
És maga ásta gödörbe temette a drága halottat,
Hogy még névtelenül se legyen zsákmányul a holttest

- S ártatlan neme szúzi szemérmét senki se bántsa ;
345. Mert a gyűlölt ellen nem tiszteli a temetőt sem.
Gyöngéd, lágy ölelés közt, édes csókokat adva
S könnyeket ejtve eként szólítja a hitves a hitvest :
«Nőm, a ki éltemnél drágább vagy, nézd el e vétkem,
Hogy levetem most a szerető hű férjnek a lelkét
350. És bűnös kézzel testednek irányzom e kardot.
Nem a harag, nem a düh, de halálig hű szívem indít
Tennem, a mit teszek, én elvágom ekép e halállal
Sok bűn hálóját, rabszíjakat és el az önkény
Durva igáját, mely rosszabb százszorta halálnál,
355. Élni tovább e világba veled nem hagyja a képzet,
Édes vágyak ölén élveznem véle el az éltet,
Jobb folytatni a mennybe korábban a földi szerelmet.»
Így történt, hogy egy ifjú levente rajongva imádott
Élete társát adta halálra barátja kezére,
360. Hogy kebelébe merítse vasát. Maga lopva kiosont,
Hogy ne lássa a szörnyű csapást. Már villog a kardnak
Pengeaczelja, zilált fürtökkel az asszony azonban
Férje barátja nyakába borulva eként szól :
«Kérlek az égre, ne öl meg ; hagyd még, hagyd te, hogy éljek,
365. Lássam a férjem, véle beszéljek egyszer, utolszor,
Mondjam el ő neki lelkem utolsó szent akaratját.»
Megrendíti a férfit a nő esdő szava, gyásza,
És nem sujtja le még, fölfüggesztette csapását,
Most jön az ifjú, találta az asszony, futva elébe ;
370. Ajka tapadt ajakára, nyakába borulva eként szól :
«Hát mikor eljegyzél, nekem ezt ígérted-e akkor
S ezt-e az oltárnál a frigyünk' hol örökre kötöttük?
Te, kinek éltem kell vala rablók fegyvere ellen
Védni vitézül ; védni saját vérednek az árán ;
375. Hejh, ha feledve hitet s a vitézi erényt odadobva
Engemet ártatlant adsz gyilkos kézre baromként :
Kérlek az égre s adott esküdre könyörgve könyörgök,
Végy társadnak a harczba, kemény fegyverrel övezz föl,
Kard a kezembe, fejemre sisak kell, könnyű lesz ércze,
380. Testem földje a pajzs és mellem nyomja a páncél ;
Adj paripát is alám a török lovasokra rohannom,
Harczi dicsőségért odadobni merészen az éltem,
És a csatáknak a vész viharába' megállanom engedd.»
Nyomba felölti nejére az ifjú a hadi öltönyt,

385. Lóra felülve, legottan az asszony bátran előre
 Vágtat az ellenség sűrű hadsora ellen azonnal;
 Férje s a többi levente kíséri. Előtte csak úgy hull,
 Hull a török s nem hagy föl előbb a hősi tusával,
 Míg a töröknek vad dühe vérét ott ki nem ontja
390. S hősieleg el nem esék a sűrű csapatok tömegében.
 Egyre közelb fenyegette a végzet a várbeli népet
 És kimerült erejük már s vajmi csekélyre leolvadt
 Számuk is; ámde azért hős lelkük ége a vágtyól
 A haza üdvéért az utolsó harcza rohanni.
395. Fáklyákkal megtöltik az árkot és fahasábbal,
 Lőporral meghintve, tüzes csóvát ledobálnak.
 Gyorsan fog tüzet az, már lángja kilobban, fékeveszetten
 Tombola Vulkán. A szél még jobban szítja a lángot;
 Fojtó füst, izzó levegő és iszonyatos tűz
400. Űzi a félig már elhamvadt házból a népet;
 Főleg a mint látják, hogy az ágyuk torka kifárad
 És nem bírja okádni sűrűn tömegét a golyóknak.
 Megjelenik most hős Zrínyi hű bajtársinak élén
 Ünnepi mezben, a mely fénylett mint csillag az égen.
405. Mert leveté a nehéz fegyverzetet és hadi öltönyt,
 Bogláros, tollas kalpagját tette fejére.
 Ünnepeken, fényes lakomákon is így jelenék meg,
 A mikoron fogadá vendégeit ünnepi kedvben.
 És száz tiszta magyar veretű aranyat szede össze.
410. Gonddal válogatá ki, nehogy köztük legyen olyan,
 Melynek az érmén vésve felül a gyűlölt török arcz van
 És veszi és keblébe dugá el, a várnak a kulcsát
 Szép selyem dolmánya zsebébe s elöttük eként szól:
 «Ime magamra ma könnyű ruhát ölték: e díszöltönyt,
415. És keblébe' aranyt rejték s eme várnak a kulcsát.
 Könnyű fegyvert, nem súlyosat fog, forgat e kéz ma
 És ha elestem, lesz ki kifoszt majd engemet akkor,
 Hadd teljék az aranyba' s e díszöltönyben a kedve
 És ne csekély zsákmányt vigyen el, ne csekély nyereséget.
420. És hogy az ellenségnek elébb nem adom föl a várat,
 Míg csak a vér heve járt át s csergedezett ereimben:
 Várkulcs lesz a tanum, melyet im a halálban is őrzök.»
 S ime kirántja legott sarlós kardját a hüvelyből
 (Drága egy emlék volt, emléke az ősi erénynek)
425. S szóla ekép: «Eme kard vala, melylyel nyertem az első

- Harczi babért, a mely által az égig hat föl a hírem.
 Védjem hát a halálig a hős nevem' ezzel a karddal,
 Míg forгатni birom s mozdulni bir a kezem még!»
 Ezt a beszédet hős Zrínyi tartá még a teremben,
430. Majd kirohan fényes fegyverzetű társaihoz, kik
 Elszántan várták a halálos, a végveszedelmet
 S ott meg a várudvar közepén áll s buzdít eképen :
 «Látjátok, hogy lángban egész vár mi körülöttünk
 És mi, csekélyke had, éh- és szomjtól kimerülten egészen
435. Allunk még, eljött mi nekünk eme földön utolsó
 Perczünk, hogy befejezzük e helytt dicső hadi pályánk.
 Íme a végtusa percze van itt; ez gyűjtson a harczra
 És a keresztyén szívnek az ellene ellen örökké
 Égő szent gyűlölet s a szegény letiport haza sorsa
440. S az, hogy annyi szülő, testvér, rokon és gyerek elhűlt,
 Elvesze mind szomorú, méltatlan, szörnyű halállal.
 Mint e tömött, sűrű hadsorok ellen küzdeni láttok,
 Bajtársak, ti is oly lélekkel jertek utánam
 És ne habozzék senki se, szépen halni honáért.
445. Nem tűrném, ne adja a Sors! hogy vad török engem
 Hurczoljon rabul és a tömeg szájára kerüljek,
 És pajkos gyerekek versengve gúnyoljanak engem.»
 Így szólt s háromszor Jézus neve hangzik az ajkon,
 Ámde elébb a levente csapat lerohant a falakról,
450. Ottan a nagy kapunál, a bejáró torkolatánál
 Ágyúkat állatnak tömören megtöltve golyókkal,
 Melyeket elsütvén, szörnyű dörgés közepette
 Rontnak elő s vágják, kaszabolják sorra az ellent.
 Hull a török le a hidrul, az árok mélyire hull le.
455. Ő maga ugrik alá, végszükség űzi le fentről.
 Porfelhőbe rohan ki a várnak népe azonban;
 Zászlóknak sasa röpked, a fegyver fénye kivillog,
 Kopja repül, száll, csillog a kard s a török csatasorban
 Bendet vág, hogy mint a kaszált fű, omlik az ellen.
460. Kongnak a vértek, peng, kopog a sisakoknak az ércze
 És a magas turbán a csapásra kibomlik a tarkón,
 S mint friss hó a mezőt, kaftán beborítsa a síkot.
 Ott leveté lovasát egy mén s száguldva csatangol
 S gázol, a haldoklók testén sebet ejtve patája.
465. Bugygyan a vér s a magasba szökellve befesti egészen.
 A török is, kit nem visz bátor erény a csatába,

- S rendes fegyvere csel, avagy inkább győz tömegével,
Most vérszemre kap és a magyarra bocsátja golyóknak
Záporosőjét és szanaszét hull... hull a csekély had.;
470. Ottan esék el a hős Zrínyi bátran, a kis sereg élén
Küzdve az ellenség tömegében, lesújtja egy ólom,
Most a csapat szétvál: egy rész bekerítve középen
Hull a helytt el, a másik azonban a várba menekszik
Gyors sietéssel s kézi tusán harczol szakadatlan.
475. Sújt s kap is egyre csapást, már fedve a teste sebekkel.
Omlik a vér patakokba, megárad, mint hegyi folyam,
Pajzs, sisak és hullák tömegét hömpölygeti árja.
Vár elesett már, várba' dühöng még Mars, a kegyetlen.
Most janicsárok egy palotába betörnek, a melynek
480. Függyönye és fala fényt szórt, csillámlik az aranytól.
Zsákmányt ejteni vágytak e lakba', kutatva keresnek
Rejtekhelyeken is, dús kincsre vadászva szünetlen.
Ámde csak egyszer roppan a hajlék, össze is omlik
Fölrobbantja a lőpor, a melyet rejte egy akna,
485. Egy német műve volt, fölvetve magasba
Hull szanaszét a töröknek a teste darabra szakadtan.
Zrínyi fejét most metszve levágták büszke nyakáról.
Új izenettel küldik el azt a nagy Aemiliusnak: *
«Itt a te pajzsod, a Bécs védő bástyája is itt van,
490. Porba esék Zrínyi, mert hiú dicsvágy elvakította:
Hitte, a nagy császárnak is ellenállani merhet.
Ha be nem ismered azt, hogy a föld ura én vagyok, én csak,
Rád is ilyen sors vár, vagy szörnyűbb hogyha lehet még.»
Ám a nagy Aemilius szíve drága barátja halálán
495. Mélyen rendüle meg, könnytől lesz harmatos arcza.
Foglaltatja fejét gyöngykaplító dús keretébe.
És követé, míg elől ez ereklét vitte a papság,
És követé az egész sereg őt mély gyászba borúlva.
Ők így adának igaz végtisztességet a Hősnek;
500. Még a török hadak is daliás testének a törzsét
Nagy tisztességgel temeték el a várnak ölében,
Hogy az a föld, a melyért a míg élt, hordott sebet annyit,
Most, hogy az élte lehunyt, még bírja halottúl örökké
* nagy fia emlékét őrizze örök kegyelettel.
505. Itten a hősi tusában a Hon meg a szent Hit ügyéért,

* Maximus Aemilius, Miksa latin neve.

- Hogy kiket ejte a porba a vad Mars, főúri népet
És a legénységből is hány hős ifjú leventét,
Nem jut eszembe nevök, pedig ők méltók örök Élet
Nagy könyvébe iratni, mit égben az Úr keze ír be,
510. Ő, ki teremté ezt a világot s benne az embert,
Tőlem o szent árnyak, ha ilyes gond bennetek érint,
Íme fogadjátok kegyesen sirotokra e verset :
«A kiket elválaszta a föld, el az ajk, el a nyelv is,
Hősi erény, hűség, a tusán, a veszélybe megedzett
515. Férfi vitézség és a közös Haza égő szerelme
Egyesített, Szolimánt, ki Szigethez egész erejével
Jött, hogy bástyafalat megalázva, le, földre tiporja,
Mertek bátran szembe bevárva, tusára kiszállni.
Számptalan ellenség, maga Caesar, hullt el e várnál,
520. Míg a kegyes Sors még fönnállani hagyta e várat,
Végre midőn az örök Végzet törvénye akarta,
Mind egy szálíg e helytt elesének a hősi tusában,
Véröket ontva honért, Krisztushoz hűk a halálíg,
Földön örökké él a nevök s fenn az égbe, kivívták
525. Vértanú szentek közt örök életnek koszorúját.»
Közbe' kihirdették a halálát nagy Szolimánnak
És a török tábor temetéshez készülé nagyban :
Egy rész párolgó üstökből hord vizet ottan
És megmossa hideg testét, s keni drága kenőccsel.
530. Fölzokogák, a midőn ravatalra tevék föl a holtat,
Szemfedelet gyászszal beborítják, sírva, jajongva ;
Más rész készülé útra, honába kísérni a testet
És a tömérdek gyászmenet el, haza indulá bánan.
-

V.

ELHUNYT TAGOK EMLÉKE.

SZÁSZ KÁROLY ELHUNYTA.

Szász Károly rendes tag halála hírére a Társaság elnöksége a tagokat sürgősen rendkívüli ülésbe hívta össze. E rendkívüli ülés 1905 október 16-dikán tartatott meg; jegyzőkönyvét jelen kötet «Tájékoztató közlemények» című részében, a jegyzőkönyvi kivonatok közt tesszük közé. A rendkívüli ülés határozatából a Társaság a következő gyászjelentést bocsátotta ki:

A Kisfaludy-Társaság legmélyebb fájdalommal jelenti, hogy

SZÁSZ KÁROLY,

a költő, a magyar műfordítás mestere folyó hó 15-ikén esti 10 órakor, 76 éves korában meghalt.

A Társaság, melynek 1860 óta rendes tagja, 1883-tól 1900-ig másodelnöke s minden időben egyik legnagyobb díszje volt, hálás kegyelettel őrzi emlékét.

Temetésén, folyó hó 17-dikén délután 3 órakor, a Kálvin-téri ev. ref. templomban a Társaság testületileg vesz részt.

Budapesten, 1905 október 16.

★

BESZÉD SZÁSZ KÁROLY RAVATALÁNÁL.

1905 október 17-én.

BEÖTHY ZSOLTTÓL.

Tisztelt gyászoló gyülekezet! Szomorú tisztem a Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság koszorúit tennem le Szász Károly ravatalára. Mindkét intézetnek közel félszázad óta munkás tagja, hosszú időn át egyik vezetője volt s mindenkor legfőbb díszje közé tartozott. Azoknak a régi nagyoknak utóda, kiknek pályája szinte egész irodalom, egy egész nagy kulturának alapvető munkája. Azoké, kikben a nemzeti élet jelenének szükségérzete éppen olyan erős, mint multja iránti lelkesedésük, ez pedig olyan mély, mint bizton fejlődő jövőjének szent vágya. Egy gondolatba foglalva dicsőségét: a világ-

költészet remekeinek mesteri tolmácsolásával és hű magyarázásával világirodalmi műveltség tekintetében olyan szolgálatot tett a magyar szellemnek, mint irodalmunk századaiban senki más. Istennek áldozatára szentelvén életét, ennek egész folyamában a legtisztább áldozat tűzét égette annak is, a mi emberben a legistenibb: a teremtő szellemnek. Míg itt a legjobbak siratják, odafönn a legnagyobbak várják; maguk közé, lábukhoz ültetik őt, ki hű követjök volt egy idegen nemzet világában, s mikor meghódította nekik e nemzetet, egyszerűen ennek szellemi szabadságán és haladásán dolgozott. Szellemével mindig a legnagyobbak között élt, áldott szívével pedig a legkisebbek között, s koszorúját épp úgy kiérdemelte szellemének erejével, mint szívének nagyságával. Pályája, melyet szelleme kitűzött, munkás keze tört s szíve virágokkal ültetett be, őt magát immáron az örökkévalóságba vezette; vezessen minket magán- és közéletünk legmagasabb ideáljai felé. A ki a halhatatlanság útját járta, áldás illeti, nem búcsú. Halhatatlanok követje, halhatatlanság vándora, áldásunk marassza, ápolja, őrizze közöttünk útmutató emlékedet!

VAJDA JÁNOS EMLÉKEZETE.

(1827—1897.)

ENDRÖDI SÁNDORTÓL.

Emlékbeszédül felolvasta az 1905 december 13-diki havi ülésen.

Néhány hét múlva nyolcz éve lesz, hogy Vajda Jánost, ezt a zordveretű embert s erős poétát eltemettük. S úgy látszik, elég jól eltemettük. A *Donáth* nemes művészettel s mély melancholiával megtervezett síremléke, melyen Vajda domborműves arczképe fölött haladók hattyu lankad, a széttépett húrú lantra, — még mindig várja a lelkes hívek megrendelését; magáról a költőről is kevés szó esik s így nem egészen fölösleges kegyelet, ha porló hamvai felett meggyújtjuk az emlékezés szövétnekét.

A Kisfaludy-Társaság megbízásából nekem jutott a feladat, hogy ezt megcselekedjem. De én nem akarom a boldogult költő irodalmi pályáját s költői érdemeit szabályszerűen fölépített ünnepi beszédben méltatni. Én csak emlékezni akarok rá. Fölidézem azokat az órákat, melyeket együtt töltöttem vele s alakját olyannak rajzoltam, a minőnek ismertem. Belépek szegényes szobájába, elhagyatottságának, egyedüliségének rideg tanyájába, leülök egy kopott székre s hallgatom, a mit beszél.

— Az agyam, az agyam! Ha ezt így élve, égvé meg lehetne elemezni: mi zakatol benne oly pokolilag?!

Mélabús, könyekben fürdő hangja van. Valami nagy, titokzatos fájdalom rezgetteti. Mikor hallom, szinte összeszorul a szívem. Egy fáradt, tört, magába roskadt embert látok magam előtt, akiről alig tudom elképzelni, hogy valaha szilaj, viharos ifjúságot élt s tüzes bátorsággal vágatott neki az élet bizonytalanságainak. Hogyan! ez a magába zárkozott alak, a kinek a beszéde félig suttogás — ez tartott mennydörgő ~~szó~~ szónoklatokat valamikor, egykor, a márcziusi napokban? Ez kóborolt mint vándorszínész Magyarországon és Erdélyben tizenégy hónapig? Zimankós téli éjszakán, erős jégzajlaskor, egy hitvány csónakon, ez kelt át a Dunán, főnökét, Török Jánost kísérve a budai

partokra s társaival ugyanazon az úton térve vissza, a pesti oldalon álló közönség hurráhúzása közt? Ez küzdötte végig a forradalmat s szenvedte át minden lehetetlennek tetsző viszontagságát és sanyarúságát, mert ha a becsület nem kívánta volna, hát *muszáj* volt? Csakugyan ő volt az, a ki kataszter-hivatalnoki minőségében négy éven keresztül bolyongott éjjel-nappal az Alföld síkjain, egyes-egyedül, Szegedtől Miskolczig, oly időszakban és területeken, melyeken akkor a Pesttől Hortobágyig uralkodó lovas betyárság még a császári őrzőjáratokat is megtámadta?

Hova tűntek ezek a romantikus szép napok s a belőlük pompázón fölrakétázó illúziók?! A kiábrándulás sötétsége borított el körülötte mindent. Nem birt szabadulni egy keserű gondolattól, melynek több ízben s különböző formában adott nyílt kifejezést s mely végül egészen úgy hangzott, mint legkomolyabb meggyőződése:

— Ez a kor a szervezkedett közepszerűség összeesküvése a rendkívüli, a nagyszerű ellen. A korlátoltság a lángelme ellen. A kontárok sokaságáé a tüneményyszerű mesterek csekély száma ellen!

Nem így volt. Rosszul látta, helytelenül ítélte meg. Hiszen szeme előtt ment végbe Petőfi nagy költői diadala s nem jutottak-e teljes érvényre dicső kortársai: egy Széchenyi, egy Kossuth, egy Deák s a többi nagyok és kiválók sorra mind? Vajda sötét képzelődésében, túlhajtott, beteges érzékenységeiben s ki nem elégített dicsvágya keserűségében volt a baj kútforrása. Csüggedésre, lemondásra hirtelen hajló természet, — cselekvésre, kitartó harcra nehézkes, alkalmatlan egyéniség. Hiába volt kitűnő vadász, jó vívó, a sport minden fajtájának kedvelője, jól megtermett, izmos, szálás alak, — mindezek daczára nem volt erős ember. De sok tekintetben naiv, elfogult, korlátolt, magában évdő és emésztődő, a kit túlhevített képzelődések és végzetes ellágyulások gyöngítettek meg s tettek lassanként nem világgyűlölővé, csak kissé zorddá, haragossá s különczködővé.

Első sétáink egyikén történt, hogy én, — magam sem tudom, miért — idegesebb voltam a kelleténél. Vajda erősen kifakadt azok ellen az írók ellen, a kik derűre-borúra, minden lelkiismereti furdalás nélkül dobálóznak az idegen szavakkal.

— Megölik a nyelvet! Ezt a szép, felséges magyar nyelvet!

— Ejh, dehogy ölik, — válaszoltam izgatottan. A pusztá szónak ritkán van gyilkoló ereje, de az idegenszerű mondatok, azok csakugyan megmérgezik a nyelvet.

Vajda nem engedett. Erősen védte a maga álláspontját. Szidta

az írók közönyét, emlegette a fenyegető örvényeket, a pusztulást és nagy hangjaival engem is mindjobban felizgatott.

— Nem győzlek bámulni, János, fakadtam ki végre türelmetlenül. Csupa harczkészségnek látszol s az életben mégis beéred azzal, hogy így befelé morogsz, jóformán mindig csak magaddal veszekszel. Pedig ha harcz, legyen harcz! Állj ki a síkra, ne kerüld az embereket, nézz a szemükbe s mérd össze velük a fegyvereidet. Hiszen neked nagy eszményeid vannak. Szereted Napoleont, Petőfit, mert tüneményes emberek. Arczképeik ott függenek a szobádban s ha írsz, ha beszélsz róluk: ódákat zengesz. Hát azt hiszed, hogy ők is azt az utat választották az élet küzdelmeihez és diadalaikhoz, a melyen te jársz? Képzeld el Napoleont duzzogva, mert Franciaország rendetlen, vagy Petőfit, magát siralomházi életre kárhoztatva, mert Petricsevich Horvát Lázár gyöngyöknök nevezte a Hiador verseit?! Eh, nem ér az ördögöt sem, mikor valaki nagy dolgokat szeretne cselekedni s ezt úgy akarja megcsinálni, hogy beáll — mormotónak!

Mindezt, sőt még jóval többet és talán nyersebben mondtam el ez alkalommal, nem is igen latolgatva: mennyiben van igazam s végül azt gondolva, talán magamra is haragítottam ezzel a goromba beszéddel.

Eközben a lakásom kapujához értünk.

Kezét nyújtotta s szelíden így szólt:

— Hol lehet veled *gyakrabban* találkozni?

Ettől a naptól kezdve aztán *gyakrabban* is találkoztunk s többször volt alkalmam jól megfigyelni, bele-bele nézegetni a lelkébe. Mindig ő volt a közlékenyebb, beszédesebb, mintha jól esett volna neki, hogy egy kissé kiáradhat. Tartózkodás nélkül beszélt irodalomról, politikáról s néha-néha elmondott egyet-mást magáról is.

Nem lesz érdektelen, ha úgy, a hogy emlékemben megőriztem, sorakoztatom ezeket a jellemző apróságokat.

Az ötvenes években történt. Vajda zimankós éjjel, éppen egy borozó társaságból távozva ballagott hazafelé a Váci-utcán. A tökéletlenül világított útca tulsó oldaláról egy sötét alakot látott maga felé közeledni. Úgy rémlett neki, mintha az az ember meg akarta volna támadni. Mikor már egészen közel ért hozzá, meg sem várva az esetleges támadást, izmos öklével hirtelen mellbe vágta, de úgy, hogy az ismeretlen hanyatt vágódott a földön s hosszan elterülve ott maradt mozdulatlanul. Vajda tovább ment, mint a ki rendben hagyta a dolgát, de bizonyos távolságból visszanezett. Az ember nem mozdult. Megdöbbenés, félelem fogta el. Hátha meghalt! Izgatottan

sietett haza, felhevült agya mindenütt rémképeket látott, napokig nem tudott aludni s ebben a dúlt lelki állapotban írta meg *A gyilkos* című monológját, zord képzelődésének egyik legbizarrabb termékét.

Gyakran minden látható ok nélkül, egyedül pusztító képzelődéséből keletkezve s táplálkozva, rohanták meg hasonló jellegű erős izgalmak és ideges ellágyulások.

Egy ízben nagyobb társaságban vadászott. Nyúl ugrott fel előtte. Vajda célba vette, lőtt s a nyúl felhemperedett. Ebben a pillanatban valami különös érzés rohanta meg, puskáját a földhöz vágta s heves zokogásba tört ki. Társai azt hitték, hogy, mint afféle érzékeny poéta ember, a meglőtt nyulat sajnálja s nevetve vigasztalgatták:

— Soh'se sajnáld, János. Maradt még elég.

Vajda szikrázó szemekkel fordult feléjük.

— Azt hiszitek, hogy ezt a hitvány nyulat siratom? Van is eszemben! A düh sajtolja ki könyeimet. Meg kell elégednem ezzel a nyomorult vadászszákmánnyal, holott ha vagyonom volna, mint van gr. X-nek, herczeg Y-nak, most oroszlanokra vadászhathnék mint ők, valahol az Atlasz-hegységben vagy az Indiákon...

A hatvanas évek elején Arisztides álnéven két publicisztikai röpiratot adott ki (*Önbírálat, Polgárosodás*), melyek a Széchenyi szellemében stilizálva nagy feltűnést keltettek, de viszont erős támadásokban is részesültek. Vajda maró gúnnyal ostromozta bennük maradiságunkat, közömbösségünket, virtuskodásainkat s szélesen hömpölygő, Széchenyies körmondatokban ítélte el mindazokat a faji érényeinket, melyek nemzeti kulturánk fejlődésének akadályai, sőt átkai. Talán túlságosan is kiszínezte hibáinkat, gyarlóságainkat és bűneinket. Ez éppen kapóra jött egy Pesten tartózkodó, ellenséges érzelmű német írónak, a ki aztán a Vajda röpirataiból összeszedett minden kirívó vonást, becsmérő adatot s azok alapján olyan képet rajzolt meg rólunk a külföld valamelyik organumában, hogy kész gyalázatnak is beillett.

Vajda kétségbe volt esve. Látásból ismerte ezt az embert s most tűvé tette érte a várost, napokig kereste, míg végre a Rókus körül az utcán megtalálta.

Nekirohant, elkezdte fojtogatni.

— Bitang gazember! Ha én szídom a nemzetemet léhaságaiért, duhajkodásaiért, nekem jogom van hozzá, mert magyar vagyok s gyógyítás, javítás a szándokom. De te, jött-ment czudar, fölbérelt himpellér, neked nincs jogod piszkolni az én nemzetemet s mert mégis megtetted: elégtételt veszek érte.

S ezzel ott frissiben elagyabugyalta alaposan.

Ha valakit gyűlölt: nagyon gyűlölte s a tragikai hősök stíljében törte pozdorjává. Egy jobb nevű íróról, kit ellenségének tartott, így nyilatkozott:

— Tudod, én már régen láttam akasztást. Valamikor gyermekkoromban. Akkor úgy megundorodtam tőle, hogy nem tudnék többé végignézni ilyen ocsmányságot. De ha ezt az embert akasztanák, — elmennék barátom s odasugnám a hóhérnak: *csak lassan!*

Irigyelte a szépen, erőteljesen hangzó férfineveket, sőt népszerűtlensége egyik legfőbb okát annak a sujtó véletlennek tulajdonította, hogy Vajda a neve.

— Hamilcar Barcas! Hannibal! Michel Angelo! Rafael! Shakspeare! Byron! Napoleon! Petőfi! Mily gyönyörű, hatalmas hangzású nevek! De Vajda, Vajda! Mindenkinék rögtön a cigányvajda jut az eszébe. Mire megyek én ezzel a névvel!

Mindezek az apró vonások egyuttal nagyon jellemzők is rá nézve. Első tekintetre csak furcsaságoknak látszanak, de ha kissé több figyelemre méltatjuk őket, úgy látjuk, mögöttük mindig ott ég vészés lángjaival a bős fantaszia, a heves vérmérséklet s a kielégítetlen dicsvágy. Ezek azok a források, melyekből minden keserősége támad s minden költészete felbuzog.

Valami nagyot, valami rendkívülit teremteni! Nem holmi közönségeset, útszélit, mindenki által élvezhető egyszerűt, — de valami megdöbbentőt, ámulatba ejtőt, csodálatosat. És ezt oly alakban, oly stílusban, minőt még nem láttak és nem hallottak soha! Mindíg ez a vágy ölte. Ezzel ébredt, ezzel feküdt.

Nehezen, kinosan dolgozott. Neki a munka nem szerzett gyönyörűséget, csak gyötördést. Szobájának minden zugában volt czeruza és papiros. Ha egy-egy gondolat, egy-egy frázis villant meg az agyában — az Istenért! valahogy el ne röpphenjen! Rögtön feljegyezte.

Idegesen járt föl-alá s örökösen azon tépelődött: mivel lepje meg ezt a czudar, közömbös világot, mely nem akarja, nem tudja őt érdeme szerint méltányolni és szeretni. Majdnem minden előfizetőjének a nevére emlékezett s ha egy-egy újabb jelentkezett: azt már költészete új hódításaként üdvözölte. A nagyurakra főképp azért haragudott, hogy bár Isten bőven adott nekik a jóból s bőven is szórják a pénzt minden haszontalanságra, a szegény küzdő magyar poéta jobb sorsra vágyó könyvei sohasem jutnak az eszükbe.

Hátrahagyott iratai közt találtam egy eddig kiadatlan verset, mely ebbeli keserűségét apostrofálja.

A nagyurakhoz.

Hogy nálatok özön a kincs, —
Való, hogy pénzetek tömérdek,
De könyvre, magyar könyvre, nincs
A millióból egy fillérték!

Vörös kabátot ölttetek,
Talán azért, hogy példázzátok:
A haza testén, mely beteg,
Ti vagytok a létörló rákok.

Egész más a mi istenünk
S egészen más a ti istentek:
Mi mindig előre megyünk
S ti egyiránt csak hátra mentek.

Ne többet erről! Ezután
Ti balra és mi jobbra térünk.
Sok víz foly még el a Dunán,
— Vér is talán — míg összeérünk!

Erősen érezte a maga tartalmát s bár sok vívódással küzdötte magát keresztül a kezdet nehézségein: kezdettől fogva arra tört, hogy a maga lábán járhasson s külön utakon haladhasson.

A forradalom utáni magyar lírának jó ideig garázdálkodás volt az igazi jellemvonása. Petőfi nagy egyénisége szinte bódítólag hatott a kisebb tehetségekre. Ezek az ő fényében hancuztak s nem birva sem tudását, sem ízlését: a népies fintort, a hazafias duhajkodást, az ízetlen, pőre handabandát tették meg művészeti elvnek. Az új múzsa lobogós ingujjban, röpködő csikós jelmezben, cifra pruszliban, árvalányhajás kalapban, pattogó karikással s nem kevésbé pattogó szólamokkal a rakoncátlanságok szilaj paripáján belevágtatott az alföldi puszták délibábos kódébe s vad rohanásában magyar mentének nézte az alkonyetet, aranyos pitykegomboknak a csillagokat, égi szabómesternek az atyaúristent, azt híven, hogy ezzel az örült képzelődéssel a költészet igazságait szolgálja.

Vajda János, a ki már a forradalom előtt belesodródott az irodalmi élet erős áramlatába, sokkal férfiasabb egyéniség volt, hogysen a Komlókerti társaság levegőjében jól érezhette volna magát. Komolyabb becsvágy tüzelte, nemesebb szenvedélyek izgatták. Egy darabig úszott az árral, de azután — ellene.

Míg társai a vett jókért a líra apró pénzével fizettek: ő egy nagyobb költői elbeszéléssel, a hat énekes *Béla királyfival* lépett a nyilvánosság elé. A «Virasztók» poétájának ez a fiatalos munkája,

mely egy külföldre menekült árpádházi herczegnek hősi kalandjait regéli el, tele van a romantikus történetek ismert motivumaival, de meséje jól kikerekedik, hangjában van eredetiség s egészben véve színes, meleg hatású, tiszta munka. Nagyobb feltűnést azonban Arany Toldija után nem kelthetett. A sikerrel ő maga sem volt megelégedve, még kevésbbé tetszettek neki azok a kicsinylő recenziók, melyek ez első könyve megjelenése alkalmából róla elhangzottak. Már ekkor megvillant agyában az a vészes rögeszme, mely aztán folyton ölte s kínozte, hogy tehetetlen, meddő elmék le akarják szorítani az alkotások teréről az ő teremő geniejét. A «Magyar Sajtó»-ban, melynek egy darabig tárcaírója, később szerkesztője volt, derekasan küzdött a divatos áramlatok s főkép a klikk-rendszer ellen. Támadásai hevesek, gyakran kiméretlenek voltak. A látszat részben tán igazat adott neki, de az is bizonyos, hogy felfogásába erősen belejátszott a képzelődés meg az elfogultság s hogy ellenségei napról-napra szaporodtak. Mindezt betetőzte egy váratlan fordulat, mely a hirlapíró Vajdát -- az egyenes és majdnem naiv lelkű publiczistát -- végkép kizökkentette erősségeiből.

Történt, hogy lapjában emlegetni kezdte a kiegyezés szükségét. Nosza, nem kellett több! Hogy, hogy nem, csakhamar híre terjedt, hogy Vajdát a bécsi körök megvesztegették. Az alaptalan gyanúsítások és rágalmak e korában könnyen hitelre talált minden mende-monda. Ezt is elhitték. Nem akadt egyetlen egy lap sem, mely e rágalom terjesztése ellen felszólalt s Vajdát védelmébe vette volna. Maga a költő csak akkor tudta meg, mi történik körülötte, midőn Szelestey László és Reviczky Szevér a Pesti Naplóban nyílt gyanúsítással léptek föl ellene. Rögtön elégtételadásra szólította fel mind a kettőt, de az illetők néhány nap mulva a leghatározottabban visszavonták vádjukat. A rágalom azonban tovább terjedt s a láthatatlan ellenséggel szemben védtelenül álló Vajdát e kínos helyzetből kifolyólag heves vérmérséke néha oly tettekre ragadta, melyek semmi esetre sem használtak népszerűségének.

Megundorodva a politikától, — az irodalomhoz, a költészethez menekült. Kiadta lírai költeményeinek első gyűjteményét, mely két év mulva az *Új dalok* ciklusával bővítve második kiadást ért, majd *Vészhangok* címmel egy még értékesebb kötetet, mely tehetségét már java erejében ragyogtatja. Közben átvette a *Nővilág* című szépirodalmi divatlap szerkesztését s *Önbírálat* és *Polgárosodás* címmel megírta soktartalmú röpiratait.

De nem volt szerencséje semmiben. Valami fátum üldözte. Versei nem keltek, röpiratai csak ellenségeket szereztek neki, lapja

pedig néhány év múlva megbukott. S Vajda mindazt, a mi hirtelesen körülötte történt, erős érzékenységevel és sötét fantáziájával egyenesen az ő személye ellen intézett pusztító hadjáratnak gondolta s csalódástól, keserűségtől, majd betegségtől is leverve, sok időre visszavonult minden nyilvánosságtól.

Ha nem csalódom, ez az az időpont, mely irodalmi pályafutása két végétét határolja. Ott szilaj ifjúság, itt komor férfikor. Amaz tele színes romantikával, heves indulatokkal, harcuzágygyal s főleg vérmes reményekkel, melyekből a való nem sokat váltott be; emez tele melancholiával, pesszimizmussal, haraggal és elégedetlenséggel, mely aztán lassanként teljesen elborította.

Ettől az időtől kezdve úgy élt a fővárosban, mint valamely rengetegben: magányosan, elhagyatottan, vagy mint ő szokta mondogatni: társtalanul és átkozottan. Halálra sebzett vad volt s vérző sebeivel — a képzeletében megnagyított csalódások fájdalomával — elbújt az emberek elől rideg magánya odújába. Ám éppen ez a szomorú helyzet, ez a sem barátság, sem szerelem által nem enyhített egyedüliség fakasztotta fel költészetének legdúsabb forrásait. A dicsvágy még mindig tüzelte, a költészet még mindig imádata tárgya volt s hosszú, majdnem tíz évi hallgatás után, fölfrissült erővel, tisztultabb érzéssel s teljesebb művészettel folytatta megszakított költői működését.

Mikor a Kisfaludy-Társaság tagjai sorába választotta s költeményeit újból kiadta: mintha sírból támadt volna fel. Tisztelettel és csodálattal emlegették. Az elismerés jól esett neki s hogy megmutassa, nem méltatlanra pazarolják: sűrűn irogatta szebbnél-szebb verseit. Egymás után jelentek meg: *Ujabb költeményei*, a *Találkozások*, a *Dal és beszély*, *Összes költeményeinek* két vaskos kötete s végül *Ujabb munkái* (egy kötet vers, egy kötet próza), melyeket barátai és tisztelői rendeztek sajtó alá, oly czélból, hogy a nagy magyar közönség pártoló rokonszenve a költőnek esetleg egy kis anyagi gondoktól ment, független nyugalmat biztosítson.

Vajdának mindez úgy jött, mint az álom. Mintha elérkezett volna az ő ideje, a kibékítő, hálás jövődő, mely sanyarúságaiért, kinszenvedéseieért és mellőztetéseért kárpótolni akarja. Beleringatta magát az édes illúziókba, újra hitt, reménykedett és újra csalódott. A pályatársak lelkes toborzásának nem lett valami fényes eredménye.

A fátum végigkísérte gyászos életútján s nem hagyta sohasem igazán örülni. Nem, még a szerelemben sem.

Szíve sovárogtat, szomjuhozta a szerelmet, de csak átkait ismerte, édességét soha. Pedig «kivert bikánál bizonynyal jobban

szeretett volna fejedelmi szarvas lenni, kit félénk szerelemmel követnek a barna szemű nőtények», — de hát az élet kínszenvedésekre kárhoztatta. Nőkkel egyáltalában nem tudott bánni. Az udvariasság és illem formái közt olyan volt, mint egy tigris, a ki a ketreczében gyámoltalanul, nehézkesen tipeg föl-alá s az alatt a sivatag szabadságáról álmodozik. Szinte megszánta az ember. Nyilván lehetett látni, hogy ez a mi világunk csakugyan nem az ő világa.

Első nagy fellángolása mindvégig megmaradt nagy átérzésnek, nagy képzelődésnek. *Gina* nem volt az a lány, a ki boldogíthatta volna. Ez a pajkos, remek teremtés ragyogó fiatalságának kaczer vidámságával szinte kétségbe ejtette az esetlen, mogorva poétát s látva haszontalanságát s élehetlenségét, természetesen máshoz ment nőül. Útjaik szétváltak. A fiatal s csakhamar boldogtalaná lett aszszony nem is sejtette, mily végzetes gyászt hagy maga után, Vajda pedig mindjobban beleélte magát abba a képzelődésbe, hogy a nem vizonzott szerelemnek ily őrzítő veresége csak őt sujthatta.

A különben hétköznapi történet valóságos tragédiává nőtt fantáziájában, de egyuttal örökszép, mélyen megható költemények forrása lett szívében. A Ginához írt rhapsodiák legértékesebb darabjai valóban nem egyebek, mint félelmes és gyászos képzelődések. Lehetetlen, szertelen helyzetek költői kizsákmányolása. Voltakép nem is szerelem, csak maga-magát tépdeső, pusztító s végül egy élet romjain fuldokló vágyakozás, — égés az elérhetetlenért, — a minden földiségtől ment, tiszta, felséges nőiségért, — egy eszményért, kit a birhatatlanság mindennél fénylőbb glóriája sugároz körül s kit még a bukás szennye sem sötétít el előtte, mert rajongásának annyi ereje van, hogy újra fölemelheti és istenítheti — az emlékezésben.

Magasan szárnyaló énekek, szívszaggató elégiák egész khorusa dicsőíti és halhatatlanítja lantján e bájos alakot, kit a végzet nem neki teremtett, de a ki mint «befagyott emlékezet» ifjan és öldöklőn élt mindvégig agyában. A szenvedélynek és fájdalomnak oly mélységes és megrázó hangjai búgnak fel itt, minőket egyetlen költőnk lantjáról sem hallhatunk.

Harmincz év mulva, letarolt életük alkonyán — újra összejöttek: a hervadt, nyomorba döntött nő s a rommá omlott poéta. Vajda ezt a szomorú találkozást a következő, talán összes szerelmi költeményei közt a legszebb költeményében örökítette meg:

Harmincz év után.

Mi hátra volt még, elkövetkezett.
 E földi létben gyász sorunk betölt.
 Találkozunk — irgalmas végezet! —
 Utolszor, egyszer még a sir előtt.
 Hittem, hogy lesz idő, midőn megömersz
 S helyet cserél bennünk a fájdalom,
 És folyni látom, majd ha már késő lesz,
 A megbánásnak könnyét arczodon!

Mert a mit én vesztettem, óriás,
 Hozzá az ég adott erőt nekem.
 Én látok itt olyant, mit senki más;
 Csudákat mível emlékezetem.
 A multból felmerül egy pillanat
 Mint óceánból elsüllyedt sziget,
 És látom újra ifjú arczodat,
 Mikor még másért nem dobbant szived.

És e varázslat rád is visszahat.
 E lélek a te Veszta-templomod.
 Oltára képében látod magad;
 Mi vagyok én neked, most már tudod.
 Ha majd e földi élettől megváltam,
 Imába, dalba foglalt szerelem
 Örökkévalósága a halálban . . .
 Az ég, ládd, mégis eljegyzett velem.

Ki bájaidból méltatlan vadakra
 Pazaroltál nem értett kincseket;
 En, a hideg bálvány vezeklő rabja,
 Ki minden kéjt szívébe temetett:
 Most itt ülünk, siralomházi lelkek,
 És nézzük egymást hosszan, szótalán . . .
 Tekintetünkben hajh, nem az elvesztett —
 Az el nem nyert éden fájdalma van.

Így ül a hold ádáz vihar után
 Elcsöndesült, nagy, tornyos fellegen,
 És néz alá a méla éjszakán
 Bánatosan, de szenvedélytelen,
 Hallgatva a sírbolti csöndességet
 A rémteli, sötét erdő alatt,
 A míg a fákról nagy, nehéz könnyecseppek
 Hervadt levélre halkan hullanak . . .

Nem, ez a költő nem annyira a világgal, mint inkább magával állt örökös és vészes harcban. Nincs az a fanatikus középkori askéta, a ki korbáccsal és törődelemmel jobban sanyargatta volna testét, mint a hogy megmérgezett képzelődése tüzes vasaival ő sanyargatta,

gyötörte lelkét. És szinte kéjelgett, tombolt ezekben a vad fájdalomakban, ezekben a képtelen gyötrődésekben.

Mit a világ! A körülötte létezőt félreismerte, kicsinyelte, torznak látta és megvetette. Neki külön, kivételes világa volt, egy lehetetlen, rettentő világ, a melynek bizarr teremtetési processusa mindent szétrobbantással fenyegető tűzi vészben ott foly le előttünk az Alfréd regénye című hosszabb elbeszélése első fejezetében. Ha valaki látni akarja Vajda képzelő tehetségét s azokat a kínszenvedéseket, melyek azzal együtt járnak: olvassa el ezt az égő, világokat felforgató rhapsodiát, nézze meg ezeket a lángban, vérben hömpölygő képeket, ezeket a régi emberiséget elsöprő és új teremtetés jogát követelő, rémes víziókat s köztük a költő fuldokló szívét.

Mindenütt nagy erő, mély megindulás s viharos pathos emeli. Zordságában sok van a fenségesből. Röpte méltóságos, komoly és merész, mint a sasoké. Egész lényében annyira különálló, egyedüli, hogy szinte megdöbbsen. Költészete a borongó ég, a zúgó óceán, vagy a roppant nagy, komor hegyek hatását teszi ránk. Nem tartozik azok közé a költők közé, kik témákat dolgoznak ki. Alkotásai legnagyobb része a fájdalom túláradozása. Duzzad az erőtől, ég a szenvedélytől s keserűségében néha úgy tud süvölteni, mint a vihar, vagy Shakspeare hősei.

A Petőfi utáni korszaknak kétségkívül legönállóbb, legtartalmasabb lírikusa. Van benne valami tüneményyszerű. Talán a diabolikus, talán a szertelen, de bizonyos, hogy ez a sajátosság kizárólag az övé. Minden költeménye egy-egy szilánk égő agyából, egy-egy darab vérző szívéből. Glóriája csakugyan oly fény, mely egy tövissel koszorúzott homlok körül ragyog. Magát dülja fel, hogy teremthessen. Mint az igazi nagy költők, ő is képes volna mindent föláldozni a művészetért. Ha meghat, ha megráz: meg lehetünk róla győződve, hogy ennek a lelkünkben támadó hatásnak árát az ő szíve százszorosán megfizette. A mulandó élet csak arra való volt neki, hogy az örökkévalók után törhessen. Költői vagy művészi becsvágy sohasem lobogott tündöklőben és vészhozóbban, mint az övé. «Forogni körbe nem tudott, nem akart», hát örökké «társtalan, boldogtalan» maradt. A harmónia, mely életéből teljesen hiányzott, csak a művészetben kereste fel. *A Tavasz felé, a Vaali erdőben, a Nyári les s a Harmincz év után* kötetekkel fölérő, örökbecsű termékei a magyar költészetnek.

▲ forradalom utáni lírát erős bölcselemi tartalommal mélyítette s új hangokkal gazdagította. Olyan dolgok bántják, a miken nem lehet segíteni. Ha a maga nyomorúságáról beszél: az egész emberiségen elkövetett igazságtalanságok vérzik meg szívét.

Nem az én feladatom: megillető helyét kijelölni a magyar líra történetében. Én csak egy véleményt akarok róla mondani, mely az ő egyéniségének nagy arányaihoz mérve kisszerűen s tán közönségesen hangzó, de a melylyel én mégis maradandóságát akarom éreztetni: *nem lehet őt mély megindulás nélkül olvasni.*

A mi Vajda életének külső történetét illeti, ezek után már kevés mondani valóm. Nagyon hozzá szokott az egyedüliséghez s mindjebben közeledett a vég. Csakhamar kénytelen volt felhagyni a hirlapírás robotmunkájával is s ekkor, hogy mégis kenyér nélkül ne maradjon, Csáky Albin gr. kultuszminiszter kegydíjjal látta el, melyet később utódja, Eötvös Loránt báró, a költő írói működésének félévszázados jubileuma alkalmából ezer forinttal fölemelt. Ugyanekkor barátai és tisztelői — köztük a politikai, társadalmi és művészi világ számos kitűnősége — meleghangú üdvözlő irattal lepték meg, melyet küldöttségileg akartak neki átnyújtani.

Mikor ezt megtudta, hozzám sietett.

— Az Istenért, ne tegyetek csúffá! Nekem nem kell semmiféle küldöttség, hanem mondok valamit: Vedd magadhoz azt az iratot és én majd eljövök érte, átveszem tőled.

Így is történt. A jelzett időben megjelent nálam. Az iratot néhány szó kíséretében átadtam neki.

Kezébe vette. Hosszan, meghatva nézegette. Aztán szótlanul egy zsöllyébe ereszkedett, a papirlapokat a térdére helyezte s szemei lassanként könybe lábbadtak. Szinte dúltan, szenvedőn nézett rám, mintha valami marczangolta volna. Végre majdnem csukló hangon megszólalt:

— Egy vallomással tartozom neked, édes barátom. Én körülbelül harmincz év óta azzal a gondolattal járok föl-alá a világban, hogy itt mindenki gazember. *Nem volt igazam.*

Nem volt igaza. Ebben a néhány szóban foglalom össze boldogtalan életének sötét tragikumát. Sokban nem volt igaza, mert képzelődése még java férfikorában megmérgezte jobb hitét s mikor ezt belátta, — már késő volt minden. Roncs volt, helyrehozhatatlan ember. A kert elpusztult, a ház leégett. Az utolsó öröm is önváddá, keserűséggé torzult benne.

Úgy volt megalkotva, hogy kitűnő médium legyen a boldogtalanság s lehetetlen a boldogság számára. A fantázia, mely másoknak tündérvilágot festet, neki poklokat gyújtott s mikor kétségbeesésében megnyugvásért az örökkévalóság és végtelenség kapuit döngette: bezúzott homlokkal vágódott vissza a rideg valóságba. Tele volt önérzettel, hiúsággal, nagyratörő vágyakkal, bizakodással, követelés-

sel, de mindezekből csak egy tudat szűrődött le számára: *a szerencsétlenség tudata.*

Nem, ő nem válhatik soha azzá, a kinek magát a jövőben elképzelte. Dalait nem fogják «habos mezőben» arató lányok énekelni, mert dalai nincsenek, csak fuldoklásai, tompa, rekedt, csukló zokogása van. Magányos lelkek, kiket a lét problémája bánt s a halál gondolata aggaszt, vigaszt fognak találni e komor költészetben s megilletődéssel szemlélhetik a sebeket, melyeket e nagy költő szívében a gondolkodás és érzés tövisei hasogattak, — de népszerű nem lesz soha, mert hiányzik belőle a napfény, az életkedv, a humor, — az élet vígasztalóbb fele.

Oh, szegény, agyonmarczangolt, öreg barátom! Fölégetted magadat a szertelen indulatok és fájdalmak tűzében, hogy mégis fényt adhass nemzetednek s valahogy ne maradj adósa. A művészet áldó és engesztelő világában te a legzordabb utakat kerested, hol minden léptedet köny és vér jelöli. Dicsőségednek valóságos martirja vagy. És csakugyan századok mulhatnak el, míg hozzád hasonló jelenést láthatunk, — annyira szomorú, tépett és ritka voltál!

VI.

BIRÁLATOK ÉS PÁLYÁZATOK.

BIRÁLÓ JELENTÉS

A LUKÁCS-KRISZTINA SZÉPTUDOMÁNYI PÁLYÁZATRÓL.

ALEXANDER BERNÁTTÓL.

A Kisfaludy-Társaság Lukács-Krisztina-jutalmát legutóbb a következő kérdésre tűzte ki: *A drámaírás főbb irányai a múlt század utolsó negyedében.* A kitűzött határidőre egyetlen pályamű érkezett, ezzel a jeligével: «... bízva bízzál.» (217 l. kötve.) E műről a következőket jelentjük:

Midőn a Kisfaludy-Társaság e kérdést kitűzte, magától értődőleg a múlt század utolsó negyedét nem merev határok által a megelőző és következő évektől elkülönített korszaknak tekintette, csak tájékozást szeretett volna szerezni a közönségnek az utolsó évek eleven drámairodalmi mozgalmairól. Szívesen látta volna, ha a pályázók esetleg általános áttekintést adva a XIX. század korábbi jelenségeiről, áttérnek az újabb német, skandináv, francia stb. drámairodalom jellemzésére, melylyel most már kapcsolatosan halad a magyar drámairodalom is. Rendkívül érdekes volna ebben a zürzavarosnak látszó nagy mozgalomban földeríteni a főbb irányokat, meglesni a fölfogásoknak, az ízlésnek, a témáknak, a stílusoknak esetleges változásait, megtalálni e változások föltételeit, törvényét. Szívesen szolgált volna társaságunk a magyar közönségnek e pályamű révén esztétikai és irodalomtörténeti fölvilágosítással a kiváló skandináv (pl. Ibsen, Björnson), német (pl. Hauptmann, Sudermann), francia (pl. Brieux, Hervieu stb.), orosz (Gorkij) stb. drámaírók műveinek jelentőségéről és a magyar drámaírók újabb alkotásairól. De az az egy pályamű, a melyet kaptunk, épenséggel nem felel meg e várákozásunknak.

★ szerző csodálatosan félreérthette a pályakérdést, mert mindabból, a mit vártunk, nem kaptunk semmit, se drámaírók jellemzését, irányok rajzát, darabok elemzését, még neveket is alig említ a szerző, egyetlen egy kivétellel, melyről azonnal szólunk. E helyett a

mű első részében mintegy a világ teremtésén kezdi, t. i. rendkívül elvont, megfelelően homályos és bizonytalan fejtegetéseken a művészet lényegéről és feladatáról általában, a művészetbölcseleti kutatás módszeréről és művének ez első részében ahhoz az eredményhez jut, hogy a művészet és szép két teljesen különmemű fogalom, mert a művészetben több és egyéb is van, mint az esztétikai tetszés, t. i. a techné és milieu. A tetszésben ugyanis a szerző az úgynevezett pozitív esztétika nyomán indulva, valami hedonikus elemet lát, úgy hogy ha csak ez volna benne, ez a műterméket élvezeti czikké alacsonyítaná le. Ő szerinte a művészet az igazságot, az igazságérzést keresi az érzéki hatás eszközeivel. Ez igen problematikus értékű elmélkedések után a mű második részében a drámával általában foglalkozik, illetőleg előbb a költészettel általában, és itt megállapítja, hogy a drámai művészet principiuma a komikum és tragikum, ez pedig, mint az igazság kifejezője, intellektuális lényünket érinti. Ezek az elmélkedések érdekesebbek és tartalmasabbak, de a megoldandó feladathoz való bevezetés gyanánt nagyon általánosak és bőveek, mint esztétikai vizsgálódások viszont nagyon is elégtelenek. E fejtegetések alapján osztályozza azután a drámákat. Mindenekelőtt megkülönböztet irodalmi és nem irodalmi drámákat; az utóbbiak csak mulattatásra szolgálnak; ezek közül teljesen mellözi az erotikus és vérengző hatásokat kergetőket, ami mégis kissé nagyon is kényelmes eljárás; némileg megkegyelmez a többi mulattató drámáknak, melyeket befogad az irodalom sáncaiba; ide tartoznak az összes historikus és romantikus drámák; a harmadik csoportba sorozza az operetteket, operákat és zenedrámákat; a negyedik legmagasabban álló műfajba tartoznak az igazi tragédiák és komédiák, melyek vagy akadémiai drámák, ha a klasszikus tragikai fölfogás szellemében készültek vagy modern társadalmi drámák, a mennyiben a klasszikus tragikai fölfogástól eltérően az etikai determinizmus alapján állanak.

E beosztás bármily önkényes és mint pusztán esztétikai kategóriák után indul, irodalomtörténeti áttekintések alapjául épen nem alkalmas, mégis azt a reményt kelti, hogy most már a szerző át fog térni tulajdonképi tárgyára, de ismét csalódunk. A III. részben újra esztétikai fejtegetés indul a *faji elemről*; ezen bizonyos sajátos idegdiszpozíciókat és állandó képzettársulásokat ért és ennek felhasználása jellemzi a drámai irodalomnak fent említett első és második fajtáját. Itt említi Cyranót, L'Aiglont, Jókai Leventéjét, Herczeg Ferencz Ocskay-át, Balatoni regéjét és Tóth Ede népszínműveit — egy-két lapon! Témája útján tovább haladva, a IV. részben a zene-

drámát tárgyalja, a harmadik drámai irodalmi fajtát és ez művének tulajdonképi magva. Itt is előbb általánosságban a költészet és zene viszonyát tárgyalja, azzal a célzattal, hogy Wagner zenedrámájában a fejlődés culmen-jét bemutassa, azután szól a drámai zenéről, végül a zenedrámáról, és itt ad az eddigieknél valamivel konkrétebb fejtegetéseket, t. i. Wagner tetralogiájának és Parzifáljának magyarázatát és dicsőítését. «Fejtegetéseinek végső következménye gyanánt, úgy mond, tisztán áll immár előttünk az új, a legtökéletesebb műfaj, a múlt század utolsó negyede drámai irodalmi irányainak legtökéletesebb képviselője, a zenedráma, melybe a költészet mint a gondolat (tragikum, komikum) közvetítő közege körül az összes ismert művészetek (zene, festészet, szobrászat) gyönyört nyújtó elemei egyetlen cél elérésére csoportosulnak.» Azért mégsem ez a legtökéletesebb műfaj, mert hátra van a negyedik drámai irodalmi irány, melyet a szerző az V. részben, a *tragicum evolúciója* címűben tárgyal. Itt ismét kapunk általános fejtegetéseket a tragikumról, a tragikai fölfogás fejlődéséről, de semmi irodalmat, csak esztétikát és végül Wagnernek újabb és most már végleges apoteozisát, mert az ő zenedrámája nemcsak minden esztétikai elemet magában egyesít, hanem tragikai fölfogás tekintetében is a csúcspont. «Wagner zenedrámájában mind az benne van tehát, a minek kifejezésére a dráma, illetve a művészet egyáltalán képes, benne van a legtökéletesebb formában és mérvben, nem elrészletezve töredékeiben, hanem egy bűvös egységben, mely nem is lehet így más, mint a művészet superlativuma». 207. l.

Az egész pályamű nem is egyéb, mint Wagner művészetének dicsőítésére írott esztétikai fejtegetés. A szerző ahelyett, hogy a drámai irodalom termékeit csoportosította és jellemezte volna, a bírói székre ült és a legtökéletesebb dráma fantomját kergetve, mindent elitelt, ami nem Wagneri zenedráma vagy az általa úgynevezett társadalmi dráma, melyre még példát is alig nevez meg. Így már a feladat félreértése miatt sem adhatjuk neki oda a jutalmat. De ép oly kevésbé érthetünk egyet elméleti fejtegetéseivel, melyek eredménye a Wagner-féle operát még drámai tekintetben is a művészet csúcspontjára helyezvén, túltesz a németek elfoglaltságán is. Nézetünk szerint a szerző sem a művészetről, sem a tragikumról való nézetét nem fejtegeti olyképp, hogy mint termékenyítő elem helyet foglalhatna a modern esztétika terén. A szerzőnek vannak gondolatai, de ezek még ki nem forrottak; nem is ismeri eléggé a modern művészettani és esztétikai irodalmat. Gondolatainak kifejezése pedig nem mindig eléggé világos, sok helyütt pedig nehézkes, vontatott, maga magát ismétlő, száraz. Jobb törekvésű író művével van dolgunk, ki

utat keres magának, de még nem találta meg, még sokszor körben tévelyeg. Nem javasolhatjuk, hogy a társaság neki a díjat odaitélje.
Budapest, 1906. február 4.

Hozzájárult:
Heinrich Gusztáv.
Beöthy Zsolt.

BIRÁLÓ JELENTÉS

A SOMOGYI DEZSŐ JUTALOMRA BEÉRKEZETT PÁLYAMŰVEKRŐL.

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

A pályatétel a következő volt: «Kivántatik kisebb irodalmi tanulmány a következő írók valamelyikéről: Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál vagy Szabó István.»

Két pályamű érkezett be, mindkettő Ipolyi Arnoldról. Az I-ső számúnak címe *Ipolyi Arnold* s jeligéje «Deus et Patria». Ez 42 negyedrért oldalon tárgyalja, egy u. n. hangulatkeltő bevezetés után, Ipolyi életét (4—28 l.), majd műveit (29—40 l.) s végül forrásait adja (41—47 l.). Látható, hogy e vázlat írója nem Ipolyira, az íróra, hanem a könnyen megkapható életrajzra helyezte a fősúlyt, melyben azonban ujat épen nem mond; megelégszik a már ismert adatok felsorolásával s főleg Pór Antal könyve kivonatolásával. És mégis ez még a jobbik rész; mert a másik még bibliographiai anyagnak is értéktelen. Író sehol még csak árnyát sem árulja el annak, hogy Ipolyi műveit átolvasta vagy hogy épen tanulmányozta; megnevezi a mű címét, odadob pár adatot és egy dicséretet s ezzel vége. Így pl. a *Magyar Mythológiáról* nem egészen 3½ oldalon szól s ebből is egy oldal a könyv főcímeinek felsorolása a cím- és lapszám szerint, miközben az «etymologia» szót ismételve «ettimológiá»-nak írja. Minő a módszere és eljárása, olyan irálya is: felületes, tartalmatlan, alig tanulói színvonalú. Az első mondat szerint Ipolyi nem «meteor», csak szerény «sarkcsillag», mely «állandó iránytűként» vezeti a kutatót «a mult sötétjében», «bevilágítva előtte azt a mesgyét, melyet az ő lábai tettek járhatóvá». Író tehát a csillagot iránytűnek, emezt világító eszköznek s a mesgyét ösvénynek képzei. A mű behatóbb bírálatra egyáltalán nem méltó.

A II-dik számú pályamű címe *Ipolyi Arnold irodalmi munkássága*, jeligéje «Universa talem virum Hungaria centum annis fortasse non genuit». Az 53 ivrétű lapra terjedő mű Ipolyi élete (2—7 l.),

történeti (Cornides, Horváth János, Kállay Ferencz) ismeretei nincsenek, művészettörténeti és műipari ismeretet alig árul el. Egyikből sem látszik mást tudni, mint a mit Ipolyi műveiből tanúlt. Így éppen a *Magyar Mythológiát* tekintve, nem ismeri Katona Lajos jeles ismeretétését, mely pedig több mint nyolcz éve megjelent s igen helyesen emeli ki az Ipolyi mythológiája jellemző tulajdonságát, midőn kimutatva rá a Grimm *Deutsche Mythologie* művének hatását és dogmatikus alaptételéből folyó tévedését, az eredményt így foglalja össze: «Ipolyi munkájának a további kutatásra vonatkoztatott értékéről is elmondhatjuk azt, a mit sok nagy koncepcziójú, de nem a legszerencsésebb kivitelű alkotásáról elmondottak már: hogy a mire törekedett, az elérhetetlen ugyan, (t. i. bebizonyítása annak, hogy a magyarok ősvallása eredetileg monotheismus volt), de mint érdemes dologra serkentő ideális szép cél, nemcsak tiszteletet, hanem hálát is érdemel.» (4 l.) Minő banális valótlanság, midőn ezzel szemben szerző felkiált: «Megvan mythológiánk. Nagyon csekély habozást érzek ítéletem kimondásában, midőn hozzáteszem: egészen. Ipolynak köszönhetjük, mert ő az első, ki nem tapogatódzva, hanem valamennyi idők nagyjait túlszárnyalva a «magyar» mythológiát megalkotta.» (13. l.)

Ilyen styllal s nagyhangú dicsérekben áradozó közhelyekkel általában sem lehetne jó írói művet írni; de ezek mellett írónak különös gyarlóságai is vannak, mint a főntebb már említett zavarosság és e mellett pontatlanság. Pl. így ír: «A fenkölt lélek és érzés csirájával lépte át a pozsonyi szent Imréről nevezett papnövelvét.» (3. l.) «A magyarok ősvallása meglepte társait, önmagát pedig (helyesen: azonban) kielégítetlenül hagyta.» (U. o.) «A négy évi theologia után korhiány miatt fel nem szentelték.» (Szórend.) «Készséggel vállalta el 1856-ban a munkával és fáradtsággal (helyesen: fáradsággal) egybekötött műemlékek conservátorságát a pozsonyi kerületben. Annál szívesebben, mert e minősége és hivatala hozzáférhetőbbé tette neki mindazt az emlékszerű épületeket, melyeket szíve vágyából, mint szomjas szarvas keresett és kutatott.» (5. l.) «Hasonló eredményt ért el képzőművészeti társulat elnökségéből.» (52. l.) Ilyeneket akár minden lapról lehetne idézni s tehát nem vehetők a toll, hanem a szerző hibáinak.

Mindezek miatt, habár e munka az előbb említett I-ső sz. munkát minden tekintetben, nyelvezete hibátlanságát kivéve, megelőzi, de magában véve legfőlebb középszerű, a jutalmat kiadhatónak nem találtuk.

Budapest, 1906. febr. 5.

Hozzájárult:

Heinrich Gusztáv,

Négyesy László.

BIRÁLÓ JELENTÉS

A BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZINMŰVÉSZNŐ ALAPÍTVÁNYÁBÓL KITÜZÖTT
PÁLYÁZATRÓL.

HEGEDÜS ISTVÁNTÓL.

Alulírottak, a *Bulyovszky Gyuláné*-féle pályázatra beérkezett pályaművek elbírálására küldetvén ki, van szerencsénk a pályázat eredményéről a következő *egyhangulag* elfogadott jelentést terjeszteni elő.

Az alapító művésznő amaz irodalmi fénykor emlékeinek hatása alatt teheté alapítványát, melyben a szavaló művészet magában az irodalmi alkotások stíljében, hangjában, fenkölt gondolatkörében megtalálta az előadásra alkalmas hatásos darabokat.

E korszak letűnt. Az irodalmi izlés más irányt vett. A realistikus, élethű, gyakran köznapi hang az otthonos a mai irodalmi műfajokban. Sem a színpadon, sem az olvasásra szánt irodalmi termékekben nem kél szárnyra a páthos, mely a szavaló-előadásra hálás anyagot nyújt.

A pályázatok meddőségét még sem az izlés e fordulata magyarázza meg. Azért lehetne jó lyrai és jó elbeszélő költeményt írni és ha a költemény hangja igaz, őszinte: az élet fuvallatától átlengett; annak előadása egy értelmes szavalónak még intensívebb hatásra ad alkalmat.

A pályázat meddőségét az okozhatja, hogy legjobb költőink tartózkodnak a pályázat kockázatának tenni ki már élvezett jó hírnevüket, vagy a pályázat izgalmától óvják magukat.

Innét magyarázható az elszomorító silány eredmény. Nem a tavasz zsendülő mezejére, de avar tarlóra vezet e pályázat. A kezdő írók botorkálása, teljes járatlansága úgy a kompozíció, mint a kifejezés technikája terén, mely érezhető a beérkezett 59 pályamű 42 darabjában, még nem tenné sívárságnak oly elszomorító hatását. Ámde e pályázatokon az önismeret teljes hiányában leledző, szárny nélkül vergődő, az írói lelkiismeret *sudavit et alit* Horatius megkívánta követelményének eleget nem tett éretlen ambitio nyilatko-

zik meg megdöbbenő alakban. Nem lehet csodálkozni azon, hogy már több ízben kelté föl a korábbi pályázatok bírálóiban és mibenünk is azt a gondolatot: vajon nem volna-e helyesebb utólagos jutalón alakjában tenni eleget az alapító művésznek igaz és nemes célzatának. Mi haszna minden pályázat alkalmával ismételni a panaszt és fájlalni, hogy sem a középiskolai stilisztikai oktatásnak, sem az irodalmi hagyományoknak, sem a nagy írók benső hatásának még csak árnyéka sem érinté a legtöbb pályamű szerzőjének lelkét!

Keresik a tárgyat. Valósággal mesterkelt világban élnek. Nem jut eszközbe Goethe tanácsa, melyet az ifju költőnek adott: «Markolj bele az életbe, az mindenütt érdekes.» De a pályaművek túlnyomó része egy-egy elcsépett tárgyat próbál fölújítani és messze távol marad ugyan e tárgy korábbi földolgozóinak színvonalától.

Mert nem jellemző tudatlanság-e, az Eötvös néprománczát a megfagyott gyermekről travestálni egy megfagyott apára, a walesi bárdok hangját egy «Nincs veszve Lengyelország»-ot füttyölő lengyel rigónak adni szájába? Bitóra kerül a lengyel. A rigó ezt füttyöli. Hihetetlen helyzeteket talál ki egy-egy veritékes munka írója, csakhogy egy csattanós, többnyire szentimentális fordulatot idézzon elő. Igazságról, valóságúségról, epikai hiedelemről sejtelve sincs. Ha pedig — mint az itt jellemzett pályaművek közt igen sok, nem gondolva a pályázat azon feltételével, hogy «kisebb elbeszélő költemény» kívánta-tott, lyrai költeményt nyújt be: a lyra a politikai vezérczikkek viszhangja és pedig nem is igaz és őszinte viszhangja.

Nem érdemes a sok zagyva beszédet, a sok kuszált, össze-viszszahányt gondolatot, a sok üres páthost, egy pár sor érthetlen szóhal-mazt vagy az Arany költői receptjére készült képzavart felsorolni. Fátýolt reá! Jobb a feledés fátyolát borítani rá.

Ilyen a beérkezett pályaművek közül az 1. 2. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 15. 16. 18. 20. 21. 23. 24. 26. 27. 28. 29. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 39. 40. 41. 43. 44. 45. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 56. 57. 59. számokkal jelölt költemények. A költemények címét bátran elhallgathatjuk, mert a névtelen feledés talán teljesebb. A fönmaradt 17 költemény közül a közepszerű napitermelés színvonalát eléri mintegy 11, figyelmet kelt és inkább élvezhető olvasmányt nyújt 6 költemény.

Az első csoportba sorozzuk a 12. (*Gáthi Gerő*), 13. (*Palotásné*), 14. (*Atilla világtusája*), 17. (7 kisebb csinos költemény, s köztük Kuruczkeserv, de ez lyrai költemény), 22. (*Turáni lélek*), 25. (*A kis libapásztor*), 30. (*Ányos*), 42. (*Rákóczy búcsúzik*), 46. (*A betyár*), 47. (*A nagyapó meséje*), 58. (*A macska*).

Ezeknek hol a verselésben nagyobb ügyesség, hol a költői hang meg-megpendülése, egy-egy fordulat szerencsés megalkotása, egy-egy jó versszak némi színt, némi fényt kölcsönöztek. De a mesealkotás oly kitalált, oly valószerűtlen, pl. a *Turáni lélekben*, A macskában, a tárgy oly kisszerű és inkább egy lyrai hangulat szituációja (A kis libapásztorban), vagy tisztán lyrai költemény (Rákóczy búcsúzik, vagy Ányos), hogy nemcsak a középszerűség bélyegét viselik, de a Horatiusféle figyelmeztetést érdemlik meg a szerzők, hogy a költemény, ha a tetőről csak egy kissé aláhanyatlik, gyorsan száll le a mélybe.

Hat költeményről érdemesebb szólni.

A 3. sz. *Sevilla csillaga*. A bűbajos donna Mercedesen, ki szerelmével megrontotta, öngyilkosságba hajtá don Ramiró fivérét, boszút áll Ramiró. Szerelemre csábítja és mikor a büszke nő szerelmet esd, eltaszítja. Ez öngyilkos lesz. Ő a templomosok közé megy; hol hangzik bűnvallomása.

Mert volt szerelmem nékem is: egy félbe tépett álom.

Felét szívemben őrizem, felét a más világon.

E két sor, eltekintve a félbe tépett, erőltetett kifejezétől, gondolatot rejt magában, mi maga érdem a pályázat avar mezején. De forma tekintetében fogyatékos költemény. 37. (*A lippai nász*). Tompa modorában gyakorlott verseléssel irt víg elbeszélő költemény, mely előadja, hogy Borbély György mint tréfálja meg Ali basát, kinek az a gondolat támad, midőn Borbély György nagy dáridóval üli meg neve napját, hogy sereggel megy a Borbély György vára alá és Bedőházi Lenkét kiköveteli. Dorkát, egy vén cigányasszonyt jól elfátyolozva küldi el Borbély György a szép Lenke helyett. Van kedv, van kacaj a lippai nász

Fölösleges bőbeszédűsége, egyenetlen kidolgozása mellett is e pályázatban magára vonta a figyelmet, de a bizottság a pályadíjra érdemesnek nem találta. 54. (*Hazug lant*). Ebben van már egy szép gondolat, ha a kompozíció megfelelő volna. Hazug érzéssel hirt szerez magának egy költő. Utoljára a dicsőségbe belefárad. Vágyik egy igaz érzést venni lantjára. Fölkeresi régi szerelme tárgyát, de sirba találja. Feszíti a lant hurjait, hogy őt zengje igazán meg. A hur pattan, a lant megreped. De milyen verselés! A kezdő két versszak érthetetlen, erőltetett.

55. (*A papagály*). A könnyed, világos előadás, gyakorlott tollra vall A papagály cz. versnél, mely egy vénleány történetét adja elő, kik az ifjkorban betanított papagály a régi refrainnel vigasztal.

Malsika, Karsai visszatér:

A csatatérre ment Karcsi, vissza nem tért, Malcsi már más viszonyra gondol. Csalódik és a papagály a régi vigasztaló szóval üdvözl. Csinos költemény, de Malcsi elveszti érdeklődésünket, mert az új viszony ép lakodalom napján finánciális megkülönböztetés miatt szakad meg.

A 19. (*Mese az Iholjáról*) és 18. (Rákóczy hazajön).

Lyrai költemények, s mint ilyenek a pályázat feltételének nem felelnek meg. De ha szóba jöhetnének, sem volnának jutalmazandók, mert mélyebb érdeklődést nem keltenek és a szituáczió, mely való-szerűvé akarja tenni a lyrai gondolat igazságát, érzik a mesterkelt kigondolás.

Mindezeknek alapján bizottságunk a jutalom kiadását nem hoz-hatta javaslatba.

Budapest, 1906. febr. 2.

Hozzájárult:

Ferenczi Zoltán.

*

Jelentéstevő tisztelt tagtársamnak ahhoz a conclusiójához, hogy a pályadíj ezuttal nem adható ki, én is hozzájárulok.

Radó Antal.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG JUTALOM-TÉTELEI.

Kihirdettettek az 1906 február 11-diki ünnepélyes közülésén.

I. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1904-ről): A drámairás főbb irányai a mult század utolsó negyedében. (Másodszor kitüze-tett 1906. febr. 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1907. október 31-dike.

II. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1905-ről): A nemzeti stílus jelentősége és föltételei a művészetekben. (Kitüzetett 1905. február 7-dikén.)

Jutalma a Lukács Móricztól nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1906. október 31-dike.

III. LUKÁCS KRISZTINA JUTALOM (1906-ról): Euripides, Calderon, Marlowe, Alfieri vagy Goethe valamelyik drámájának alakhű, művészi fordítása. (Kitüzetett 1906. febr. 7-én.)

Jutalma a Lukács Móricz nejének, Birly Krisztinának emlékére tett alapítványból 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1907. október 31-dike.

IV. BULYOVSZKY GYULÁNÉ SZÍN-MŰVÉSZNŐ JUTALMA: Kivántatik szaválásra alkalmas kisebb elbeszélő költemény. (Kitűzetett 1906. február 7-én.)

Jutalma 800 korona.

Benyújtásának határideje: 1907. október 31-dike.

V. SZÉHER ÁRPÁD JUTALOM: Kivántatik társadalmi beszély. (Kitűzetett 1905. február 7-én.)

Jutalma 1000 korona.

Benyújtásának határideje: 1906. október 31-dike.

VI. SOMOGYI DEZSŐ JUTALOM: Kisebb tanulmány a következő írók valamelyikéről: Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál vagy Szabó István. (Másodszor kitűzetett 1906. február 7-dikén.)

Jutalma 400 frank aranyban.

Benyújtásának határideje 1908. október 31-dike.

VII. IFJ. BOJÁRI GRÓF VIGYÁZÓ SÁNDOR JUTALOM: Kivántatik magyar történelmi tárgyú, prózában irandó kisebb elbeszélés, a mely fél nyomtatott ívtől két ívig terjedhet. (Kitűzetett 1905. február 4-én.)

Jutalma a bojári gr. Vigyázó Jozefin által elhunyt testvére Vigyázó Sándor nevére tett alapítványból 240 korona. A jutalom 1907. április 28-dikán adatik ki.

Benyújtásának határideje 1906. október 31-dike.

★

A pályamunkák idegen kézzel, tisztán és olvashatólag másolva, bekötve, lapozva, a szerző valódi nevét rejtő lepecsételt, jelmondatos levél kíséretében, a fenn kitett határidőig a Társaság titkárához küldendők.

Megjegyzendő, hogy mindegyik pályadíjért versenyző munkák közül csak az nyerhet jutalmat, mely nem csupán aránylag jobb a többinél, hanem a melynek önálló becse is van.

A jutalommal kitüntetett pályamunkák a szerző tulajdona maradnak. A Társaság fentartja magának, hogy azokat Évlapjaiba díjtalanul fölvehesse, sőt ha szerzőjük egy év lefolyása alatt ki nem adná, külön is, minden díjazás nélkül közrebocsáthassa.

A pályaművek kéziratai a Társaság levéltárában maradnak.

VII.

TÁJÉKOZTATÓ KÖZLÉSEK.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG SZEMÉLYZETE

1906-DIK ÉVI FEBRUÁR 11-DIKÉN.

Elnökség és tisztviselők:

<i>Elnök</i>	BEÖTHY ZSOLT.
<i>Másodelnök</i> ...	BERZEVICZY ALBERT.
<i>Titkár</i>	VARGHA GYULA.
<i>Másodtitkár</i> ...	KOZMA ANDOR.
<i>Pénztárnok</i>	MAGYAR FÖLDHITELINTÉZET.
<i>Ügyész</i>	Dr. SZÓCS FERENCZ.

A gazdasági bizottság tagjai:

BERCZIK ÁRPÁD. GYULAI PÁL. SZÜRY DÉNES.

A könyvkiadó bizottság tagjai:

BEÖTHY ZSOLT, elnök.

ALEXANDER BERNÁT.	HERCZEG FERENCZ.
BARKASSY GÉZA.	KOZMA ANDOR.
EMICH GUSZTÁV.	ORMODY VILMOS.
FORSTER GYULA, BÁRÓ.	RIEDL FRIGYES.
GÖRGEY ISTVÁN.	SZÜRY DÉNES.
GYULAI PÁL.	VARGHA GYULA.

VÉGH ARTÚR.

Rendes tagok:

ÁBRÁNYI EMIL	1885	Budapest.
ÁBRÁNYI KORNÉL	1878	Budapest.
ÁGAI ADOLF	1877	Budapest.

	ALEXANDER BERNÁT	1899	Budapestén.
5	AMBRUS ZOLTÁN	1899	Budapestén.
	APPONYI ALBERT GRÓF	1898	Budapestén.
	BAKSAY SÁNDOR	1872	Kun-Szent-Miklóson.
	BAYER JÓZSEF	1888	Budapestén
	BÁRD MIKLÓS	1905	Nagy-Kőrösön.
10	BÁRSONY ISTVÁN	1898	Budapestén.
	BENEDEK ELEK	1900	Budapestén.
	BEÖTHY ZSOLT	1876	Budapestén.
	BERCZIK ÁRPÁD	1873	Budapestén.
	BERZEVICZY ALBERT	1899	Budapestén.
15	CSENGERI JÁNOS	1904	Kolozsvártt.
	DALMADY GYÖZÖ	1887	Budapestén.
	DÓCZY LAJOS BÁRÓ	1887	Budapestén.
	ENDRÖDI SÁNDOR	1882	Budapestén.
	FERENCZI ZOLTÁN	1903	Budapestén.
20	FIÓK KÁROLY	1902	Budapestén.
	FRAKNÓI VILMOS	1903	Budapestén.
	GÁRDONYI GÉZA	1903	Egerben.
	GYULAI PÁL	1880	Budapestén.
	HARASZTI GYULA	1906	Kolozsvároott.
25	HEGEDÜS ISTVÁN	1893	Budapestén.
	HEINRICH GUSZTÁV	1882	Budapestén.
	HERCZEG FERENCZ	1893	Budapestén.
	JAKAB ÖDÖN	1895	Budapestén.
	JÁNOSI GUSZTÁV	1899	Veszprémben.
30	KOZMA ÁNDOR	1898	Budapestén.
	LÉVAY JÓZSEF	1862	Miskolczon.
	MIKSZÁTH KÁLMÁN	1882	Budapestén.
	NÉGYESY LÁSZLÓ	1904	Budapestén.
	PEKÁR GYULA	1901	Budapestén.
35	RADÓ ANTAL	1895	Budapestén.
	RÁKOSI JENŐ	1869	Budapestén.
	RÁKOSI VIKTOR	1897	Budapestén.
	RIEDL FRIGYES	1900	Budapestén.
	SEBŐK ZSIGMOND	1904	Budapestén.
40	SOMLÓ SÁNDOR	1897	Budapestén.
	SZABOLCSKA MIHÁLY	1899	Temesvártt.
	SZANA TAMÁS	1901	Budapestén.
	SZILÁDY ÁRON	1867	Kis-Kun-Halason.
	SZÜRY DÉNES	1893	Budapestén.

45	THEWREWK EMIL, P.	1885	<i>Budapest.</i>
	VARGHA GYULA	1888	<i>Budapest.</i>
	VÁRADI ANTAL	1889	<i>Budapest.</i>
	VÉRTESI ARNOLD	1887	<i>Budapest.</i>
	ZICHY GÉZA GRÓF	1878	<i>Budapest.</i>

Levelező tagok:

	BACHAT DÁNIEL	1879	<i>Budapest.</i>
	BRÁBEK FERENCZ	1899	<i>Prágában.</i>
	BUTLER DUNDAS EDE	1879	<i>Londonban.</i>
	CASSONE JÓZSEF	1882	<i>Notoban (Sicilia).</i>
5	DE GUBERNATIS ANGELO GRÓF	1893	<i>Rómában.</i>
	HADZSICS ANTAL	1867	<i>Újvidéken.</i>
	HANDMAN ADOLF	1879	<i>Budapest.</i>
	JALAVA (ALMBERG) ANTAL	1880	<i>Helsingforsban.</i>
	JONES HENRIK	1898	<i>Mumby Vicarageben (Alford, Lincolnshire).</i>
10	KONT IGNÁCZ	1903	<i>Párisban.</i>
	LECHNER GYULA	1905	<i>Budapest.</i>
	NEUGEBAUER LÁSZLÓ	1882	<i>Budapest.</i>
	OPITZ TÓDOR	1887	<i>Liestalban (Baselland).</i>
	SCHÖLDSTROM FRIGYES	1905	<i>Stockholmban.</i>
15	SCHUMACHER SÁNDOR	1898	<i>Kopenhágában.</i>
	STURM ALBERT	1880	<i>Budapest.</i>
	VRCHLICKÝ JAROSZLÁV	1905	<i>Prágában.</i>
	VULCANU JÓZSEF	1871	<i>Nagyváradon.</i>

Az évszám az illetőnek taggá választása idejét jelöli.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ELHUNYT TAGJAI

1906-İK ÉVI FEBRUÁR 11-IG

A Kisfaludy-Társaság tagjai 1866-ig csak egyfélék voltak. 1867-től fogva belsők meg külsők. 1879-től rendesek meg levelezők.

- 1838 KÖLCSEY FERENCZ aug. 24.
1841 CSATÓ PÁL febr. 15.
1842 DESSEWFFY AURÉL GRÓF febr. 9.
1844 KISFALUDY SÁNDOR okt. 28.
1846 ⁵ VAJDA PÉTER febr. 10.
KIS JÁNOS febr. 19.
1847 SCHEDIUS LAJOS nov. 12.
1849 PÉCZELY JÓZSEF máj. 23.
1851 HAZUCHA FERENCZ (KELMENFI LÁSZLÓ) ápril 21.
1852 ¹⁰ HELMECZY MIHÁLY decz. 1.
1853 GARAY JÁNOS nov. 5.
1854 NAGY IGNÁCZ márcz. 19.
1855 VÖRÖSMARTY MIHÁLY nov. 19.
1857 SZENVEY JÓZSEF jan. 22.
1858 ¹⁵ BAJZA JÓZSEF márcz. 3.
BÁRTFAY LÁSZLÓ máj. 12.
SZONTÁGH GUSZTÁV jun. 7.
CSÁSZÁR FERENCZ aug. 17.
1860 SZENCZY IMRE febr. 2.
1861 ²⁰ SZEMERE PÁL márcz. 18.
VACHOTT SÁNDOR ápril 9.
SÁROSY GYULA (LAJOS) nov. 10.
1864 KAZINCZY GÁBOR ápril 18.
SZALAY LÁSZLÓ jul. 17.
²⁵ FÁY ANDRÁS, a társaság első igazgatója, jul. 26.
KUTHY LAJOS aug. 27.
1864 MADÁCH IMRE okt. 5.

- 1865 JÓSIKA MIKLÓS BÁRÓ, a társaság első elnöke, febr. 27.
 1866 KISS KÁROLY febr. 17.
 30 GAÁL JÓZSEF febr. 28.
 EGRESSY GÁBOR jul. 30.
 ZÁDOR GYÖRGY aug. 17.
 CZUCZOR GERGELY szept. 9.
 1867 PÁKH ALBERT *belső tag* febr. 10.
 35 BÉRCZY KÁROLY *belső tag* decz. 11.
 1868 ERDÉLYI JÁNOS *belső tag* jan. 23.
 TOMPA MIHÁLY *belső tag* jul. 30.
 1869 GREGUSS GYULA *belső tag* szept. 5.
 1871 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ, a társaság második elnöke, febr. 2.
 1872 40 SIR JOHN BOWRING *külső tag* nov. 23.
 1875 KRIZA JÁNOS *belső tag* márcz. 26.
 SZEBERÉNYI LAJOS *belső tag* jun. 4.
 TOLDY FERENCZ, a társaság negyedik elnöke, decz. 10.
 KEMÉNY ZSIGMOND BÁRÓ, a társaság harmadik elnöke, decz. 22.
 1876 45 TÓTH EDE *belső tag* február 26.
 SZÉKÁCS JÓZSEF *belső tag* július 29.
 1877 DÖMÖTÖR JÁNOS *belső tag* január 8.
 STEINACKER GUSZTÁV *külső tag* jun. 7.
 FÁBIÁN GÁBOR *belső tag* decz. 10.
 1878 50 SZIGLIGETI EDE *belső tag* jan. 19.
 HORVÁTH MIHÁLY *belső tag* aug. 19.
 1879 TOLDY ISTVÁN *belső tag* decz. 6.
 1880 CSENGERY ANTAL jul. 13.
 1881 TÓTH KÁLMÁN *rendes tag* febr. 3.
 55 SZEMERE MIKLÓS *rendes tag* aug. 20.
 LUKÁCS MÓRICZ, a társaság ötödik elnöke, nov. 5.
 DUX ADOLF *rendes tag* nov. 20.
 1882 ARANY JÁNOS *rendes tag* okt. 22.
 GREGUSS ÁGOST *rendes tag* decz. 13.
 1884 60 FRANKENBURG ADOLF *rendes tag* jul. 3.
 SZÜCS DÁNIEL *rendes tag* okt. 6.
 1885 GERMANECZ KÁROLY *lev. tag* febr. 1.
 GYÖRY VILMOS *rendes tag* ápril 14.
 1886 TÁRKÁNYI BÉLA *rendes tag* febr. 16.
 65 KOVÁCS PÁL *rendes tag* augusztus 13.
 IPOLYI ARNOLD *rendes tag* december 2.
 1887 BALÁZS SÁNDOR *rendes tag* augusztus 1.
 1888 RING MIHÁLY *lev. tag* október 4.

- HENSZLMANN IMRE *rendes tag* deczember 5.
- 1891 ⁷⁰ P. SZATHMÁRY KÁROLY *rendes tag* január 15.
 PACHLER FAUST *lev. tag* szeptember 5.
 OSIKY GERGELY *rendes tag* november 19.
 HUNFALVY PÁL *rendes tag* november 30.
- 1892 SZABÓ ISTVÁN *rendes tag* márczius 24.
⁷⁵ SALAMON FERENCZ *rendes tag* október 9.
- 1894 PAULAY EDE *rendes tag* márczius 11.
- 1895 STIER TEOFIL *lev. tag*.
 PHILLIPS HENRIK *lev. tag*.
- 1896 GR. SZÉCSÉN ANTAL *rendes tag* augusztus 23.
⁸⁰ DEGRÉ ALAJOS *rendes tag* november 1.
- 1897 VAJDA JÁNOS *rendes tag* január 17.
 PULSZKY FERENCZ *rendes tag* szeptember 7.
 PÁLFFY ALBERT *rendes tag* deczember 22.
- 1898 SAYOUS EDE *lev. tag* január 19.
⁸⁵ ABONYI LAJOS (MÁRTON FER.) *rendes tag* április 28.
 ZICHY ANTAL *rendes tag* május 19.
 SZÁSZ BÉLA *rendes tag* július 7.
 ARANY LÁSZLÓ *rendes tag* augusztus 1.
 HORVÁT BOLDIZSÁR *rendes tag* október 28.
- 1899 ⁹⁰ BARTALUS ISTVÁN *rendes tag* febr. 8.
 PATTERSON ARTÚR *lev. tag* szept. 29.
 PÉTERFY JENŐ *rendes tag* nov. 5.
- 1900 IMRE SÁNDOR *rendes tag* decz. 21.
- 1901 SAISSY AMADÉ *lev. tag* április.
- 1902 ⁹⁵ SZIGETI JÓZSEF *rendes tag* február 26.
 TOLNAI LAJOS *rendes tag* márczius 19.
 DOBSA LAJOS *rendes tag* július 8.
 VADNAY KÁROLY *rendes tag* július 27.
 KELETY GUSZTÁV *rendes tag* szeptember 2.
- ¹⁰⁰ MÜNTZ JENŐ *lev. tag* deczember.
 BARTÓK LAJOS *rendes tag* deczember 31.
- 1903 TÓTH LŐRINCZ *rendes tag* márczius 17.
- 1904 JÓKAI MÓR *rendes tag* május 5.
 JOVANOVICS JÁNOS *lev. tag* június 13.
- ¹⁰⁵ ÖMAN VIKTOR EMANUEL *lev. tag* augusztus 23.
- 1905 SZÁSZ KÁROLY *rendes tag* október 15.

A KISFALUDY-TÁRSASÁG ALAPÍTÓI

1906-IK ÉVI FEBRUÁR 11-IG.

ACZÉL BÉLA BÁRÓ.		BATTHYÁNY GÉZA GRÓF	(1860 előtt).
ADLER DÁVID.		BATTHYÁNY KÁZMÉR GRÓF	(1860 előtt).
ADÓDY ISTVÁN.		BATTHYÁNY LAJOSNÉ GRÓFNÉ.	
ALMÁSSY EDMUND.		BAUER ANTAL.	
ALMÁSSY PÁL.		BAUMGARTEN FERDINÁND.	
ANDRÁSSY GYÖRGY GRÓF	(1860 előtt).	BAUMGARTEN FÜLÖP.	
ANDRÁSSY GYÖRGYNÉ GRÓFNÉ.		BAUMGARTEN IGNÁCZ.	
ANDRÁSSY DÉNES GRÓF	(400 K).	BAUMGARTEN KÁROLY.	
APÁTHY ISTVÁN	(1860 előtt).	BAY ILONA.	
ANTONOVICS KÁLMÁNNÉ.		BÁRÁNY PÁL ÉS DÉNES.	
ARANY JÁNOS	(100 arannyal).	BÁRON BENEDEK	(6000 K).
ARANY JÁNOSNÉ, ERCSEY JULIÁNNA		BELGRÁD IGNÁCZ.	
ARÁNYI MIKSA DR.	(400 K).	BENICZKY ÖDÖNNÉ KEGLEVICH STE-	
ÁCS KÁROLY.		FÁNIA GRÓFNÓ.	
BAGHY IMRE.		BENKE GYULA.	
BAJAI KATH. FÖGYMNASIUM.		BEÖTHY KLÁRA.	
BALABÁN ADOLF.		BERCZIK ÁRPÁDNÉ	(400 K).
BALASSA ANTAL BÁRÓ.		BEREGSZÁSZY PÁLNÉ.	
BALLAGI MÓR	(1860 előtt).	BERÉNYI FERENCZ GRÓF.	
BALOGH ISTVÁN.		BERNÁTFY IDA BÁRÓNÓ.	
BARBÁS JÓZSEF.	(400 K).	BERNÁTH GYULA	(400 K).
BARCZA SÁNDOR.		BERZEVICZY ALBERTNÉ	(400 K).
BARKASSY GÉZA.		BETHLEN BÁLINT GRÓF.	
BARKASSY KÁLMÁN.		BETHLEN JÓZSEFNÉ GRÓFNÉ.	
BARKASSY MARGIT.		BEZERÉDJ PÁL	(400 K).
BAROS GYULA.		BEZERÉDJ ISTVÁNNÉ	(2200 K).
BARTAL GYÖRGY.		BISCHITZ MÓR.	
BARTHA MIKSA.		BLASKOVICH BERTALAN.	
BATTHYÁNY FÜLÖP HERCZEG.		BOCZKÓ DÁNIEL.	

- BOHUS JÁNOSNÉ SZÖGYÉNY ANTONIA.
 BOLZA ISTVÁN GRÓF.
 BRÁZAY KÁLMÁN.
 BRÓDY ZSIGMOND (400 K).
 BUDAI IMRE.
 BUDAI NÉPSZINHÁZ.
 BUDAPESTI VI. KERÜLETI ÁLLAMI GYMNASIUM KÖNYVTÁRA.
 BUDAPESTI KER. IFJAK TÁRSULATA.
 BUDAPESTI NEMZETI KASZINÓ.
 BUDAPESTI NEMZETI SZINHÁZ.
 BUDAPESTI REF. FŐGYMNASIUM ÖN-KÉPZŐ KÖRE.
 BUDAPESTI SZÍNÉSZEK (1860 előtt).
 BUDAPESTI TANÁRKÉPZŐ INTÉZET GYAKORLÓ FŐGYMNASIUMÁNAK IFJUSÁGI KÖNYVTÁRA.
 BUKOVINSZKY JÓZSEF (400 K).
 ÖZVEGY BULYÓVSZKY GYULÁNÉ SZILÁGYI LILLA (4000 K).
 BURJÁN PÁL.
 BUTH KÁROLY.
 BUZÁS ELEK.
 CSABAI KASZINÓ (Békés).
 CSANAK JÓZSEF.
 CSAPÓ KÁLMÁN.
 CSAPÓ VILMOS (ifjabb).
 CSÁKY ALBIN GRÓF.
 CSÁKY KÁLMÁN GRÓF.
 CSÁKY LÁSZLÓ GRÓF.
 CSENGERY ANTAL (1000 K).
 CSEPELY SÁNDOR.
 CSÉRY LAJOS.
 CSURGÓI REF. GYMNASIUM CSOKONAI-CZIRBESZ GYULA. [KÖRE.
 DANIELIK JÁNOS.
 DARAY IMRE (1000 K).
 DARÁZSI ALBERT dr.
 DEÁK FERENCZ.
 DEBRECZENI H. H. FELSŐISK. TANULÓK OLVASÓ EGYLETE.
 DEBRECZENI KERESKEDŐ IFJAK ÖN-KÉPZŐ EGYLETE (1860 előtt).
 DEBRECZENI POLGÁRI KASZINÓ.
 DEDINSZKY KÁLMÁN.
 DESSEÖFFY JÓB.
 DESSEWFFY AURÉLNÉ GRÓFNÉ (400 K).
 DESSEWFFY EMIL GRÓF (400 K).
 DESSEWFFY ÖDÖN.
 DEUTSCH MÓR (ifjabb) (400 K).
 DEVILLE JÁNOS (600 K).
 DIETRICH VILMOS dr.
 DOMOKOS LÁSZLÓ.
 EBNER EDE (400 K).
 EGE MIKLÓS (400 K).
 EGRESSY GALAMBOS SÁMUEL.
 ELŐ MAGYAR ÁLT. BIZTOSÍTÓ TÁRSASÁG (Alapítványát évenk. 400 K-val megújítja).
 EMICH GUSZTÁV.
 EMICH GUSZTÁVNÉ.
 EÖRDÖGH JÓZSEFNÉ s SZENTIVÁNYI FARKASNÉ.
 EÖTVÖS DÉNES BÁRÓ.
 EÖTVÖS JÓZSEF BÁRÓ (200 arannyal).
 EÖTVÖS JÓZSEF B. ALAPÍTVÁNY (4000 K).
 ERDEY ANTAL.
 ERDÉLYI PÁL, ÉDESANYJA, ERDÉLYI JÁNOSNÉ EMLÉKÉRE.
 ERDÖDY KAJETÁN GRÓF (1860 előtt).
 FARKAS LÁSZLÓ dr.
 FÁY ANDRÁS (1860 előtt).
 FENYVESSY ADOLF.
 FERENCZY LAJOS.
 FIÓK SÁNDOR (ifjabb).
 FLESCH TIVADARNÉ.
 FLUSS JÓZSEFNÉ.
 FOGARASI JÁNOS (1860 előtt).
 FORGÓ ISTVÁN (csongrádi).
 FORSTER GYULA BÁRÓ.
 FŐVÁROSI ORVOS (névtelen 400 K).
 FRANK ANTAL.
 FRANKÓI VILMOS (400 K).

FRANKL-VARGA MARGIT.		HORVÁTH MIHÁLY.	
FÜLÖP LAJOSNÉ.		HORVÁTH-ROHONCZY ILONA BÁRÓNÉ.	
GÉVAY ANTAL	(1860 előtt).	HÓDMEZŐVÁSÁRHELYI KASZINÓ.	
GHCZY FERENCZ	(400 K).	IHÁSZ LAJOS.	
GHCZY KÁLMÁN.		ILLYÉS LAJOS (sófalvi).	
GICZEY SÁMUEL.		IPOLYI ARNOLD.	
GÖNCZY PÁLNÉ GÖNCZY ILONA EM-		IVÁNYOS LÁSZLÓ.	
LÉKÉRE.		JÁLICS GÉZA.	
GÖRGEY GUSZTÁV.		JÁNOSI GUSZTÁV.	
GÖRGEY ISTVÁN.		JÁSZBERÉNYI ÁLLAMI FÖGYMNASIAM.	
GREGUSS ÁGOST ÉS GREGUSS ÁGOSTNÉ		JEKELFALUSSY LAJOS.	
GRUBER JÓZSEF.	(45,800 K).	JENÉY LAJOS.	
GRÜNWALD BÉLA.		JOANNOVICS GYÖRGY.	
GUNDEL JÁNOS.		JÓKAI MÓR	(2000 K).
GYENE GUSZTÁV.		JÓNY TIVADAR.	
GYENE KÁROLY.		JÓNÁS KÁROLY.	
GYENES JÓZSEF.		JÓSIKA SAMU BÁRÓ	(720 K).
GYÖRGY ALADÁR.		JÓSIKA SAMU BÁRÓNÉ	(2000 K).
GYÖRI TAKARÉKPÉNZTÁR.		JUST JÓZSEF.	
GYULAI PÁL	(2000 K).	KACSKOVICS IGNÁ CZ.	
HAJDU LÁSZLÓ.		KAJDACS Y ISTVÁN	(4000 K).
HAJDUSKA ALBERT.		KÁLNOKY DÉNES GRÓF.	
HAJDUSKA EMIL.		KANDÓ KÁLMÁN.	
HAJÓS JÓZSEF.		KAPOSVÁRI FÖGYMNASIAM VIRÁG BE-	
HALÁSZ GEDEON.		NEDEK ÖNKÉPZŐ KÖRE.	
HAMARY DÁNIELNÉ.		KARAP FERENCZ.	
HAMVAY RAJSZ IZABELLA.		KARÁCSONYI GUIDÓ GRÓF.	
HANVAY ZOLTÁN.		KARCZAG BÉLA.	
HARKÁNYI FRIGYES.		KARCZAG ISTVÁN.	
HARKÁNYI FÜLÖP	(2000 K).	KARSAI ALBERT	(400 K).
HÁTVANY-DEUTSCH SÁNDOR.		KASSELIK JENŐ	(10,000 K).
HECKENAST GUSZTÁV.		KAUTZ GYULA.	
HEGEDŰS SÁNDOR	(250 K).	KÁLLAY ÁKOSNÉ.	
HELTAI FERENCZ.		KÁLLAY BÉNI.	
HERTELENDY-KARÁCSONYI MÁRIA.		KÁRMÁN LAJOS.	
HOFFMANN ALFRÉD.		KÁROLYI TIBOR GRÓF	(400 K).
HOLLÓSY KÁROLY (ifjabb).		KECSKEMÉTI KASZINÓ.	
HONTMÉGYEI KASZINÓ.		KEGL JULIA.	
HORVÁT BOLDIZSÁR	(2000 K).	KEGLEVICH BÉLA GRÓF.	
HORVÁTH DÖME.		KEGLEVICH EMMA GRÖFNŐ.	
HORVÁTH LAJOS.		KEMÉNY JÁNOS BÁRÓ	(8000 K).

KEMÉNY ZSIGMOND HAGYATÉKÁBÓL	LÓNYAY MENTHÉRT GRÓF.
KENESSEY ALBERT. (800 K).	LUKÁCS ANTAL.
KENESSEY KÁLMÁN.	LUKÁCS GYÖRGYNÉ s TAR SÁMUELNÉ.
KÉGL GYÖRGY (400 K).	LUKÁCS MÓRICZ (20,000 K).
KIRÁLYI PÁL.	MADAS KÁROLY.
KISS LAJOSNÉ (1860 előtt).	MADÁCH IMRE.
KISUJSZÁLLÁSI EV. REF. GYMNASIUM	MAGYAR ORSZ. KÖZP. TAKARÉKPÉNZTÁR
IFJUSÁGÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.	MAILÁTH GYÖRGY. (400 K).
KOLOZSVÁRI RÓM. KATH. FÖGYMNA-	MAILÁTH JÓZSEF.
SIMUM IFJUSÁG ÖNKÉPZŐ KÖRE.	MAJER KÁROLY.
KORNFELD ZSIGMOND.	MARKUSOVSKY JÓZSEF.
KOVÁCS ALADÁR.	MAROSVÁSÁRHELYI KAZINCZY-ALAPÍT-
KOVÁCS EDE (berenczei).	VÁNY (400 K).
KOVÁCS FERENCZ ÉS NEJE KÜRY	MASZÁK ELEMÉRNÉ.
TERÉZ (400 K).	MAY LAJOS.
KOVÁCS KÁLMÁN (400 K).	MÁRMAROSSZIGETI EV. REF. FÖGYMNA-
KOVÁCS LÖRINCZ (400 K).	SIMUM ÖNKÉPZŐ TÁRSULATA.
KOVÁCS MÁTYÁS (1860 előtt).	MÁNDY ELEK.
KOVÁTS GYULA DR.	MÁRTON FERENCZ (ABONYI LAJOS).
KOZMA FERENCZNÉ DOMOKOS JUDIT.	MECHWARTH ANDRÁS.
KÓNYI MANÓ ÉS NEJE.	MÉSZÁROS KÁROLY.
KRALOVÁNSZKY GYÖRGY	MIKÓ ANNA GRÓFNÉ (400 K).
KRIEK MÁRIA (1000 K).	MIKÓ IMRE GRÓF.
KUBINYI FERENCZ (idősb).	MISKOLCZI TAKARÉKPÉNZTÁR.
KÚN JÓZSEF. (400 K).	MOLNÁR GYÖRGY.
KVASSAY EDE.	NADÁNYI ALBERTNÉ (400 K).
LANDAU HORÁ CZ EMLÉKÉRE ÖRÖKÖSEI	NADÁNYI FERENCZ (400 K).
LÁNYI GYULA. (2000 K).	NAGY ELEK (káli).
LATINOVICS ILLÉS (400 K).	NAGY GEDEON (tolcsvai).
LEDERER BÉLA.	NAGY IVÁNNÉ, CSATÓ MÁRIA (400 K).
LEHOCZKY TIVADAR.	NAGY KÁROLY (1860 előtt).
LETHENYEY LAJOSNÉ.	NAGYBECSKEREKI FÖGYMNASIUM ÖN-
LÉBER IGNÁCZ.	KÉPZŐ KÖRE.
LÉVAY HENRIK BÁRÓ (600 K).	NAGYBECSKEREKI GYMNASIUM ÖN-
LÉVAI KASZINÓ.	KÉPZŐ KÖRE.
LÉVAY JÓZSEF.	NAGYMIHÁLYI KASZINÓ.
LIPCSEY TAMÁS.	NAGYVÁRADI TAKARÉKPÉNZTÁR.
LIPTHAY BÉLA BÁRÓ.	NÁDASDY LIPÓT GRÓF.
LIPTHAY LAJOSNÉ.	NEMZETI SZÍNHÁZ KÖNYVTÁRA.
LIPTHAY SÁNDOR (kisleladi).	NEUWELT ARMIN.
LÓNYAY GÁBOR.	NÉMETH LAJOS.

NÉMETHY ANNA, IMRE	(400 K).	REVICZKYNÉ BAY SAROLTA.	
NÉVTELEN	(1860 előtt).	RIMASZOMBATI KASZINÓ.	
NÉVTELEN	(1860 előtt).	RITOÓK ZSIGMONDNÉ TORMAY MÁRIA.	
NÉVTELEN	(400 K).	ROSTI PÁL.	
NÉVTELEN	(1904 december).	ROTTENBILLER LIPÓT.	
NŐKÉPZŐ EGYLET FELS. LEÁNYISKO-		RÖKK SZILÁRD.	
LÁJÁNAK ÖNKÉPZŐ KÖRE.		RUPP KORNÉL.	
NYÁRI BÉLA BÁRÓ.		RUSZT JÓZSEF.	
NYIRBÁTORI KASZINÓ.		RUTTKAY MÁRTON.	
ORCZY ZOLTÁN.		SAMARJAY KÁROLY.	
ORDÓDY ISTVÁN KÁROLY.		SÁRKÖZY KÁZMÉR (ifjabb).	
ORMODY VILMOS.		SCHEDIUS LAJOS	(idősb. 1860 előtt).
PAJOR ISTVÁN.		SCHLICHTER IZIDORNÉ.	
PALLAVICINI SÁNDOR ÖRGRÓF.		SCHMIDT MÁRIA dr.	
PANTOCSEK-PERESZLÉNYI IRMA		SCHOSSBERGER VILMOS	(tornyai, 800 K).
PAPP ELEK.		SCHWANFELDER JÓZSEF.	
PAPP GÉZA.		SELMECZI MAGYAR OLVASÓ KÖR.	
PAULAY EDE	(400 K).	SIGRAY FÜLÖP GRÓF.	
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR		SINGER ZSIGMOND.	
(Alapítványát évenként 400 K-val megújítja)		SOMSSICH PÁL.	
PESTI NAPLÓ SZERKESZTŐSÉGE.		SOPRONMEGYE	(1860 előtt).
PÉCSI NEMZETI KASZINÓ.		SRÉTER KLÁRA	(1000 K).
PÉCSI TAKARÉKPÉNZTÁR.		STEIN I. NÁTÁN	(2000 K)
PÉTEREFFY ISTVÁN.		STERN DÁVID.	
PFEFFER JÁNOS	(400 K).	STÉPÁN GÁBOR.	
PILASZANOVICS JÓZSEF.		STIASSNY ILONA.	
PILTA JÁNOSNÉ	(1860 előtt).	STRÁDA BÉLA.	
PIUFSICS LAJOS.		SVÁB JAKAB.	
PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓ.		SZABADY FERENCZNÉ.	
PODMANICZKY ÁRMIN BÁRÓNÉ.		SZABÓ DÁVID.	
PODMANICZKY FRIGYES B.	(1860 előtt).	SZARVASI KASZINÓ.	
PODMANICZKY GÉZA BÁRÓNÉ.		SZALÓKI SZÉHER ÁRPÁD	(400 K).
POLL IMRE.		SZÁSZ GERÓNÉ PAP ANNA.	
POMPÉRY JÁNOS	(400 K)	SZATHMÁRY KÁROLY	(50 arannyal)
PONGRÁCZ ANNA.		SZECSKAY KORNÉL.	
PONGRÁCZ LAJOS (hontí).		SZEGED VÁROS KÖZÖNSÉGE.	
RADÓ ANTALNÉ.		SZEGEDI SÁNDOR.	
RAKOVSKY ISTVÁN, FŐSZÁMSZ. ELN.		SZEMERE PÁL	(1860 előtt)
RÁCZ GYÖRGY.		SZENDE KÁROLY.	
RÁNOLDER JÁNOS	(400 K).	SZENGER EDE	(300 K).
REMÉNYI EDE.		SZENTANDRÁSSY LAJOS.	

SZENTESI ÁLLAMI FŐGYMNASIUM (Pálya Ferencz tanár adományából).	SZTANKOVÁNSZKY IMRE.
SZENTGYÖRGYI ALBERT.	SZTROKAY BOLDIZSÁRNÉ EDVI ILLÉS MATILD.
SZENTIVÁNYI KÁROLY (300 K).	SZTUPA GYÖRGY.
SZENTIVÁNYI MÁRTON (ifjabb).	SZÜCS LAJOSNÉ.
SZENTIVÁNYI MIKLÓS.	TANÁRKY JULIA.
SZENTPÁLY KLEMENTINA.	TÁRKÁNYI BÉLA (600 K).
SZERB GYÖRGY.	TELEKI DOMOKOS GRÓF (idősb).
SZÉCSEN ANTAL GRÓF.	TELEKI SÁNDOR GRÓF.
SZÉCHENYI GYULA GR.	THAN KÁROLY.
SZÉCHENYI ÖDÖN GR. (400 K).	THANHOFFER PÁL.
SZÉHER MIHÁLY, FIA, ÁRPÁD, EMLÉ- KÉRE (10,000 K).	TIHANYI FERENCZNÉ.
SZÉKELY FERENCZ, TAKARÉKPÉNZTÁRI VEZÉRIGAZGATÓ.	TISZA KÁLMÁN.
SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FŐGYMNA- SIUM ÖNKÉPZŐ KÖRE.	TISZA KÁLMÁNNÉ DEGENFELD ILONA GRÓFNŐ (400 K).
SZELESTEY LÁSZLÓ.	TISZA LÁSZLÓ.
SZIGETHY ÁBOR.	TISZTVISELŐK ORSZÁGOS EGYESÜLETE.
SZIGETVÁRI IVÁN.	TOLDY FERENCZ (800 K).
SZIGLIGETI EDE (600 K).	TOMORI ANASZTÁZ (10,000 K).
SZIJJÁRTÓ SÁMUEL.	TORDAI NŐEGYLET.
SZILÁGYI DEZSŐ.	TORMAY BÉLA (ifjabb).
SZILÁGY VÁRMEGYE KÖZÖNSÉGE.	TORMAY CECIL.
SZILY KÁLMÁN.	TÓTH GYÖRGY.
SZINNYEI JÓZSEF ID.	TÓTH LŐRINCZ.
SZINTEY-JEKELFALUSSY VALÉRIA.	TÓTH REZSŐ.
SZITÁNYI ADOLF.	TÖKÖLY PÉTERNÉ GYIÖKÓ IRMA (400 K).
SZITÁNYI BERNÁT.	TÖLTÉNYI MIKLÓS.
SZITÁNYI IZIDOR.	TÖRÖK ELEMÉR (400 K).
SZITÁNYI VILMOS.	TÖRÖK SÁNDOR.
SZLÁVY JÓZSEF (400 K).	TREFORT ÁGOSTON (1860 előtt).
SZMRECSÁNYI JÁNOSNÉ SZMRECSÁNYI PAULA.	UDVARDY CSERNA VINCZE.
SZOMBATHY LAJOS.	ULLMAN KÁROLY.
SZONTÁGH PÁL. (4148 K).	ÚJVIDÉKI KATH. MAGYAR FŐGYMNA- SIUM VÖRÖSMARTY ÖNKÉPZŐ KÖRE.
SZONTÁGH TIVADÁRNÉ.	UNGVÁRI FŐGYMNASIUM DAYKA-KÖRE.
SZÖCS FERENCZ (4000 K).	VADNAY ANDOR.
SZÖKE LAJOS.	VADNAY KÁROLY HAGYATÉKA (2400 K).
SZÖLLÖSY ETELE.	VAJDA ÖDÖN ZIRCZI FŐAPÁT (800 K).
SZÖLLÖSY JÁNOSNÉ (1860 előtt).	VAJDAFY GUSZTÁV.
	VALICS ANTALNÉ.
	VARGHA GYULA (400 K).

VAY ÁDÁMNÉ LÓNYAY MÁRIA GRÓFNÉ.	WEISS MANFRÉD.
VAY KÁROLYNÉ GRÓFNÉ (400 K).	WELLISCH ALFRÉD.
VÁRADY JÁNOS.	WENCKHEIM BÉLA BÁRÓ.
VÁRADY KÁROLY (400 K).	WENCKHEIM KRISZTINA GRÓFNÉ.
VESZPRÉMI NEMZETI KASZINÓ.	WENZEL GUSZTÁV.
VÉGH ARTÚR.	WENINGER VINCZE (400 K).
VÉGH ISTVÁN (verebí).	WESSELÉNYI JÓZSEF BÁRÓNÉ.
VÉGHELYI IMRÉNÉ PÁZMÁNDY KAROLINA.	VÁSÁRHELYI WODIANER ARTUR (régebbi rendes alapítványán kívül újabb 10,000 K).
VÉREY JÓZSEF.	WOLFNER TIVADAR.
VÉSZTŐI KASZINÓ.	WUK MIHÁLY ÉS FIAI (400 K).
VIDA KÁROLY.	ZACHAR ISTVÁN.
VIGYÁZÓ (BOJÁRI) JÓZEFIN GRÓFNÉ, TESTVÉRE, IFJABB BOJÁRI VIGYÁZÓ SÁNDOR EMLÉKÉRE (5000 K).	ZENTAI FÖGYMNASIUM KOSSUTH ÖN- KÉPZŐKÖRE.
VIKTORIN JÓZSEF.	ZICHY ANTAL (8000 K).
VIOLA JÓZSEF (1860 előtt).	ZICHY DOMOKOS GR. (1860 előtt).
VISONTAI SOMA DR.	ZICHY GÉZA GRÓF (1000 K).
VIZAKNAI ANTAL DR.	ZSENY JÓZSEF.
VOJNICS MÁRK.	ZSILINSZKY MIHÁLY.
VOJNICS TIVADARNÉ.	ZSIVORA GYÖRGY (1800 K).
WAHRMANN MÓR (2400 K).	ZISEA JULIA, SOMOGYI DEZSÓ EMLÉ- KÉRE (1200 K).
WEISZ BERNÁT FERENCZ.	

Az 1860 előtt tett alapítványok rendes összege 100, az 1860 után tették 200 koronásak. A nagyobb alapítványok külön meg vannak jegyezve.

KIVONATOK A JEGYZŐKÖNYVEKBŐL.

I.

(Rendes havi ülés 1905 február 22-én.)

1. A folyó hó 8-iki ülésen megválasztottak közül Vrchliczky Jaroszláv levelező tag magyar, Schöldstrom Frigyes levelező tag pedig francia levélben köszöni meg és fogadja el a választást. Leveleik felolvastatnak. Megerősítésük végett a felterjesztés a vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez megtörtént.

Tudomásul szolgál.

2. A Társaság ereկletára becses tárgyakkal gyarapodott. Pákh Károly úr ugyanis néhai bátyjának, Pákh Albert elhunyt tagnak hátrahagyott ingóságaiból a Társaságnak ajándékozta: a) az aranytollat, melyet Pákh Albert a nagykállói kaszinótól; b) az arany melltűt, melyet 1847-ben a szepesmegyei ellénzektől tiszteleti emlékül kapott volt; c) egy tajték szivarszipkát, melyen Pákh Albert jól sikerült hasonmása van kifaragva és d) Pákh Albert daguerreotyp arczképét 1843-ból.

Hálás köszönettel fogadtatik.

3. A sümegi Kisfaludy-kaszinó levélben tudatja, hogy Kisfaludy Sándor és hitvese hamvai ugyanegy sírba tételének emlékért a Kisfaludy-szobron domborműben örökíttette meg, mely folyó évi május 18-ika körül fog ünnepélyesen felavattatni. Ez alkalomra a kaszinó meghívja a Társaságot s kéri, hogy egy társasági tag mondjon a dombormű felavatásául ünnepi szónoklatot.

Ebben a zárt-ülés fog határozni.

4. A debreczeni Csokonai-kör levélben köszöni a Csokonai emlékének szentelt társasági ünnepélyes közülésre történt meghívását, s hogy a Társaság a kört képviselő Komlóssy Artur alelnököt és Kardos Albert titkárt vendégül szívesen látta.

Tetszéssel vétetik.

5. A Temesvári Arany János-társaság megküldte tiszteletből a Szentkláray Jenő és Szabolcska Mihály szerkesztésében megindított könyvvállalatának első megjelent kötetét.

Köszönettel fogadtatik.

9. Elnök emlékezteti a gyűlést, hogy a folyó hó 7-iki előzetes közülésen, az akkor eldöntött műfordítási pályázatra vonatkozólag, a bíráló bizottságnak egy, nem a jutalmazásra vonatkozó javaslata függőben maradt s a felől most kell határozni.

Radó Antal, mint a bíráló-bizottság jelentéstevő tagja megállapítja, hogy a szóban forgó javaslat az: adjon a Társaság dr. Mikes Lajosnak, kinek a Byron-féle Child Haroldból való műfordítás-töredéke a pályázaton tetsző feltűnést keltett, megbízást az egész mű lefordítására.

A Társaság a megbízást megadja, fentartásával a szokásos és szabályszerű bírálatnak.

10. Titkár emlékezteti a Társaságot, hogy a folyó évi május hóban tartandó ülés, régebbi határozat szerint, Jókai emlékezetének fog szenteltetni. Ez ülés tárgysorára vonatkozó részletes intézkedést kér a Társaságtól.

A Társaság elhatározza, hogy a Jókai emlékezetének szentelt májusi ülés ne havi rendes ülés, hanem rendkívüli közülés legyen. Az ülések megtartásának ideje az egész évre előzetesen meg lévén már határozva, a rendkívüli Jókai-közülés a májusra meghatározott ülési időben, azaz május 31-én az esti órákban fog megtartatni; de nem a havi ülések helyén, hanem a M. T. Akadémia nagy dísztermében, melyben a közülés idejére Jókai arcképe, illetőleg mellszobra kiteendő. A közülés tárgysorának terve a következőkép állapítatik meg:

1. elnöki megnyitó beszéd, Berzeviczy Albert másodelnöktől;
2. költemény Jókairól, Szabolcska Mihálytól;
3. emlékbeszéd Jókairól, Beöthy Zsolttól.

11. Titkár tudatja, hogy Jókai szobrára és síremlékére a Társaság tagjai közt körözött gyűjtőíven 630 K összeg gyűlt össze, mely elküldetett a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszternek, mint a ki a Jókai-emlékmozgalomnak jele és központja.

Örömmel vétetik tudomásul.

II.

(Rendes havi ülés 1905 márczius 29-én.)

2. Kozma Andor másodtitkár a távollévő titkárt helyettesítvén, bemutatja Bárd Miklós rendes és Lechner Gyula levelező tag leveleit, melyekben megválasztásukat megköszönik. Az utóbbi egyúttal megküldi munkáit a Társaság könyvtára számára. Jelenti egyúttal, hogy

Vrhliczky Jaroszláv és Schöldstrom Frigyes külső levelező tag megválasztását a kormány jóváhagyta.

Tudomásul vétetik, Lechner Gyulának pedig küldeményéért a Társaság köszönetet mond.

3. Ugyanő jelenti, hogy az Első hazai takarékpénztár 400, az Első magyar általános biztosító-társaság pedig szintén 400 koronával gyarapították eddigi alapítványaikat.

A Társaság ezért köszönetet mond.

4. Az elnök jelenti, hogy több finnországi lap lelkesen emlékezett meg arról, hogy a Társaság legutóbbi műfordítás-pályázatán a Kullervo című finn eposz fordítása nyert jutalmat.

5. Ugyanő jelenti, hogy meghívó érkezett Abonyi Lajos elhunyt tag szobrának leleplező ünnepére. Javasolja, hogy az ünnepen a Társaságot Vargha Gyula titkár képviselje.

Elfogadtatik.

6. Ugyanő jelenti, hogy Endrődi Sándor rendes tag Kisfaludy Károly néhány dalának 1846-ból való ponyvakiadását a Társaságnak ajándékozta.

Köszönettel fogadtatik.

9. Heinrich Gusztáv indítványozza, hogy a Társaság ünnepelje meg Schiller halála évfordulóját. A Társaság elfogadja az indítványt s elhatározza, hogy az áprilisi ülést május 3-ára halasztván, az ülést egészen Schiller emlékének fogja szentelni, kitűzvénn annak tárgyszorozatára a következőket:

Heinrich Gusztáv egy felolvasását Schillerről;

Vargha Gyula és Dóczy Lajos egy-egy Schiller (esetleg Schillerre vonatkozó) műfordítását;

Bayer József ily című tanulmányát: Schiller a magyar színpadon;

Hegedüs István egy alkalmi versét.

III.

(Rendes havi ülés 1905 május 3-án.)

2. Titkár jelenti, hogy a Társaság megbízásából és képviselőiben Abonyi Lajos elhunyt tag Abony városában emelt szobrának múlt hó 30-iki ünnepélyes leleplezésén ő, Vargha Gyula titkár jelent meg és tartott beszédet.

A Társaság köszönetet mond Vargha Gyulának a méltó képviselőiségért.

3. Titkár jelenti, hogy a Társaság meghívót kapott folyó hó

18-ikára Zomborba, Schweidel, a magyar vértanú tábornok szobrának leleplezésére.

Köszönettel vétetik. Ez ügyben az elnökség fog intézkedni.

4. Titkár bemutatja a társasági kiadványok következő, most elkészült első példányait: a népköltési gyűjteményből egy kötetet, mely Vikár Béla somogy megyei gyűjtéseiből van összeállítva; az Évlapok XXXIX. kötetét; Vadnai Károly Irodalmi emlékeinek kötetét és Sebestyén Gyulától A honfoglalás mondáinak II. kötetét.

Tudomásul szolgál.

10. Elnök a zárt-ülés napirendje előtt szívesen köszönti a Társaság nevében Heinrich Gusztáv tagtársat az alkalomból, hogy a M. T. Akadémia főtítkárává választott. Kéri őt, hogy új minőségében ápolja tovább a hagyományos benső viszonyt, mely a Társaság és az Akadémia között fennáll.

Heinrich Gusztáv meleg szavakban köszöni meg a baráti üdvözlést s örömet igéri meg, hogy az Akadémia és a Társaság régi jó viszonyának buzgó ápolója lesz.

Élénk tetszéssel fogadtatik.

11. Titkár bejelenti, hogy Mayland Oszkár székelyföldi népköltés gyűjteménye, mely körülbelül egy hét múlva, mint a Társaság népköltési kiadványainak VII. kötete hagyja el a sajtót, terjedelemben túl fogja haladni azt a keretet, mely az Athenæum kiadó társasággal fennálló szerződésben, egy-egy népköltési kötetre nézve maximummal megállapított.

12. Titkár, mint a népköltési gyűjtemény szerkesztője jelenti még, hogy készen áll szedésre Horger Antal brassói tanár és igen kiváló gyűjtő népmese-gyűjteménye, melyet a hétfalusi csángók ajkáról vett. Ő, a titkár, mint a gyűjtemény szerkesztője, felhívta a gyűjtőt, hogy munkáját még a hétfalusi csángók népdalaival is egészítse ki. A gyűjtő a felhívás folytán erre nézve kísérletet tesz; megjegyzi azonban, hogy a hétfalusi csángók, kik mesékben gazdagok, dalokban annál szegényebbeknek látszanak. E szerint a gyűjtemény esetleg csak mesékből fog állani, de így is igen érdemes lesz kiadásra. Ugyancsak kész és a folyó év őszéig sajtó alá kerülhet Berze Nagy János gyűjtő tiszamelléki népköltés-gyűjteménye is.

Tudomásul szolgál.

15. Ferenczi Zoltán, mint a Társaság „Írók életrajzai» című vállalatának szerkesztője bemutatja mintafogalmazványát azon szerződésnek, melylyel a Társaság az egyes életrajzírókkal lép meg egyezésre.

A Társaság a szerződésmintát, a Radó Antal javasolta azon

pótlással, mely szerint a szerződésben foglaltak az életrajzírók jogutódjaira is kötelezően terjednek ki, helybenhagyja.

IV.

(Rendes havi ülés 1905 május 30-án.)

1. Titkár jelenti, hogy a Szigeti József elhunyt tag emlékezetére a budapesti Nemzeti Színházban folyó hó 23-án rendezett színelőadáson Ferenczi Zoltán és Jakab Ödön rendes tagok képviselték a Társaságot.

2. Toldy Ferencz elhunyt tag születésének 100-ik évfordulója megünneplésére vonatkozólag, az elnökség előterjesztése és többek hozzászólása után a Társaság megállapodása a következő:

a) a Toldy Ferencz emlékezetének szentelendő ülés a f. évi október 25-ére kitűzött havi ülés lesz;

b) ezen az ülésen az elnöki megnyitó beszéd az ünnepélyes alkalomra fog vonatkozni s ezt Toldy Ferencz irodalmi jelentőségét tanulmányszerűen méltató emlékezés felolvasása fogja követni, melynek megírására a Társaság már a mai ülésből Négyesy László rendes tagot kéri fel;

c) Ha valamely társasági tag az ülésre Toldy Ferenczről szóló költeményt lenne szives, mint felolvasást bejelenteni: a Társaság köszönettel veszi s a tárgysorba beilleszti. Fel is kéri a Társaság költő tagjait, különösen a jelenlévő Vargha Gyulát és Jakab Ödönt, hogy foglalkozzanak egy ilyen költemény gondolatával; ha azonban Toldy Ferenczről költemény az ülésen felolvasásra még sem kerülne, úgy a tárgysor egyéb, nem épen alkalmi felolvasásokkal lesz kiegészítendő.

d) az ülésen kitétetik Toldy Ferencz mellszobra, mely Beöthy Zsolt értesítése szerint, mint Ruszt József úr nagylelkűségéből a Társaságnak adandó ajándék már készül Strobl mesternél.

V.

(Rendes havi ülés 1905 szept. 27-én.)

1. Boldogult Szontágh Pál, a Társaság és a könyvkiadó bizottság volt alapító tagja, a Társaságnak végrendeletileg 4000 K.-át hagyományozott. E hagyományt időközi kamataival együtt 4148 K. összegben az örökösök befizették.

A Társaság kegyeletes megilletődéssel és mély hálával fogadja e jelentést, mely a megdicsőült kitűnő hazafinak a magyar irodalom

s a Társaság iránt annyiszor tanúsított nemes áldozatkészségéről még halála után is új bizonytságot tesz. Hálás köszönetét a Szontágh Pál-féle hagyományért a Társaság mai ülésjegyzőkönyvébe is beiktatni rendeli.

2. Barkassy Margit és Tormay Béla egyenként 200 K.-val a Társaság alapítói közé léptek.

A Társaság örömmel veszi tudomásul s az elnökségre bízva, hogy az új alapítóknak a szokott módon, levélben fejezze ki a Társaság köszönetét.

4. Balassi Bálint hamvainak méltó sírba helyezhetése végett a Társaság a magyar irodalmi és tudományos egyesületek körében gyűjti össze a költségeket. A gyűjtésre alkalmas időszak ugyan még csak most áll be, de az eperjesi Széchenyi-kör máris 150 K.-át küldött a nemes célra, Fáy Béla úr pedig 5 K.-át.

Hálás köszönettel vétetik s tudomásul szolgál, hogy a Társaság gyűjtő tevékenysége a beállott alkalmas időszak folyamán folytattni fog.

9. Titkár jelenti, hogy Berzeviczy Albert az alkalommal, hogy a vallás és közoktatásügyi m. k. miniszteri tárczát letette, a Társaságnak erről értesítő és miniszteri minőségében búcsúzó levelet küldött.

Dalmady Győző megragadja e jelentés alkalmát, hogy Berzeviczy Albertnek, kiben a Társaság másodelnökét tiszteli, kifejezze a társasági tagok legmelegebb elismerését azért a nemes buzgalomért, melylyel másodelnöki tisztének bokros miniszteri elfoglaltsága idejében is mindenkor híven megfelelt.

Elnök tudatja, hogy ugyanazon érzelmeknek, melyeket a társasági tagok részéről Dalmady Győző élvőszóban fejezett ki, az elnökség a Társaság nevében szintén hangot adott azon levéllel, melyet Berzeviczy Albertnek írt válaszul miniszteri búcsúzó levelére.

Közhelyesséssel vétetik.

10. Folytatólagosan bemutatja titkár az új vallás- és közoktatási miniszter Lukács György levelét is, melyben a Társaságot hivatalba lépéséről szíves üdvözlettel értesíti. Felolvassa egyben a titkár az elnökségnek erre adott válaszelevelét.

Tudomásul szolgál.

13. Titkár közli, hogy a könyvkiadó bizottság az alapítók könyvilletményének sorozatába legközelebb Vadnay Károlynak egy beszély- és Salamon Ferencznek egy tanulmány-kötetét javasolja fölvenni. Egy kötet regényt szintén javasol a bizottság, és pedig Kielland «Garman és Worse»-ját találná alkalmasnak Ritoók Emma fordításában, mely igen kedvező bírálatban részesült, vagy Fielding «Tome Jones»-át,

ha ugyan Szűry Dénes rendes tag ennek fordításával a kellő időben elkészül.

A Társaság elfogadja a könyvkiadó bizottság javaslatát, de a regényre vonatkozólag hangsúlyozza, hogy első sorban Fielding «Tome Jones»-ának kiadása kívánatos.

14. Vargha Gyula titkár, mint a népköltészeti gyűjtemény szerkesztője, ki már a nyílt ülésben is jelezte, hogy a népköltési gyűjtemény VII. kötete Mayland Oszkár kitűnő gyűjtőnek székelyföldi és szomszédos-táji gyűjtésével megjelent, tudatja, hogy közelebb Sebestyén Gyula túl a dunai gyűjtése lesz kiadható, továbbá Horger Antal hétfalusi csángó mesegyűjtése. Óhajtandó volna, hogy az utóbbi gyűjteményt a gyűjtő még ugyanazon vidéki népdalokkal is kiegészítené; ám a gyűjtő jelentése szerint a hétfalusi csángóság dalban oly szegény, hogy esetleg be kell a érdekességükönél fogva be is lehet érünk magukkal a mesékkel. Későbbre is elegendő népköltési anyag van már begyűjtve arra, hogy kellően rendezve folytatódólagosan kiadásra kerülhessen. Gönczy Ferencz tanfelügyelő, ki már régebben is sikeresen gyűjtött a Társaság részére Göcsej vidékén, e vidékről ismét becses anyagot küldött be.

Vértesy Arnold és Dalmady győző fölvetik ez alkalommal a kérdést, vajjon helyes-e az egy és ugyanazon népköltési műveket különféle nyelvjárásokban s esetleg a már ismerteknél kevésbé sikerült változatokban is az újabb gyűjteményekbe újból fölvenni. Vargha Gyula, mint a gyűjtemények szerkesztője, kijelenti, hogy értéktelen ismétléseket mindenkor igyekszik elkerülni, de sokszor ugyanazon népköltemény más-más nyelvjárásban s még kevésbé sikerült változatban is, nemcsak ethnographiai, hanem irodalmi szempontból is annyira figyelemreméltó, hogy az újabb gyűjteményekből nem hagyható ki.

A Társaság a felszólalókkal együtt megnyugszik a népköltési gyűjtemény szerkesztőjének felvilágosításaiban.

16. Elnök előterjesztésére: köszönettel veszi a Társaság tudomásul, hogy a Toldy Ferencz százéves születési fordulója megünneplésére szánt október havi ülés, Szalay Imre min. tanácsos, muzeumi igazgató szívességéből a Nemzeti muzeum nagy termében lesz megtartható, s e szerint azon az irodalom iránt érdeklődő közönség a nagy alkalomhoz méltó mértékben jelenhet meg. Megállapítatik, hogy azon az ülésen minden felolvasás kizárólag Toldy Ferenczre vonatkozhatik. Az elnöki megnyitón kívül Négyesy László fog Toldy Ferenczről értekezni; Jakab Ödöntől Toldy Ferenczről szóló költeményt remél a Társaság, de kéri egyben Vargha Gyulát is, hogy a meny-

nyiben lehetséges, a magyar irodalomtörténet nagy művelője emlékeztetének ünneplésében költeménynyel szintén részt venni szíveskedjék.

17. Ferenczi Zoltán jelenti, hogy f. évi május 28-ikán a Társaság képviselőjében Sümegen Kisfaludy Sándor neje, Szegedy Róza síremlékének leleplezési ünnepélyén megjelent és ünnepi beszédet tartott. A beszéd szövegét az Évlapok részére a másodtitkárnak már átadta.

A Társaság köszönetet mond Ferenczi Zoltánnak szíves fáradozásáért.

18. Ugyancsak Ferenczi Zoltán, mint az életrajz-vállalat szerkesztője, tudatja, hogy Homeros életrajzát Csengeri Jánostól és Dante életrajzát Radó Antaltól már sajtó alá készen átvette s tökéletesen megfelelőeknek találta. Ezekkel együtt már az öt első életrajz kellő időben való megjelenhetése biztosítva van.

Az életrajz-vállalat szerkesztőjének jelentését a Társaság örvendetes tudomásul veszi.

19. Ferenczi Zoltán figyelmébe ajánlja még a Társaságnak, hogy Balassi Bálint hamvainak sírba tétele a jövő májusra van tervezve. E szerint a Társaságnak már a közelebbi időben foglalkozni kell az ezen alkalommal rendező irodalmi ünnepély mikéntjével és tárgysorozatával.

Az elnökség és a Társaság köszönettel veszi az emlékeztetést s az ügyre kellő időben gondja lesz.

VI.

(Rendkívüli ülés 1905. okt. 16-dikán.)

1. Elnök bejelenti, hogy a rendkívüli ülés összehívását Szász Károly rendes tagnak a tegnapi napon, október 15-ikén este 10 órakor bekövetkezett elhúnyta tette szükségessé. Az Istenben boldogult rendes tag oly kimagasló alakja volt az irodalomnak, s működése a Társaságra nézve különösen is oly nagy jelentőséggel bírt, hogy az elnök meggyőződése szerint a Társaságnak rendkívüli ülésben haladéktalanul intézkedni kell a végtisztességtételben való részvételéről. Mély megilletődéssel emlékezik meg az elnök a Társaság multjának ama szép időszakáról, melyben a Társaság és Szász Károly közt a bensőségletes kapcsolat létesült. Szász Károly 1860-ban választott rendes taggá. A véle egyidőben választottak közül Gyulai Pál még ma is díszjele a Társaságnak; a korábban választottak, fájdalom, már mindörökre elköltöztek. Még szorosabbá lett a kapcsolat a Társaság és

most ravatalon fekvő nagy rendes tagja közt, midőn 1883-ban a Társaság másodelnöki polczára emeltetett. Mint másodelnök 1900-ig működött, s úgy e tizenhét esztendő folyamán, mint előtte és utána is, valameddig csak testi ereje meg nem tört, az eszményi kötelességteljesítés példája volt.

Mindezek után az elnök részletes javaslatot tesz arra nézve, miként adjon a Társaság kifejezést Szász Károly elhunytán érzett bánatának s miként vegyen részt végtisztességében.

A Társaság a maga összességének szomorú és kegyeletes érzéseit találván kifejezettnek az elnök intézkedésében, szavaiban és javaslataiban, ez utóbbiakat egyhangúlag elfogadja, vagyis elhatározza, hogy:

I. Szász Károly emlékezetének dicsőségét, elvesztésén érzett mély fájdalmát s a megdicsőült családjának bánatában való részvétét mai ülésének jegyzőkönyvébe véteti s e jegyzőkönyvet kivonatban közli a gyászoló családdal;

II. a halálesetről külön gyászjelentést ad ki;

III. a ravatalra koszorút helyez;

IV. a temetésen az elnök vezetése alatt testületileg jelen meg s felkéri az elnököt, hogy e szomorú alkalommal a nagy halott felett a Társaság nevében búcsu-szónoklatot mondjon;

V. megbízza végül az elnökséget, hogy gondoskodjék annak idején Szász Károly arczképének a Társaság részére leendő művészi megörökíttetéséről, valamint arról is, hogy róla a Társaság körében emlékbeszéd tartassék.

2. Ábrányi Kornél fölveti az eszmét, vajjon nem lenne-e helyes az elhunyt rendes tag nagy irodalmi jelentékenységét mindezekon felül még azzal is kifejezésre juttatni s a nagy közönségnek idejében emlékebe vésni, hogy a legközelebbi rendes havi ülésen a Társaság jobb felolvasói megfelelő szemelvényeket mutatnának be Szász Károly műveiből. Általában úgy véli, hogy a megemlékezésnek ez a módja, ha közvetlenül e halálesetek után venné gyakorlatba a Társaság, nyomtatékosan hozzájárulna az elhunyt irodalmi jelesek emlékezetének méltó megőrzéséhez.

Elnök felvilágosítja a felszólalót, hogy a jelen esetben az eszme nem volna megvalósítható, miután a folyó havi rendes ülésre Toldy Ferencz elhunyt tag születése századik évfordulójának megünneplése van már régebben kitűzve.

Heinrich Gusztáv egészen az elnökségre óhajtja bízni a Szász Károly emlékezetének mikor és miként leendő méltó megünneplésére vonatkozó intézkedéseket.

Ábrányi Kornél a vett felvilágosítások után hangsúlyozza, hogy nem is kívánt indítványt tenni, hanem az elhunyt irodalmi jelesek iránt érzett kegyeletből csupán eszmét vetett fel, mely ha ez idő szerint nem is valósítható meg, tán idővel hozzájárulhat a Társaság körében az írói érdemek kultuszához. Teljesen megnyugszik a Társaság határozatában s az elnökség intézkedéseiben.

Közhelyesléssel tudomásul vétetik.

VII.

(Toldy Ferencz emlékezetének szentelt ünnepélyes havi ülés a Nemzeti Múzeum dísztermében 1905 nov. 27-én.)

4. A nyilvános ülés tárgysorozatának befejezte után elnök szót ad Rákosi Jenőnek, ki a Társaság nevében melegen köszönti Toldy Ferencznek a hallgatóság soraiban jelenlevő özvegyét. Megemlékezik a hű, szeretetteljes gondosságról, melylyel e nemes asszonyi lélek a magyar irodalomtörténet néhai nagy munkását eszményi törekvéseiben, szünetlen fáradozásaiban környezte, s melylyel a nemzet haláljára lett érdemes.

A Társaság közhelyesléssel fejezi ki, hogy a nevében felszólalt rendes tag összességének érzéseit tolmácsolta.

5. Elnök köszönetet mond mindazoknak, kik a Társaság Toldy Ferencz emlékünnepeét közreműködésükkel vagy megjelenésükkel az emlékezetében is ünnepelt irodalmi nagysághoz méltóvá tették s különösen is kifejezi a Társaság halálját Szalay Imre miniszteri tanácsosnak, ki a mai ünneppé tett ülésre a Nemzeti Múzeum dísztermét felajánlani és átengedni szíves volt. Ezzel a nyilvános ülést berekeszti.

10. Hegedüs István jelenti, hogy f. hó 22-én az eperjesi Széchenyi-kör Jókai emlékünnepeén a Társaság képviselőjében résztvett és beszédet mondott.

Köszönettel vétetik.

11. Az Erdélyi Múzeumegylet meghívja a Társaságot jövő hó 5-én Kolozsvárott tartandó gyűlésére.

A Társaság képviselőjére Csengeri János rendes tagot kéri fel.

VIII.

(Rendes havi ülés 1905 nov. 29-dikén.)

1. Elnök az ülést megnyitván, a Társaság nevében melegen üdvözlí Berzeviczy Albert másodelnököt az alkalmából, hogy a M. T. Akadémia elnökévé választatott meg. Berzeviczy Albert szíves sza-

vakban mond köszönetet az üdvözlésért, s az elnökkel egybehangzóan nagy szeretettel szól arról a benső kapcsolatról, mely a Társaságot a M. T. Akadémiához fűzi.

A szívélyes üdvözlést, valamint az azért mondott köszönetet a Társaság általános élénk tetszéssel fogadja.

3. Özvegy Toldy Ferenczné köszönő levelet intézett a Társasághoz, a mért az boldogult férje irodalmi emlékezetének ülést szentelt.

4. Legifjabb Szász Károly az elnökhöz intézett levélben a Szász-család köszönetét tolmácsolja a Szász Károly halála alkalmával tanúsított részvétért.

Titkár a köszönő leveleket felolvassa.

Szívesen vétetnek.

5. Titkár bejelenti, hogy a Társaságot az Erdélyi Múzeum-egyletnek f. hó 5-én Mikó Imre emlékezetére tartott ülésén Kolozsvárott Csengeri János rendes tag, a pozsonyi Toldy-körnek Toldy Ferenc emlékezetére tartott ülésén pedig Ferenczi Zoltán képviselte.

Tudomásul szolgál s a Társaság köszönetet mond a képviselőiben eljár két rendes tagnak.

6. A székesfehérvári Vörösmarty-kör meghívja a Társaságot Ányos Pál és Virág Benedek emlékünnepeire, mely alkalommal Fehérvárott a jövő hó 3-dikán a két költőre vonatkozó emléktábla fog lelepleztetni.

A Társaság képviselőtéről a zárt ülésben fog intézkedni.

7. Titkár felsorolja még a mult ülés óta a Társasághoz érkezett könyv- és folyóirat-tiszteletpéldányok címeit. E munkák közt különösen figyelemreméltó Kont Ignácznak, a Társaság levelező tagjának magyar költőket ismertető francia kötete és a «Revue Universelle»-nek egy száma, melyben ugyancsak Kont Ignácznak Szász Károlyról írt meleg és alapos nekrológja jelent meg.

Köszönettel vétetnek.

12. Elnök a Szász Károly elhunytára vonatkozó társasági intézkedések kiegészítéséül kéri, hogy a mai ülés határozzon az emlékbeszéd ügyében. Maga részéről ajánlja, hogy a Társaság az emlékbeszédre Vargha Gyulát kérje fel, ki a Társaság elhunyt nagy alakjához irodalmilag és életsorsa szerint is legközelebb állott.

A Társaság köztetszéssel csatlakozik az elnök óhajához s Vargha Gyulát kéri, hogy Szász Károlyról ő legyen szíves a Társaság körében emlékbeszédet tartani.

Vargha Gyula köszöni a feléje fordult bizalmat, de épen, mert szoros kötelek fűzték Szász Károlyhoz, az az érzése, hogy a köztéren épen ezt az elhunyt tagot nem méltathatja feszélyezettség

nélkül. A Társaság fölkérésének tehát nem tehet eleget, ajánlja ellenben, hogy Beöthy Zsolt kéressék fel a Szász Károly emlékbeszédre.

A Társaság tisztelettel hajol meg Vargha Gyula gyöngéd érzelmi okai előtt s a hozzá intézett felkérést elejtve, Beöthy Zsolt elnököt kéri fel az emlékbeszédre.

Miután Beöthy Zsolt erre való készségét kijelenti, elhatározza a Társaság, hogy a jövő évben egy haviülést teljesen és kizárólag Szász Károly emlékezetének fog szentelni. Ebben fogja Beöthy Zsolt emlékbeszédét elmondani s a tárgysor többi pontja szintén mind Szász Károlyra fog vonatkozni. Ez ülés dolgában a Társaság annak idején részletesen intézkedik; megtartását a Szász Károly halálának évfordulójára, illetőleg az ezen naphoz legközelebb eső havi ülésnapra tervezi.

14. A székesfehérvári Ányos Pál- és Virág Benedek-emléktábla leleplezési ünnepén a Társaság képviselőjében való megjelenésre az ülés Endrődi Sándort kéri fel.

20. Miután még Ferenczi Zoltán rövid jelentést tesz a pozsonyi Toldy-kör Toldy Ferencz emlékünnepeiről, melyen a Társaságot képviselte, az ülés véget ér.

IX.

(Rendes havi ülés 1905. decz. 13-án.)

5. Titkár az alapszabályok 18. §-a alapján előterjesztést tesz a megüresedett tagsági helyek betöltése ügyében.

A Társaság elhatározza, hogy az 1906. februárban tartandó tagválasztó közülésen a két üres rendes tagsági helyből egy lesz betölthető, még pedig íróval; a három üres levelező tagsági hely ellenben ugyanakkor mind betölthető leendő, feltéve, hogy mind a három helyre történik szabályszerű jelölés.

7. Másodelnök bejelenti, hogy a Társaság érdemes levelező-tagja, Giuseppe Cassone olasz író, a Ferencz József-rend kitüntetésében részesült.

Örvendetes tudomásul szolgál, s megbíztatik az elnökség, hogy ez alkalomból az illető levelező-tagot a Társaság nevében levéllel üdvözlje.

8. Hegedüs István szóba hozza, hogy a Társaság kitűnő rendes tagja és volt elnöke, Gyulai Pál, 1906. év január havában lesz 80 éves. Felszólaló még megjegyzi, hogy Gyulai Pál születése napjára vonatkozólag a Pallas Lexikon nyomán téves idő-adat ment át a köztudatba. A keresztes levélből állapíthatja meg, hogy a nagy

író már 1826. január 14-én meg is kereszteltetett, tehát okvetlenül előbb kellett születnie, mint általánosan vélik. Végül felszólaló javasolja, hogy Gyulai Pált 80-ik születése napján a Társaság is üdvözlje.

A Társaság e javaslatot egyhangulag elfogadja s az elnökséget, illetőleg az elnök távollétében a másodelnököt és a két titkárt kéri fel, hogy Gyulai Pált 80-ik születése napján, mint a Társaság küldöttsége, a M. T. Akadémia küldöttségével egy időben keresse fel és a Társaság nevében a legmelegebben köszöntse.

X.

(Rendes havi ülés 1906. jan. 31-én.)

1. Elnök az ülést megnyitó szavai kapcsán jelenti, hogy f. hó 14-ikén Gyulai Pál rendes tagot, ki az nap töltötte be élete nyolczvanadik évét, a Társaság nevében az elnökség a másodelnök vezetésével, mint küldöttség üdvözölte. Elnök ez alkalommal is meleg szavakban emlékezik meg Gyulai Pálnak a Társaság és a magyar irodalom körül szerzett nagy érdemeiről s indítványozza, hogy a Társaság mai jegyzőkönyvében jusson kifejezésre a rendkívüli tisztelet, köszönet és a sok jó kívánság, melylyel a Társaság e rendes tagjának, ki soká másodelnöke, majd elnöke, irányítója és vezető lelke volt, készségesen adózik.

A Társaság az elnök indítványát közhelyesséssel fogadja el s Gyulai Pál rendes tag nyolczvanadik születése napja alkalmából kifejezésre jutott állandó érzelmeit a mai ülés jegyzőkönyvében is kifejezésre kívánja juttatni.

2. Titkár jelenti, hogy a Petőfi-Társaság f. évi ünnepélyes közülésén a Társaságot ő és több tag képviselte.

3. Ugyancsak titkár jelenti, hogy Cassone József levelező-tagot, Petőfi jeles olasz műfordítóját, a Ferencz József-renddel történt kintetése alkalmából az elnökség a Társaság nevében levéllel üdvözölte, a miért a levelező-tag szintén levélben mond a Társaságnak hálás köszönetet.

A titkár jelentései tudomásul vétetnek.

8. Titkár jelenti, hogy a betölthetőül határozott egy rendes tagsági, írói helyre a szabályszerű időhatáron belül két tagajánlás történt. Egy Endrődi Sándor s egy Hegedűs István rendes tagok részéről. Mindketten külön Haraszi Gyula íróat ajánlják. Ajánlásaik felolvastatnak. Levelező tagságra ajánlás nem történt.

A Társaság a két szabályszerű tagajánlást rendben találja s a jövő hó 7-ikén tartandó tagválasztó közülésre rendes tag jelöltül Haraszi Gyula írot elfogadja.

XI.

(Tagválasztó közülés 1906. febr. 7-ikén.)

1. Elnök az ülést megnyitván, megállapítja, hogy akkor a teremben 27 választásra jogosított rendes tag van jelen, vagyis több, mint az alapszabály szerint a tagválasztáshoz okvetlenül szükséges. Kitzúzi első tárggyúl egy rendes tag választását írói helyre. A titkos szavazás, miután a múlt hó 31-iki ülés jelöltül csupán Haraszi Gyulát jelentette ki, szavazójegyekre írt «igen» vagy «nem» szóval, csakis egy jelöltre történik.

Felolvastatván újból Endródi Sándor és Hegedűs István két külön ajánlata, mely egyképen Haraszi Gyula megválasztását kívánja, a szavazás szabályszerűen megejtetik.

A beadott 27 szavazatból 23 «igen», 2 «nem» és 2 üres. E szavazási eredmény alapján elnök Haraszi Gyulát, a Társaság megválasztott rendes tagjául jelenti ki, a ki a Társaságba a szokásszerű levéllel haladéktalanul meg fog hívatni.

9. A Társaság elhatározza, hogy a Kasselik-alapítványból ezúttal Salamon Ferencz dramaturgiai tanulmányait adja ki, illetőleg részesíti tiszteletdíjban s e mű címlapjára nyomatja rá, hogy a Kasselik-alapból adatott ki.

10. A Társaság titkos szavazással, és pedig a szavazás alatt a teremben jelenlévő 18 rendes tag számának megfelelő 18 «igen» szavazattal elhatározza, hogy Szász Károly arczképét megfesteti és kifüggeszti.

XII.

(Tisztújító közülés 1906. február 14-én.)

Elnök kijelenti, hogy a három évre választott társasági tisztikar és bizottságok megbízatása lejárt. A Társaság bizalmát maga és tisztársai nevében megköszönvén, felhívja az ülést a tisztújító választások megejtésére, és az elnöklést, mint a jelenlévők közt legidősebb tagnak, Gyulai Pálnak adja át.

6. Gyulai Pál az elnöki széket, mint korelnök elfoglalja s felkéri Kozma Andor volt másodtitkárt, mint a fiatalabb rendes tagok egyikét, hogy a jegyzői teendőket tovább teljesítse. Ezután korelnök az ülést az új tisztikar, vagyis elnök, másodelnök, titkár, másodtit-

kár és ügyész együttes jelölésére és együttesen egy szavazó-lappal való megválasztására szólítja fel.

Dalmady Győző elismeréssel adózik a volt tisztikarnak s melegen ajánlja, hogy egészében ismét az választassék meg.

A választás titkos szavazattal szabályszerűen megejtetvén: 19 beadott szavazat közül 18 szavazattal elnökké Beóthy Zsolt; 17 szavazattal másodelnökké Berzeviczy Albert; 18 szavazattal titkárrá Vargha Gyula; 17 szavazattal másodtitkárrá Kozma Andor — és 19 szavazattal ügyésszé dr. Szócs Ferencz választatott meg.

Gyulai Pál, mint korelnök megállapítván a választás eredményét, az elnöklést ismét átadja Beóthy Zsoltnak, a Társaság újból megválasztott elnökének.

7. Elnök maga és tiszttársai nevében megköszöni a választást, s kitűzi tárgyúl a gazdasági bizottság s a könyvkiadó bizottság társasági rendes tagokból veendő tagjainak, valamint a népköltési gyűjtemény és az életrajz-vállalat szerkesztőjének választását, ajánlván, hogy együttesen, egy szavazó lapon, ismét a régiek választassanak meg.

A titkos szavazás szabályszerűen megejtetvén, a gazdasági bizottság tagjaivá: Berczik Árpád, Gyulai Pál és Szűry Dénes; a könyvkiadó bizottság tagjaivá: Beóthy Zsolt elnökle alatt Alexander Bernát, Gyulai Pál, Herczeg Ferencz, Kozma Andor, Riedl Frigyes, Szűry Dénes és Vargha Gyula; a népköltési gyűjtemény szerkesztőjévé Vargha Gyula és az életrajzok szerkesztőjévé Ferenczi Zoltán, — vagyis kivétel nélkül a régiek, valamennyien 17 szavazattal újból megválasztottak.

A megválasztottak nevében Ferenczi Zoltán a beléjük helyezett bizalomért köszönetet mond.

8. Elnök még az ügyrendi bizottság jelentésének tárgyalását tűzi ki a mai ülés végzendő feladataul, megnyugtatóan Radó Antal kétségeit, ki óhajtotta volna, hogy ez az ügy már más ülésre halasztassék.

A Társaság ezután megvitatta s végleges szövegezésben megállapította, illetőleg elfogadta a bizottság által javasolt módosított és kiegészített ügyrendet, mely régebbi határozat szerint nem az Évlapokban, hanem az alapszabályokkal együtt külön füzetben adatik ki.

ÜNNEPI BESZÉD.

ELMONDOTTA A TÁRSASÁG KÉPVISELETÉBEN FERENCZI ZOLTÁN
RENDES TAG A SÜMEGI SZEGEDY RÓZA-ÜNNEPEN,

1905 május 28-án.

Tisztelt közönség!

Egy nő emlékét jöttünk ide ünnepelni, egy nő emlékére készült emlékművet lepleztünk le itt az imént, akinek az égi jószág megadta a női szépség csodáját és megadta azt a nagyszerű szerencsét, hogy ihletadója lehetett a legjelentékenyebb magyar költők egyikének, aki a legnagyobb és legtökéletesebb emberi szenvedély, a szerelem hatása alatt, a legkiválóbb magyar költői művek egyikét alkotta, a *Himfy szerelmei*-t.

E nő Szegedy Róza, Kisfaludy Sándor neje. Birván e hölgy a magyar irodalom szerencséjére, egyaránt mint leány és mint asszony, mint jegyes és mint feleség, azt a mysteriózus hatalmat, hogy örökké tartó szerelmet ébreszsen a szépség, kedély és műveltség varázsával a költő szívében; hogy a költő lényének minden erélyét hatalmába kerítse és mindennél magasabbra fokozza a költő uralkodó tehetségét, mely őt az ifjúságtól a koporsóig kísérte el: épen oly részesévé vált a magyar irodalom fejlődésének, mint azok a nagy történelmi események, melyek inspirálták valamely korszak irodalmát, melyek érzelmeket és eszméket sugalltak a szíveknek.

Szegedy Róza tehát hatásában rendkívüli munkatársa a magyar irodalomnak. Ez iránta való hálánk alapja, ez ünneplésünk oka. A költő így esengett hozzá: szeress engem egy napig, egy évig, egy életen át és hálából a költő szerette nemcsak haláláig, hanem át-emelte magával a halhatatlanságba, emléket állított neki az örökkévalóság számára.

Mert tudnotok kell, hogy ha a férfit általában el tudjuk is képzelni, mint csupán az eszme bajnokát vagy ambíciója rabját; de a költőt, a művészt legfelségesebb alkotásaira minden időben a nő és az általa ébresztett szerelem ihlette.

Az a mysteriózus hatalom, mely szerint a jóserőt az emberiség a nő különös adományának hiszi; az a titokzatos képesség, mely szerint a férfi őt az ember sorsát vezérlő mennyei ihlet letéteményesének tartja; az a szerencsés vagy démoni hatalom, melylyel hatni bír a férfi szívére; az az ideál, melyet a legfönségesebb fokon

a nő mindig fölmagasított, megtisztított alakjában képzelünk el; az a magikus erő, mely a csodált nő alakjáról, szeméből a férfi lelkébe ömlik: ez az külön és együtt, mi a férfiból legbiztosabban alkot hőst, halálba száguldó hazafit, sugalmazza az eszmény szolgálatába szegődött művészt, a lángszavú költőt.

Sőt a szerelem maga a legnagyobb művész, mert alkotása a legnagyobb gyönyör, a legfelsőbb elragadtatás. Az a lobogó láng, mely fölgyújtja a képzeletet s ragyogó képekkel tölti be; az a mennyei gyönyör, melyben a két fél nem tudja, hogy melyiköknek a szíve teljesebb; az az enyhe forrás, mely az égető nyár hevében kiapadhatatlanul buzog fel a lélekben; az a mámor, mely a lelket a győzelmes szenvedély szárnyaival túlragadni látszik az élet határain; a léleknek az az állandó rezgése, mely az akarat minden látszó beavatkozása nélkül, mint lelkünk idegen és nála felsőbbrendű képessége hat és működtet; az az egyetlen erő, mely feledtetni bírja a létet s maga lesz a létezés egyetlen alapoka; az a tartalék nélküli odaadás, mely egy nőnek följánlja a mult összes egykori álmadozásait s a szív örök meghódolását: ez az örök nőiesség által ébresztett szerelem, egy mystikus lépcsőn fölemeli a művész lelkét az örök szépségig, a vallásos rajongásig, a műalkotás emberileg elérhető tökéletességig.

Így ihlette Plato képzeletét Diotima, mint közbenjáró az ember és Isten közt, szent Ágostonét szent Monika, mint mennyei hírmondó, Dantéét Beatrix, a symbolikus vezető, a pokol, a purgatorium s a paradicsom titokzatos körein fel a mennyei trónig, Petrarcaét Laura, kinek szépsége az isteni tökélyeket visszasugárzó tükör s iránta szerelme az első lépcső, melyen az égő lélek Isten szeretetére és ismeretére emelkedik. A nő gyújtotta fel képzeletét Michel-Angelonak, Tassónak, Shakespearenek, Miltonnak, Racinenak, ihlette Byront, Göthét életök minden fokán; egy Júlia töltötte el vallásos-szerelmi rajongással nálunk Balassát, egy Lilla Csokonait, egy Szegedy Róza Kisfaludy Sándort, egy Szendrey Júlia emelte Petőfi képzeletét a költészet transcendentális, eszményi sphéráiba.

Ime a nő, ki Platoval a szerelem elvont fogalmát, Danteval a mystikus rajongást, Petrarcaival édes-bánatosan andalgó szerelmi panaszt, Michel-Angeloval szobrokat, Raffaellel örökéletű festményeket alkottatott: Kisfaludy Sándorral azt a szerelmi költeményes gyűjteményt íratja, mely hivatva volt dalköltészetünket korszakos átalakulásra vezetni ellenállhatatlan édességével és lyrai ékesszólásával.

Csokonait, a rokonlelkű költőt, e korában bűvös hatású és addig magyar nyelven el sem gondolhatott mű első része, A *kesergő*

szerelem, erre az exaltációra ragadta: «Himfy Musájának képzelődései nagyok, mint a teremtés; érzései hol melegek, mint a nyári nap, hol égetők és erőszakosak, mint a felháborodott Aetna; talál-mányi egyenlők, tarkák, kifogyhatatlanok: egy szóval az egész munkája olyan, mint valamely igéző vidéke a Cyprus szigetének; virágokon tapod az ember mindenütt és még ott is, ahol irtódzni kellene, kőszirtokon, a merdek tengerpartokon, Grátiákat talál az ember s hízelkedő Amorokat a kataraktákon.»

Ez a rendkívüli költői mű tehát a Szegedy Róza műve, a költő lelkére tett hatás által. Élt a költőben, zsenge ifjúsága óta élt a szerelem utáni kiolthatatlan sóvárgás; lángolt az érzés, hogy veszni indult magyar nemzetünknek valami életben marasztót adjon szíve véréből, hazafiúi érzelmeiből; de szellemét Petrarcának kellett eltöltenie, szívét Szegedy Rózának felgyújtania, kinek arca is hasonló volt Laurához, hogy a *Himfy szerelmei*-nek eszméje, terve megszülessék s a művészi tervet az érzés e rendkívüli erejével megvalósítsa.

De ha e rendkívüli hatás teremtő erővel hatott *A kesergő szerelem* megszületésére; ha az édes kesergés és méla bánat e meleg dalait sugalta: majdnem még rendkívülibb, hogy Szegedy Róza, mint a költő neje, kiapadhatatlan bájával és lelkének emelkedettségével kivívta magának *A boldog szerelem* nemes dicsőítéseit, a boldogítani tudás e meggyőző vallomásait, az érte rajongásban élő szív e beszédes örömfelkiáltásait s érzéssel teli elmélkedéseit, a valóságnak e költői folytatását és érzelmi magyarázatát, a halandó élet e halhatatlan vonásokkal felruházását. Majdnem még csodásabb, hogy a szerelem kelyhét úgy birta a költőnek nyújtani, hogy ez nem döntötte fel vagy itta ki egyszerre, hanem holtig való üdítő itala maradt.

Mindez benned, oh nő, aki Kisfaludy Sándor műzsáját ihletted, rendkívüli adomány. Az általad ébresztett szerelem tűz volt, mely egész életen át melegített s nem szenvedély, mely gyújtogat és romba dönt. Te költődöt magasabb rendű zenészszé titted, ki nyelvünk és irodalmunk számára megnyitotta fonséges tájak arany ajtait, aki nemzetünk legszebb érzelmeinek addig ismeretlen hangot adott, aki ez által ki birta hallgatni s zergő szavak szárnyaira bízni a dalokat, melyeket érted égő szerelme sugallt szívének.

Legyen a gondviselés áldott, hogy éltél, hogy e képességekkel megáldott. Legyen hatásodért emléked örök a Júliák, a Laurák sorában s költőd poraival egyesült poraid sírja legyen a haza fiai és leányai zárandoklásának egyik célja, szeretetének és csodálatának emlékhelye, hol szívök fölmelegszik, képzeletöket ragyogás tölti be,

hol az általános emberi és hazafiúi érzelem magasabb jelentőségével telnek el. Legyen porod áldott új és egyedül méltó sírodban s legyen szellemed áldott az örökkévalóság végtelenségében!

ÜDVÖZLŐ BESZÉD.

Elmondotta az Eperjesi Széchenyi-kör Jókai-ünnepélyen 1905 okt. 22-én a Társaság üdvözlétének tolmácsolására Hegedűs István rendes tag.

Midőn e fényes társaság előtt a nemzet halhatatlan nagy mesemondójának és a magyar lélek egyik legihletettebb tolmácsának emlékezetére szentelt ünnepen a Kisfaludy-Társaság üdvözlétét kívánom átadni, mélabús hangulat fog el. Előttem áll annak a férfiúnak halottas-ágya, kinek neve és szellemének auspiciuma alatt keletkezett a mi Társaságunk. E halottas-ágy körül három férfiú áll: a magyar herosok Homerosa: Vörösmarty, a magyar ízlés finom lelkű kritikusa: Bajza és a magyar ész későbbi krónikása: Toldy. Lelkem előtt a a gyász, melyet az Aurora-kör egyik tagja e szavakkal fejezett ki: «Árvaságra jutottunk! Pásztor nélkül való nyáj lettünk! Oda van tanítónk, mesterünk!» Lelkem előtt az a nagy mező, mely már a tavasz minden reményét nyújtotta. Ki fogja megművelni, ki fogja viránynyá varázsolni? Mit gondolhatott ama három férfiú? Az epikus költő lelkében már a nemzeti riadó ébredett, a nemes ízlés és európai gondolkodás mesterének lelkében: egy gazdag nemzeti lélek finom termelésének álma szövődött, az irodalomtörténet atyjának lelkében: a lánglelkek alkotásainak rajza kezdett alakulni. És ekkor egy egyszerű komáromi hajlékban egy édesanya ajkán folyt a mese, melyet egy ötéves gyermek mohó lelke szítt be; ez a magvetés minden magja százszoros termésre fogant meg. Ez anya Jókai Mór anyja volt. És e gyermek később ifjúvá serdülve, azt a virányt hordá keblében, mely a nagy idők termékenyítő korában oly halhatatlan tavasz színgazdag pompáját, üde illatát, zsongó, duzzadó életét ontá kimondhatatlan gazdagságban a nemzet lelkére, hogy e tavasz maga elég tanúságot tett a nemzeti lélek csodálatos termékenységéről, buja gazdagságáról, melyet a zord idők vihara föl nem dülhat, a hétköznapiok sivár homokja el nem temethet. Egy költő született, ki küldetve volt. Küldetve azzal a küldetéssel, melyről Petőfi oly szépen mondja Adorján Boldizsárhoz írott gyönyörű levelében:

Nem ismered tán küldetésedet?
 Szent és nagy az valóban.
 A mely föld pusztulóban,
 Haldokló félben van, a melynek már
 Nem használ sem eső, sem napsugár,
 Az a költő könyhullatásitul
 S mosolygásától újra fölvirul . . .

Igen, újra fölvirult, midőn a nemzeti lét nagy lethargiája bekövetkezett, mikor a közélet kihalt, sivár pusztává lett. E sivár pusztára a költő könyhullatásitul s mosolygásától fölvirult. Az elalélt nemzetnek a kik nektárt adtak, mely a halhatatlanság itala: a költők között, az elsők között a leggazdagabb, legtermékenyebb s talán a legédesebb Jókai volt. És az a termékenység, mely a művészi lelkiismeret, az eszményi tökély szempontjából talán bírálatot provokált: a nemzeti lélek szomjú talajának jól esett, mint tikkasztó szárazság idején a permeteg nyári eső a maga termékenyítő erejével.

Ha Vörösmarty és Arany a nemzeti múlt árnyait idézte föl a csüggedő nemzet lelke elé, Petőfi a nép millióinak lelkét oldá föl százados lánczai alól: Jókai az ébredő magyar társadalom beszédes ajkú tolmácsa lett.

A nagy reformeszmék harcza, az elvesztett csata bánata, a bukás dicsősége, az ébredés elragadtatása, az új élet merész álmai mind élő, mind beszédes, mind megszólalásig hű formában nyilatkoztak meg regényeiben és keltek életre az olvasók lelkében. És a gazdagság, a termékenység mily áldás volt! Sokoldalú, ezer meg ezer formát öltve meghódított egy idegen ajkú, idegen eszmekörben élő, mozgó világot. Meghódította Budapestet. Mint a hogy megrajzolta regényeiben, mint győzedelmeskedett a magyar színészek és színésznők hősieis önfeláldozása az idegen színpadon: a magyar élet színpadán: ő is így hódított, mert volt hangja a szív minden érzelmének, a gondolat minden árnyalatának, a lelki küzdelmek minden fordulatának kifejezésére, és nemcsak volt hangja, búbajos hangja is volt, mely elbűvölte az idegent is és oly gazdagságot tárt föl, mely a messzi nyugat előtt is egy mélységes, gazdag nép lelkét birta tolmácsolni és e tolmácsolás útján megszerettetni, megbecsültetni. Egy nép, kinek ily tolmácsa van, szegény nem lehet; egy néplélek, mely ily hangon szól: az emberiség legnemesebbjei közé tartozik.

Petőfi szemrehányást tesz Adorján Boldizsárnak: miért törte össze lantját. Felelősségre vonja a vétek miatt, melyet elkövet az, ki «egy költőlelket semmisít meg».

Mivel felelsz majd, hogyha egykoron
 Az, a ki küldött, számadásra von?»

Jókai nyugodtan léphet a magyarok Istene elé. Ő nem semmisít meg a költőlelket. Ő nemzetére önté ki, hogy a nemzeti életet viránynyá varázsolja! Csak saját önzésünkkel, durva küzdelmeinkkel, kalmár szellemünkkel, pártos tűzünkkel e virányt el ne hervaszszuk.

Üdvözlöm e Kört, mely odaadással és lelkes buzgalommal arra törekszik, hogy e virányt ápolja. Midőn e Kör a Jókai emlékének áldoz: ezt műveli. Ezért fogadja a Kisfaludy-Társaság legmelegebb üdvözlését.

A TÁRSASÁG 1905. ÉVI ZÁRSZÁMADÁSA ÉS 1906. ÉVI KÖLTSÉGELEŐIRÁNYZATA.

Az elnökségből, a gazdasági bizottságból s a Társaság ügyészből alakult pénzügyi bizottság számvizsgálata s a titkárnak erről tett jelentése alapján a Társaság 1906 febr. 14-diki közülésében megállapította, hogy 1905. évben összesen 55,363 K 47 f. bevétele és az igen jelentékeny tőkésítéseket is beleszámítva 51,770 K. 96 f. kiadása volt — s e szerint 3592 K. 51 f. pénztári maradvány vitetett át a folyó évre.

A zárszámadások rendben találása után a Társaság a felmentvényt úgy pénztárnokának, a Magyar Földhitelintézetnek, mint a kézi pénztárt kezelő társasági titkárnak megadta s egyúttal a Magyar Földhitelintézetnek s az ennél a Társaság pénzügyeivel foglalkozó Tóttössy István főtisztviselő urnak, valamint a Társasági ügyésznek dr. Szócs Ferencz úrnak a Társaság anyagi jóléte buzgó és sikeres előmozdításáért hálás köszönetet szavazott.

Az 1906. évre a pénzügyi bizottságnak a titkár által előterjesztett költségvetési javaslata a Társaság bevételül 24,176 K. 51 f-t, kiadásul pedig 23,440 K-t vett előirányzatba. Ezt a Társaság 1906 febr. 14-iki közülésében azon módosítással fogadta el, hogy az életrajz vállalat tiszteletdíjai czímén úgy a bevételek, mint a kiadások közé átfutó tételül 5—5000 K. vétessék még fel, a kiadásokba pedig a javaslatban vegyes költségekre előirányzott 900 K. helyett 1000 K. irányoztassék elő. Az első módosítást a Társaság azért látta szükségesnek, hogy a Társaságnak megfelelő összeg álljon rendelkezésére, a melyből az életrajzok íróinak kéziratban benyújtott s elfogadott munkáiért a tiszteletdíjat addig is előlegezhesse, míg az a Franklin-Társulattól, mely az életrajzokat nyomtatásban később adja ki, megterül. A má-

sodik módosítás oka az, hogy a vegyes költségek czímében foglaltatik Szász Károly elhunyt tag arczképének megfestetésére előírányzott tiszteletdíj is és a Társaság erre a javasoltnál 100 koronával magasabb összeget kívánt előírányozni.

A TÁRSASÁG VAGYONA

1905 december 31-én.

1. Kinn fekvő alapítványokban	25,986 K 66 f.
2. Értékpapirokban névérték szerint	379,400 „ — „
3. A Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyó számlákon	3,592 „ 51 „
Összesen	408,979 K 17 f.

Miután 1904 december 31-én a Társaság vagyona összesen 394,254 K. 82 f. volt, az egy évi vagyonszaporodás 14,724 K. 35 f.

